

శ్రీరస్తు

ప్రతి పాపమునాశి భట్టాచార్యుల కాయై నమః

- తారకమ్ -

బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ రాంబట్టాచార్యుల నారాయణదాస

వంశాక్షరి విరచితమ్

(సవ్యాఖ్యానమ్)

భావార్థదీపికా ✱

వ్యాఖ్యాతా

బ్రాహ్మీ భూషణ

రాంబట్టా లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి

విశాఖపత్తనమ్.

దాస భారతీ ప్రచురణలు-21

ప్రొఫెసర్ గెల్డనర్ జూర్న్సుబర్గ్ యూనివర్సిటీవారు శ్రీ నారాయణ
బాసుని గ్రంథ రక్షగ్రంథముపై వంపించిన అభిప్రాయముకూడ
ఇందు పొందుబరచబడినది.

జానతే యన్న చంద్రార్క జానతే యన్నయోగినః
జానతే యన్న భర్గోఽపి తజ్జానాతి కవిః స్వయం.

సచః సుఖామిషం కావ్యం పీల్వాహం తృప్తమానసః
త్వం జ్ఞానం ప్రశంసామి ధడతం కవిశేఖరమ్.

Year
1939

Prof. GELDNER
Marts Burg University
West Germany.

జానతే యన్న చంద్రార్క జానతే
యానతే యన్న భర్గోఽపి తజ్జానాతి
కవిః స్వయం.

శ్రీ విత్

సంగీతసాహిత్యములకు రెండింటిని సమానస్థాయిలో వేరుచేయు
కొని సాక్షాత్కరించి నశ్వరస్వరీయే శ్రీ మదజ్ఞానాదిపల్లవ మొక యక్షణ
కాన మహాశయుడు. వైణి శ్రీమృనిగా, లయబద్ధిగా, రసకథా
పితామహునిగా లోకమాతని. సౌమ్య బహుభా శాఖి నవది. నాని
అతడు మహావండితుడు మహాశక్తి. ఆశుకవి. అష్టాంగుడు. అనన్య
సామాన్య వచోవిలాస సంతోషియ ప్రియానీడుడు. గుహ్య మహామూర్తి.

[illegible]

అంతనాగక వత్తిళ్లోకమునకు తెనుగున తాత్పర్యముగూడ వ్రాసి
యచిరకాలములోనే నాకందించిరి. నా మనోభయము నెరవేరినదని
సంతసించితిని. వ్రాతప్రతి నెఱరోజులలోనే నాకందచేసిరి.

పిమ్మట, దీనిపై 'కళావపూర్ణ'-నిద్యోగ-ని శ్రీ వెంపరా
నూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి కిచ్చి, దీనిపై నాదభిప్రాయమునుజేసి
తిని. వారుకూడ పరమానందభతులై మంచిభిప్రాయమును వ్రాసిరి.
పిమ్మట "వ్యాకరణ సార్వభౌమ శ్రీ పేరి నూర్యనారాయణశాస్త్రి
గారికి, "వ్యాకరణాలంకారచక్రవర్తి"-శ్రీఅప్పల సోమేశ్వరశర్మగారికి,
"సాహిత్యాలంకార"-శ్రీమాన్-కోగంటి సీతారామచార్యులవారికి
నందించితిని. వారుకూడ మిక్కిలి సంతోషముతో మంచి అభిప్రాయ
ముల నిచ్చిరి.

ఇట్లు, దానసాహితిని పరిపూర్తిగా వింటితి. ఇదియే చివరిగ్రం
థము. చివరిదైనను అన్నింటికంటె ముందుదనియే చెప్పవచ్చును.

సకల జగత్ప్రసిద్ధుడైన ఆ మహాత్మునికి ఈమాత్రపుసేవ గావించి
తిని, నాజీవితము పార్థశమైనదని భావించును.

ఇట్లు, గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన బ్రాహ్మభూషణు
లకు, దీనిపై సదభిప్రాయముల నొసంగిన కళావపూర్ణులకు, వ్యాకరణ
సార్వభౌములకు, వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తులకు సాహిత్యాలంకా
రులకు నాహృదయపూర్వక నమోవాకములు.

ఇట్టి బృహద్గ్రంథమును ముద్రించుటకై దగిన ఆర్థికసహాయము
నందించిన శ్రీశ్రీశ్రీ తిరువతి దేవస్థానములవారికి నామనఃపూర్వక
నమస్సుమాంజలులు. దానభారతీ ప్రచురణలకు సహకరించిన
శ్రీ బొల్లెల్లి సత్యనారాయణరావుగారికూడ మితి నందనీయులు.

గుంటూరు

1-10-87

ఇట్లు

క.రా. ఈ. స్వ. ర. రా. వు
దానభారతీ ప్రచురణకర్త.

దాసభారతీ ప్రచురణకర్తా : శ్రీ కె రాఘవేశ్వరరావుః

అచలతమెన దీక్ష హృదయమ్మున మెచ్చుచు దాసభారతీ
ప్రచురణకర్తీ ఈశ్వరరావు భావము నిర్మలవృత్తి జేడకం
ర చతురతన్ సభాస్థలి విడండిక కాస్త్రపురాణభక్తి నీ
ది చూడు జేరుగా, కడు కడించి యుగోధను జీతదారయిన్.

- ప్రతిజ్ఞా -

అస్మిన్మనో శ్లోకేషు పాదపూరణ మార్గః సుకవద మనసర్గస్య
 వోపార్గ సమానాకారశ్చ పునః క్రితపరిధ్యో-గర్గ తాతాశ్చసిద్ధోపసర్గ
 సమానాకారో భిన్నలిజవచనక ద్భిన్న లోకాతీత నదార్థవాచక
 శబ్దో వినా నిర్ధాతృఘటితం నాసి, లజ్ లజ్ లోకాద్భిక్రియస్తేకమశః
 వర్ధిత ద్వితీయ తృతీయశ్చైవ ద్వీతీయ తృతీయశ్చ యోర్యాతేతర
 క్రియావాచక తిజస్తయోనం న తిజస్తయోనం పాదీయ మాత్రాణా
 మవేదికానా మదాహరణ మేకాగ్రాహకం.

ప్రతిప

ఈ తారకము గ్రంథమున నున్న శ్లోకములందు, పాదపూర
 ణమే ప్రయోజనముగాఁగల తీర్మానము చ-స్త్రి-మా-వై అనుపదము
 లుండవు. ఉపసర్గములకుఁగాని, నా నిజో నానానమైన రూపముగల
 పదములకుఁగాని, పునరుక్తులులేవు. వ్యసిద్ధము లుగాని యుపసర్గలుగాని,
 యవసర్గములై యుపసర్గలవలెఁ గల బహుళిగాని, లేవు. భిన్నలింగ
 ములును, భిన్నవచనము లాను, గల యుపసర్గములుండవు. లోకా
 తీతములైన వస్తువులను దెల్ప శబ్దములుండవు. ఒక్క-నిర్ధాతువుతోఁ
 గూడిన పదములుండవు. ఒకటి రెండు మూడు పదములు వడసగా
 లజ్ లజ్ లిట్ క్రియాపదములు పడఁ గి పడబడినవి. రెండు మూడు
 సర్గలందు భూతకాలమును బోధించున క్రియా పదములు లేవు. ఈ
 కావ్యము వైదికములుగానట్టి పాదీయమాత్రముల కుదాహరణము.

కథా సంగ్రహము

భరతవర్షమున వింధ్యపర్వతమునకు దక్షిణముగఁ జంచన్నది ప్రాంతమునఁ జుచున్నది. తన్నదీతీరమున సంశ్రితకల్పమును పేరుగల యొక గ్రామమున్నది. అందు విద్వాంసుఁడు తపోధనుఁడునగు మహేశ్వరుఁడను బ్రాహ్మణోత్తముఁడు గలఁడు. అతని భార్యయు నాతనివలె విదుషీమణి. పతివ్రత. నూర్చుకొని. ఆ పుణ్యదంపతుల సంతానములోఁ గనిష్ఠ పుత్రుఁడు పరదేవతాంశమున జన్మించెను. ఆ బాలుఁడు మాతృగర్భమందు పసించుకాలమందే, దేవత లా భగవద్రాత్రుని నుతించి, వాని యవతారప్రయోజనమును విని యానందించిరి. ఆ బాలకునిపేరు తారకుఁడు. అతఁడు సార్థకనాముఁడు.

ఆ తారకుఁడు బాల్యమునఁ జేరి తన సహజవ్రజ్ఞాపాటవమునఁ బ్రతిభావంతుడై, యా గ్రామమునకు సమీపముగా నున్న విబుధనగరమునా త్ర్యమును వృద్ధులవలనవిని, యొక నాఁడాపట్టణమును బ్రవేశించెను. తన నిశితమనీషా మహిమంబున రావత్తనమందిలి యనాచారములను గ్రహించి, యిష్టదీపత్తనమునఁ బూర్వవై భవమంతరించి, దురాచారములు వ్రబలి యున్నవని చింతించెను.

ఒకనాఁడాతఁడటునిటుఁదిరుగుచు రాజోద్ధానసమీపమునకేగి, యన్యపదేశముగ నానగరచరితమును గూర్చి మధురముగఁ జాడుకొనుచుండెను. అదేసమయమున నా యుద్ధానవనమున విహరించుచున్న రాజకుమారుఁ డాగానమునకు, నాపద్యములందలి యర్థవిశేషము అకు ముగ్ధుడై, తనభటునిద్వారా యా తారకుని బిలిపించి, నవయావనముతో జగన్మోహనాకారముతో నున్న యాతారకుని జూచి, పరమానందభరితుడై, యాతని నాదరించి, తన తండ్రికడకుఁ దోడు

కొనిపోయి, వానిని దన దండికిఁజూపెను. ఆవ్రభువుకూడ, చారకుని
గానమాధుర్యమునకుఁ గవితాధారకుఁ గల్పనాశక్తికి, దివ్యరూపమునకుఁ
బరవశుడై, తన కుమారునితో పాటాతనిని తనసౌధమున నుండ
నియమించెను. కొలదికాలములోని యా తారకరాజకుమారు లిధ
వురును బ్రాణమిత్తులయిరి. వారిరువురును మాసము దినములలోనే
యన్ని దేశభాషలను, ఆ దేశముబందలి యాచారములను, సుకరముగ
గ్రహించిరి. గురూత్తముల కడకేగి వారివలన నన్నివిద్యల రహస్య
ముల నెఱింగిరి. ఇట్లు సకలకళాపరిపూర్ణులై సర్వవిద్యావిశారదులై
వారిరువురును, స్వతంత్రజీవనమును గావింప సంకల్పించి, రాజానుమతిని
సార్వభౌమనివాసస్థానమైన పాశ్చాత్యదేశమున కొకదినమున, బోప
నిశ్చయించుకొనిరి.

ధూమనాకలో సముద్రమునఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, వారి
రువురు నందలి వింతలను జూచుచు, కొలదిదినములకుఁ పాశ్చాత్య
దేశమందలి చంద్రదీప్వమునుఁ జేరిరి. క్రమముగ నాదీప్వమండు
చంద్రకాంతానదీతీరమందున్న చంద్రమణి యను రాజధానిని జేరిరి.

అచ్చట తమ ప్రజ్ఞాకాశలహరణఁ బ్రజల యాదరమునాజ్ఞించు,
కొని, మంచినమయమున చంద్రదీప్వసార్వభౌముని దర్శించిరి. ఆ చక్ర
వర్తియు, వీరి ప్రవర్తనాదికమును జక్కగఁ బరిశీలించి, వీరి యమా
నుష కృత్యముల కానందించి వీరిని తన సైన్యమున కధిపతులనుగాఁ
జేసెను. మాసముదినములయిన పదవ నొకనాఁడుసార్వభౌమునిసోదరుఁ
డొకచోట శత్రువులచే నాక్రమింపఁబడి నిర్భంధితుడయ్యెనను విషయ
వార్త హఠాత్తుగ వినఁబడెను.

అంత వీరిరువురును, సార్వభౌముని సైన్యమును జూచి, సమర్థ
మైన సైన్యమును పూర్వము నొకచోటనుండి సేవించునట్లు, శత్రు
వుల రహస్యములను గుర్తించి, హఠాత్తుగ వారిపైఁబడి, వారిని సర్వ

నాశన మొనరించి, సోదరుని బంధువులను క్లుప్తముగా గావించి, యా శత్రు
సేనాధిపతిని బంధించిరి.

విజయనగర రాజధాని నగరమున నున్న భౌముడు సకలవైభ
వములతో నుండి గిరి నుండి తోడి పుష్పము తన సోదరునితోట నా
కుమారునియు, పుష్పమును తన బంధువులను బంధించి యానందించెను. మరు
నాడు పాళలోఁ జూచుచు విజయనగరమున నున్న పాళరాజ్యమున వానికి
ధర్మాధికారి యొకఁడు నొసంగెను. మిగిలిన సోదరుని దన పాణమిత్రునిగ
బ్రహ్మచీంచెను. పాళరాజ్యమున నున్న పుష్పమునిచ్చి వివాహముఁ గావించి
భారతవర్ష సార్వభౌముఁడగు నతని పరిభ్రష్టమిచ్చునని సోదరునితో
జెప్పి, సోదరుని సోదరుని బంధువుల బంధించెను.

తానకుఁ బ్రజ్ఞాపాలుకుఁడయి నిర్మించిన బడియ విజయనగరమునధిష్ఠించి,
నూతనదండతులును, తానెఁబడెనునో, విజయరాజుతోఁ గూడి, త్వరిత
ముగ పుష్పముగరమున జేరి, పుష్పమున రాజపుత్రుని సకల
భారతవర్ష సోదరుని సార్వభౌముఁడగు పట్టాభిషిక్తుఁడేసి సార్వభౌము
సోదరుడు పుష్పమున కేగెను. రాజపుత్రుడు సార్వభౌముఁడై నిరా
తంకముగ రాజ్యమేలెను. తానకుడు గూడ మిత్రులచే గౌరవింపఁ
బడి, గృహస్థుఁడై సంతానవంతుడై సుఖముఁడెను.

రచయిత : శ్రీమద్భూత అదిభట్ట నారాయణదాసః

అనూఃహంతు చతుర్ముఖః త్విజానీ మాతృకోస్మభి చుంబసి
 పుత్రాః పుత్రానంత ముఖేః కథం త్వమపి మాం చుంభేతి వ్యాహంక
 శ్రీ నారాయణదాస తా మమగతం వృష్ట్యాచ వాకో బ్రదితా
 తత్తద్భక్తప్రతిభా మహోజ్వల మతి స్ఫోయం కవీశాం ॥ ౧ ॥

బ్రహ్మశ్రీ ఆ. నారాయణదాసుగారిమీద

ఆచార్య : యస్వీ జోగారావుగారి పద్యము

నాయది నాల్గు మొములివునా యెటు ముద్దిడ, దంచు వల్వయా
ప్యాముగా పోసింపగ 'అవంతముఖిన్' నను నెట్లు ముద్దిడం
జోయెదొ; యంచు జెల్వనగ - 'ముద్దిడెదన్' గను' మంచు నల్వ నా
రాయణదాసు గాగఁ ద్రపనందు సరస్వతికిన్ నమస్కరుతున్.

కవి వ్యాఖ్యాత సన్నిహిత సంబంధము

కవిగారిది	సువర్ణ ముఖ నదీతీరము,
వ్యాఖ్యాతది	వేగపతీ నదీతీరము.
వారి గ్రామము	అజ్ఞాడ
వీరి గ్రామము	గుడివాడ
వారింటి పేరు	ఆదిభట్లవారు
వీరింటి పేరు	రాంభట్లవారు
వారి పేరు	నూర్యనా రాయణదాసు
వీరి పేరు	లక్ష్మీనా రాయణశాస్త్రి
వాడు	హరికథా పితామహులు.
వీరు	బ్రాహ్మీభూషణులు.
వారు	హరికథావ్రవచన వటువులు
వీరు	పురాణ వ్రవచన సమర్థులు
వారు	స్వతంత్ర జీవనులు
వీరు	అస్వతంత్ర జీవనులు
వారు	మహాకవులు
వీరు	అనువాదకులు
వారు	ఆటపాటమాటల మేటి
వీరు	ఉపన్యాసక మూర్ధన్యులు
వారు	జగద్గురువులు
వీరు	ఆచార్యపర్యులు
వారు	పేరూరు ద్రావిడులు
వీరును	పేరూరు ద్రావిడులే
వారు	తాతలు
వీరు	మనుమలు

వ్యాఖ్యాత మాతానుహులు, మహాకవిదానుగారు అక్కచెల్లెం
బుగారులు. కాన మాతానుహుని కావ్యమానకు దాహితుని వా
ఖ్యాతము. ఇదియే కవి వ్యాఖ్యాత సన్నిహితసంబంధము.

కవి సర్వజ్ఞుడు. వ్యాఖ్యాత కించిత్ జ్ఞుడు.

మాయోపహిత చె తస్యము ఈశ్వరుఁడు. ఆ ఈశ్వరునకుమాజ్ఞ
అధీగమైయుండును. అనిద్యోపహిత చె తస్యము జీవుడు. ఈజీవుఁడు
మాయకుబద్ధుఁడై యుండును, కాని యీ జీవేశ్వరులిద్దరును మాత్ర
కల్పితులే. ఉపాధిభేదముచే భేదముగాని వాస్తవిక భేదములేదని
ఉపాధి నశించిన మిగిలినదాత్మయే కదా!

కావున పైవారిరువురకును బాహ్యలక్షణములను విడిచి
నారాయణత్వము సమానమే.

కావ్య ప్రశంస

తారకము మహాకావ్యము, రచయిత మహాకవి, హరికథా
సతామహుడు, వాగ్దేయ కారకుడు, లయబ్రహ్మ, ఆటపాటలూటల
మేటి, పూర్ణపురుషుడు, శ్రీ మదజ్ఞానాదిభట్ల నారాయణదాస విహార
భయముడు, సకలకలాపకర్త గుడు.

పరిమాణములోఁ జిన్నదయ్యును జౌధతలో మిక్కిలి మిన్న
యీ కావ్యము, ఇందు భారతకవి యర్థగాంభీర్యము, మాఘకవి సర్వం
కవపాండిత్యము, శ్రీహర్షుని గ్రంథగ్రంథి విన్యాసములును సర్వతో
మంజుగఁ గానవచ్చును.

ఇది, భాషాపరిణతిలో, భావవిన్యాసములో, నలంకారచమత్కృ
తిలో, భాతుప్రయోగవద్ధతలో సర్వోత్కృష్టమై నాన్యతోదర్శనీయమై
యున్నది.

అలంకారికులు నిర్దేశించిన మహాకావ్యలక్షణము లిందెక్కడి
వత్సవలత్పియుఁ గథలో కలిసియేయున్నవి. ఒకటి రెండు పద్య
సమయిల్పియు నిండు పద్యదుమధురముగ నిరూపితములు. ఇంకొత్త
మార్పాద్యము, రాజపుత్రుఁడు నాయకుఁడు, తారకుఁడు ఉపనామ
లేడు. ఇడియొక అమూల్యకావ్యబంధము, దీనికిదియే సాటి.

మహాపకార స్మృతిః

“వ్యాకరణ సార్వభౌమ”

పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రి

రాజమహేంద్రవరము

1-3-1984

గురవే సర్వలోకానాం భిషజే భవ రోగిణామ్

విధయే సర్వ విద్యానాం దక్షిణామూర్తయే నమః.

శ్రీ మద్భారతీయాలంకారికాణాం మూర్ధన్యః, సకలదార్శనిక సిద్ధాంతవేత్తా, జగన్నాథ పణ్డిత సరేంద్రిః రమణీయార్థ ప్రతిపాదకశ్శబ్దా కావ్య, మితి కావ్యలక్షణం వ్యరూపయత్. ఇదమేవ లక్షణమద్యత నై రాద్రీయతే. తస్యచలక్షణస్య శ్రీమతాం జన్మసిద్ధ సకలవిద్యానాం పుంభావ సరస్వతీనాం సర్వవేదవేదాజ్ఞ శాస్త్రార్థపారదృశ్వనా మజ్ఞా జాదిభట్టనారాయణదాస మహాకవీనాం ప్రబంధాఃసర్వార్థనా ఉదాహరణం భవితమర్హన్తి. యతఃపణ్డితరాజేన కావ్యస్య తద్గుటనానుకూల శబ్దార్థోపస్థితి రూపా కవిగతాకేవలా ప్రతిభా కారణత్వేన ప్రత్యపాదితేనైవ మహాకవీనాం దేవతా మహాపురుష ప్రసాదాది జన్యమదృష్టం ప్రతిభాయా హేతుత్వేన ప్రాదర్శితం. నారాయణదాస మహాదయానాం వినైవగురోస్సకాకాదధ్యయనం పరదేవతా ప్రసాదజన్యేన అద్భుతేన కావ్యకరణానుకూలా ప్రతిభా సముదపాది. ప్రతిజ్ఞాతల్పనారాయణదాసమహాకవీనా స్వీయతారక కావ్యప్రారంభే.

“స్వభావ సాండిత్యబలేన కుర్వే” ఇతి ఏవమేవ కాశీశతకేపి.

“వ్యరచీత్తం మయా కాశీశతకం నై జధీమతా

శ్రీనారాయణదాసేన కవితాగాన శాలినా” ఇతి.

యద్వశేన ఏతే మహాదయా న్యాయవ్యాకరణాః జ్ఞాతరవేదాంతమీమాంసాది శాస్త్రపారదృశ్వనామపి విస్మయజనకాన్ సవరసభరితాన్

ప్రబంధరాజాన్ నిరమాసిషుః. తేచప్రబంధా ఆంధ్ర, ఆంగ్ల, సంస్కృత భాషాను విరాజంతే. తద్గ్రంథావలోకనే శ్రీమతాం మహాకవీనాం కియతీ వ్యాకరణమర్జితా? కియతీ అలంకార విన్యాసపద్ధతిః? కియద్వా వేదాంతశాస్త్ర వైదుష్యమ్? కీదృశోవా భారతీయమతకులాది తత్త్వేషు విశ్వాసః? కియాన్వాభావావిష్కరణ పథః? కియద్వా వ్యంగ్యార్థ ప్రకాశనమ్? ఇత్యాది. సర్వం స్పష్టిభవతి విశ్వేషాం వివశ్చి దవశ్చి మానామ్.

ఏవం స్థితే మహాత్మనశ్చరితే “తదీయ ప్రబంధానాం మధ్యే తారకాఖ్యం మహాకావ్యంప్రతి కిచ్చిదవలోకయామః - పాణిని మహర్షిణాలోకికానాం నైదికానాం శబ్దానాం సాధుత్వంప్రతిపాదితమ్. తేషాం మధ్యేలోకిక శబ్దానాంసాధుత్వ ప్రతిపాదకానియాని నూత్రాణి తేషాముదాహరణతయా కావ్యమిదం మయా నిర్మీయతే. ఇతి ప్రతిజ్ఞాకారి. “అనేన జ్ఞాయతే” ఇదం కావ్యం వ్యాకరణశాస్త్రోదాహరణ భూతమితి. సాచ ప్రతిజ్ఞా పశ్చిమగ్రాంత్యే అత్రకావ్యే సాకల్యేన మహాకవినా నిర్వూధా. పాణినీయే సనాదయః-12 వికరణాః-28, లకారాః-10, తజః-18, కృతః ప్రాయేణ శతం-100 సుపః-21 టాబాః శ్రీ ప్రత్యయాః-9 తద్ధితాః ప్రాయేణ ద్విశతం-200 ఇత్యా హత్య అష్ట విధాః ప్రత్యయా స్త్రీతీయచతుర్థపశ్చిమాత్మకే 2 అధ్యాయత్రయే పాణిని కవినా ఉపాదిశ్యంత.

ఏతేషాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్వా సంయోజనే ప్రయోగార్థా శ్చబ్దా నిష్పాద్యంతే. ప్రకృతిశ్చ ధాతు ప్రాతిపదికరూపేణ ద్వేభా ప్రాదర్శి మునినా” ప్రకృతిప్రత్యయ సంయోజనే 2 పేక్షితం కార్యజాత మతిరిక్తమధ్యాయ పశ్చిమబోధయతి. నిరుక్తాష్ట విధ ప్రత్యయాస్తైర్ని పున్న శబ్దా అత్రకావ్యే ప్రాదర్శివత, తేషాం సర్వేషాం శబ్దామత్ర ప్రదర్శనే పానడక్రమియా విరమ్యతే. వరస్తు ఇదమేక మవశ్యం వక్త వ్యమస్తి-వ్యాకరణ శాస్త్రే

తిజ్ఞ ప్రక్రియా బహులా దురవగాహన, తత్రాపిలుజ్, లిటాః ప్రక్రియా దుర్ధరా దురవబోధాచ "భూత సూత్రే లజ్" అనద్యతన భూతేలజ్, భూతానద్యతన పరోక్షేలిటా సమా ప్రక్రియా అతిక్లిష్టేతి మన్యానా స్తత్ప్రయోగేణైవ మమ పాఠ్యే శ్చ ప్రకర్తాచిష్కరణ మావశ్య కమిత్య వగచ్ఛన్తశ్చ నారాయణాదా మహాకవయః ప్రాధమికేనర్గతయే లుజ్, లజ్, లిడంతాని శబ్దాని సాధ్యంత ఇతితైః ప్రథమత ఏవ ప్రతిజ్ఞా కృతా.

1. సర్గే, లుజ్ ప్రయోగాః

పాణినీయే-లుజ్ శబ్దాద్యుచితయా లాఘవేన ప్రక్రియా నిర్వహణాయ'చ్చి' ప్రత్యయో విక. పోవిహితః. సచక్వాపి నశూయతే. తస్యస్థానే పశ్య ప్రత్యయా ఆదేశా నిశితాః.

1. ఛేః సిచ్ - ఏష్వ చ అనేకథా వివరిణమితః

(1) క్వచిల్లుగా దినా లుప్తః

శ్లో. 1. వసర్గే 20. లుభాత్ 28. అగాత్ 32. ఆశక్త.

(2) క్వచిత్తస్య ఇదాగమః-

శ్లో. 1-18 ఆయోడిప్త, 36. ఆలోకిప్త-4 అజనిష్ఠాః 31 అగటీత్.

(3) క్వచిదిడ భావః-

శ్లో. 1-4 అవాత్సీత్ 3 అన్యసార్షీత్

(4) క్వచిత్సిచ్ ఇట్ భావోఃసక్

శ్లో. 1-54. అహస్టీత్

2. ఫీచో-ఎవవాదతయా ఛేక్చిత్

శ్లో. 1-7, అనాయి 10 అభాజ

3. తథా, చజ్

శ్లో. 1-18 అజీజనః 58 అః సుదత్, అచక్రిశత్

4. తథా అజ్

శ్లో. 1-30 అవప్తత్ 9 అశితత్ 30 అరుదత్

5. తథా శ్లోపి విహితః పరస్తు స వక్తృతే నోప యుయుజే.

3. సర్గే లిప్యయోగాః

థాతోత్సైయత్యేన ద్విత్వం లిటివ్యధాయి

తత్ర విచిత్రాః ప్రకియాః కల్పితాః

1) లిటి పరతః క్వచిత్ 'ఆమ్' వికరణః లిటోలుకి తతః లిజ్జరకాణాం కృత్యస్తీనా మనుప్రయోగః

సర్గ-1 శ్లో-1 శోలాచక్రతుః 2. ప్రబోధయామాస 3. వైద్యా మాస ఏషు ఆమస్తం భిన్నం పదమన్యయమ్.

2) ఆకారాంతధాతోః పరస్మైవ క తి 3 బౌకారః

4శ్లో. అస్తర్దధౌ 7. ఆబభౌ 20. ధితమ్

అన్యత్ర అకారః 6. జగామ 8 ఆజు

ఆత్మనే పదే ఏకారః 2 నిన్యే

3. అదధాతోః 'ఘస్తాదేశః' స. 1-20 ఇహూస

శ్రీమతాం మహాకవీనామేష స్వభావః - యత్ స్వపరిచితా
నాం పదార్థానాం తత్స్వరూపేణైవ స్వకావ్యేషూప నిబంధనమ్. తేచ
పదార్థాః లోకాః శాస్త్రైకగమ్యావా భవన్తునామ. తత్రాపిద్వయీ
గతిః స్వాభ్యస్తానాం శాస్త్రాణాం తద్రూపేణైవ ప్రదర్శనేన స్వకావ్య
శోభా జననమిత్యేకా రీతిః. శాస్త్రార్థాన్ స్వస్వరూపేణ ప్రదర్శ్య కేవలం
తద్విషయ సంయోజనమాత్రేణ కావ్యస్య శోభాజనన మిత్యన్యో రీతిః.

ఆద్యారీతిః మురారి శ్రీహర్షాదేః అన్యారీతిః కాలిదాసాదేః
ఆద్యారీతిం పరిశీలయామః. అనర్థరాఘవే - శూర్పణఖామాల్య
వతోస్సంవాదే "నహిస్థానివద్భావేన జహతి క్షత్రియత్వమ్" చంద్రో
దయవర్ణనే 'జయతి జనికర్తుః ప్రకృతితా".

శ్రీహర్షం వశ్యామః.

- 1) నమవాయి కారణగుణాః కార్యే సంక్రమాన్త నిమిత్త కారణగుణాః
ఇతినైయాంక నమయః, వ్యభిచరితోవా? ఇత్యుత్తేక్షతే
దమయన్తి న నవర్ణనే

కలశే నిజ హేతుదణ్డజః కిముచక్రభయకారితాగుణః,
నతదుచ్చ కుచోభవన్ ప్రభాఝుర చక్రభయ మాతనోతి యత్,
చక్రభయః - చక్రస్యభయణమ్ చక్రవాక భాన్తిశ్చ.

- 2) అధరబిమ్బ మిత్యాదయ ఉపమితనమాసా అనమర్థా ఇతి,
ఉపమానాని సామాన్యవచనైః ఇతి నూత్రేమహాభాష్యకారీయ
సిద్ధాంతోవిలసతి. తత్రచ హేతుః సాధారణధర్మస్య ఉపమానోప
మాయయోరుభయత్రాపి శాబ్దాన్వయేన ఉపమేయస్య నవిశేష
ణత్వేన అసామర్థ్యమేవ. ఏవంస్థితే 'అధరబిమ్బ' మిత్యత్ర అధరం
బిమ్బమివేతి కిమర్థ మసామర్థ్యేపి నమాన స్వీకరణమ్? అధరం
మిమ్బం యస్మాదితి వ్యధికరణ బహువ్రీహిణా తస్య నమర్థత్వ మేవ
సిద్ధ్యతి. లోకే ఉపమానభూతం బిమ్బఫలం బైశ్యుధతోష్ఠాత్
అధరం = నీచ మితి కావ్యశాఖాపి నమ్భవతీతి వర్ణయతి శ్రీహర్షః.

“అధరం కిల బిమ్బనామకం ఫలమస్మాదితి భవ్యమన్వయమ్
లభ తేఽధరబిమ్బ మిత్యదః పదమస్మ్యర దనచ్ఛదం పదత్.

తమో నాతిరి క్తః పదార్థః కిన్తు తేజోఽభావయావమేవ. నీలం తమ
శ్చలతీతి వ్రతీతిః దీపావసరణౌపాధికే భ్రాన్తిరేవ. ఇతి వై శేషిక
సిద్ధాంతః. తమువనిబధ్నాతి శ్రీహర్షః.

“ధ్వాన్తస్య వామోరు విచారణాయాం వై శేషికం చారుమతం
మతం మే.

కౌలూకమాహుః కిల దర్శనం తత్ క్షుణ్ణం తమ స్తత్త్వ నిరూపణాయ
కణాద శాస్త్రర్య వై శేషికమితి, కౌలూకమితి వ్యవహారః, తమసి
యచ్ఛక్తుః పదార్థాన్ విశేషయాపేణ గృహ్ణాతి తదేవోత్కృష్ట్యం
ఖలు. తచ్చ దివాన్తస్య చక్షుః రాత్రే వామయో రూర్శ్విః
విశేషేణ చక్షుషా వ్రత్యక్షీకరణం సర్వాభిమతమితి సార్వజనీన
స్సముదాచార ఇతి శావ్యశోభా. ఏషాచ వామోరు పదేన ధ్వన్త తే
కవినా.

ఏవం నారదం వ్రతి ఇన్ద్రస్యవచనే ఉపేన్ద్రస్య జై మిని మునిత్వము
దీతమితి వర్ణయతి కవిః.

“విశ్వరూప కలనాదుపవన్నః తస్య జై మిని మునిత్వముదీయే
విగ్రహం మఖభుజామసహిష్ణుః వ్యర్థతాం మదశనిం సవినాం

జై మినిర్మహర్షిః విశ్వరూపాణి = మీమాంసా సూత్రాణి చయా
మాన. ఉపేన్ద్రోఽపి విశ్వరూపాణి = దశావతారాన్ దధార.
జై మినిః దేవానాం శరీరాది పశ్చాతం నిషిషేధ నవమే, ‘ఽజ్ర
హస్తః పురన్దరః’ ‘సహస్రాక్షో గోత్రభి ద్వజాబాహుః’ ఇతిష్ట
దీనా మర్థవాదత్వమజ్ఞీచ కార. ఉపేన్ద్రోఽపి దేవానాం విగ్రహం
తే రాక్షసైస్సహ విరోధం న సేహే. అత ఏవ మనువజ్రాయుధస్య

విజయ స్వయి సేవాయాః సాక్షిమాత్రే వదిశ్యతామ్
ఫలభాజి సమీక్ష్యోక్తే బుద్ధేర్భోగ ఇవాత్మని.

కాపిలే త నే) బుద్ధిరేవ సర్వాణ్యపి కర్మాణి నిర్వర్తయతి,
ఫలస్తు పురుషో భుజే, ఇతి సిద్ధాంతః, ప్రత్యపాది ఏవం సాక్షిమాత్రే
భవతి (కృష్ణే) సేవయా కృతో విజయోఽ అవదిశ్యతే.

తథా:- అవ్యనారభమాణస్య విభోరుత్పాదితాః పరైః

వ్రజన్తి గుణతా మర్థాః శబ్దా ఇవ విహాయసః

ఆకాశోవిభుః భేరిదణ్డ సంయోగాదిభిః జలతాశ్శబ్దా ఆకాశస్య
గుణతాం యాన్తి. తద్వత్ కిచ్చిదవ్య కుర్వాణస్య విభోః సమ
ర్థస్య ప్రయోజనాని స్వాధీనాని భవన్తి.

తథా : 'ధాతులీన మువసర్గ ఇవార్థమ్' ఇత్యాహమాముః.

ఏవ మనేకత్ర మహాకవయః శాస్త్రసమ్మతానర్థాన్ ప్రాదర్శయన్
ఏవం శాస్త్రవిషయే కవీనాం ద్వయీగతిః ప్రాదర్శి. ఆద్వారీతిః స
సగ్యనుగమా. పరస్తు కవేః పాణ్డిత్య ప్రకర్షః ప్రతిభాతి. ఏతా
వతా నాన్యేషు న్యూనతా సమాపదనీయా' ప్రకృతిః ఖలు సాతే
షామ్'. ద్వితీయా రీతిస్తు సర్వేషాం హృదయజ్ఞమా సుబోధాచ
యద్యపి కావ్యమార్గే శాస్త్రాణాం స్వస్వరూపేణ ప్రాదర్శనం
రసాస్వాదస్య విచ్ఛేదకారి తథాపి సంయోగే నఖ త్త తానీవ రసా
స్వాదము లేజయన్తి ఇతి సార్వలౌకిక మేతత్.

ద్వితీయాం రీతి మాశ్రియతాం మహాకవీనాం విషయే విదితా
గమనికా పరిశీలనీయా. యత్ - ఆముఖే కేచనశబ్దా అసాధుత్వేన
భాసన్తే సమ్యక్పరిశీలనేన సాధవో భవన్త్యేవ. తాదృశ శబ్దానాం
ప్రయోగేణైవ స్పృశీయః శాస్త్రపటిమా ప్రతిభాతి. యథా - అధికరణే
శ్లోకః '3-2-15 ఇతి నూత్రే 'గిరాడశ్చందసి' ఇతి వార్తికేన గిరిశబ్దే

ఉపపదే శీఃః ఛందసి డో విహితః, గిరాశేతే ఇతి గిరిశః - ఏతద్రీత్యా శ్రియతే గిరిశ శబ్దశ్యలోకే అసాధుత్వమేవ ఏవం స్థితే కాళిదాసః-

- 1) గిరిశముపచార వ్యత్యహం సా నుకేశీ
- 2) ఆరోపితం యద్గిరిశేన పశ్చాత్
- 3) శుశ్రూషమాణాం గిరిశోఽనుమేనే.

4) అధోవనిన్యే గిరిశాయగారీ' ఇతి గిరిశ శబ్ద మనకృత్ ప్రాయుజ్ఞ. పూర్వోక్తరీత్యా లోకే గిరిశశబ్దోఽసాధురితి స్పష్టమేవ ప్రతిభాతి హి. వస్తుతస్తు అయం శబ్దః లోకేపి సాధురేవ గిరిరస్యాస్తీతి విగ్రహే 'లోమాది పామాది పిచ్చాదిభ్యః శనేలచః' ఇతి నూత్రేణ లోమాదిత్వాత్ మత్వర్థీయశ్చః గిరిశః. ఇయశ్చ ప్రకియా 'తద్గిలోవా' ఇతి వార్తికే మహాభాష్యకారై రేవ ప్రాదర్శి

ఏవం జి ఫలాధాతోః నిష్ఠాయా మనుప సర్గాత్ పుల్లక్షిబక్ష్శోల్లాఘాః (7-2-55) ఇత్యనేన పుల్లశబ్దోఽపాతితః. తేన ఉపసర్గరహితస్యైవ సాధుత్వమ్ పరంతు కాళిదాసః

- 1) లోధ్యధుమం సానుమితః వ్యపుల్లమ్
- 2) వ్యపుల్ల రాజేవ మివాఙ్క మధ్యే
- 3) ఉపసి సర ఇవ వ్యపుల్ల వద్మమ్.

ఇత్యాది ప్రాయుజ్ఞ పుల్ల = వికసనే ఇతి ధాతోః వచాద్యచి వ్యపుల్ల మితి సాధురేవ భవతి.

ఏవం మహాకవీనాం గ్రంథేషు విచిత్రాశ్శబ్దాః ప్రాయుజ్యంత, తేహి పదశాస్త్ర మర్మజ్ఞాః "ఉదయతి వితతోర్ద్వ రశ్శిరజ్జా" వితి మాఘః

"ప్రవిఘాటయితా సముత్పత"స్మితి భారవిః

"రక్షాం సీతి పురాపి సంశ్రుణుమహే" ఇతి మురారిః

హంసం తనౌ సన్నిహితం చరన్తమ్

మునేర్మనోవృత్తిరివ స్వికాయామ్ ఇతి శ్రీహర్షశ్చ.

ఏవం శ్రవణ మాత్రేణ అసాధుత్వేన భాసమానానాం
సమ్మక్షరిశీలనే సాధూనామేవ సతా శబ్దానాం ప్రయాగమాత్రేణ
స్వీయం పాణ్డత్య మావిశ్చక్తుర్మహః కఃయః. ఇయచ్చ రీతిః ప్రకృత
తారక గ్రన్థేఽపి దృశ్యతే. అత్ర చ డాక్ షాస్త్రార్థ ప్రదర్శనం
శ్వాచిత్కమ్. ప్రకృతగ్రన్థ విర్మితిస్తు కేవలం స్వీయ పదశాస్త్ర పాటవ
ప్రదర్శనాయైవ. అతి యే యే శబ్దా ఆముఖే అసాధుత్వేన ప్రతి
భాన్తి. తే ఏవ విచారణే సాధుత్వ మాపునన్తి తాదృశాశ్చబ్దాః
మహాకవినా పాఞ్చయుజ్యన్త తాన్ కిచ్చిత్సశ్యామః.

1) ద్వితీయసర్గే 12 శ్లోకే 'ఆయథాతథ్య' మితి మహాకవేః
నారాయణదాసస్య ప్రయోగః. అత్ర కాచిద్విప్రతిపత్తి రస్తి,
యథాతథా శబ్దాత్ బ్రాహ్మణాదత్కాత్ భావే వ్యజి, నజ్ పూర్వ
కత్వే "యథాతథా శబ్దాత్ పూర్వయోః పర్యాయేణ 7-31-31 ఇతి
నూత్రేణ పర్యాయేణో భయపదవృద్ధి ర్విహితా. తేన 'ఆయథాతథ్యం
ఆయాథాతథ్య' మితి హి రూపద్వయం సిద్ధ్యతి. ప్రకృతే ఏకస్యాపి
పదస్య పృథ్విర్నకృతా ఇత్యక్షేపః ప్రతిభాతి. అత్రమహద్భిర్యత సీయమ్
మమ తు ప్రతిభాతి. తథ్యమనతిక్రిమ్య యథాతథ్యమితి పదార్థా సతి
వృత్తా పవ్యయీభావః, తతః యథా తథ్యమభావః. ఆయథాతథ్యమితి
అర్థాభావే అవ్యయీ భావః యథాపట్నం జ్ఞా నూత్రే యథాలక్షణ
మప్రయుక్తే క్షతి మహాభాష్యే అవ్యయీభావద్వయమ్. న యథాతథ్యమ్
= ఆయథా తథ్యమితి యద్వానభో తత్పురుషేఽపి తస్య సాధుత్వం
సిద్ధ్యతి. 'సాయథా తథ్య వృత్త' మితి మూలమ్, అత్ర స+ఆయథా
తథ్య ఇతి చేదమాశ్రిత్యేవ విచారః ప్రస్తుతః. యది తు స+ఆయథా

తథ్య ఇతి చ్చేదః క్రియతే తదా బ్రాహ్మణావిత్యాత్ వ్యభి, నిరుక్త
 నూత్రేణ పూర్వపద మాత్రస్య వద్ధా, సవర్ణదీర్ఘే, సాయధాతథ్య ఇతి
 తద్ధితా నం సాధ్యేవ, తత్ర స కాపి వివరిత త్తిః. ఏవం ఇచ్చ అవ్యయీ
 భావద్యయ స్వీకారే అవ్యయీభావ సభో తత్పురుషయోః తద్ధితాంతాశ్ర
 యణేవా తేన సహేతి తుల్యమోగే (2-2-28) ఇతి బహువ్రీహా.
 సహస్య సాదేశే సవర్ణదీర్ఘేచ సాయధా తథ్య వృత్తమితి నాగాయణ
 దాస మహాకవేః ప్రయోగ స్ఫుజ్జచ్ఛేతే. ఏతత్ప్రకారత్రయం మనసి
 కృత్వైవ ఏష విశిష్టప్రయోగో మహాకవి నాఽకారి. అత ఏవ 'స్వభావ
 పాణ్డిత్య బలేన కుర్వే' ఇతి ప్రసిద్ధా విర్యూహా. మధ్యమపక్ష మాశ్రిత్య
 శ్రీలక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిభి. శ్యాభ్యాతమ్.

2) సర్గే, 31 శ్లోకే 'వ్యవణాయది'తి శ్రీదాసమహాకవేః ప్రయో
 గః. విపూర్వకాత్ పణధాతోః లజి వ్యవణాయత్ ఇతి రూపమ్. అత్ర
 కాచన విచికిత్సా, పణధాతోః స్తుతౌ "గుపూధూవ విచ్చిషణి పనిభ్య
 ఆయః" 31-1-32 ఇతి సూత్రేణ ఆయప్రత్యయే పణాయ ఇతి జాతే
 "సనాద్యంతా భాతపః" ఇతి విశిష్టస్య భాతుత్వే తతోలజి అణాగమే
 వ్యవణాయది తి రూపమ్. స్తుతావన్యత్ర తు స ఆయప్రత్యయః. అతో
 లజి ఆత్మనేపదే వ్యవణత ఇతి రూపమ్ ఏవం ఇచ్చ స్తుతౌ వ్యవణాయత్
 ఇతి, అన్యత్ర వ్యవణత ఇతి భవతి. వ్యవణాయదితి కథం సజ్జచ్ఛత ఇతి
 హి ప్రశ్నః. ఏవం సమూహీయతే, పణతే ఇతి పణః పచాద్యచ్, తతః
 "ప్రతిదివకాద్ధాత్వర్థే బహుళ మిష్టవచ్చ" ఇతరేన ఆచష్ట ఇత్యర్థే
 ణిచ్, ఇష్టవద్భావేన తతోలజ్చ తస్యస్థానిపచ్ఛావేన నోపధావృద్ధిః
 తతః కర్తరి లజి, తిపి ఇకారలోప, శపి, గుణే - అయాదేశే, విశబ్ద
 యోగే యణి వవణాయత్, తతః వ్యవణాయదితి దాస కవి ప్రయోగ
 స్సాధీయానేవ.

3) 5 స్కరే, 56 శ్లోకే అర్థయస్వ అత్రాయనూక్షేషః, అర్థశబ్దాత్ ప్రాతిపది కాత్ నిచ్చత్స్యయే “అర్థవేదయోరాపు గ్వక్తవ్యః” ఇత్య నేన ఆపుగాగమే తతః లోటి ఆత్మనేపదే మధ్యమపురుషైక వచనే అర్థావయస్వేతి భవతు మర్హతి, ఆగమం వినా అర్థయస్వేతి కథమ్ ? అత్ర సమాధీయతే, నేదమర్థ శబ్దాత్ ప్రాతిపదికార్థేణిచి రూపమ్ కిన్తు అర్థ ఉపయాచ్ఛాయామ్ ఇతి చౌరాదికాద్ధాతోః నిచి రూప “మర్థయ స్వేతి భవతి, యద్వాహేతు మణ్ణ్యన్తాత్ లోటి మధ్యమపురుషైకవచనే చ అర్థయస్వేతి రూపమ్, మమ సాహాయ్యమితిరైః ప్రార్థనాం కార యేదిత తాత్పర్యమ్, యది తు ఇతరానపేక్షయా స్వయమేవ ప్రార్థయ స్వేత్యాశయకత్వే తు నివృత్త ప్రేషణాద్ధాతోః హేతుమణ్ణావపి ప్రకృ తార్థ సిద్ధిః, తథా చ ప్రయోగః-

“ప్రార్థయన్తి శయనోత్థితం నియాః” ఇతి

4) 4 స్కరే 36 శ్లోకే “సమచలయత్” ఇతి.

అత్రేయం శక్యా-చల ధాతోర్హేతు మణ్ణౌ, ఉపధా వృద్ధౌ తతః కర్తరి లజి అడాగమే సమామోగే “సమచలయదితి భవతు మర్హతి, అధకథం” సమచలయదితి సమాధీయతే, భృదిగణే ఘటాదా ‘కమ్పనే చలి’ గితి పత్యతే, తస్య చలనార్థే ‘ఘటాదయో మితః’ ఇతి మిత్వే ‘మితాం హ్రస్వేః 6-4-92 ఇతి హ్రస్వే సమచలయదితిరూపం అకమ్పయదిత్యర్థః, వినసజ్జేతి తాత్పర్యమ్, కమ్పనాదన్యత్రతు స మిత్వమ్, “శీలం చాలయతి” అన్యథాకరో తీత్యర్థః,

5) 1 స్కరే-17 శ్లోకే, వేత్తుమితి రూపమ్ అన్యవేదితు మిత్వ ర్థః, అత్రకేదిదాచక్షిరన్, విద సత్తాయాం, దై వాదికోధాతుః అనిట్ కాకాసు ‘వద్యభి ద్విద్యతి ర్విసద్’ ఇతి శ్యనానిర్దేశాత్ దై వాదిక

ఏవానుదాత్తః. తతః తుముని 'ఏకాచ ఉపదేశేన నుదాత్తాత్' (7-2-10) ఇతి ఇటా నిషేధే వేత్తుమితి యావమ్. ఏకైకే నిజేః జ్ఞానార్థకత్వాత్ ఇటా వేదితుమితిస్యాత్ అతః జ్ఞానార్థకత్వాత్ కథం వేత్తుమితియావమ్? సత్యం, వేత్తుమితి యావస్థితౌ సత్యజ్ఞానార్థకత్వం లక్షణయా స్వీక్రియతే.

ఏవం పరిశీలనే ఏతాదృశ నిరూఢ ప్రక్రియా జ్ఞానవతామేవ నారాయణదాన మహాకవి వద్యేషు పదాని సాధుత్వేన ప్రతిభాన్తి నాన్యేషామితి న వివిచ్య వక్తవ్యమ్. అత ఏవ నారాయణదానః కాలిదాసాది ప్రబంధేష్వివ పదరచనా మకరోత్. ఏతాదృశవ్యాకరణ పరిజ్ఞాప వమేవ కవేః ముఖ్యం ప్రయోజనమ్.

ఇదం త్వవశ్య మవధేయమ్ యత్. "పాణౌకృత్య జయార్థ" మితి చతుర్థస్థై పద్యమ్.

జయార్థమ్ = జయలక్ష్మీమ్, పాణౌకృత్య = పరిణీయ. ఇతి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణో వ్యాఖ్యాన్.

వెంపురాల సూర్యనారాయణ శాస్త్రిస్త్వేన మభిప్రాయన్తి - జయార్థం = జయలక్ష్మీమితి వ్యాఖ్యాతుః ప్రమాదః, అతోమూలే జయార్థమితి పాఠస్యాత్ సూర్యరాయాస్థా నిఘంటౌ ఋద్ధిశబ్దస్య సమృద్ధిః పార్వతీ, లక్ష్మీరిత్యర్థ త్రయం కథితమ్ తద్బలాజ్ఞయ X ఋద్ధిమ్ = జయర్థి = మభివృద్ధిమ్, లక్ష్మీమితి వాఽర్థోలభ్యతే. అతయేవ పాణౌకృత్య = పరిణీయేతి లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిణాం వ్యాఖ్యానవి శ్లఙ్ఘ్యత - ఇతి.

అతేదం బోధ్యమ్ - అర్థశబ్దో ధనవాచకః. ధనచ్చ లక్ష్మీ తూపమ్, అతో జయార్థా మిత్యస్య జయలక్ష్మీ మిత్యర్థ సిద్ధ్యంతేతి లక్ష్మీ ప్రాకాయణ శాస్త్రిణామా శయః తావన్నాతేణ జయలక్ష్మీమిత్యర్థ శబ్ద శక్త్యాన లభ్యతే. అతో ఋద్ధిశబ్ద ఘటితః పాఠస్వీక ర్తవ్యః తేనార్థ సజ్జతిరిత్యభిప్రాయో వెంపురాల మహాదయానామ్.

వస్తువు శాస్త్రీణో రుభయో రప్యశయో న సమ్యక్.
 - మూలే "నిత్యం హస్తేపాణావు పయమనే" 1-4-77 ఇత్య
 చాణావిద్యసోపయమనార్థే గతి సంజ్ఞాయామ్, "కు గతిప్రదయః"
 మూసే, స్వీల్యబాజేశే పాణౌకృత్యేతి రూపమ్, ఉపయమన
 వివాహార్థ కత్వాశ్రయజేనైష విచారః శాస్త్రీభ్యమకారి. ఉప
 శబ్దస్య వివాహార్థ కత్వమాశిశ్రాయ వృత్తికారః. ఏతదేవ
 శాస్త్రీణోర్విచారస్య మూలమ్. తదా కథంబిదపి మూలగ్రన్థో న
 భవతి. ఉపయమన శబ్దస్య స్వీకార మాత్రమర్థ ఇతి హరదత్త
 తాదయో నిరణేయః. తథా చప్రయోగః "పాణౌకృత్య మహస్తా
 జయార్థమిత్యేవ పాఠః, జయాయ ఇదం జయార్థమ్. ఏవంబి
 జయార్థమ్ = జయాయ, సేనామ్ = సైన్యమ్, పాణౌకృత్య =
 స్వీకృత్యాం రక్షంతావిత్కర్థ ఏవగ్రన్థక రు స్సమ్మతః. ఏనమేవ సిద్ధాంత
 మాశిత్వ నారాయణదాన మహాకవిభిః పాణౌకృత్యేతి ప్రయుక్తమ్
 జయార్థ మిత్యేవ తాతకగ్రన్థే పాఠః. పాణౌకృత్యేత్యస్య పరి
 చర్యేత్కర్థం స్వీకృత్య తదర్థ సజ్జమనాయ జయార్థమితిపాక వివరివర్త
 తత్సమర్థనాయ అప్రసిద్ధ నిఘంటు ప్రదర్శనంబు వెంపురాం
 మోదయానామ నుచితమేవ. ప్రకృతే ఉపయమనం = స్వీకారమాత్ర
 మేవ పక్ష మాశిత్వ ప్రకృత పద్యం నిరమాయ మహాకవి నేతృలమతి
 విస్తరేణ.

ద్వితీయస్థలే అనుఖ్యదితి పదం ప్రయుక్తం మహాకవి నా తద్రూప
 కర్తృత్వమ్. సుఖదుఃఖ తత్త్రియాయామితి కర్త్యాదిగణే పాఠః, తతః
 "అనుఖ్యదిభ్యో యగి" త్యనేన స్వార్థే యక్రత్యయః సుఖ+య
 క్త్యేత్యేతే యక ఆర్థా భాతుకత్వా "దత్తోలోపః" ఇత్యకారలోపే సుఖ్య
 క్త్యేత్యేతే సనాద్యంతా భాతవః. ఇతి పశిష్టస్య భాతుత్వే తతః కర్తరి,
 లజ్జి అదాగమే, తిపి. ఇకారలోపే, శపి, వరరూపే అనుఖ్యదితి-

అత్ర యకమాగమమ్మన్యస్తే కేచన విమర్శకాః, తత్తున సమ్మక్
యకః కిత్వం దృష్ట్వాతే బ్రథముః, యక ఆగమత్వే సుఖ ఇత్యత్ర త్తా
లోప ఇత్యకారలోపా నావతేః సనాద్యన్తాధాతవ" ఇత్యనేన వి
ప్రత్యయా నత్వ నిబన్ధన ధాతుత్వానావతేశ్చ.

కిచ్చ ఏతే విమర్శకా యజ్ఞం ప్రత్యయం కంచన ప్రత్యయం
మన్యస్తే, తదపి నయుక్తమ్. యజ్ఞక్ ప్రత్యయః, కింతుయజ్ ప్రత్యయః.
తస్య యజోఽచిచేత్యనేన లుక్చబ్దేన లోపా విహితః. ఏనాం రీతిమా శిత్వ
యజ్జగ నప్రకరణం, యజ న ప్రక్రియేతి వ్యవహరః. నహి
వన్మాత్రేణ తస్య ప్రత్యయత్వం సిద్ధ్యతీతి దిక్.

వ్యాఖ్యాన రీతిః

ఏతాదృశస్య ప్రబన్ధ రాజస్య అనుకూలాన్యాభ్యా అపేక్ష్యతే
వినా వ్యాఖ్యానం తారక కాన్యం న సుజ్ఞాతం భవతి. సాణిసీయతాక
నూత్రాణ ముదాహరణమే తదితి ప్రతిజ్ఞాతం కవివర్త్యైః. అప్రతిజ్ఞాత
మపి కోశస్య బలం ప్రాదర్శికావ్యే. అతః వ్యాఖ్యతిః కోశశ్చ ఏత
వ్యాఖ్య పరిజ్ఞానే అత్యంత ముపకురుతః. ఏవం స్థితే శ్రీమద్భిః కట్టా భార
రాయ మహాదయైః తారక కాన్యవ్యాఖ్యాన నిర్మాణాయ శ్రీరామ
భట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణః ప్రేరితాః. తత్ప్రేరణా మజ్జీకృత్య శాస్త్రి
భిః భావార్థ దీపికేతి వ్యాఖ్యాన్యరచి. తేహి శాస్త్రి వర్యాః పాలాదు
గ్రామే స్థాపితే వేదసమాజే సాహిత్యే అధీతినః. తేషాం కోశ బలవం
కం జాగర్తి. తాన్ విజయనగర మహారాజ సంస్కృత కళాశాలాయాం
మహామహూపాధ్యాయ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రిణః, మహామహీ
మోపాధ్యాయ పేరి వేంకటేశ్వరశాస్త్రిణః, మహాపాద్యాయ స
వేంకటశాస్త్రిణః న్యాయ వేదాంత సాఙ్ఖ్యయోగాది దర్శనాచార్య సంఘ
సూర్యనారాయణ శాస్త్రిశ్చ శాస్త్రాణి అధ్యజీగవన్. ఏతాదృశ
లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణః వ్యాఖ్యానరచనే బద్ధతీతా ఆసన్ తేహి.

“ఇహోన్వయముభేదైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా

నామూలం లిఖ్యతే కిచ్చిత్ నానపక్షిత ముచ్యతే.”

మల్లినాథ ప్రతిజ్ఞామనురుద్ధానాః కావ్యం వ్యాకుర్వన్. తత్ర
కావ్యార్థ పరిజ్ఞానస్య యావతీ వ్యాకృతి రపేక్ష్యతే సాన్వజ్ఞేపి. ఆధిక
వ్యాకృతి ప్రదర్శనంతు తత్ర నోపయుజ్యతే ఇతి మనీషయా విస్తరేణ పద
శాస్త్రం న వ్రదర్శితన్.

“అభ్రాజ కాభ్యాం ధరణీ చిరాయ్”- ‘తత్రత్వికా’ చలదుచ్చాడ
చూడవాన్, అనువత్, తిషడ్లు, అచ్చగత్య. ఇత్యాదీనాం విశిష్టశబ్దా
నాం విషయే వ్యాకరణ ప్రక్రియా విస్తరేణ నిరూపితా. కిచ్చి కోశబలం
వినా ప్రకృతకావ్యం నాధిగతుం శక్యత ఇతి సమనస్తరమేవోక్తమ్.

1) నిష్కుటాస్తే	2) దివాకీర్తి
3) ఉరస్యస్తః	4) వాపదూకాః
5) నిషద్యాపి	6) ప్రతోలీషు
7) సింహసంహసనౌ	8) హైయజ్గవీనః
9) నిష్ఠానమ్	10) కూర్చికా
11) మస్తు	12) విశేషక
13) భమరక	14) ఆప్రవదీన
15) దేవచ్ఛంద	16) అనుపదీన
17) నాకే	18) కోలాఞ్చక్రతుః
19) కూపకేస	20) గుణస్పృక్షకమ్
21) ఆనాయ	22) కువేణీ
23) విశర్ది	24) వప్రః
25) కేదారః	26) అవదారః

27) ఆజ్ఞాయాః

28) కాణ్డ

29) యథాజాతః

30) తీరస్,

31) శిశ్విదానం

32) తద్వదః

33) పాదాతం

35) వార్తమ్.

ఇత్యాదీని కోశమూత్ర) ప్రసిద్ధాని పదాని కవినా ప్రాయోజిత. నామ
లిజ్జాను శాసనాది కోశపరిజ్ఞానాభావే ఏతాని పదాని సంస్కృతాని
భాషాస్తరాణివేతి వ్యాముహ్యేరన్ పాఠకాః తాదృశప్రమాదో
మాభూదితి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రివర్యాః సర్వాన్ కోశానేకముఖ
కృత్య ప్రథమతః పదస్య అర్థం ప్రదర్శ్య, తస్య ప్రమాణతయా కోశం
లిలిఖుః. తేన మహానువకారః సంవృత్తః, కోశప్రదర్శనం రామభట్టా
నామేవ సుశకమాసీత్. నాన్యేషామిత్యత్ర న కాపి సంశీతిః. తేహి
సరుక్తరీత్యా వ్యాఖ్యానస్య యే యే అంశా అపేక్షితాస్తాన్ సర్వా
శపి ప్రదర్శయా మానుః. ప్రథమత స్సమన్వయ, అనంతరమ్భవం
విలిఖ్య దేశభాషా వశం పదాస్స న్తః సర్వేషామపి పద్యానాం స్వదేశ
భాషాయామపి తాత్పర్యం ప్రోల్లిఖన్.

ఏవం మూలగ్రంథస్య వాఖ్యాగ్రంథస్య చ సుకృతినోః స్త్రీపుంస
యోరివ మహదానుకూల్యం సజ్జాతమ్ ఇతి ఆంధ్రప్రదేశస్థా స్సర్వేఽపి
గ్రంథకర్త్రోః అధమర్ణా ఏవ ఆసన్నితి ధృఢమహం విశ్వసిమి. ఏతద్గ్రంథ
ప్రచారాయ శ్రీమన్తః ధన వన్తో మహాన్తః ఉదారచరితాః కష్టా
ఈశ్వరరాయ మహోదయాః బద్ధదీక్షా భావన్తితి మహాదిదం ప్రమోద
స్థానమ్. లోకానా మేతాదృశ మహోపకార కారణాయ ఈశ్వరరాయ
మహోదయానామాయుశారోగైశ్వర్య భోగభాగ్యాది జాతం శ్రియః
పతిః ప్రసాదయేత్విత్యా శీరాశాసే.

శ్రీః

—: అ వ తా ర క ము :—

1. (శ్రీ) నారాయణదాస కృతమైన “తారక”
కావ్యానికి సమీక్ష)
2. (శ్రీ) రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితమైన
తారకవ్యాఖ్యకు అభినందనము)

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ

విశాఖపట్నం-13

24-3-1988

శ్రీః

—: అ వ తా ర క ము :—

వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి, - సాహిత్య విశారద, - వ్యాకరణ విద్యాప్రవీణ, - భాషాప్రవీణ.

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ, యం. ఏ. పి. ఓ. యచ్.

ఉపాచార్యుడు (విశ్రాంతుడు)

సంస్కృతవిభాగము,

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము: (వారైరు).

“తారకము” ఒక సంస్కృత మహాకావ్యం, కర్త శ్రీమదజ్ఞాడ
అడిభట్ల నారాయణదాసుగారు, వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనా
రాయణశాస్త్రిగారు, వ్యాఖ్యానాదులకు ప్రోత్సాహకర్త శ్రీ కర్ణా

ఈశ్వరరావుగారు, కావ్యం కమనీయంగా ఉండి చవులూరించింది. కర్త అంతరంగంనుంచి ప్రబోధించారు. వ్యాఖ్యాత సాహర్దంతో వెన్ను తట్టేరు. ప్రోత్సాహకర్త అన్వర్థంగా ఆదరించి వరించేతు. గుణచయం నన్ను బంధించింది. “ద్విర్బద్ధం సుబద్ధం భవతి” అన్నమాటకుబదులుగా “త్రిర్బద్ధం ప్రబద్ధం భవతి” అన్నట్లయింది. నాలుగు దశాబ్దాలపాటు కావ్యాలంకార శాస్త్రపరిచయం నాకుందిగదా!” అన్న విశ్వాసం కూడా ఏర్పడింది. ఇంత తదంగం ఉన్నందువల్లనే ఈ దిగువ కొన్ని విషయాలను నేను ముచ్చట చటం జరిగింది. అవి కూలంకషాలూకావు, తలస్పర్శలూ కావు- స్థలీవురాకాలు మాత్రం అవుతాయి.

ఇక ఉద్దేశక్రమానుసారంగా ప్రస్తావించుకుందాము- “తార కము” అయిదుసర్గల కావ్యం మొత్తం రెండుపదల తొంభైఎనిమిది శ్లోకాలు ఇందులో ఉన్నాయి. కథ చాలా చిన్నదే. అతిస్థూలంగా (పరమసంగ్రహంగా ఉంటుంది— “భారతదేశం - వింధ్యప్రదేశం - చంచన్నదీతీరం-సంశ్రితకల్పమనే క్రిమం - మహేశ్వరుడనే శ్రోత్రీయ బ్రాహ్మణుడు, అతని భార్య— అనంజనులకు పరదేవతాంశంగా ఒక కుమారుడు కలిగేడు - అతనిపేరు తారకును - పెరిగి పెద్దవాడై నకల కలాపూర్ణుడయ్యేడు-అతనికి పితరీ యాత్రాభిలాష కలిగింది-ముందుగా విబుధనగరం వెళ్లేడు - అక్కడ రాజకుమారునితో పరిచయంకలిగింది- రాజున్న చక్కగా ఆదరించాడు- రాజకుమారుడూ తానూ కలిసి, సముద్రయానం చేసి, చంద్రదీపం చేరుకున్నారు. అది భారత చక్ర వర్తి నివాసం - చంద్రమతీ పుత్రుని రాజధాని - చక్రవర్తి వీరిని చూచి సంతోషించి స్నేహ పడితాడు- వీరిద్దరూ ఆవదలో చిక్కుకున్న చక్రవర్తి తమ్ముని సంరక్షించి - అందువల్ల మరీ పొంగిపోయి చక్ర వర్తి తన కూతురును రాజకుమారిగా ముగిసి, వివాహం చేసేడు- అంతే కాకుండా దానితోపాటు తన పుత్రులంతరాజ్యమైన కర్మభూమికి (భారత దేశం) స్వాతంత్ర్యం ఇచ్చి, అట్లుని కీ ఆ రాజ్యాధికారం అప్పగించాడు.

తారకుని ఘనంగా సత్కరించి బ్రాహ్మణజాతికి కొన్ని వరాలిచ్చాడు. తారక రాజపుత్రులిద్దరూ స్వదేశంవచ్చి సుఖంగా ఉన్నారు.

ఈ చిన్న ఇతివృత్తం కేంద్రంగా ఒక పెద్ద కావ్యం విస్తరించింది. కన్నూరి కొంచెమయినా పరిమళ మధికం. మణి చిన్నదయినా కాంతి హెచ్చు. వజ్రం అల్పమైనా సారం అనల్పం. ఆ విధంగానే స్వయాపలఘువుగా ఉన్నా గుణగణాలనుబట్టి ఆత్మసౌందర్యాన్ని బట్టిన్నీ తారకం మహాకావ్యం అనిపించుకుంది. శబ్దార్థాలు, గుణాలంకారాలు, శయ్యాపాకాలు, రీతివృత్తులు. వ్యంగ్య వైభవం - ఆదిగా ఆలంకారికులు చెప్పిన కావ్యసంపద అంతా ఇందులో అమరిఉంది. ఏ ఒక్క పద్యం పరిశీలించినా ఈ అంశం విశదం అవుతుంది. ప్రతిపాద్యమైన విషయం, నాయకుడు రసం, అవసరమైనంతవరకు వర్ణనలు - ఇవన్నీ దీనికి మహత్వాన్ని సంపాదించాయి. రెండే రెండు సర్గలున్న కాళిదాసుని మేఘ సందేశం మహాకావ్యం కాలేదా? పాడవుతున్న సమకాల సమాచారాన్ని బాగుచేయాలనీ, అందుకు దేశానికి స్వాతంత్ర్యం అవసరమనీ, దాన్ని చక్కవర్తిని మెప్పించి సంపాదించడమే ముంచిదనిన్నీ ఈ కావ్యంలో ప్రతిపాదితమైన విషయాలు. చరిత్ర, సమాజం, రాజకీయం - ఈ మూడున్ను ఇక్కడ పెనవేసుకొని ఉన్నాయి. నాయకుడు తారకుడు. అతడు కుటుంబతారకుడు - సమాజతారకుడు - దేశతారకుడు - చివరకు సంసారతారకుడున్ను అవుతాడు. ఈ ఔచిత్యాన్ని అనుసరించే "తారకము" అనే నామకరణం జరిగింది. సహనాయకుడు లేక ఉపనాయకుడు విబుధనగర రాజకుమారుడు. వీరరసం అంగిరసం. అది పాండిత్య వీరంగాను, దయావీరంగాను, యుద్ధవీరంగాను అనేకరూపాలతో కనబడుతుంది. శృంగారం, అద్భుతం, భయానకం, శాంతం, మొదలయినవి అంగరసాలుగా అక్కడక్కడ చోటుచేసుకున్నాయి. దేవతలు బాలతారకుని స్తుతించడం, తారకుని బాల్యవర్ణనం, విబుధనగర వర్ణనం, యుద్ధవర్ణనం, రాజధానీవర్ణనం మొదలయినవి కొంగొత్త సోయగా

లతో నడిచేయి. ఈ విధంగా “ఉపదేశం, సద్యః వసనిర్వృత్తి” అని కావ్య ముఖ్యప్రయోజనాలను కూడా సశ్చందయులకు “తారకం” అందిస్తుంది భవతు.

ఇవన్నీ ఒక ఎత్తు. “సౌశబ్ద్యము” కేవలం ఒక ఎత్తు సామాన్య లకు సాధ్యముకానివి. వైయాకరణైక శరణ్ణాలూ, అలోచనా మృతాలూ అయిన శబ్దాలు వదేవదే ఈ కావ్యములో దర్శనమిస్తాయి. తత్కాపి కొన్ని క్రియూపదాలు “సభూతో స భవిష్యతి” అన్నంతగా కనిపిస్తాయి. దేవసభ, ఉన్ననమ్, సగ్యవేదః, తీర్థస్వాంత్యః, గేహే శూరః, అహంయుః, క్షాత్వాసూధః, కంపచానః, శిశ్విదానః, కద్వదః, భేదం భేదమ్, భావం భానమ్, అస్మిన్భాషమ్, పియపియేణ, ప్రియా కృత్య, ద్వితంత్రః, గౌలక్షణికః, మిదివాః, స్పృజ్యమానః మొదలగు వందలకొలది శబ్దాలు ఎడాపెడా తగులకొని, “పాణినీయం జిహ్వగ్ర మందున్నదా? లేదా?” అని పండితులను సైతం స్రశ్శిస్తాయి. సమ్య చిచత్, అతి తిరాయత్, అససధాయత్, అశిశ్శియత్, అమమ్రుదత్ అవప్రథత్, అదద్రథత్, అచక్రశత్, అనుబోధాయాబధూవే, సుఖాయతే, మొదలయిన వందలకొలది తిజంతాలు, మహావైయాకరణుని కూడా “ఖనూది”గా (వెంటనే ప్రక్రియ తోచక బుర్రగోక్కుంటూ ఆకాశంవై వు చూచేవాడు) చేయక మానవు. వీటిని వివరించడం ప్రారంభిస్తే అదొక పెద్దగ్రంథంగామారి ‘పానకంలొపుడక’ అవుతుందని ఊహ కోవడం జరిగింది. అయితే ఈ ప్రయోగాలు అర్థాస్వాదానికి చూత్రం అడ్డురావు “పోవునో మిరవకాయలవలె” మృతమధ్యను “చురు” మనిపిస్తూ ఉంటాయి. కాగా ఇదొక విధంగా “శట్టి కావ్యం”వలె సాగిం దనవచ్చును. అందువల్లనే “పాణినీయమూ తాకాయవైదికా నాముదా హరణమే తత్కావ్యమ్” (లోకభాషను సాధించు పాణిను త్రాగి కావ్యం ఉదాహరణం) అని కవి ఆదిలోన చెయ్యెత్తి చెప్పేను.

కవి శ్రీ నారాయణదాసు. నాటి కాలిదాసే నేటి నారాయణ
దాసయినాడని, తారకాన్ని ఆస్వాదించిన ఎవరికయినా తప్పకతోస్తుంది.
అయితే ఒక విషయం:- హానికథాపితామహునిగాను, లయబ్రహ్మగాను
గాయక నాన్వభౌమునిగాను, గేయ కవిచక్రవర్తిగాను, నాట్యసిద్ధిగాను
ఆంధ్రమహాకవిగాను, ఆస్థాన సంపూజ్యునిగాను శ్రీ నారాయణదా
సును గుర్తించినంతగా సంస్కృతమహాకవిగా ఆయనను సహృదయ
లోకం చాలావరకు గుర్తించలేదు. దాని కొక్కటే కారణం. సమ
కాలపు రచన కావడంవల్ల తారకానికి తగినంత ప్రచారం కలగక పోవ
డం. కాలక్రమంలో సంస్కృత కావ్యాలను సరిగా ఆదరించకపోవడం
తత్ఫలితం- “ఆధునిక సంస్కృత కవిత్వమా? అనిచప్పరించి, పరిశీలించ
కుండానే సహృదయులు చచ్చిన ఊరుకోవడమూ కూడా సహకారి
కారణం అయిఉంటుంది. ఈ కావ్యాన్ని మాత్రమే నిశఙ్గా ఉంచు
కొని పరిశీలిస్తే దాని ప్రతిభావైభవ సువర్ణం ఎంత గొప్పదో స్పష్టం
కాక తప్పదు. మణి మట్టిలో ముడుగువడినా వెలికివచ్చినప్పుడు దాని
మహర్థం గుర్తించబడుతుంది గదా! అన్నది.

సువర్ణ కంకణం కట్టుకున్న చేయెత్తి ఒక దృఢవ్రతిజ్ఞచేసి, శ్రీ
దాసుకవి కావ్యాన్ని ఆరంభించేడు. “ఈ కావ్యంలో కేవలం పదపూర
ణం కోసమని వ్యర్థంగా ఏ పదమూ ఉండదు. ఉపసర్గకుగాని, తత్స
మానమైన దానికిగాని ప్రసరుక్తిలేదు.
.....భిన్నలింగవచన సాదృశ్యం చూపబడలేదు
.....లోకాతీతమైన ఆర్థాన్ని చెప్పే శబ్దం లేదు....
.....అవైదికమైనపాణి మా. కాలకిది ఉదాహరణము. గ
ఈ వ్రతిజ్ఞను ఆయన అక్షరశః అనుభవించేదా ఏ మహాకవి కయినా
ఇటువంటి వ్రతిజ్ఞ సాధ్యమయినదా? అవుతుందా? అది ఆయనకే
చెల్లింది— సువర్ణతీర్థూర్తి గనుక! దానుకానికి సంస్కృతమంటే
సాటిలేని ప్రేమ - గౌరవమున్ను. కనుకనే “సాదేవభాసాఖల లోక

మాన్యా" (1-1) అని, కావ్యానికి శ్రీకారం చుట్టేరు, తరువాత తనది సహజపాండిత్యమని చాటుకున్నారు- "స్వభావపాండిత్యబలేన కుర్వే కావ్యమ్" (1-2) "వతతీ సహసేవ నీడమ్" (1-2) అన్న (వక్రి గూడు కట్టినట్లు) లోకోత్తరమైన ఉపమానాన్ని దీనికి జోడించేరు. ప్రవేదితే ప్రాక్తనజన్మ విద్యాః" అన్న కాళిదాసుని మాట ఆనాటి పార్వతికే గాక ఈయనకున్న వర్తించింది. ఇది ఈయన చెప్పడమేకాదు- సమకాలికులైన ఉద్దండ కవిపండితులు చాలామంది చెబుతారు- "నారాయణదాసు ప్రత్యేకంగా ఎవరివద్దను ఏదీ అధ్యయనం చేయలేదు"-అని. అది వాస్తవం. "కస్యచిదేవ కదాచిత్ తయయా కరోతి సరస్వతీ విదుషః- ప్రసాదమ్" (ఎవ్వడో ఎక్కడో కోటి కొకరికి సరస్వతీ ప్రసాదం లభిస్తుంది) అని పెద్దలన్నారు. ఆరోపకు చెందినవారు శ్రీదాసుగారు, "సదోషమవ్యుత్పతే కవిత్వం యథా కలంకాంకిత మిందు బింబమ్" (1-2) అని తరువాత ఆయన చతుత్కరించారు. "దోషం ఉంటే ఉండనీ— కవిత్వంలో కనఉంటే కావ్యం రానిస్తుంది చంద్రునికి మచ్చలేదా?" అని ఆయన ధీమా. "ఏకోహిదోషో గుణసం నిసాతే నిమజ్జతీం దోఃకిరణే స్వీహంకః" అని ప్రసిద్ధమైన కాళిదాసుని భావనకిది సానుసరణమే- యినా అంతకు మించిన పెంకితనం ఇందులో కనిపిస్తుంది. ప్రతిభతో పాటు పెంకితనం కూడా దాసుగారికి వెన్నతో అబ్బిన విద్య.

వీరి కావ్యప్రస్తారం ఇలాజరిగింది. మొదటి సర్గలో దేవతలు బాలతారకుని స్తుతించే సందర్భము, అతని కైశవ వర్ణన సందర్భమున్ను చిత్ర విచిత్రములయిన ఉపమారూపకోత్పేక్షలతోను, స్వభావోక్తులతోను అద్వైతశాస్త్ర నిష్ఠులైన బహురమ్యంగా అందిస్తాయి. అద్వైత తత్వం మమ దర్శయిష్యే" (1-25) అన్న వచనం కవి హృదయాన్ని ఇక్కడ కరతలామిళం చేస్తుంది. రెండవ సర్గలో విబుధ సగర చరియంతా సమకాల సమాజానికి అద్దంపట్టినట్లుగాను, కళ్ళకు

కట్టినట్లుగాను కట్టించబడింది. మూడవ సర్గలోని నౌకాయాన వర్ణనలో తొత్తరమైన ఉపమో త్వేక్షలతో ముచ్చటగొలుపుతూఉంది చంద్రమణిగర వర్ణనము. అక్కడి జనుల స్వరూప స్వభావాది వర్ణనమున్ను స్వభావ సుందరంగా ఉన్నాయి. నాలుగవసర్గ అంతా పద్మానికి శౌక వృత్తంగా నడిచింది. ఉపస్థితి, మత్త, చంద్రలేఖ, లక్ష్మీక్రౌంచపద, శ్వేనిక, శంభునటనం, తవ్వి, మొదలయిన ఇరవై కొత్త వృత్తాలు ఇందులో విహరించేయి. ఇవి “కనీసనీ ఎరుగనివి”గా తోన్నూ కవియొక్క ఛందశ్చరాన్ని ప్రకటిస్తాయి. తారక రాజపుత్రులు చక్రవర్తి మెత్తిన గంపాదించడం, చక్రవర్తి శత్రువులతో వాడు పోరాడి జయించడం, చక్రవర్తి భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం ప్రసాదించడం మొదలయినవి ఇందులోని విషయాలు. విషయానుగుణంగాను, రసానుగుణంగాను శబ్దార్థ సంఘటన సాగి, కవి ప్రతిభకు నివాళులు కట్టిస్తుంది ఈ సర్గ. అయిదవసర్గ ఉపసంహారం. చక్రవర్తి కన్యాదానమూ, రాజ్యదానమూ కూడా జరిపిస్తాడు. రాజపుత్రుడు ఉభయాన్ని స్వీకరించితిరిగి తన దేశం చేరుకుంటాడు. తారకుడు భారత తాంకుడై, కుటుంబిలయి శుద్ధశోభనుడుగా జీవనం సాగిస్తాడు. ఈ సర్గ పూర్తిగా దాక్షాఫల సదృశ్యంగా నోయారించబడేస్తుంది. నారాయణదాస, విజయనగర నామ గర్భితమైన చక్రబంధంతో కావ్యం స్వస్తిపలుకుతుంది.

పైపైని తారకం కల్పితకథాకావ్యంగా గోచరిస్తుంది. కాని అంతర్గతంగా ఇది స్వకీయచరిత సావలిశమైన చరిత్రకావ్యం. అన్యూపదేశంగా తన జీవితచరిత్రను ఇందులో రంగరించేడు శ్రీ నారాయణదాసుగారు. వారి చరిత్ర పూర్తిగా తెలిసినవారికే ఈ అంశం అర్థమవుతుంది. “సువర్ణముఖునిది - అజ్ఞాన అగ్రహారం - శ్రోతీయ బ్రాహ్మణ కుటుంబం - దివ్యప్రభావతో చాసుగారి జననం - బాల్యంలో వారి అద్భుతకృత్యాలు - పండిత్యవశిర్ష - విజయనగరం - రాజకుటుంబంతో పాచయ - మొదలయినవి సంసహితములు అడుగడుగునా

చక్కగా స్ఫురిస్తునే ఉంటాయి. విదేశగమనాదులు కొన్ని భావనా తరంగాలు. శ్వేతద్వీపం అంటే “ఇంగ్లాండు” దేశమనీ, చంద్రమతి అనగా “లండన్” నగరమనీ, చంద్రకాంతానది “థేమ్స్”నది అనీ, సమాజవర్ణన బ్రిటీషు పౌరుల వర్ణన అనిన్నీ ఎవరికయినా - చెప్పకుండానే - ఇట్టే తెలిసిపోతుంది. ఇక దాసమహాకవి పృథ్వీగతమైన ఆళియాలు, ఆదర్శాలు, రాజకీయమైన, సామాజికమైన, సాంస్కృతికమైన, తాత్వికమైన భావాలు, అభిరుచులున్నూ కావ్యంలో గజిబిజిగా అల్లుకుని కొన్ని చోట్ల గూఢంగానూ, మరికొన్ని చోట్ల ప్రకటంగానూ దర్శనమిస్తాయి,— “అద్వైతమే తత్త్వచింతావణి - వేదమార్గమే రాజమార్గం - బ్రాహ్మము, క్షాత్రము - ఈ రెండే సనాతనంగా సకల శ్రేయస్సాధకాలు (జ్ఞానవిజ్ఞానాలకు ప్రతీకం బ్రాహ్మం. తేజః వరాకృతమాలకు ప్రతీకం క్షాత్రం) భారతదేశంలో ఒకప్పుడు గ్రామాలు, నగరాలు సర్వవైభవాలతో కలకలలాడుతూ ఉండేవి- అవివ్వకు బాగా పాడైపోయేయి - అవి బాగువడాలి - సమాజం పునరుద్ధరింపబడాలి- భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం సంపాదించాలి. అప్పుడే అన్నీ సమకూరుతాయి - చక్రవర్తికి అనుగుణంగా ఉండి సహాయంచేసి స్వాతంత్ర్యం పొందడమే మంచిది - బ్రిటీషు సమాజం అన్నివిధాలా మహోన్నతంగాఉంది - ఆవిధంగానే భారతసమాజం కూడ ఉంటే ఎంత బాగుండును ! క్షాత్రమే రాజ్యమే లాలి-బ్రాహ్మం మాత్రం తత్త్వ ప్రతినిధిగా తారకంగానే ఉండిపోవాలి” — ఇవీ భావవీచికలు. ఇందులో కొన్ని ఈరాడు ఎబ్బెట్టుగా తోచవచ్చు. కాని క్రీస్తుశకం ఇరవయ్యో శతాబ్ది ఆరంభములో ఈ భావాలు ఎంత సమాజమైనవో చరిత్రకొవిదులకు స్పష్టం అవుతుంది. (తారకరచన క్రీ. శ. 1910 ప్రాంతమని గుర్తుంచుకోవాలి). వీటిని గురించి తర్జనభర్జనలు జరపడం నేడు అప్రస్తుతం - అనుచితం. “టేబిల మిల్లు” పుచ్చుకుంటున్న యువకుడు తను తాతగారి దేవతార్చనను ఆక్షేపించడం అనుచితం

కాదా! కాగా ఇటువంటి మహాకావ్యాన్ని సంతరించిన మహాకవికి
'సమోపాకం వ్రశాన్మహే'.

వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు :—
“సాధారణోభూషణ” బిరుదాంశము - కవివండిత శిరోమణులు—
సాహిత్యసారసర్వజ్ఞులు - పురాణ ప్రవచన శౌండులు—వావదూకాగ్ర
గణ్యులు - సత్త్వనిష్ఠులు - ఆత్మగుణ సంపన్నులు. వీరి కవితాసాం
దిత్య ప్రకర్షను, గుణసంపదను గుర్తించి సహృదయలోకం వీరిని సౌవ
ర్ణమైన “గండపెండెరము”తోను కంకణ కుండలాలతోను సత్కరిం
చింది. ఇందుకు మించి వీరి యోగ్యతను తెప్పడ మెందుకు? ఇదివరకే
వీరు పెక్కు రచనలు చేసి, “సేబాను” అనిపించుకున్నారు. ముఖ్యంగా
కాళిదాసుని వాఙ్మనాటకాలను సర్వశ్రేష్ఠంగా తెలుగులోనికి అనువ
దించారు. మురారి నాటకాన్ని ఇంగ్లీషులో అధ్యక్షరించారు. ఆంధ్రశబ్ద
చింతామణికి ఆంధ్రలో వ్యాఖ్యాతగా వ్రశారు. సాహిత్య వ్యాసాలను శత
శః ప్రకటించారు. ఇటువంటి శ్రీ శాస్త్రిగారు ప్రకృతం తారకమహా
కావ్యానికి సంస్కృతవ్యాఖ్యానూ తెలుగు తాత్పర్యాన్నీ రచించేడు.
“సాధారణోభూషణ భూష్యభావః” అన్న కాళిదాసుని పలుకు, ఇక్కడ
మూలవ్యాఖ్యా గ్రంథాలకు సమానంగా సరిపోయింది. నాంతరీయకంగా
నా విషయం కొంచెం చెప్పవలసిఉంది. శ్రీ శాస్త్రిగారికిన్నీ నాకున్న
సహృదయానుబంధము, సహృదయానుబంధము, సారస్వతానుబంధ
మున్ను ముచిరంగాను, అసస్యసాధారణంగాను ఏర్పడిఉంది. అందువల్ల
అయిన సాహిత్యవ్యాసంగాన్ని సామాన్యంగా నాకోసారి చూపడం,
నేను మెచ్చి “బుర్ర ఊపడము”న్ను పరిపాటి. అదే తీరులో తారక
వ్యాఖ్యను సాకల్యంగా చదువుమనీ, సమవాలిమ్మనిన్నీ” వారు నన్ను
కోరడం జరిగింది. అదీగాక ‘అల్లుల్లో మల్లుపెద్ద’ అన్నట్లు, నవీనవైయా
కరణుల్లో నాకొకస్థానం వచ్చింది. తారక కావ్యం విషయంలో వైయా
కరణుల అవసరమున్ను చాలాఉంది. కాగా నేను వ్యాఖ్యానాన్ని ప్రత్య

క్షరము చదవడమున్ను, 'కొరకరానికొయ్య' వంటి కొన్ని వ్రాయె
గాల విషయంలో నాకు తోచిన సలహాలను చెప్పడమున్ను జరిగింది.
ఈ అవకాశం కలిగినందుకు నాకున్న ఎంతో ఆనందం కలిగింది. ఘన
ఘనమలాడుతున్న కుండెడు బియ్యం పులిహొరకు కొంచెం కరివేపాకు
అందించినట్లు' సంతృప్తికలిగింది. 'అమర్చినదాంట్లో అత్తగారిచెయ్యి
అనే సామెతకూడా గుర్తుకువచ్చి నవ్వుకున్నాను, సరే - దానికేమి !

ఇందులో ప్రతిశ్లోకానికిన్ని స్వాదుమధురమైన సంస్కృత
భాషలో వ్యాఖ్యానము - తాత్పర్యమున్ను—చివరను ముచ్చటయిన
తెలుగులో తాత్పర్యమున్ను, కూర్చబడినాయి, వ్యాకరణాంకార
చ్ఛందో విశేషాలు అవసరమైనంతవరకు నూచనగా చోటుచేసు
కున్నాయి. విమర్శలు, వాదోపపదాలు, కాకదంత పరీక్షలున్ను—
పూర్తిగా కాలానుగుణంగా నిర్వహణబడినాయి. ఈ కాలంవారికి అవి
సహించవుగదా! మొత్తం మీద వ్యాఖ్యానం సహృదయతంజకంగాను
బాలప్రేమ సామాన్యంగాను, సముచితంగాను సాగిందనడంలో సందే
హంలేదు. ఇది నా సంపూర్ణానుభవం.

ఇక ప్రోత్సాహకర శ్రీ కర్తా ఈశ్వరరావుగారు:— శ్రీ
నారాయణదాసుగారికి దగ్గరబంధువు. (అల్లునికి అల్లుడు), దానభారతికి
ఆత్మబంధువు వాణిజ్యవిశారదులయినా వాణివిశారదులు కూడా.
సహృదయ చక్రవర్తి, సతస్వతీవతివన్యయందానక్తి గలవారు. ఆండు
వల్లనే "దానభారతి ప్రకాశం" మహాశత్రుయాగానికి ఓడితులయ్యాడు.
సంవత్సరాలతరగి నిర్విముఖ వాన్ని ఆరిపిస్తున్నాడు. తగిన ఋత్వి
క్కులను పఠించి, శాఖసామగ్రిని సంపాదించి, లోపాలుతేకుండా
దూచుకుంటున్నారు. మహాజ్ఞా పూర్తికావస్తున్నది. అవభృతం
సమీపిస్తుంది. అందులో ఒక శాఖ మీద ఈ తారకవ్యాఖ్య. నేనుకూడా

శ్రీదాసుగారి 'జగజ్జ్యోతి'ని సంస్కరించి సారస్వతసీరాజనములో తార కాన్ని సమీక్షించి ఈ అవతారకము రచించి, ఏదోకొంత ఆర్థిజ్యాన్ని వహించేనని చెప్పడానికి గర్విస్తున్నాను - 'ఆచార్య' యస్. వి. జోగా రావువంటివారు 'అధ్వర్యుల'యితే, మావంటివారు 'ఉద్ధాతలు' కావడం పరిపాటి. అదేజరిగింది ఇదంతా జరగటానికి నిదానం శ్రీ ఈశ్వరరావు గారి ప్రోత్సాహం అది లేకపోతే యజ్ఞమూలేదు - ఋత్విక్కులూ లేరు. 'నిరాలంబా దాన సరస్వతీ' అయిఉండేది. 'ఈశ్వరుని సామర్థ్యం' అందరికీ ఉంటుందా - మరి!! కాగా శ్రీ ఈశ్వరరావుగారు సర్వదా సర్వథా సహృదయుల అభినందనాలకు ఆశీస్సులును అర్పణలు.

చివరగా — ఒక నారాయణుని మూలమూ, మరొక నారాయణుని వ్యాఖ్యానమూ (అద్వైతంగా భావిస్తే మరీమంచిది), కలిగిన ఈ తారకమహాకావ్యం, ఈశ్వరప్రేరితమైన 'అవతారకము'తో కలిసి 'ఆ చంద్రతారకము'గా ప్రకాశించాలని నా ఆకాంక్ష. 'తథాస్తు'

సహృదయ సేవకుడు

విశాఖపట్నం-18
24-3-1983

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ

ఇంటి అడ్రస్ :

డి. నెం. 50-96-8/ఎ

టి. పి. టి. కాలనీ, సీతమ్మధార

విశాఖపట్నం-18.

పిన్. నెం. (530013)

పీఠిక

(శ్రీ) గురమూర్తయే నమః

ఇయ్యది “తారకమ్” అను పేర సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యము. ఇందు అయిదు సర్గలు. ఒకటి రెండు తక్కువగా మూడువందల శ్లోకములు గలవు. జగ ద్విఖ్యాత యశస్కులైన (శ్రీ) మదజ్ఞా దాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవిశేఖరులు రచించిన దీకావ్యము.

బంగారమునకు బరిమళమబ్బినట్లు - రచయిత హృదయమును నిర్మలముగా నవగాహించుకొని సంస్కృతమున సోక నిర్వహించిన వ్యాఖ్య రచించినవారు పండిత శిరోమణి; రామకృష్ణ దాస మహాత్ములగు బి. (శ్రీ) రాంధట్ల లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రియ్యులు.

నేటి మన కీకావ్య మపూర్వమైనది. హనుమత్ పాదముల నుపసరము నాటికే నాగర లిపిలో ముద్రితమైనదిగా నున్నది. ఇట్లు జీశముగా ఆ పయనించి మార్చబర్లు చేయబడినదిగానెరిగి వచ్చుత భాషా ప్రాచార్యుఁ డగు గెల్దనర్ పండితుని ముఖేన నున్నది. సర్వవిధములనంతటి మహోత్కృష్టమైన ఈ పుస్తకమును మనము గనులారఁ నాచి, చదువుకొని యాశ్చర్యానందముల నొనరింపఁ దలంపను నిస్వార్థ బుద్ధితో (శ్రీ)నారాయణదాస సారస్వతి అనునందులను గూర్చి మాతమ పూర్వోపహారముగా సమర్పించుకొను మహోద్యమమునకును సహాయకట్టిన బ్రహ్మ(శ్రీ) కరాళి ఈశ్వరరాయ మహాశయుల సంకల్ప బలము, ఆయన సఫలీకృత మనోరథులైనారు. అది యాధునిక మగు మన యదృష్టవరిపాకము.

ఇట్టి యపూర్వ సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యమును రచించిన రు మహాంతర్వాణి మహాకవి మహాగాయక శిరోఽత్నము సంస్కృతాంధ్రాంగ్ల

పాఠశ్రీ కాది బహుభాషా భాండగారము నైన శ్రీ ఆదిభట్టనారాయణ దాసుగారు.

“నారాయణదాసు జయంతి సందర్భమున” ఆచార్య. కళా ప్రపూర్ణ విద్వాన్ శ్రీ గంటి జోగి సోమయాజులుగారు దాసుగారిని గూర్చి వ్రాసిన షాక్యము వివిధ లోకములలో మహావిద్వాంసుఁ డెవ్వఁడు? తెనుఁగున డిట్ట సంస్కృతమున స్త్రుట్ట, సంగీతమున సమ్రాట్. వింత వింత నృత్యములతో విరాట్టు, కన్నడము, ఉర్దూ, ఆంగ్లము పాఠసీకము అరబీ భాషలలో, నేరిమి గలవాఁడు, కళాశా లాధిపతి డయ్యు, ఆఖిల భారతమున సంచరించినవాఁడు. ఒక్క మహా రాజు పోషణలో నుండియు, వివిధ రాజాస్థానములలోను పేరుండి గౌర వింబడించవాడును, ప్రాచీనకవులు ప్రారంభించిన ప్రాతకావ్య ప్రక్రి యలో సిద్ధుడైన వాడును, కేవల స్వయంవ్రతిభతో అపూర్వకావ్య ప్రక్రియను - సంగీతము సాహిత్యము నృత్యము మొదలైనవాని నన్ని టిని మేళవించి కల్పించినవాడు ఏవఁ డైన నున్నాఁడా యని వ్రాశ్నింప వచ్చు. ఉండినవాడు. శ్రీమ దజ్ఞాడ ఆదిభట్ట నారాయణదాసు. తమ కావ్యరూపమున అజరామరు లైన ఇతర కవీశ్వరులవలెనే ఆంధ్రదేశ మున ఇతఁడు నేడును ఉన్నాఁ డని చెప్పక తప్పదు” అని శ్రీనారాయణ దాసు మహాకవి కృతగ్రంథములు నలువదియాటింటిలో ఈ “తారక” కావ్యమున కొక విశిష్టత కలదు. తక్కిన తత్కృతు లన్నియు భారత భాగవతి రామాయణములకో, భక్తిప్రభావము లగు స్తోత్రగ్రంథముల కోవకో, భాషావిశేష బోధనకో, సంగీత సాహిత్య వ్యాకరణాది శాస్త్రములకో, భాషాంత రానువాదములకో సంబంధించినవి. ఇతఁ నీకావ్యమో యితివృత్తము. మొదల సర్గమును న్యకపోల కల్పిత మును, న్యదేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదః ప్రభావమునై గోచరించుచున్నది

ఈ కావ్యము 1910 సంవత్సరమున ముద్రితమైనది. అంతకు పూర్వమే రచితమై యుండవచ్చును. లేదా ఆసంవత్సరమే రచనకూడ జరిగినను జరుగవచ్చును.

అప్పటికి మన దేశము బ్రిటీషుసామ్రాజ్యము చేతిలో అన్యతంత్రముగా నున్నది, అంతకు మున్నే శ్రీ “దాదాబాయి, నారోజి” మున్నగు మహామహులు కాంగ్రెసు అనుపేర “జాతీయ మహాసభ” నేర్పరచి యేటేట దానిద్వారా తమ స్వాతంత్ర్య కాంక్ష బ్రిటీషు సామ్రాజ్య పాలకులకు పన్నవించుకొనుచుండిరి. లోకమాన్యతిలక్ బుద్ధులు కొందఱు సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యము కావలె నని అతివాదులనిపించుకొనిరి. గోక్షే వ్రథ్యతులు సామముచే స్వాతంత్ర్యము సంపాదించ యత్నించుచు మితవాదులనిపించుకొనిరి. ఇది యంతయు 19-వ శతాబ్దితుదను, 20-వ శతాబ్ది మొదటను జరిగిన వ్యవహారము. తరువాత 1905 ప్రాంతమున బంగళాదేశమును బ్రిటీషుపాలకులు రెండుగా విభజించి, ప్రజలలో పెద్దకలవరము లేవ నెత్తి, దానినే బంగళాదేశపు నాయకులగు” బిపిన్ చంద్రపాలు, అరవిందఘోష మున్నగువారావిభాగమును ప్రతిఘటించుచు దేశము నలువంకలఁ దమకు జరిగిన అన్యాయమును ప్రచారముచేయు వందేమా తరమ్’అనెడి యుద్యమము లేవనెత్తి విదేశీయ వస్తుబహిష్కారము మున్నగు కార్యక్రమములు నడిపిరి. ఆగాలి సోకి ఆంధ్రరాష్ట్రమునఁగూడ స్వాతంత్ర్యవాంఛ గల మహామహులు కొందఱు అతివాదులుగాను, పెక్కురు మితవాదులుగాను ప్రచారమునకుఁ దిగి, నాటి దొరతనముచే సాఫల్యము పొందలేక ఆయోషయు స్థితిలో నుండిపోయిరి.

అంతకుమున్ను మహామ్మదీయ పరిపాలనమున మహాబాధ లనుభవించిన ప్రజలు బ్రిటీషువారిపాలనమున చావకింద నీరువలె ప్రాకుచున్న వైవేళిక నాగరకతకు వశులై, శాసన స్వాతంత్ర్యముతోపాటు

నామకమును దేవుడు దూరమై ఆశారమున మాత్రము నే
 జన్మించితిని. అందుచేత, ఆచార వ్యవహారములకు, మత సంస్కార
 ములకు నేను కట్టుబాటు నైనట్లేదు.

అందును ఆంధ్రుల దుస్థితి
జూచిన క్రూరాసురుడు మిరివాడ మార్గమున వాంఛాసిద్ధి కలుగున
నమ్మి పును లిగి కావచ్చును. రాజకీయనాయకులవలె గాక,
కవిచాళక్రిచే, దేశప్రజల నుద్బోధించి దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదన
నకు, నుపాయముగా, నీకావ్యము రచించినట్లు తోచుచున్నది.

ఈ కావ్య నాయకుండుగు తారకుడే నారాయణదాసుగ
చూచున్నదీ తీరమందలి 'అశ్రితకల్పక' మను నగ్రహారమే సువర్ణమ
నదీ తీరమందలి అజ్ఞా దాగ్రహారము, అందుండెడి మహేశ్వరుఁ డ
పండితుడే దాసుగారి తండ్రియగు వేశటచయనులుగారు, అపండిత
భార్యపేరు చెప్పబడకున్నను ఆమె గుణగణములకుఁ బ్రతిబింబము
నరసమాంబయే తారకునితల్లి. తనభర్త నిత్యము పురాణము చె
చుండ వినుచు నవి యెల్లరికు మరల బోధించుచు 'చదువులవ్వ
చుకొనిన నిజ్ఞానః తి మంచి సరిత్రీగల యాదంతుల కన్యవృత్తి
దా నాకుడే నుండును' అని తన్ను హెచ్చరించుచు తారకుడు మాతృగర్భస్థుఁ
డనట. అందువల్ల దేవకీ గర్భస్థుడైన కృష్ణు
డనట. తారకుడు పుట్టిన వెంటనే దేవతలువ
చ్చి సత్కరించిరి. అతఁడు బిరింబింబు మాత్రము మార్చబడినది. న
దియే మహాభారతమున నిర్వచన ప్రీతిపాత్రము. దాసుగారు గర్భస్థు
డనట. అందువల్ల దేవకీ గర్భస్థుడైన కృష్ణుడనట. తారకుడు పుట్టిన
వెంటనే దేవతలువచ్చి సత్కరించిరి. అతఁడు బిరింబింబు మాత్రము మార్చబడినది. న
దియే మహాభారతమున నిర్వచన ప్రీతిపాత్రము. దాసుగారు గర్భస్థు

తారకుడు పుట్టగనే దేవతలు స్తుతించుట సుసంగతము కా దనిపించుచున్నది.

“తారకు” డన 1 తరింపజేయువాడు. కర్ణ ధారుడు 2 అనదల నుండి తరింప జేయువాడు. అని అర్థము. దుఃఖమయమైన యర్వతంత్ర మగు భరతదేశమును తరింపజేయ బూనిన దానుగారికి నూర్యనారాయణ నామము సరిపడినది. “తరణి” యన నూర్యుడు “తరం త్వనేన సంసారమ్ తరణిః” అనియు తరణి ద్ద్వమణౌ వ్రుంసి కుమారీ నాక యోః స్త్రియాం అని యుండుటచేత తరణి తారక శబ్దములు వర్ణాయవదములై నవి. వేంకటచయనులుగారు సూర్యమంత్రోపాసకులను, శ్రీ నరసమాంబ, అరసవిల్లి శ్రీ త్రమున వెలసిన నూర్యదేవుని నారాధించునది. కావున సూర్యనారాయణుడని నామకరణ మొనర్చి తట, దానుగారు కూడ అరసవిల్లి సూర్యనారాయణ శతకము జెప్పి యున్నాడు.

త్రిమూర్త్యాత్మకుడును, వేదత్రయస్వరూపుడు నగు సూర్య దేవుడే దానుగారు- అని నా యాశయము.

పుట్టిన పిదప తారకుని బాల్యచేష్టలు తదుభయుల భావి జీవితములకును పునాదులుగా దానుగారి భావనాబలమున స్వభావసిద్ధ మానట్లు సృష్టింప బడినవి.

పిదప ఉపనయనము, పౌరాణిక పఠంనులగు డమ తండ్రిలే గురువులుగా సకల విద్యలకును శీజావాపము జరిగినది. మేరు సమ ధీకుడును స్వతంత్ర శక్తి గలవాడు నగు తారకునకు పతదేశములను చూడఁ గోర్కొంగలిగి “విబుధనగరము” చేరెనంట. దానుగారును ఉపనీతులై వేదము కొంచెము నేర్చి దండిగారిఫలన సంస్కృత సాహిత్య గ్రంథములు కొలదిపాటి చదివి విజయనగరమున న్యాయ

వాదిగా నున్న అన్నగారి యొద్దకు వెళ్లి యచట ఆంగ్లకళాశాలలో ఎఫ్. ఏ. పర్యంతము పఠించుట మున్నగునవి ధృవములగుచున్నవి. అచ్చట మేధావి యగు తారకుడును సకల విద్యలను గురువుల యపేక్ష లేకయే గ్రహించినాడట. ఆ పట్టణమునందలి జ్ఞానవృద్ధుఁ డగు నొక వయోవృద్ధునివలన అంతకు పూర్వ మా ప్రజనము నచటి భూపాలకుడు నంత ధర్మమార్గమున నుండెడివారో వివరముగాఁ దెలిసికొనెనట. తాతకుఁ డాపట్టణ మంతయుఁ దానినొచ్చి, యానాటికి నెట్లు మాటి పోయినవో తెలిసికొని పరితాపము నొందినాడట. నాల్గు వర్ణముల వారును స్వధర్మ దూరులై కన్యా శుల్కాది దురాచార పరాయణులై పోయిరే యనుకొనుచు, రాజోధ్యక్షముచేరి నాటి దేశదుస్థితి నొక గేయముగా రచించి, యొక చెట్టుక్రింద గూర్చుండి గొంతెత్తి పాడి నాడు. అచ్చటికి సమీపముననే కాజప్రసాదమున నున్న విబుధపుర రాజకుమారుఁ డాగానమునకును, కవిత్యమునకును పరవశుడై తారకుని తన భవనమునకు పచ్చటకు సేవకులచే గుట్టము సంపెను. తారకుఁ డాగుట్టము నెక్కి రాజకుమారుని కలిసికొని యతని ప్రేరణమున మహారాజును దర్శించెనట.

ఈసందర్భము - దానుగారు సంగీత సాహిత్యములందు నిష్ణాతుడై హరికథా కథన నైపుణ్యముచే నాంధ్రదేశమందే కాక కర్ణాట దేశ మైనూరు చేరి యచటి మహారాజుగారి యాదరణ ప్రత్యేక సకల సన్మానములకు భాజనులైన కథ కిది స్ఫూరకముగా నీవాక్యమున ఘటించబడినది. రాజపుత్రునిచే మహారాజుసన్నిధికిఁ గొంపోబడిన తారకుడు తన సకల విద్యాపాటవమున సత్కృతుడై యువరాజుతో బద్ధమైతి గలవాడయ్యెను. దేశముయొక్క పారతంత్ర్యమును గూర్చి యిరువురును సుదీర్ఘముగాఁ జర్చించుకొని, చంద్రద్వీపమున నున్న సార్వభౌముని దర్శించి స్వదేశమునకు స్వాతంత్ర్యము సంపాదించవలె నని దృఢ నిశ్చయము లైరి.

ఇంతదాక - ఆ త్యాగముగా నీవృత్తాంతము ధ్వనించుచు
యెంతయో రమ్యతరముగా నున్నది. తారక రాజపుత్రుల యీగుంక
ల్పము నాటి మితవాద నాయకుల తీవ్రయత్నములకు నూచకంగా
గనపచ్చుచున్నది. అతివాదులును విప్లవవాదులు నగు లోకమాన్య
ప్రభృతులును సావర్కారు సోదరులును బ్రిటీషువారి నెదిరించి, పడ
రాని శిక్షలకు పాత్రై యేమియు సాధింపఁ జాలక పోవుట చూచి కావ
చ్చును. దేశాభిమాన పూరిత హృదయు లగు దాసుగారు భంగ్యంతర
ముగా మితవాద మార్గమున కొకనుగమమగు మార్గమును చూపఁ
దలచి తారక రాజపుత్రుల విదేశయాత్ర ముందుగా కల్పించిరి.
బ్రిటీషుచక్రవర్తిని దర్శింప ఇంగ్లాండునకు వెళ్ళవలెను గవాఁదానికై
ముందుగా నొకాయాత్ర కల్పితి నుయ్యెను. ఆయన యేదే నొకగుండ
ర్భయున ఓడప్రయాణము చేసినాఁడో లేదో తెలియదు. కాని మహాకవి
గావున చూచినట్లే వర్ణించినారా.

గుంతుపాల నృసింహాచార్య కవివర్ణ రసాయనమున సత్కవులఁ
గూర్చి యిట్లు చెప్పెను.

చ. మనమునఁ గొన్న నెవ్వగఁ జూన్చి ఘటించురు కావ్యసమ్మదం
బనఘ కథాముఖంబున హితాహిత బోధ మొనర్తురింపుగా
గనుఁగొనుకంటె నద్భుతముగా నెఱిగింతు రతీంద్రియార్థముల్
ఘనమతు - తెల్లవారికి నకారణబంధులుగారె సత్కవుల్.

అని దాసుగారు ఘనమతులు గావున నింద్రియములకుఁ గోచరింపని
పదార్థములను గూడఁ జూచి నిరీకంఠ నద్భుతముగా వర్ణించినారని
నాయూహ.

తారక రాజపుత్రులు నొక నెక్కిరి. ఆయోడ తెలుగువారి
యోడ కాదు. అది స్త్రీమరు. ముందుగా కోడివలె కూత వేసినది. అది

విని యాత్రికు లందఱును నోడ నెక్కిరి. ఓడ బయలుదేరినది. పొగ చిమ్ముచున్నది యాత్రికులకు పరదేశ మెప్పుడు చూతునూ అని యాత్రిము కలిగినది. నౌక వేగముగా నడచుచున్నది. ఓడవాండ్లను వ్యయాణికులును హాయిగా నున్నారు. తిమింగిలాదిజంతువులు కనబడుచుండెను. నీటిని పీల్చుకొని నౌక వెళ్ళుచుండ శముద్రము రెండు పాయలై నట్లుండెను. యాత్రికులు భోజనాతికము తలచుకొనుచు నౌకరితో నౌకరు చెప్పుకొనుచుండిరి.

దిశలు చూచి నట్లయ్యెనట. త్రావుటకు జెచ్చుకొనిన మంచి నీరు నేయివలె అతి మితముగా వాడుకొనుచుండిరి. యాత్రికులు రుచి నెంచక యున్నమును దినుచుండిరి. అంతట భయంకర మైన యెదురుగాలి వీచ దొడగెను. నావికుడు గాలికి భయపడుచున్న యాత్రికులను ఇంటి యరుగున నుంజెడి కోళ్ళగూటిలోనికి కోళ్ళను వ్రేళపెట్టినట్లు ఓడతో వలి భాగమున వ్రేళపెట్టెనట. క్రమముగా కొంతసేవటికి గాలి తగ్గెను. ప్రమాదము తప్పి నౌక పూర్వమువలె వేగముగా పోవుచుండెను. యాత్రికులు సంపదలు నొందిన దరిద్రులవలె, ఆరోగ్యము పొందిన రోగుల వలె నిర్భయులై నారు. అంత నౌకనాటి ప్రాతఃకాలమునకు గమ్యస్థానము కనబడ, తార ఓడును రాజపుత్రుడును, ధూమనౌక (స్తీమరు), నుండి యొక పెద్ద పడవ నెక్కి యాత్రికులతోపాటు ఓడ్డెక్కిరి. ఇది నౌకాఘాతం స్యాన భవ మున్నవారై నను చానుగారివలె ఏచిన్న యంశమును విడువ కుండఁ జెప్పఁగలరా ! అపర్ణ నము నిరువమానము అనన్యసాధ్యము.

తరువాత నాచంద్రదీప్త వానుల యుత్త మోత్తమమైన యాచార వ్యవహారములు, వారి యాదరమును బహువిధముల వర్ణింపఁబడెను. ప్రజల మద్దికచే ఆచంద్రదీప్తమునందలి సార్వభౌముని వలన తారక రాజకుమారులు అమితాదరము నొందినారు. "మీ సామ్రాజ్యములోని

నా దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము - తరువాత నా నోరుటకే తాము వచ్చి
నట్లు విన్నవించిరి. తారక రాజపుత్రులు శౌర్య ధైర్య సాహసములకును
వారి సకలవిద్యా పాటవమునకును మెచ్చుకొని, రాజసభా ముఖమున
వారిద్దఱును సేనాధిపతులుగా సార్వభౌముల నొనర్చి నొకటిగా
సార్వభౌముని సోదరుడు శత్రువు చే చేతి బ్రబడివట్లు చెప్పటయే
తడవుగా వారిద్దఱును సేనలతో వెడలి బయటికి నుద్ధవరికరములు
అనగా జలాంతర్గాములు తుపకులు ముఠింగులు, బాంబులు
మున్నగు వానిని గొని శత్రువునై న్యముల సాశన మొర్చి అంతకుమున్ను
శత్రువులతో పోరాడి తుతగాతుండై శత్రువులను నాశనమున
సోదరుని జేరిరి. తారకుఁ డాయనకు వెద నొచ్చేసి కన్ను తెరిపించి,
పథ్య పానాదులచే స్వాస్థ్యము కలిగించెను. ఆ సందర్భమున శరీర
కాస్త్ర మంతయు వర్ణింపబడెను. అది వాని రి ఆయుర్వేద విజ్ఞానము
నకు కరదీపికగా వెలసినది.

తరువాత తారక రాజకుమారులు చక్రవర్తి సోదరుని వెంటఁ
బెట్టుకొని చంద్రదీప్తమునకు వచ్చి చక్రవర్తిని సంతోషము నొనర్చిరి. ఆ
సందర్భమున దుర్భిణియంత్రము వర్ణింపబడినది. సార్వభౌముఁడు తనసోద
రుని వలన వారిరువుర చాకచక్యములు మొదలయ్యెను. మెచ్చుకొని, వారి
కఠిన్మైన భారతదేశమునకు స్వతంత్రపరిపాలన వర మొసంగెను.
మరియు నా దేశమునకు పాలకుఁడుగా విబుధునిగఱ రాజకుమారునే కర్ణ
యించెను. తారక రాజపుత్రులు విక్రీతి ఆంధ్రులైరి. అంతట చక్ర
వర్తి పెండ్లికి సిద్ధులుగానున్న తన పుత్రులను రాజకుమారునకిచ్చి పెండ్లి
చేసెను. పెద్ద విద్యానముమీఁద వారి పదఱును తనదమ్ముని సాయ
మిచ్చి విబుధపురమునకు వంపెను. సార్వభౌముని సోదరుఁడును రాజ
కుమారుని భారతరాజ్య పాలకుఁడుగా బట్టాభిషేక మొనర్చెను. అంతట
తారకుఁడు సంతోషముతో రాజకుమారుని సేవనైన తనకొంతిలో కిరీటము

నెలకొల్పి దీవించెను. దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము వచ్చెగదా అని తృప్తిపడెను. సార్వభౌముని తమ్ముడు స్వదేశమున కేగెను.

తారకుడును సకల సౌభాగ్య లక్షణవతి యగు నొక యుత్తమ బ్రాహ్మణ కన్యను పెండ్లాడి, ఆ భారతనాయకునివలన మహిమాన్వితములగు పారితోషికములఁ గొనుచు - ప్రాణవద మగు మిత్రుడై స్వతంత్రుడై ముఖముగా నుండెను. ఇది తారక కావ్యమునందలి యితివృత్త సంగ్రహము. ఆ యితివృత్త మంతయు శ్రీ లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యానించియే యున్నారు. కావున దానుగా రీకావ్య రచనమునకు కారణముగా నాచెప్పిన దేశస్వాతంత్ర్య పిపాసకు ద్యోతకములగు దానుగారి రచన నుండియే తెలిపెను.

తారకుడు అనగా - దానుగారేకదా! ఆతడు మొట్టమొదట

శ్లో॥ “అమల లలితరూపః సర్వవేదః, ప్రశాంతః
సకలజనసమానః సర్వతంత్ర స్వతంత్రః.
విజిత సమవయస్కుః నిత్యయా సద్యశస్కోఽ
భ్యులక్షత వాణీ శాంతానం చ త్కుశలః”

శాంతతనవములైన తారకుడు - సాటితన రూపముగలవాడు, సమవయస్కులైనవాడు, - శాంతస్వభావుడు - అడతెయందు సమవయస్కులైనవాడు. సర్వతంత్రములందు స్వతంత్రుడు, విద్యచే తనకు సహజము. పేరొందినవాడైనై పరిదేశములను మునుమునుగా నుండువాడాయెను.

విద్యార్థియైన విడిచి విబుధపురి విశ్వనాథకీ - కూర్మ
విద్యార్థియైన క్షోభించుచున్నట్లు—

విద్యార్థియైన విడిచి విబుధపురి విశ్వనాథకీ - కూర్మ
విద్యార్థియైన క్షోభించుచున్నట్లు—

శకాధీశ్వరో భారవై శ్వర్ణ మావత్,
జగో నాన్యదుఃఖం వినై వస్వ సౌఖ్యం.

అనగా - శకాధీశ్వరుడు (తురుష్క ప్రభువో, అట్టివాడో) కలస్త్రీ
లను ఎత్తికొనిపోవుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు. దేవాలయము
లను గూల్చివేయుచు, పట్టణములు కాల్చివేయుచు, ప్రభుత్వము
సాగించుచున్నారట. పౌజలు సౌఖ్యము నెఱుంగక సర్వదా దుఃఖమును
పొందుచున్నారట. ఇది బహుశః ఆనాటి ఉత్తరహిందూస్థాన దుఃస్థితి
కావచ్చును.

విబుధపురము చేరినపిదప అచటి వృద్ధులవలన ఆంధ్రదేశము,
అందును ఆవిబుధపురరాజుల పరిపాలనమున పౌజలుపొందిన సౌఖ్యము
ధర్మము, సత్యము, వర్ణాశ్రమ ధర్మనియతి, పూర్వమెట్లుండెడిదో విని
తారకుఁ డెతయో మొదట ఆనందించెను.

శ్లో॥ శుక్తి నిగదిత మార్గం నాజహాన్నిర్విశేషం

దృఢ మిహ పరపద్యాం న హ్యవాలంబ తాయం

అనుమతి బహు దుఃఖం నో సుఖం మానవోఽద్యా

వక్తృత ముపకతం దుర్వృత్త ఉన్మత్త చిత్తః-

4-82

అచ్చట జనుఁడు వేదవిహిత మార్గమును పూర్తిగా విడువలేదు పూర్తిగా
విడేశీయుల మార్గము నవలంబింపలేదు. దుర్వాప్రచారములలో, పిచ్చివా
నివలె నై పోయి ఏదిసుఖమో ఏదిదుఃఖమో కూడ తెలిసికో లేకున్నారు.
అప్పటి దేశస్థితియున్నమాట. వారినిజూచి జగత్తంతయునిల్లే యున్నది.
కావున నెట్లయినను యువకారముచేసి యుద్ధరింపవలెనని ఉదారుఁడగు
తారకుఁ డనుకొనినట్లు “న జగదుపచిక్షీర్షు స్తర్కయన్ న్నమ్యుదారః”
అని చెప్పఁబడెను. అప్పుడు కర్మభూమియను మన దేశమును దేశించి-

శ్లో॥ జనని! తన జనోఽతిక్రమ్య వేదోపదేశం

ప్రతిదిన మచరత్ స్వచ్ఛంద హీనో హతాశః

ఇతి ముహూ రథవ స్త్వం సుష్టు రోరుద్యమానా
ద్విజ సివద లిలాపైః సంధ్యయోః కర్మభూమే.

అమ్మా! ఓ కర్మభూమి! నీప్రజలు వేదోపదేశము విడనాడి “స్వచ్ఛ
యెందును లేనివరై ఆళి బడుగంట సర్వదా ప్రవర్తించుచున్నారు.”
అని రెండు సంధ్యలయందును కూసెడి వత్సులకూతలనాడి యేడ్పులచే
మాటి మాటికి గట్టిగా విలపించుచున్నావు”-

అనుచు బహు గుణ లలితముగా వాగ్దేయకారుడు కావున
పెద్దగా పాడినాడు.

శ్లో, అభివ రుచిరోహా చిత్రాత్కావ్య శృష్టే. రపి సకల జనానాం
మోహకృద్ రాత్ర కే” 4-53

క్రొత్త పొత్తని చుండవలె యూహలతో కవిత్వము చెప్పుట
వలనకంటె గానశక్తివలన సకల జనులకును మోహమును కల్పించెను.
తరువాత “పాశ్చాత్యుల యుగము” అని చక్రవాకపక్షి దేశాభిమాని
వలె ప్రకాశించెనని దేశాభిమాని యెల్లడించెను.

పిదప విబు నగర రాజప్రతినిధి స్నేహము మహారాజదర్శనము
జరిగినపిదప ఆ రాజకుమారుడు తారకుచును-

“ముహూ రథిజన యోగక్షేమ మాలోచయంతౌ” 4-56 తను
జన్మవిదేశముయొక్క యోగక్షేమములను ముక్కిలిగా ఆలోచించి
నారు. తుదకు-

శ్లో, జగదధిపతి మర్మశ్శ్చయో గోపాయతుం స్వే
బహువిదిత మువానౌ ధర్మ తౌ దేవదేవం,
న ముఖమితి తిక్తా స్మైరితా మంతరేణ
వధిత వృక్షయ స్కా వాప్నుతాం ధూమనాకాం” 4-58

మిగుల జ్ఞానవంతులగు నాయుద్ధతు యువకులును, తమ్ము వెంట నంటి యుండి రక్షించుకొంటున్న జగదీశ్వరుడైన దేవదేవుని యనన్యుపండు ప్రార్థించి దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము లేనిదే సుఖము కలుగదని దృఢ నిశ్చయము కలవారై, తత్సంపాదనార్థము పొగయొడ (చిన్న దేవును) జేరిరి.

ఈ శ్లోకములందు కవితాచమత్కృతి కొట్టవచ్చినట్లు సర్వత్ర కనబడుచున్నను అంతర్వాహినిగా దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనకై యుపాయాన్వేషము ముఖ్యముగా తోచును.

ఇది యానాటి రాజకీయముల ముచ్చట, ఇప్పు డట్టి బాధలు దొలగినవి. దైవకృపవలన స్వరాజ్యము వచ్చినది, కావున ఆ రాజకీయ వ్యవహారముల చింతనము కట్టిపెట్టి మహాకవి, మహాగాయకుడు, భాషామహాపండితుడు, పారికథా పితామహుడగు నారాయణదాస మహాశయుని సంస్కృత కవితాసరస్వతికి రత్నకిరీటమైన తారకకావ్యమునఁ గల శబ్దార్థ రామణీయకము హృదయముచే నాస్వాదించుము.

తారకము పంచసర్గ పరిమిత మగు సంస్కృత శ్లోకకావ్యము అని ముందుగానే చెప్పియున్నాము 1, 2 హెచ్చో తగ్గో - మూడు పందల శ్లోకములు గలవు. కావ్యాదర్శమున దండిమహాకవి.

“సర్గై రనతి విస్తీర్ణైః శ్లోకైః శ్లోకైః సుగంధిభిః

సర్వత్ర భిన్నవృత్తాంతై రుపేతం లోకరంజమ్”

అని కావ్యాదర్శమున కావ్యమందలి అవాంతర విభాగములైన సర్గములు అతివిస్తారముగా నుండరాదు. అందలి వృత్తములు శ్లోకములుగా నుండవలెను. ఇతివృత్తము విడిపోకుండ సర్గములన్నిటియందాను కలసి వచ్చుచుండవలెను. పృథివిసర్గాంతమునను వేరువృత్తముండవలెను.

అని చెప్పిన నియమమున కీతారక కావ్యము సరిపడియే యున్నది. కాని యీ సర్గముల సంయోజనమున దానుగారి ప్రత్యేకత యొకటి తేకపోలేదు. అది కావ్యమైన వాల్మీకి రామాయణము మొదలు, కాళిదాస, భారతి, మాఘ, నైషధాది సకలకావ్యములందును వెనుకటిసర్గాంతిమ శ్లోకమునను, అనంతర సర్గాది శ్లోకములను, ఛందోవిషయమున సంబంధము కానరాదు. కాని యీ కావ్యమున నొక వైలక్షణ్యము కనబడును.

1) సర్గమున :- అన్నియు ఉపజాతివృత్తములు, తుదిని మాలినీ వృత్తము

2) సర్గమున :- అన్నియు మాలినీవృత్తములు - సర్గాంతమున అనుష్టుప్పందము.

3) సర్గమున, - అన్నియు అనుష్టుప్పతే. తుదిని ఉపజాతివృత్తము

4) సర్గమున :- నానావిధ వృత్తములు తుదిని ప్రహర్షిణీ వృత్తము

5) సర్గమున - అన్నియు ప్రహర్షిణీ వృత్తములే - తుదిని శార్దూల విక్రీడిత వృత్తము - చక్రబంధము (బంధకవిత్వముతో సమాప్తి.

ఒక్క నాల్గవసర్గమాత్రము విడిచి అన్నిసర్గములును ఆద్యంత శ్లోకములు శృంఖలాబద్ధము లగుట అపూర్వ సృష్టి.

చతుర్విధ కవిత్వములలో నొకటిగా నెన్నబడు బంధకవిత్వము ప్రాచీనులైన భారతి మాఘ మహాకవుల కావ్యములందును, అర్వాచీనుడగు వేంకటాధ్యక్షి కృతముగు లక్ష్మీసహస్రకావ్యమునను కనబడుచున్నది. అంధ్ర కావ్యములందు పారిజాతావహరణము, సరసభూపాలీ యము మున్నగు వానియందు హెచ్చుగా కనబడును. దానుగారు ఆశ్చర్యము గూడ తమ వైశిష్ట్యము చూపినారు.

ఇత శబ్దార్థ మూర్తి రాఖ్యాతౌ - కావ్యసంపదః - అని
కావ్యమునకు “శబ్దము, అర్థము” రెండును శరీర మనినారు లాక్షణి
కులు- అర్థము మూట యటుండ దాసుగారు శబ్దముమీద చేసిన సాము
గతిడిలు అత్యద్భుతము- కావ్యారంభమున-

“స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే కావ్యం, - పత త్త్రీ సహసేవనీడం”
అని ప్రతిజ్ఞ చేసినారు. పక్షి స్వశక్తిచేత (ఇతరు లెవ్వరు నేర్పకయే)
తన గూఢనివలెనే - నేను స్వభావసిద్ధులుగు పాండిత్యశక్తిచేత నీకావ్య
మును చేసికొనుచున్నాను - అని భావము.

ఇందు “సహసా, కుర్వే.” అను రెండు పదములును అసామాన్య
ములు- “సహసా, అనునది” అతర్కితము- అను సర్థముగల అవ్య
యము కాదు, ద్రవిణం తరః సహే బల శౌర్యాణి స్థామ శుష్మంచ
అను శోకమును బట్టి ‘శక్తి’ అను సర్థముగల సకారాంతముగు ‘సహస్’,
శబ్ద తృతీయైకవచన రూపము- “స్వశక్తిచేత” అని దాని కర్థము-
“కుర్వే” అరు క్రియాపదము - ఆత్మనేపదము- క్రియాఫలము కర్తృ
గామి యగుచో ఆత్మనేపదము ప్రయోజ్యము- అని నూచించుటకే
ఆత్మనేపద రూపము ‘కుర్వే’ ప్రయుక్తమైనది- ఇట్టి రహస్యము లం
దందు కనఁబడుచుండును.

కావ్యరచనా రంభమున నాయన చేసిన ప్రతిజ్ఞావచనములలో-
“ఈ తారక మనెడి గ్రంథమున నున్న శ్లోకములందు పాదపూరణమే
ప్రయోజనముగాఁ గల “తు-హి-న్-స్మ-హ-వై” అను పదము
లుండవు. ఒకటి రెండు మూడు సర్గములు వరుసగా లుచ్, లడ్, లిచ్
క్రియాపదము లుపయోగింపఁబడినవి రెండు మూడు సర్గములందు
భూత కాలమును బోధింపని క్రియాపదములు లేవు. ఈ కావ్యము వైది
కములు గానట్టి పాఠసీమ నూత్న ౩ కుదాహరణములు” అను

భావము గల దామగారి సంస్కృత కావ్యములకు రాంభట్ల పండితుని వారి అనువాదము.

ఆవిషయమునకు చేరువగా శ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు సంస్కృతవ్యాఖ్యయిచ్చుచు, ఆంధ్రవివరణమునందును ప్రదర్శించుచునే వచ్చినారు. మొదటిశ్లోకమున సంస్కృత భాషా పాశ్చాత్యము వర్ణించుట బడెను. అందు తమ యుద్దిష్టార్థము తెలుపుటకు మరొక ధాతువు ప్రయోగింపవచ్చును. కాని “పరిష్కరోతి” అను క్రియాపదమునఁ గల చిన్న విశేషము చూపఁబడినది. “పరి+కరోతి” అను నెడ “సంపరిభ్యాం కరోతా భాషణే” అనుత్రముచే కృధాతువునకు సుడాగమము కలిగి “పరిష్కరోతి” అనురూప నిష్పత్తిని దెలుపుటకే ప్రయుక్తమైనది.

4-వ శ్లోకమున :- “అవాత్సీత్” అను పదము ‘వస’ ధాతు లుక్ ప్రథమపురుషైకవచనరూపము. “వస” ధాతువునందలి సకారము తకారముగా మారుట నొక వైచిత్రి “(సః స్వార్థధాతుకే” నన్య తః స్వా త్సాదా వార్థధాతుకే” అను పాణినీయము దాని కాధారము.

2-వ శ్లోకము :- “ఉత్తపతే” అని ప్రయుక్తము వానికి ‘ఉజ్వల శోభాం కరోతి’ అని వ్యాఖ్యానింపఁబడినది. “తప” ధాతువు భ్యాది ణివాది. చురది గణముల మూడింటను వరుసగా ‘వరుసగా దాపే, లక్ష్మీ, సంతాపే’ అను నర్థములతో వరస్మైపదముగా నున్నది. ఆ తపథాతువే ‘ఉద్విభ్యాం తపః’ అను సూత్రముచే - ఉక్ వి’ అను ఉపసర్గములకంటె వరమందున్న “తప” ధాతువు “ఆత్మనేపదము” అనుటయు ఉపసర్గములనుచే నాహ ద్వర్థములు పోయి ప్రకాశించు అగ్రది అన్వార్థము గూడ పొందినది.

3-వ సర్గము :- ‘అనుభ్యత్’ అని కలదు. అది యొక విచిత్ర మైన ధాతువు. “మఖ దుఖ త్త్రియాయాం” అను ధాతువులపై,

కంఠ్యాది గణపతిముఖః కావ్యం కంఠ్యాదిభావంతోః తే నూతనా
ముచేయదాగమముః వచ్చి సుఖ్య, దుఃఖ్య, క్షాత్యంతము, దాని
అంకితి 'సు' అను దానికి 'లజ్' లో 'సుఖ్యతే' అ. వ్యక్తమవుతు
పైః వచనమునః గలిగిన రూపము.

మఱియు నాయాధాతువులపై విశేషార్థములను దెలుపు నన్,
కృచ్, యచ్, యజుచ్, క్రిచ్, మున్నగు వార్త్యములను వచ్చి, ఎట్టి
వినియోగముమొందునో, అందునకర్మాభివ్యాజ్యములం దెట్టివినియోగము
దునోయట్టి విశేషరూపము లీ కావ్యమున నించుమించుగా వర్ణింపఁబడినవి
గణపతిముఖ మచ్చునకై నాచేతి నైసంతతి వర్ణింపఁ జేసివర్ణింప
బ్రహ్మశ్రీ లక్ష్మీకారాయణశాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యయందు చేసినచూపిన
యెడ- ఆవ్యాఖ్యకు వ్యాఖ్య చేయవలసివచ్చును. కావున శ్రీశాస్త్రి
గారు రేఖామూర్తిముగా నన్నితిజంతరూప విశేషములను చూపుచునే
వచ్చినారు.

1-వ స. 45. 'ఆను 'పూర్వక' భూ. పువుపై జో - అను
(భృశార్థము) చేసి- కర్మాభివ్యాజ్యమున- "లజ్" తో - రూపము గలది 'సుఖ్య' భూయి' అను రూపము కూర్పబడెను. మించు - అభివ్యభతాం
'బుధ అవగమనే' అను ధాతువుపై పేరిణ్యాదులను నోచే చచ్చిన పదము
లుజ్లో వ్యక్తమవుతున్న ద్వివచనాంతమైన రూపము, అందుము అను
బోధాయాం బభూవే, ఏక్షాంచక్రాతే, వర్ణాక్షికండు మహిమ
వహించి, మున్నగు అపూర్వములగు క్రియాలు మూలము విచ్చించి నేలి
సిగ్లో దగినవి. యిందు కోశాల్లలు. సంధివిషయమున - నొకచిత్తము
చూపబడినది.

4-వ సర్గము 34-వ శ్లోకము :- (పైః వచనము) అష్ట
శ్లోకై హిణీం గ్మి నేనాం హత్యాఽన్యదాజ్యం సాదరింత
సః శ్చ ఆభ్యాంకః శ్చోఽస్మాదీ ర ద్భ్యోఽపారః కిం "కిముక్తం"
శ్చాదాః ధర్మం పైః "అనగా ఇరువురి యెనిమిది యక్షాహి

నాని శరణు చేరను వధించి, నా రాజ్యమును నా సోదరుని వీరిద్దఱు
 కలగలిపి కాల వీరిని మేము ప్రత్యుపచార మేమి చేయవలెనో, సభ్యు
 లామో, ఇట్టి యెడ భర్మశాస్త్రము లే మేమి చెప్పచున్నవో తెలు
 పుడఁ జది భావము.

కందులి జ. జ్ఞు ల్విసర్గ, పూర్వసూ పాదినంధులు సామాన్యము
 త్రావక గాని 'కిం కిమ్ము క్తం' అనెడి సుధి కార్వమునఁ గల చమత్కా
 రము చుట్టియి. కిమ్ + కిమ్ + ఉ + ఉ క్తమ్ ! అను వీనిలో రెండఁ
 'కిమ్' పదములలోని ముకారమునకు పఠమైన 'ఉకారము' వితర్కార్థము
 గాని 'ఉకారము' కాన 'పాతి ఏ కాజినాజ్' అను సూత్రమున
 ముక్తము 'కర్మహ్వా' సంజ్ఞ నొందినది. కావున 'ప్లుత ప్రగృహ్వా' అని
 ముక్తము అని గూర్చియుచే పశ్యతిభావము. అనఁగా సుధి లేకుండ
 కిమ్ + కిమ్ + ఉ క్తమ్ = 'కిముఉ క్తమ్' అని యొక్కరూపము
 నుండి యుద్ధరించునని. దానికి వికల్పముగా బాధకమై 'మతి
 ఉక్తమ్' అని అను సూత్రముచే కిమ్ శబ్ద ముకారమునకు పఠముగా
 నున్నది. దానిలోని ఉపకారమునకు ఉ క్తమ్' అను దానిలోని ఉకారము
 ముక్తముగా నుండునని ఆఉకారమునకు పకారము వికల్పముగా నాదేశము
 కిమ్ + క్ + ఉ క్తం = 'కిమ్ము క్తమ్' అనియు - వెనుకటి ప్రకృతిభావము
 (పఠకరము) చే 'కిముఉ క్తమ్' అనియుఁ గూడ నుండును.

కానిగా రీరహస్యము తెలుపవలె ననియే పాణినీయమున
 జానుఁబడిన యీవిశిష్ట సుధిలోని పదబంధమును ప్రకరణోచితముగా
 నమఁజుకొనినట్లు కూర్చినారు.

"సర్గము 1 శ్లోకమున:- వేదద్రవ్యూపిసేవ్యా" అని ప్రయుక్త
 మై. వేదద్రవ్య + ముపిసేవ్యా = వేదద్రవ్యూపిసేవ్యా అని సవర్ణ
 దీర్ఘ సుధియే కాని 'పితృణము" అనునట్టి వొకట రెంటం దక్క
 ల, థ, డా, ల సవర్ణదీర్ఘ సుధివలె ఈ ముకార సవర్ణదీర్ఘసం

అంత ప్రచురము కాశపోవుటచే చూడఁగనే ఏదియో యొక అంత స్ఫురించును.

4. 47 శ్లోకము - "పాణౌకృత్య జయార్థం రక్షంతౌ పృథనాం మా :

భూభర్తా మః పేతాం వత్సోదర్య జ్ఞానైః" అని కలదు. దీని వ్యాఖ్యానమున "జయార్థం = జయలక్ష్మీం అనునది సమాదవతితము అనుకొందును. అచట "జయర్థి" అని కవిపాఠమై యుండును. "జయ + ఋద్ధిః" నూర్యరాయాంః. చెఱుండువున "ఋద్ధి" శబ్దమునకు 1 సస్పృద్ధి 2 పార్వతి 3 లక్ష్మి అనియు మేటిని నిఘంటువున "ఋద్ధిః స్వస్య దౌషధీభేదే సమృద్ధా వపి యోషితి" అనియు నుండుటచే జయర్థిం = జయసమృద్ధిని, తేక జయలక్ష్మిని" అనుకొనవచ్చును. "పాణౌకృత్య = పరిణీయ" అనెడి వ్యాఖ్యయు సుసంకతమగుచున్నది. ఇది "పాణౌకృత్య అనునది నిత్యం హస్తే పాణా వుపయమనే" అను పాణినీయముచే జయలక్ష్మిని పెండ్లాడి అనఁగా సంపూర్ణ విజయము పొంది అను అర్థము స్పష్టమగుచున్నది. ఈ "పాణౌకృత్య" అను సమాసమునందలి చమత్కారము చూపనెంచియే దానుగారు చక్కఁగ కూర్చినారు. హస్తేకృత్యం పాణౌకృత్య, అని చూపబడిన సమాసములందలి హస్తే పాణౌ అనునవి ఏకా రాంతములైన అవ్యయములు. వానికి హస్త జ్ఞానయే అర్థము అని వ్యాఖ్యానింపబడెను. "పాణౌ + కృత్వా" అనువానికి పాణానము చేయఁబోవ-సమాసేఽ సభో వూర్వే క్త్వో ల్కప్ అను మాత్రముచే కృత్వా అనుదానిలోని 'క్త్వా' పత్వయమునకు ల్కప్ప్రత్యయము. మాడే శమై పాణౌకృత్య "అనురావము నొందినది ఇది యొక చింతనైన మార్పుకాదా?

1 సర్గము 16 శ్లోకమున సకల మగు స్వర్గమున అనుర్ధమున సర్వం దివం అని దానుగారు ప్రయోగించిరి. దివ్ శబ్దమునకు స్వర్గము 2 ఆకాశము. అని అర్థములుగలవు. ఆరెండర్థములందూను ఆ శబ్దము

స్త్రీలింగము. “నుగలోలోగోగో దివా ద్వే స్త్రీయామ్” అనియు, ‘ద్యో
దివా ద్వేస్త్రీయా మభిమ్’ అనియు అమరకోశమున స్పష్టముగా
నున్నది- దానుగారు నవ్వునక లింగముగా నెట్లు వ్రాయొగించిరి? అది
చూడగా అమరవాఙ్మయగు నుధయందు - “ద్యోః స్త్రీ స్వర్గే
గగనే దివా క్లిబం తయోః స్మృతం” అని యేనిఘంటువులోనిదో
కాని చూపబడెను - ఆరూప ప్రకటనమునకే దానుగారు సర్వం,
దివం అని నవ్వునకలింగముగా వ్రాయొగించినారు-

5-వ న 18 శ్లోకమున - తిష్ఠమానా అని ప్రయుక్తము ‘ష్టా’
ధాతువు పాస్మైకము దానికి లిడర్థమున శతృప్రత్యయము వచ్చి
పులింగమున తిష్ఠన్ అనియు స్త్రీలింగమున తిష్ఠంతీ అనియు రూపము
లొందును. అట్టియెడ తిష్ఠమానా యని ఆత్మనేపదమునకు రాదగిన
కానిచ ప్రత్యయమెట్లువచ్చును? అనినచో ‘ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయో’
అను సూత్రముచే ప్రకాశనార్థమునను, స్థేయార్థమునను ఆ ష్టా,
ధాతువే ఆత్మనేపదముగను, కాన శాన జాతమైతి. ఈశ్లోకమున
సార్వభౌమ నిపుత్రిక రాజపుత్రుని కొఱకై అనురాగప్రకాశనము
చేయుచున్నది. అనుకంఠమున ప్రకృతమునకు చక్కగా కుదిరినది. దీని
కువర్తంతకముగ భట్టికావ్యమున - శూర్పణఖ భార్యయు క్షుడగ
రాముని విడిచిపెట్టి. “తస్యే సామిత్రీయే సకా” అని ఆత్మనేపదమున తస్యే
అని ప్రయుక్తమైనది. ‘రామం భార్యోధం అవజ్ఞాయ, సామిత్రీయే
శ్లాఘుః పున్ద్రో ఇత్యాదినా సంప్రదాన సంజ్ఞా, తస్యే స్వాభిప్రాయం
మైధునాయ ఆవిష్కృతవశీ ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోశ్చ ఇతి ప్రకాశనే
తజీ’ అని వ్యాఖ్యానింపబడెను. లక్ష్మణునికొఱకై తెలియునట్లు తన
భోగేచ్ఛ ప్రకటించినది అను సర్థమున తస్యే అని ఆత్మనేపదరూపము
ప్రయుక్తమైనట్లే యిచటను తిష్ఠమానా అనః ఆత్మనేపదమున వచ్చు
కానజంత రూపము దానుగారు వ్రాయొగించుట యెంతయు శ్లాఘ్యము

5-48 శ్లోకమున తిష్ఠద్దు పదప్రయోగము గలదు. అది అవ్యయ
భావ సూత్రముగా చేరినీ మును ‘తిష్ఠద్దు ప్రభృతీని చ’ అని విశ

రింపఁ బడినది “తిష్ఠదు” అనగా ! దోహనకాలము. ఆవులను పాలు పితుకు వేళ, దీనిని ఒట్టి మహాకవి ‘ఆతిష్ఠదు జపన్ సంధ్యాం ప్రకాంతా మాయవీగవం పాత్రస్తరాం ‘పతిత్రిభ్యః ప్రబుద్ధః ప్రణమన్ రవిం’ అను శ్లోకమున భట్టికావ్యము, 4-18 లో ప్రయోగించెను. సంధ్యాం సంధ్యాకాలం అధికరణం, దేవ “అత్యంత సంయోగే ద్వితీయా ! ప్రకాంతాం. ఆయతీగవం, ఆయత్యః ఆయాంత్యో భవతి యస్మిన్ కాలే గావః, అస్మిన్ ఆయతీగవం, ఆరబ్ధాం. ఆజ్ఞుర్వా దిణః శతః, “ఇణో యణి” ఇతి యణి, జీపి చ రూపం, ఆయతీతి, గావోపి గోచ రాత్ గోష్ఠ మాయాంతి దివస స్వార్థనాడికావశేషే సంధ్యాపి త దైవ వర్తతే.

“కియంత మేవం జపన్” ఇత్యాదౌ- ‘ఆతిష్ఠదు’ ఇతి తిష్ఠతి గావోయస్మిన్ కాలే దోహాయ-. గావో హి రాత్రిప్రథమ యామస్య నాడికాయా మతీతాయాం విశ్రాంతాః సత్యః, ఉద్ధాప్య దుహ్యంతే ఇత్యా దిగా వాఖ్యానింపబడెను. “గోవులు పశ్చిమాయశ్చనుండి పగ లంతయు కడుపునిండ మేసి అరగడియ పోద్దుండగా తమ గోష్ఠము నను (గోవులుండునోటు) వచ్చును” రాత్రి ప్రథమయామము మొదటి గడియ దాటుదాక, అనగా రాత్రిబకగడియకాలము విశ్రమించిన తరువాత - లేవబడి- నిలిసిన యప్పుడు పాలు పిదుకబడును-’ అని అడియే తిష్ఠదు “కాలము దానుగా రీరహస్యము నెఱిగినవారు గావు ననే - దానిని ప్రకరణోదితముగా ప్రయోగింపఁగలిగినారు- ఆయన యేకబ్దమును ప్రయోగించినను ఎందెంత విచారణ మొనర్చి యుండిరో తెలియుట కే నాయీ చాద స్తము గాని యన్యము కాదని ప్రాజ్ఞులుకు నా విన్నపము.

4-వ స. 29 శ్లోకము:- “దోషాభూతం” అని కలదు. ‘అశ్య చ్ఛ్వా’ అను నూత్రముచే బ్రహ్మభూతం’ మున్నగువానివలె “దోషీ భూతం” కావలసి యున్నను - దోషా = రాత్రి యను సర్థమున. అప్పు

యము కాన “అవ్యయస్య చ్చా దీర్ఘం నేతి వాచ్యం” అను వాక్యముచే ఈ కారాదేశము కలుగ - “దోషాభూతం” అని యైనది.

4-వ స. 51-వ శ్లోకము:- ‘మహాబ్రహ్మం న త్వా’ అనికలడు బ్రహ్మన్ శబ్దము నకారాంతము పుంలింగము, కాన ‘మహాబ్రహ్మణం’ అని కావలసియుండ టచ్ పృత్యయము ‘కు మహద్భ్యా మన్యతరస్యా’ అను సూత్రముచే వచ్చి బ్రహ్మన్ శబ్దము ‘బ్రహ్మః’ అని అకారాంతమైనది పదవ “అన్యహతః” ఇత్యాది సూత్రముచే “మహత్” ‘మహాయై - మహాబ్రహ్మః- అని యైనది. దాని ద్వితీయాంతమే ‘మహాబ్రహ్మం’ అను విశిష్టరూపము. 5-వ స. 6 వ శ్లోకములో - భేదః భేదం - భావం భానం - దారం దారం- అని కలదు.

ఇవి భేద, భాన, ద్వారా- ధాతువులపై ‘భిత్వా భిత్వా, దరిత్వా’ అను క్తార్థకరూపములకు “అత్యంతము” అనునర్థమున (అతీక్ష్ణ మసక్త త్సమా అని అమరము) ‘ఇమున్’ పృత్యయము రాగా భేదం భేదం ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించినవి. ఆభీక్ష్యేణము ల్చ అను సూత్రము వలన చకారముచే క్తార్థకరూపములుగూడ నుండును. భిత్వా భిత్వా అని కాని భేదం భేదం అని కాని రెండు విధముల నుండు నన్నమాట.

ఇంత వ్యాకరణముచే సిద్ధించు చిత్ర విచిత్రము లగు శబ్దములు ఈ కాత్యాయన బహుళముగా కనబడును.

ఉదాహరణములకు “అగురాయంతే, ఉపాశ్లోకాయంత” అను తిజంతములు వ్యాఖ్యలో శ్రీ శాస్త్రిగారు చక్కగా వివరించి యున్నారు. ఇట్టివి యెన్ని యని యెత్తి చూపగలను! పాజ్ఞలదృష్టిలోనికి దెచ్చుటకు దాసుగారి అపురూపపు పృయోగములు కొన్నిమాటోము చూపెదను. న్యవీవృతత్, అన్వసార్దీత్, అనాయి, (చిణ్ణంతము) అభ్యాస, అవతరత్, అనూనకమ్, (ఊవయది- ఊనపరిహాణే చురాది) అచ్, స+ ఉరేసమ్, స్వార్థే కన్ - అని అమరముధ- అబోబుధతాం (బుధభాతో ర్జ్యంతా లుజీ ద్వివచనమ్) అభ్యలవత, జేవతాము, జేవతం, అవ్యబోధాయి, అసీవతత్ అపోవుపిష, అశిశత్, అతితిరాయి

సమ్యచిచత్, ఆపూర్ణచంద్రత్, అస్వబోధాయాం బధూన సంగాయ
సమ్ పూర్వకగా ధాతు ల్యబరతము) సంతీర్థ్య (సం + తీర్త్యా) అభాక్షీత్,
మున్నగు విచిత్ర ప్రకీయగలవి కల్పించిన నెమిలిపించమువలె నమిత
ముగా నిందు కనబడునని చూపితిని.

కావ్యమీమాంసయందు రాజశేఖరపండితుఁడు, శాస్త్రకవి
కావ్యకవి ఉభయకవి అనికవులు మూఁడువిధములనెను. శ్వామదేవుఁ
డను శాస్త్రవేత్త ఆమువ్వరలో ఉత్తరోత్తరులు శ్రేష్ఠులన నట
రాజశేఖరుఁడు స్వవిషయమున మువ్వరును గొప్పవారే అగుదురని -
రాజహంస వెన్నలను త్రాగలేదు. వెన్నలను ద్రాగు చకోరము
నీళ్ళనుండి పాలను వేటుచేయజాలదు! అట్లే శాస్త్రకవి శాస్త్రవిషయ
ములను చక్కగా నిరూపించును. కాని రససంపదను విచ్చిన్న మొన
ర్చును. కావ్యకవి తర్కకర్కశమైన శాస్త్రవిషయమునైనను ఉక్తి
వైచిత్ర్యచే సరళము (సరసము) నొనర్చును. ఉభయకవి యారెండిం
టను ప్రవీణుడై నచో ఆయిరువురకంటెను గొప్పవాఁడు అనవచ్చును
అవి ప్రకృతమున దాసుగారు తారకకావ్యమునుబట్టి శాస్త్రకవి,
హరికథామృతమునుబట్టి కావ్యకవి. ఇతరములగు సకలవిధములైనవి,
వివిధభాషామయము లైనవియునగు రచనలనుబట్టి ఉభయకవి అని
విభజించి చెప్పవచ్చును. కాని - 'సర్వయోగే మహాకవిః' అనిన యా
రాజశేఖరుని తుదితీర్పు ప్రకారము, మహాకవి అని ఘంటాఘోషముగా
చెప్పవచ్చును.

సర్వగుణములనఁగా, చమత్కార జీవకములగు శబ్దార్థములు
లోకన్యాయములు, పదునాలుగువిద్యలు, చతుష్పక్షికళలను కవిత్వమున
కంగములుగా కూర్చు గలిగినవాడే కవి. అదికావ్యము, అగును.
కవిమీఁద నంతభారమున్నదో - అనడిభావముగల "న, న, శబ్దో న
సన్యాయో న, సా విద్యా న, సా కళా, జాయతే యన్న కావ్యాంగ
మహా భారో మహాన్ కవీ" అనునూక్తికి లక్షణమైన దాసుగారే

రాజశేఖరుఁ డనినట్టి సర్వగుణయోగి యకటచే మహాకవి యనుటకు
శంశయమేలే

‘ప్రతిభావ్యుత్పత్తిమాలీకృత కవిః అని రాజశేఖరుఁ డనిన
ప్రతిభకునువ్యుత్పత్తికిని - రెండుదాహరణము లాయన యితర రచన
నుండి చూపెదను:-

ప్రతిభ"యనిన నవవన్మోషము గల బుద్ధికదా :-

కవిర్మనీషీ పరిభూః స్వయంభూః! అని యీశావా స్యోపనిష
త్తున పరబ్రహ్మవక్షముగాఁ జేర్చిన యర్థమే కవికిని సరిపోవునని వ్యా
ఖ్యానింపఁబడెను - అందలి పరిభూః! అనెడిపదములకు ‘యశోఽపరి
భవతి’ అని భాష్యము. పరి అనగా ఉన్నది యని (ఛాందసము) యు.
సర్వమునకు ఉపితి. పాండిత్యము. సర్వతంత్ర స్వతంత్రుఁడు, ధీరుఁడు,
వీరుఁడు స్వచ్ఛందుఁడు సత్యసంధుఁడు, పాఠికధా పితామహుఁడు శిష్య
కోటికి సంగీత సాహిత్య విద్యాప్రదానమున కులపతి-అట్టివాఁడు అం
వాఁడు ఆదిభట్ల నారాయణదాసుఁడు.

అట్టి మహావ్రుధుఁడు ఉన్న కాలమునఁబుట్టి ఆయన భాగవతము
నొకటి రెండు మాటలు గోలుభాగ్యము నొందుటేకాదు. రవంత
పరిచయభాగ్యము కూడ గలవాడ నగుటచే-ఆయనయందు నాకుఁ గల
ప్రత్యేక గౌరవభావమున-నాయన రచనయగు నీతారక కావ్యమునకు
ఉపోద్ఘాతమని నేను వ్రాయసిద్ధమైతిని. అనన్యసాధ్య మగు నీకావ్య
మునఁగల విశేషములన్నియు వెల్లడింప నాకుఁ గాదుగదా! సాక్షాత్తు
సరస్వతికి కూడ నసాధ్యమేమో యని జంకుచునే బ్రాహ్మీభూషణ
కాంధట్ల లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రులవారి సంస్కృతాంధ్ర వివరణముల
సాహాయ్యముచేతను, విజ్ఞాననిధులగు శ్రీ కరా శశ్వరరావుగారి
ప్రేరణముచేతను - దాసభారతీపూజ కొక పుష్పముగా నర్పించుకొండ
మని యీ వీరిక వ్రాయఁదలంచితిని - నాసాహసమును పండితులు
మన్నింతురుగాక యని వేడుచు సెలవుగై కొను మన్నాను.

ఇట్లు

వెలిపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రి.

హృదయోల్లాసము

“వ్యాభూతే కావ్యవిగ్రాహే సమీక్షామూం వేద
యత్రస్మభాతి పండేహం నారాయణ చతుష్టయమ్”

ఈ లోకముయొక్క స్వభావమును అర్థము చేసుకొనుట యనగా సు-
పూర్ణముగా భగవంతుని అర్థము చేసికొనుట కాలము ఎన్నెన్నికైన
విచిత్ర సన్నివేశములను కల్పించునో !

“ఏతి జీవంతమానం దోనరం వృక్షతాదపి”

వాల్మీకి శ్రీ సూక్తి శాకు ఈశ్వరానుగ్రహమువల్ల అంత
మహాకావ్యమును చదివి హృదయోల్లాసమును పొందుకొను సమయ
ము లభించినది. ఇది గొప్ప ఆదృష్టము! ఇది వాల్మీకి వచనమునకు
అర్థమేమో !

వ్రాయవలెనన్న ఉబలాటము ఉండవచ్చునుగాని వ్రాయుటెట్లు?
వ్రాయుటకు సామర్థ్యము కావలయునుగదా! దానికి వెదకుచున్నాను.
చీకటిలో వెదకినట్లేయున్నది. “అట మిన్నండిన యట్టివాని పొడవె-
తన్నట్లు”గా నారాయణదాస వాఙ్మయముతో బాటుగా నేనును పెరగ
వలసి వచ్చుచున్నది. నాకంతక క్రియేదీ ?

కాని నా హృదయోల్లాసమును నివేదించక తప్పదు. ఇది కష్టము.
ఈశ్వరరాయ హృదయము. నిర్వాజితైతి. నన్నీ యిరుకున వెట్టి
నవి. గురువుల అనుగ్రహము వ్రాయుట ఎలయును.

నారాయణదాస వాఙ్మయమును మొత్తమును మధించి, శోధించి
బహుశక్తిమలకోర్చి, బహువ్యయమువకోర్చి శ్రీ ఈశ్వరరావుగారు బహు-
విధ వ్యాఖ్యచనా వికారదులైన వాగిచే నున్న కల్పముగా నారాయణ-
దాస సారస్వత సీరాణమును వ్రాయించి ప్రకటించివారు. ఆ విశేషము
విషయపరతి శ్రీ జోగారావుగారు.

జానవులు కొన్ని కొన్ని దశలలో కొన్ని కొన్ని అనుభవములు
 పుట్టివు పుట్టిగాను యాదృచ్ఛికముగాను అనుభవించుచుండును. వయ
 వ్యక్తిత్వములు ఒకే అనుభవమును అనుభవించినపుడు అనుభ
 వ ప్రామాణ్యము ఏ ఒక్కడో చెప్పగలిగిన చెప్పగలుగును. అట్లే వేయ
 వలదియో ఒకడు తన అనుభవమును వినువారికి తెలియజేయు చెప్పగలి
 గును. చెప్పగలుగును. కోటిమందిలో ఒకడు తన అనుభవమును అండు
 బుద్ధివంతులకు కెప్పుడెట్లు చెప్పగలుగును. ఇట్లు చెప్పగలిగిన వాని
 కు అనుభవముగా కవి అన్న పేరుతో లోకము వ్యవహరించుచున్నది. &
 కవిత్వము అనుభవించిన అనుభవములంటే తన కావ్యమును చదివ
 వారు ధృక్పథమైన ఆనందమును పొందునట్లు విర్మాణము చేయుట &
 అనుభవముచేయుట అన్నవి. ఈవిధ జగన్నిర్మితతల వి
 లోకమునకు అంబుధించిన పాంచభౌతిక సర్వ వాసన దూరమై &
 పోవణ బుద్ధియై అన్ని ధర్మమునందీ సుషుప్త మూర్ఖుల వలన అప్రహ
 నంద సబ్రహ్మచారియును రసానందమును లోకమునకు పంచిపెట్టున
 వీడు అచ్చమైన కవి,

కావ్య పరగముచే తత్తుల్లు మైన ఆనందమును అనుభవించువాడు
 సర్వదముడు.

“సర్వస్వత్వా స్తత్త్వం కవి సహృదయాభ్యాం విజయతే.”

ఈ కవి అభివవగుప్త పాదాచార్య సిద్ధాంతము. ఈ వర్ణనకి నిరా
 ల్పము సరిపడునది ఈ తారకము. కవిత్వము సహృదయత్వము మాత్రక
 కాక దివ్యమైన నానావిధ కళా సమాహారము, శ్రు నారాము
 దాసుగారు. కావున తత్కృతమైన దేనిని గాని సంపూర్ణముగా గ్రహి
 తుట అంశవిమనియే చెప్పవచ్చును. లోకమే లోకానందమును
 ఏకమతము గౌరవమును సంపాదించి పెట్టిన సర్వ సుఖపురుషుడు
 గాకేగదా! రావణుని సభలో ఆంజనేయుడు చెప్పిన సమస్త భావము
 తొలిగా దానవదముతో నారంభమగుట.

“దాసోః చాం తోసలేంద్రస్య రాజస్యా క్షిప్తకర్మణః”

ఈనూత్తర శ్రీ రాజహృదయమునకు. దాశశ్చ సంఘటనకు వేరవము కాంచుచు, సర్వేణ ఎందరెండటితో దాసులనుజేసి దాశకాముని జేసి ముఖ్యము చేతువగుట నేటి లోకము చక్కగా నెరుగును. ఎందటి వారి నుండిను వీలతగులు వైశిష్ట్యమున్నను పరవశించి పాత్ర పీకను. లిష్టి పుట్టినది యేదాశ్యముకూడ దాసుగారి ఆసాధారణ మగును. తన కాంచుచు, బి విధముగా దండకాపాయములు లేని జడైన నన్నాస్థిని దాసుగారు.

“స్వస్థాన వేషభాషాభిమతా స్సంతః తన వ్రలాబ్ధ ధివః” ఈ నన్నయబట్టి వచనమునకు పరమోదా హరణము దాసుగారు కావు వని దాశ మృగము మహా నముద్రమునుండి ఈ తారక కౌస్తుభము వుట్టినది. ఎంత మధనము జరిగినదో!

దాశకము జేశభ క్తి ప్రధానమైనది. స్వస్థానమును స్వవేష మును స్వభాషము నాచే గురిక్షించుకొనక పోయినచో నంకికరణ అవకాశమున్నది? ననుకాలితులైన వారు చాలమంది మహా మే తెలిసివ దాశము అనుకొని వారందరు పై యపరాధమునకు స్థానమైన వారే! అది జడ్డజించెడి తాత్పర్యమే ఈ తారక నిర్మాణహేతుభ.

కాళిదాసు తుహార సంభవమునందు పార్వతీపర్ణవమున ప్రవేశి దిరే ప్రాక జన్మ విద్యాః” అన్నాడు కదా! ఆ వచనము అప్పటి నుండి ఇప్పటివరకు ఎక్కడో ఒకచోట ఏదో రూపముగా విద్యాభివృద్ధి యమున స్థానము పొందుచునే ఉన్నది. ఇప్పుడు ఈ నూత్తర ప్రముగా సాధకత్వము కలిగించినవారు దాసుగారు. ఆ విషయమున మనము కలసియుమేమో అని పాపము! ఆయనయే స్వభావిద్ధమైన నా పాండిత్యబలముతో నేను ఈ తారకమును వ్రాయుచున్నానన్నార.

అద్భుతమైన ప్రతిభా లక్షణము మొదటి శ్లోకమున నిర్వహించిన అలంకారము చేరిన తేలియచున్న ప్రథమ శ్లోకమున కిరుపితమైన దృష్టాంతమున బింబ ప్రతిబింబ లక్షణము సుస్పష్టమగుచున్నది. అనగా కవి యొక్క గౌరవము ఈ ఈ కావ్యము ప్రతిబింబము, ప్రథమము కవి యొక్క యానా, దానిచేత సభావింపబడిన సంభావన. అది లోకము నందు ప్రతిబింబమై దృష్టాంతమగుచున్నది. ఒక అలంకారము స్వగోళము నందుటకు పూర్వము పొందెడి సభాభేదములు నానావిధ ములైన సంస్కారములతో భాసించినట్లే దేశగతమైన హృదయ పరివర్తనాదులకు లోకములైన అలంకారములైన హృదయ సంస్కారము లకు ఈ కావ్యము స్పష్ట శ్రేణుగా చెప్పుచున్నది.

ఆత్మ బింబము కాగా సభాభేదములైన హృదయము ప్రతిబింబ మగుచున్నది. సంస్కారములైన హృదయముయొక్క సంస్కారము లన్నియు బింబములు కాగా ప్రతిబింబములైన అలంకారములు ప్రతిబింబ మగుచున్నవి. ఈ ప్రథమముగా బింబ ప్రతిబింబ భావావత్తి దృష్టాంతమున బీజము కావున ఈ కావ్యము బింబమై యానాభూతియును ప్రతిబింబ బింబ చేయుచున్నది. అంతేకాదు కావ్యమునందు నిబద్ధులైన అంశ రాజపుత్రులలో నామకుడైన తాంతుడు కావ్యయణదాన ప్రతి బింబము, ఈ ప్రతిబింబత కావ్యమునందలి సర్వజనుండును అన్ని ఘట్టముల నందును నిరర్థ మగుముగా అదికియున్నది.

ప్రథమ శ్లోక నిబద్ధమైన దృష్టాంతము ఇంత విశేషము నిచ్చుచున్నది. ఈ అంశములన్నియు సహృదయుని సంస్కారమునుబట్టి సర్వజనులకును, అన్ని స్థానమున కొండల ప్రతిఫలించినట్లే, చిన్న ముగ్ధులైన దైవము ప్రతిఫలించినట్లే, ఈ కావ్యమున ఈ ద్వీపమే కాక ద్వీపాంతరములు కూడ ప్రతిఫలించుట విశేషము.

నిజముగా కవి శబ్దమునకు నారాయణదాసుగారు అర్థమని నా తాత్పర్యము. ఇతరులు కారని నేను వివాదమునకు పోను. దాన హితియందు నమస్త కలాసమాహారము నారుపోసినట్లుగా ఉబికి చుట్ట నహృదయులకు అగోచరముకాదు. ఈ కావ్య కన్య ఒక విధముగా భట్టి కావ్యమునకు సహోదరి.

మూడవసర్గ లిడధికారమునందు

“తత్సౌందర్యం తదౌన్నత్యం తతేజస్తత్పరాక్రమః

తత్తాదృణ్యం తత్ప్రతిభా ముమోష జన మానసమ్”

ఇందలి తచ్ఛబ్దముతో నమసించిన సౌందర్య ఔన్నత్య తేజః పరాక్రమ తాదృణ్య ప్రతిభలు దృష్టజన మానసమును. అవహరించినవి, కాదు, కొంగిలించినవి. అవహరణమునగా బలత్కారముగా తన ముందున్న కస్తువును లాగికొనిపోవుట దొంగిలించుటయనగా తనకు తెలియకుండ గైకొనుట. ఈ విషయమును దాన భారతి మనోహరముగా వర్ణించుట మాత్రమే కాదు వ్యస్తమైన రచనచేత ఆవారియందలి గుణవై విధ్యము ఆ గుణములయొక్క సర్వోత్కృష్టత సారాలంకారమును ధ్వనింపజేయుచున్నది.

వీ రిట్లు సర్వజన మానస హరణమునందు ఇంత కృతహస్తముగ బతు కారణము పైన చెప్పినవారి గుణములు. ఆ గుణములింత తేలికగా కొంగిలింపగలవా? అన్నచో పై శ్లోకము

“నమున్నతే తావాజాను

బాహూ సర్వాంగ సుంహరా

బహు తేజస్వినౌ దృష్ట్యా

ముమోహ నగరీ జనః”

ఈ శ్లోకమునందలి చమత్కారమేమనగా ఒకవర్ణాయము “నగరీజనః” అని సమస్తముగాను, మరొక వర్ణాయమున నగరీ జనః

అని వ్యస్తముగాను సమన్వయించినచో వారి ఆ సర్వాంగ సౌందర్యాది గుణ విశేషములు చైతన్యవంతమైన జనములేగాక అచేతనమైన నగరిని కూడ మోహపెట్టినవి. మోహ మనగా సర్వేంద్రియ జ్ఞాన విమూఢత. అట్టి సమయమున మనస్సులను దొంగిలించుట సులభము. వీరు కేవల రూపమాత్రమైన వైభవము కలవారు మాత్రమే కాదు, అందలి శాస్త్రవండితులను, మీమాంసా వండితులను, వైయాకరణులను తార్కికులను పశు - మనుష్య వైద్య శాస్త్రజ్ఞులను అవలీలగా గెల్చినారు. అవారిని చూచుటకుండు నగరీజనము, నగరముజనమును ఎంతయో కోరుకొన్నది. ఈలిట్టు ఇచ్చా విశేషబోధకమగుటచే క్రియావ్రయోగమునందు కవియొక్క కృతహస్తత ఎంతగానో స్పష్టమగుచున్నది.

సాధారణముగా సామాన్యకవులు అలంకారములను ప్రధానముగా భావించుదు. ప్రసిద్ధాలంకారములలోని ఉపమ, రూపక, ఉత్పేక్ష సమాసోక్తులలో ఏ ఒకటి రేండు అలంకారములతో చక్కగా నిర్వహించుటచేత కృతార్థమైతి మనుకొందురు. కాని అవి శరీరాలంకారము వంటివి, సహజసిద్ధమైన ప్రాణశక్తి, సహజనుండరమైన అవయవ సన్నివేశము లేనిచో ఈ అలంకారాదులు ఎంతవరకు ప్రయోజకములు కాగలవు! వాల్మీకి రావాయణమునందు వెదకిన ఎన్ని అలంకారములు మనకు గోచరించును! కవికుల గురువులైన కాళిదాసు తన కావ్యములలో ఎన్ని అలంకారములను తీర్చినాడు! ఈ విశేషములు రససిద్ధులైన కవులకు పాటికిరావు. యాదృచ్ఛికముగా ఏదేని ఒక అలంకారశ్చాయతోచును. “ఉపమా కాళిదాసస్య” అన్నమాట కర్థము ‘ఉపమైక శరణాః కవయః’ అను దానికి అవవాదమువంటిది అగును. ఈఉపమా అంకార ప్రపంచము ఎంత విస్తృతమో తదాశ్రయణముచే కవిప్రతిభ ఏవిధముగా తలతలలీనునో కాళిదాసు దిజ్ఞాత్రముగా సూచించినాడు కాని దానినే ఆశ్రయించినాడనుట తగవుకాదు.

మరొక విశేషము. ఎప్పుడేని ఎక్కడనేని కాళిదాసు ఉపమను నిర్వహించినచో ఆ ఉపమయందు లాక్షణికుల తాత్పర్య విషయా భూతమైన అతిలోక చమత్కార మేద్యో గోచరించి తీరును. ఇంకొక విశేషము. అప్రత్యక్ష విషయములతో ప్రత్యక్ష విషయములను, ప్రత్యక్ష విషయములతో అప్రత్యక్ష విషయములను పోల్చుట ఆతని ప్రత్యేకత. ఆవిద్యను కాళిదాసునకు వాల్మీకి చక్కగా నేర్పినాడు- “శ్చుతేరివార్థం స్మృతిరన్వగచ్ఛత్” ఈ విధముగా అలంకారమును నిర్వహించు నేర్పు నా వాయణదానుగారి కంతగా కలదు. ఇదిగో ఈ ఉపమాలంకారమును పరికింపుడు.

“క్వచిత్కేశాకేశి వ్యధిత చితురో భిక్షుక ఇవ
క్వచిన్ముష్టి ముష్టివ హత దశనోఽ విత్తదశమి |
క్వచిద్భాహా బాహి వ్రశమిత బలో వాతకి సమః
క్వచిద్దండాదండి ద్విడ స్మగమితో రోచన ఇవ”

ఇందలి నాలుగు పాదములందును నాలుగు విధములైన యుద్ధములను వర్ణించినాడు- ఆ పర్ణ సములోని వైచిత్రీ యేమనగా కొందరు భిక్షు పులపలెయుద్ధమును చేసినారు- ఈ ఉపమయందు కార్య కారణభావము వివక్షితమైనది- బలహీనులైనవారు వాత రోగులవలె బాహుయుద్ధము చేసినారు దంతహీనులైన కొందరు వృద్ధత కారణముగా ముష్టి యుద్ధ మునే చేసినారు- కొందరు భిక్షుకులు కేశభార పీడితులు కావున కేశా కేశీయుద్ధమును చేసినారు- ఇట్టివి రామాయణ యుద్ధ పర్ణ సమనందలి శ్లోకములకు పుత్రికలు- ఇవియును కారణములు కావు- స్వలసిద్ధములే ఇట్టి-

కాంచపద వృత్తము :-

“వ్యాకులముద్ధే పరస్పరమేవ

భీకర రివప ఉపసిముహూర తుదన్

దాగ్ధత శేషా మహాభయ కంపితా
శ్వరణమయు రధికతణ జయినామ్
బాహుగణాహి వ్రజః చరణోత్కరోరు
కమత పరికర మసిత శిరో
రుట్పయ శైవారి సంచయ మమృతం
కుధిర జలమభవ దమిత సరః”

ఇండు భుజ భుజంగములకు పాదక చ్చపములకు అవిరలకేశ శైవాలు
లకు శోణిత జలములకు అభేదము వివక్షింపబడినది. కావున ఆ య
కంగము అమితమై సరోవరము అయినది- యుద్ధరంగ సరోవరము
అభేదము పై అవయవములతో అభేదమును పొందినది కావున స
యవ రూపము.

దాసుగారికి ఈ విధముగా అలంకారములను నిర్వహించుట
గలనేర్పు ఆశ్చర్యమునే కలిగించుచున్నది- ఇంతేకాక ఈ మహా
మహాక విశేషమును కూడ ఈ కావ్యమునందు నిరూపించినాడు-
సమయమున శేషవృత్తము రసభావ విలసితమగునో, తదభివ్యంజక మగు
ఆ విషయము నెరిగి ఆవృత్తమును నిబంధించుట, ఇది వృత్తాచిత్య
అన్ని విధముల సరిపడియున్నది- ఆద్యంత వృత్తములను పరిపా
కూర్చుట విలక్షణత- ముక్తపదగ్రస్తమునకు ఒక లక్షణము షె
నాకు కాని దాసుగారి ఈ కావ్యమును చూచిన పిమ్మట ముక్తవృ
గ్రస్తము అను లక్షణము నేర్పరచుట సమంజసము.

ఇట్టి కార్యమునకు వ్యాఖ్యానము రచించు యోగ్యత, అధిక
రము, అవకాశము, బ్రహ్మ రాంధట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిచరణ
లకు దక్కినది. వీరు బ్రాహ్మీ భూషణులు- ఈ బిరుదమున కర్ణ
కెండు విధములు బ్రాహ్మీ కి భూషణమైనవారు బ్రాహ్మీయే భూష
ణుగా కలవారు- ఈ రెండు విధములైన అర్థములును వీరియెడ కలు

వడినవి- నాది రెండవవత్సరము వీరు అద్వైత వేదాంత విద్యావిశారదులు కావున వానుదేవ మనన నిష్ఠాతులు కావున, వీరు పారాణికశిరోమణులు. కావునవిశాఖపట్టణమెల్ల పీరిపురాణవ్రసంగములతో వులకరించుచున్నది. వీరి ఉపన్యాస ధారాధోరణి సముద్ర తరంగ నిస్సానమును మూదలించుట నేనెరుగుదును. అలంకార శాస్త్రపాధోధి కుంభ సంభవులు. ఈ వీరు వ్యాఖ్యానముచేయుట తెలుగువారికి అద్భుతము వండినట్లే. వ్యాఖ్యానమునకు, వ్యాఖ్యాతకు కావలసిన సంపత్తి అంతయు భావార్థ దీపికయందు ప్రదీప్త మగుచున్నది.

“నా మూలం లిఖ్యతే కించిన్నాన పేక్షిత ముచ్యతే”

అని మల్లినాథుని ప్రతిజ్ఞకదా! ఆ ప్రతిజ్ఞ వీరు చేయుకున్నను చేసినట్లే చక్కగా నిర్వహించుట బహుధా ప్రశంసనీయము.

సహృదయ శిరోమణులయిన శ్రీ కర్ణా ఈశ్వరరాయ మహోదయులు దాసభారతీ ప్రచురణ కర్తలు. అపూర్వము అపారమునైన శ్రమతోర్చి దాసవాఙ్మయమును ఆంధ్రలోకమున కందించుచున్నారు. ఒక విధముగా ఆంధ్రలోకము శ్రీ ఈశ్వరావుగారికి ఋణపడుచున్నదనవచ్చును. ఏ విధమైన యోగ్యత లేకున్నను ఈశ్వరరావుగారు నాయందతి అవ్యాజప్రేమతో గ్రంథవ్యాఖ్యాన తాత్పర్యములను చదివెడి అవకాశమును కల్పించినారు. ఇది నా అద్భుతము. సాహృదయమునకు కలిగిన ఉల్లాసమును చేతనై నంతవరకిట్లు ప్రకటించుకొంటిని. వ్యాకరణ సార్వభౌమ బ్రహ్మశ్రీ పేరి నూర్యనారాయణశాస్త్రిపాదుల కంటెను బ్రహ్మశ్రీ కవితాభూషణ వెంపరాల నూర్యనారాయణశాస్త్రి చరణుల కంటెను బ్రహ్మశ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మ చరణులకంటెను నేను అర్హుడను కాను, ఇది ఈశ్వరానుగ్రహము.

సెలవు

ఇట్లు

కోగంటి సీతారామాచార్యులు

వ్యాఖ్యాత

(శ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి) గురించి శ్రీ యస్వీజోగారావుగారి

పద్యము.

అంతర్వాణి పరేణ్ముః డార్శజన మర్యాదా మహోదాత మా
నాంతస్సాయః డనారతా ధ్యయనసాధ్య బ్రహ్మపిద్యా ప్రబు
ద్ధాంతే వాసి కనాంతరంగుడు శివైశ్వస్థిగ్ధ చిత్తుం డయ
స్కాంత ప్రజ్ఞాదు రామధట్టగురు పూజార్హం బశంసింశరదన్ -

యస్వీ

వ్యాఖ్యాత : బ్రాహ్మీభూషణ శ్రీరాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి

**ఆంధ్ర శ్రీమద్వివాదస్య శైలిం నర్తాయం యోగైశ్వరీం
వ్యాఖ్యాత తారకస్వామ్య లక్ష్మీనారాయణస్వామి.**

విజ్ఞాపన

కవిత్వముఁ జెప్పట యొకప్రక్రియ. కథలను వ్రాయుట మఱియొక ప్రక్రియ. అనువదించుట యొకవిధము. వ్యాఖ్యానించుట యింకొక విధము. దేని విశిష్టత దానిదే. దేని క్లेशము దానిదే. అన్నియును ప్రతిభాసాధ్యములే. కాని వీనిలో వ్యాఖ్యానించుట కష్టతరమనిపించును. మూలమును బాగుగా గ్రహించి, యన్వయక్రమమును విడువక, కవియాంతరము నితరులు సులభముగ గ్రహించునట్లు వివరించుట సులభసాధ్యముకాదు. ఆ కీర్తి వ్యాఖ్యాతృమూర్ధన్యుడైన మల్లివాధ మనీషి కే లభించినది.

నారాయణదాస మహాకవి సహజసాండిత్య ప్రతిభా ప్రభవములుగల మహామనీషి. సరస్వతీ స్వరూపుడు. ఆతని సంస్కృత గ్రంథములో, “తారకము - ఉమరఖయామ్” అను రెండు కావ్యములును రెండనర్హురత్నములు, భాషాజటిలములు, భావగంభీరములు. అందు మొదటిదీ తారక కావ్యము. దీనిని వ్యాఖ్యానించుటకుఁ బూనుకొనుట సాహసైక కార్యము.

శ్రీ కర్రా ఈశ్వర రావుగారు సహృదయులు, నాకు గురువుత్రులు. దాససాహితిని బహుముఖములఁ బ్రకటించి లోకులకందించుచున్న సారస్వతప్రియులు. వారి యాదేశమైనది. ఈశ్వరాజ్ఞ. కాదనలేక సిద్ధపడితిని. యథాశక్తి వ్యాఖ్యానించితిని. ఎంతవఱకుఁ గృతకృత్యుడనయి

తినో పండితులే ప్రమాణము. "హేమ్నస్సం లక్ష్మతేఽగ్నోహి విష్ణుః
శ్వామికాపివా,"

నా వ్యాఖ్యానముపై సమూల్యమైన యభిప్రాయము నొసంగి
"శిశువృక్ష - విద్వత్కవిశేఖర" శ్రీ వెంకటాచల నారాయణాచార్య
శాస్త్రి మహాదేవులకు నా హృదయపూర్వక సమోవాకములు. *
వ్యాఖ్యను సమగ్రముగఁ బఠించి, నా కన్నివిధములఁ దోడ్పడిన నా
మిత్రులు - బంధువులు - సతీర్థులునగు "వ్యాకరణసార్వభౌమ" శ్రీ
పేరి నారాయణాచార్యశాస్త్రిగారికి "వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి"
శ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మగారికి నా హృదయపూర్వక ధన్యవాదములు.

ఇట్టి యవకాశమును నాకుఁ గల్పించిన, గురుసమానులు శ్రీ
కర్రా ఈశ్వరరావుగారికి మనఃపూర్వకాశీర్వాదములు.

ఇట్లు
వ్యాఖ్యాత.

తారకే ప్రథమ స్పర్శః.

భూతే లుజధికారః

-: ఉపజాతి: :-

1. సా దేవభాషాభి లోకమాన్యా
ప్రసాధయా మృద్య తయా మదూహమ్
హర్షాయ లోకస్య పరిష్కరోతి
తనుం జనోఽను త్తమ భూషయైవ.

వ్యాఖ్యానమ్ - సా దేవభాషేతి :- సా లోకప్రసిద్ధా, దేవ
భాషా సంస్కృతభాషా, అఖిలలోకమాన్యా సర్వజన సమ్ప్రాజ్ఞా
లోకశబ్దస్వజన ఇత్యవ్యర్థః. “లోకస్తు భువనే జనే” ఇత్యమర్థః. తయా
ప్రసిద్ధయా గైర్వాణ్యా వాణ్యా, మదూహం మమభావనాం ప్రసాధ
యామి అలంకారోమి. ఇదానీం సంస్కృతభాషయా కావ్యం కరోమితి
భావః. జనః మానవః, తచం స్వదేహం. లోకస్య జనస్తోమస్య,
హర్షాయ ఆనందాయ, నవిద్యతే ఉత్తమా యస్మా స్సా అనుత్తమా, సర్వో
త్కృష్టిత్వః తయా భూషయా భూషణేన, పరిష్కరోమి అలంకారోమి

లోకే మానవః శ్రేష్ఠాశ్చ వాభరణాని ధృత్వా స్వయం
సత్తుష్య పరా నాచంద్రయతి, ఏవమేవాఽహమవ్యద్య గైర్వాణ్యా
వాణ్యా కావ్యం విరచ్య లోకా నానందపర వళా న్కరోమితి భావః.

దృష్టాంతాలంకారః

వృత్తముపజాతిః. సర్గేఽస్మిన్సర్వాణ్య పృథవజాతి వృత్తాన్యేవ
వర్గానే తు మాణినీ వృత్త ముపని బద్ధమ్. వృత్తలక్షణమ్.

“స్వాదిస్త్రీవజ్రా యది తౌజగౌ గః
ఉపేస్త్రీ వజ్రా జతజా స్తతో గౌ,
అన వరోదీరిత లక్ష్మభాజా

పాదా యదీయా వుపజాతయస్తాః" ఇతి.

త-త-జ-గణైః గురుద్వయేన చ ఇన్ద్రవజ్రా భవతి.

పాదే యతిః. జ-త-జ-గణైః గురుద్వయేన చ

ఉపేన్ద్రవజ్రా భవతి. పాదే యతిః. ఏతయో రవ్యవహిత కథన ఉపజాతిర్భవతి.

తాత్పర్యము :- సంస్కృతభాష నువసిద్ధమైనది. అదిదేవభాష సర్వజన సంపూజిత. కావున నా సంస్కృతభాషచేతనే నా భాషను వలంకరించును. ప్రతిమానవుఁడును లోకోత్తరములగు నాభరణములను ధరించి యితరులను సంతోషపరచునుగదా ! లోకానందము కొఱి యీతారకమును కావ్యమును వ్రాయుచుంటినని కవియాశయము

2. స్వభావపాణ్డిత్య జలేన కుర్వే

కావ్యం పతత్రీ వహసేవ నీడమ్,

పదోష మవ్యతపతే కవిత్వరి

యథా కలజ్జాజ్జిత మిన్దు విమ్బమ్.

వ్యా :- స్వభావేతి :- అహమిత్యధ్యాహారః. అహం, స్వభావే నిసర్గేణ సిద్ధం యత్పాణ్డిత్యం ప్రజ్ఞాపాటవం తస్యబలేన శక్త్యా, సహ పాణ్డిత్య ప్రతిభయేతి భావః. కావ్యం తాతకాఖ్యం గ్రంథం, పతతే విహగః, సహసా స్వశక్త్యా, నీడ మివ కులాయ మివ, కుర్వే కరోమి కావ్యం గ్రంథః, సదోషమపి కావ్యదోషై రుపేత మపి. కలజ్జాజ్జిత అజ్కుసహితం ఇన్దువిమ్బం యథా చన్ద్రమండల మివ. ఉత్తపతే ఉజ్జ్వలోభాం కరోతి, ఉద్వ్యోతతే.

యథా పక్షి శ్వశక్తి మనుసృత్య కులాయం నిర్మాతి తథా అహ మపి సహజపాణ్డిత్య ప్రతిభయా కావ్యం రచయామి. పతత్కిణో నో వ్యవదేష్టాఽస్తి. కిన్తు స్వబుద్ధ్యేవ నీడం నిర్మాతి. అహమపి పక్షివ

సహజపాణ్డ్యధురీణ ఇతి స్వాతిశయం ప్రకటయతి మహాకవిః. ఉప
మాలంకారః.

కలఙ్క దోషదూషిత మపి చన్ద్రమండలం యథా పూర్ణిమాయా
ముజ్జ్వలతయా ప్రకాశతే తథా కావ్యం దోషజుష్టమపి స్తుష్టు విరాజత
ఏవ. మదీయే కావ్యే దోషా న సన్త్యేవ. యది ప్రమాదవశేన దోషః
కశ్చిదావతే చేత్తేన మత్కావ్యస్య నకాచిదపి హాని. రితి కవే
రాశయః. ఉపమాన గర్భితేన దృష్టానేన పూర్వార్థం సమర్థయామాస.

తా! పక్షి సహజమైన తన బుద్ధిశక్తి నాధారముగఁ జేసికొని
గూడును నిర్మించును. ఇట్లుకట్టవలె నట్లు కట్టరాదని దానికిఁ జెప్పవా
రెవ్వరునులేరు. అట్లే నేనుగూడ నాప్రతిభ నాధారముగ నీ కావ్య
మును రచించుచున్నాను. దోషములులేని కావ్యమెల్లప్పుడును రాణిం
చును. అందావంతయును గండియములేదు. ఒకనొక వేళ దోషము
లున్నను గావ్యము రాణించును. మచ్చతోనున్నను బున్నమచంద్రుఁడు
రాణింపలేదా?

పెక్కు గుణములున్నప్పుడొక్క దోషమున్నను నాకావ్యము
నకుఁ గొంతరాదు. “ఏకోహిదోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీన్ద్రోః కిరణే
ప్రీవాఙ్మః” అను మహాకవి కాళిదాసుని వచనమును సహజమని
నిరూపించి, కాంతి యెక్కువేయగునని చెప్పి యాతని మించెను.

3. స దేవతాధీన మనః ప్రవృత్తిః

స్వాతంత్ర్య వజ్కల్పిత చారుకావ్యః.

దయార్థచిత్తోఽఞ్చిత వత్యవాక్యః

కలాచణ స్పృత్కవిరేవ నాన్యః.

వ్యా :- స ఇతి :- కవేర్లక్షణ మాదా నిరూపయతి ఆత్ర
తచ్ఛబ్దో యచ్ఛబ్ద మపిక్షతే. యత్తదోర్నిత్య సమ్బద్ధాత్. యః మను
జః, దేవతాదీనాం సరస్వత్యాదీనాం. - ధీనా ఆయత్తా. మనసః ప్రవృ

త్రిః మనోవ్యాపారః యస్య సః స్వాత స్త్రేణ స్వేచ్ఛయా, సజ్జ-
ల్పిత మభ్యాపాతం, చారు మనోహరం, కావ్యం గ్రంథః యస్యసః,
దయయా కరుణయా, ఆర్ద్రం స్విన్నం చిత్తం మనః యస్యసః, అఙ్గితం
అలజ్జితం, సత్యవాక్యం సత్యవచనం యస్య సః, కలాభిః విద్యాభిః
చతుష్షష్ఠి కలాభిర్వా, విత్తః సమర్థః కలాచణః, “తేన విత్తశుచ్ఛు-
చ్ఛణపా” ఇతి పాణినిః. సవ సత్కవిః, సవ వోత్తమకవిః, అన్యః
పూర్వోక్తలక్ష విహీనః, న, సత్కవిర్నభవతి.

ఆరాధితదేవతామూర్తిః స్వతంత్రప్రతిభా సమన్వితః దయాలుః,
సత్యవచనః సకలవిద్యావిశారదః మానవ ఏవ సత్కవిశ్చైర్భవతు మర్హతి.
నాన్యథితి కవే రాశయః ఏతేన సత్కవిలక్షణం సర్వమపి స్వస్మిన్న-
స్తీతి సూచితమ్.

తా। ఎవ్వఁడు నిత్యము దేవతల నారాధించునో, యెవ్వఁడు
స్వతంత్రముగ నూహింప శక్తిగలిగియుండునో, యెవ్వఁడు కరుణార్ద్ర
హృదయుఁడో, యెవ్వఁడు నిత్యసత్యవచనుఁడో, యెవ్వఁడు సకలకలా-
పరిపూర్ణుఁడో, వాఁడే సత్కవియగును. ఏతల్లక్షణ విరహితుఁ డేనాఁ-
డును సత్కవి కానేరఁడు. దీనినిఁ బట్టి యీ లక్షణములన్నియుఁ దన-
యందున్నట్లు సూచింపఁబడెను.

4. విన్యప్రదేశే క్వచిదన్తి చఙ్చ
న్నదీతతే సంశ్రితకల్పనామా,
గ్రామఃపురా తత్ర మహేశ్వరాఖ్య
స్తపోధనో బ్రాహ్మణరాడవాత్పిత.

వ్యా :- విన్యప్రదేశ ఇతి :- పురా పూర్వకాలే, విన్యస్య విన్య-
నామ్నః పర్వతస్య ప్రదేశే స్థలే, విన్యపర్వత స్థాన్తదేశ ఇత్యర్థః,
చఙ్చన్నామ్నీ నదీ కాచన సరిత్, తస్యాఃతతే తీరే, క్వచిత్ కుత్ర
చిద్భాగే, సంశ్రితానాం ఆశ్రితానాం జనానాం కల్పతరు రితి గ్రామః.

సంవసథః అస్తీ, తత్ర తస్మిన్ద్రామే, తప ఏవధనం విత్తం యస్యసః
తపస్వీ, మహేశ్వర ఇతి ఆఖ్యా నామధేయం యస్యసః, “ఆఖ్యాప్వే
అభిధానంచ నామధేయంచ నామచ” ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణానాం
రాట్ రాజా, బ్రాహ్మణ వధురిత్యర్థః. అవాత్సీత్ ఉవాస. వస నివాసే
ఇతి ధాతోస్తుజ్.

పురా విన్ధ్యపర్వత ప్రదేశే చచ్ఛన్నదీతీరే సంశ్రితకల్ప ఇతి
నామ్నా ప్రసిద్ధః కశ్చి ద్ద్రామ ఆసీత్. తత్ర తపోధనో మహేశ్వ
రాఖ్యః బ్రాహ్మణ ప్రభు యవాస.

తా! విన్ధ్యపర్వత ప్రాంతమునఁ జుంచన్నది యనుపేర నొకఁది
కలదు. వానియొద్దన నొకచోట సంశ్రితకల్పమును పేరుగల గ్రామ
మున్నది. అందుఁ దపోధనుఁడైన మహేశ్వరుఁడను బ్రాహ్మణ ప్రభువు
నివసించుచుండెను.

5. యథార్థవా క్సన్నత దివ్యతేజా
నక్తం దివం పూజిత దేవ దేవః,
పారాణికః పూతయశ వదాన్య
స్స దేవభాషా నిపుణః కవీన్ద్రః.

వ్యా :- యథార్థేతి :- సః మహేశ్వరః, యథార్థవాక్ యథా
తథవచనః, సత్యవాదీత్యర్థః. క్సన్నతం సద్భిః స్తుతం దివ్య ముత్తమం
తేజః మహిమా యస్యసః, సజ్జన స్తుతచుహితేత్సర్థః. నక్తంచ దివాచ
నక్తం దివం అహర్నిశం, “అచతుర విచతురేత్వాదినా అచృత్య
యాన్తో నిపాతః, పూజితః ఆరాధితః దేవదేవో మహాదేవో యేన సః.
సస్తతశివాతాధన తత్పర ఇత్యర్థః, పారాణికః పురాన ప్రవచపటుః,
“పురాణం వేత్తి అధీతేవేత్సర్థః. “ఆఖ్యానా, క్షయ కేతిహాస పురాణే
భ్యశ్చ” ఇతిరక్ ప్రత్యయః. పూతం, పవిత్రం మహాత్మ్యే ర్థః యస్యసః,
పుణ్యశ్లోక ఇత్యర్థః. వదాన్యః దాతా, వితరణ యత్సర్థః. దేవభాషా
యాం అమరభారత్యాం, నిపుణః కుశలః, కవీన్ద్రః కవిశ్రేష్ఠః అభూత్.

తా! ఆ మహేశ్వర పండితుడు నిత్యసత్యవచనుడు సజ్జన సంస్తుత
మహిమోపేతుడు. సంతత శివారాధన తత్పరుడు, చక్కగఁబురాణ
ముల నెఱింగి ప్రవచించు శక్తికలవాడు. మంచిదాత, పుణ్యకీర్తి, సు
స్కృత భాషలో నిష్ణాతుడు. కవులలో శ్రేష్ఠుడు

6. ముదా యథాశక్త్యతిథి నతర్పిత

వదాత్మ శిష్యా నశిష త్వధర్మమ్

వ్యవీవృతద్రాగవథా ద్విమూఢాన్

న పణ్డిత స్సాధుజనా వభాక్షిత.

వాస్ :- ముదేతి :- స :- పణ్డితః సుధీర్మహేశ్వరః యథాశక్తి
శక్తిహనతిక్రమ్స్య, ముదా ప్రీత్యా, అతిథి నాగస్తూన్ అతర్పిత అన్న
దానాదినా తృప్తానకాక్షీత్. “తృప్త ప్రీణన” ఇతిధాతోర్లుజ్, ప్రీణనం
తృప్తిః తర్పణాచ, సదా సంతతం ఆత్మశిష్యాన్ స్వచ్ఛాత్రాన్, స్వధర్మం
ఆత్మధర్మం అశిషత్ ఉపదిదేశ శాను అనుశిష్టా ఇతిధాతోర్లుజ్ “సక్తి
శాస్తీత్యజ్, శాన ఇదజ్ హలోరితీర్వమ్, శాసివసీతి షత్వంచ, విమూ
ఢాన్ మాహాత్మకాన్, అజ్ఞానావృతచిత్తానిత్యర్థః రాగవథాత్ రాగద్వే
షాది దుష్టవృత్తిమార్గాత్ స్యవీవృతత్, నివర్తయామాన, నిపూర్వక
వృత్తువర్తనే ఇతిధాతోర్ణి చిలుజ్. సాధుజనాన్ సత్పురుషాన్ అభా
క్షీత్ అభజత. అసేవతేత్కర్థః, భజ సేవాయామితి ధాతోర్లుజ్.

తా! ఆ మహేశ్వర పండితుడు తన శక్తికొలది అతిథుల
నాదరించి సంతృప్తులఁ గావించుచుండెను, తన శిష్యుల కాత్మధర్మముల
నుపదేశించుచుండెను, మూఢులను రాగ ద్వేషాది దుష్ప్రవృత్తులనుండి
మరలించుచుండెను, సజ్జనుల నభిమానించి సేవించుచుండెను,

7. బాల్యం గురో రధ్యయనేన తవ్య

స్వభార్యయా యౌవన మిద్ధకీతైః,

అనాయ పద్మాహ్మణ శేఖరన్య

వృద్ధత్య మత్తం తపసా వమస్తమ్.

వ్యా :- బాల్యమితి :- ఇద్ధా ప్రకాశమానా కీర్తి యశః యస్య తస్య, ప్రసిద్ధ యశస ఇత్యర్థః. సద్బ్రాహ్మణ శేఖరస్య బ్రాహ్మణోత్తమ శిరోమణేః తస్య, మహేశ్వరస్య, సమస్తం బాల్యం వయః సర్వం బాల్య రూపం వయః, గురోః ఆచార్యస్య సకాశాత్ అధ్యయనేన విద్యాభ్యాసేన, సమస్తం యావనం వయః. సర్వం తాదృగ్భూతం వయః, స్వభార్యయా స్వకలత్రేణ, సమస్తం వృద్ధత్వం వయః, సర్వం వృద్ధక రూపం వయః, తపసా తపోఽనుష్ఠానేన, అస్త మనాయ అస్తమనీయత. నీ ప్రావణే ఇతి థాతోః కర్మణి లుజ్.

స మహేశ్వర పణ్డితః విద్యాభ్యాసనేన సర్వం బాల్యం, స్వభార్యా సుఖానుభవేన సర్వం యావనం, తపోఽనుష్ఠానేన సర్వం వృద్ధకం వయశ్చ అస్తమనై పీత్.

తా। ఆ మహేశ్వర పండితుడు, గురువులకడ విద్యాభ్యాసము చేతనే బాల్యమును గడపెను. తన భార్యవలన సుముల ననుభవించుచు యావనమునంతను దాటించెను. తపమును గావించుకొనుచు ముగలి తనమును వెల్పించెను. తన వయస్సునంత నతడి తీరున గడపెను.

కి. తం తవ్య పత్నీ సుదతి ప్రశాంతా
మహాకులీనా కమనీయనేత్రా
సమ్పూర్ణ జైవాత్మక బిమ్బశక్తా
శతహ్రదా మేఘ మివాన్యసార్జిత.

వ్యా :- తమితి :- శోభనాదంతాః యస్యాస్స సుదతీ, తక్షణే త్యర్థః “వయసి దస్తస్యదత్త” ఇత్యనేన బహవీహా దస్తశబ్దస్య ద్తా దేశః, ప్రశాంతా శాంతస్వభావా, మహాకులీనా ఉత్తమవంశసంభూతా, కమనీయనేత్రా సుందరనయనా, సమ్పూర్ణం యత్ జైవాత్మకస్య చంద్రిన్య బిమ్బం మణ్డలం తద్వత్ వక్త్రం ముఖం యస్యాస్స, “జై జై వైవాత్మక గ్నామ” ఇత్యుపరః. తస్య మహేశ్వరస్య పత్నీ భార్యా. శతహ్రదా విద్యుత్, “శమ్పూశతహ్రదా హరినీ” త్యుపరః మేఘమివ

ఓమ్మీద మివ, తం పతిం మహేశ్వరం అస్వసార్వీత్ అనుససార. ఇ
ప్రార్థకర్మ సృగ తావితి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలక్ష్మారః.

యథా విద్యుదమ్బుదమనుసతి తథా సా నుదతీ స్వభర
మనుససారేతిభావః.

తా|| ఆ మహేశ్వర పండితుని భార్య మిక్కిలి చక్కని
చక్కని పలువరుసగల యువతి. శాంతస్వభావ. సత్కులమున జన్మి
నది. అందమైన కన్నులతో, బున్నమచందురుని వంటి మోముతో
నొప్పుచు నామె మేఘముననుసరించి మెఱుపుతీగ యున్నట్లు, నిత్య
తఃపతి ననుసరించియే యుండును.

9. భర్తా యథా సా కథితం పురాణం

శ్రుత్వా కైశకవృక్షం తథైవ వక్తుమ్

ప్రశస్త బుద్ధి స్తపనీయ గాత్రా

ప్రియంవదా నజ్జవ కీర్తనీయా.

వ్యా :- భర్తేతి :- ప్రశస్తా శ్లాఘా బుద్ధిః మతిః యస్యాశ్చ
సూక్ష్మబుద్ధిరిత్యర్థః తపనీయం కాశ్చవ మివ గాత్రం శరీరం యస్యాశ్చ
కశకాంశీ త్యర్థః. “తపనీయం జాతరూపం గాఢేయం భర్మకర్తృ” ఇ
మతిః. ప్రియంవదతీతి ప్రియంవదా మధురభాషిణీ. నజ్జవః సత్పురుష
కీర్తనీయా. స్తపనీయా, సా మహేశ్వరవత్నీ, భర్తా స్వవతినా య
యద్భుత్, కథితం ఉక్తం, పురాణం శ్రుత్వా తథైవ, అజ్ఞా ద్రా
వక్తుం కథితుం, అశకత్ సమర్థా అభవత్, కశ మర్కణ ఇతిధాతో
ప్రమాదిత్వాత్, ప్రమాదిద్యుతా దీత్యాది అజ్. అథవా శక్తళి
ఇత్యస్మాద్గణపతి తాత్ లుజ్. బ్రుదిత్వాఽజ్.

సా మహేశ్వరవత్నీ స్వభర్తృ కథితం పురాణం శ్రుత్వా
యథా భర్తా అకథయత్ తథైవ పునః కీర్ణం వక్తుం సమర్థా బధూ
పతీవాన్యా సూక్ష్మ బుద్ధిత్వం సూచ్యతే.

తా| ఆ మహేశ్వర వండితుని భార్య మంచి బుద్ధిమంతురాలు. బుగ్గవడి దేహచ్ఛాయగలది. ప్రియంవద. సత్పురుషుల మె యోగ్యతను గొనియాడుచుదురు. ఆమె తనభర్తచెప్ప వురాణ ప్రవ చనమును విని. యిట్లే మరల నా పురాణము నతివేగముగఁ జెప్పచుండును. ఆమె నూత్ముగాహిణి.

10. తౌ దమ్పతీ నిర్మలశీలయు కౌ
పృవృద్ధ నన్తాన యశో విశలౌ,
సుఖేషు దుఃఖేషు సమానచిత్తా
వభ్రాజి తాభ్యాం ధరణీ చిరాయ.

వ్యా:- తావితి :- తౌ దమ్పతీ జాయావతీ, నిర్మలేన రాగద్వేషాదిమలశూన్యేన శీలేన స్వభావేన, యుక్తా సహితౌ, పృవృద్ధాభ్యాం నన్తాన యశోభ్యాం అవశ్యకీర్తిభ్యాం విశాలౌ పరిపూర్ణౌ, సుఖేషు దుఃఖేషు సుఖదుఃఖాద్యవస్థాను సమానం తుల్యం చిత్తంస్వాంతం యయోస్తా. తుల్యశీలా విత్కర్థః. ఆస్తామ్. తాభ్యాం తాదృశ దమ్పతీ భ్యాం, ధరణీ ధరిత్రీ, చిరాయ చిరంకాలం, “చిరాయ, చిరరాత్రాయ చిరస్వర్గా శ్చిరార్థకాః” ఇత్యమరః అభ్రాజి వ్రతాశితాబధూవ. తౌ చిరంతనం రితి భావః.

తా| ఆ భార్యభర్త లిరువురును నిర్మలచిత్తులు. వారి సంతానమును వారి కీర్తియును దినదినాభివృద్ధి నందుచుండెను. వారిరువురును సుఖదుఃఖాద్యవస్థలందేకచిత్తులై. మెలఁగుచుండిరి. వారిచేఁ జరకాలము భూమి యుంకరింపఁబడెను. చిరకాలము భూమండలమున కలంకారముగ వారు జీవించిని భావము.

11. పృథ్వాత్మనో నృద్భృహతో నైయోరు
ఉభూత్కనిష్ఠః పరదేవతాంశః.

పుత్రేషు తం బాలకవేషయు క్తం

ముదా దివా కోనివహూఽవవర్ణత్.

వ్యా:- పుణాత్మనోఽతి:- పుణ్యః పవిత్రః ఆత్మా మనః యయో
స్తయోః, సద్భూషణోః సత్కుటుంబిణోః, తయో ర్దమ్పత్యోః,
పుత్రేషు సూనుషు, కనిష్ఠః అన్తిమః పుత్రః, పరదేవతాయాః పర
మాత్మనః, అంశః భాగస్సన్, ఉదభూత్ సమజని. బాలకవేషయుక్తం
శిశుత్వమావన్నం, తం మహేశ్వరకుమారం ద్యాః స్వర్గః ఓకః నివాస
స్థానం యేషాం తే దివౌకసః, దేవాః, తేషాం నివహాః సమూహాః,
ముదా ప్రీత్యా అవవర్ణత్ వర్ణయామాస, వర్ణ వర్ణక్రియా విస్తారగుణ
వచనేష్వీతిధాతో శ్చురాదిణ్యన్తాల్లజ్.

తా! పుణ్యాత్ములు నాదర్శ గృహస్థులు నగు నా దంపతుల
పుత్తులలోఁ జరిపివాఁడు పరదేవతాంశచే జన్మించెను, బాలక రూప
ముతోనున్న యా భగవంతునిఁ గాంచి, దేవగణము పరమానంద భరి
తమై స్తుతింపనారంభించెను.

12. ప్రభో మహాదేవ దయామయేశ

త్వం లీలయ్యేత్తం జగతీం తనిత్వా,

శ్రుత్వా భణిత్వాఽఖిల భూతకర్మ

స్వమాయయా క్రిడసి నిర్గుణోఽపి.

వ్యా :- ప్రభో ఇతి:- ప్రభవతీతి ప్రభుః తత్సముద్భవౌ హే
ప్రభో సర్వసమర్థ! మహాదేవ దేవతాపరిష్థ! దయామయ దయాస్వ
రూప! ఈశ పరమేశ్వర! త్వం భవాన్, నిర్గుణోపి సత్త్వాదిగుణరహి
తోఽపి, లీలయా విలాసరూపయా, స్వమాయయా భవన్మాయాశక్త్యా,
ఇత్థం ఏవం, జగతీం భూమిం తనిత్వా విస్తృతాం కృత్వా, శ్రుత్వా
వేదాది విద్యయా, అఖిలభూతకర్మ సర్వప్రాణి సాధారణం కర్మవిశేషం
భణిత్వా ఉక్త్వా, క్రిడసి ఖేలసి.

తా॥ ఓ దేవదేవ ! దయామయ ! పరమేశ్వర ! నీవు సత్త్వము రజస్సు తమస్సు అనెడు గుణములు లేనివాడవు. అయినను, విలాసార్థమై నీ మాయచే నీ లోకమును విస్తరింపజేసి, వేదానివిద్యలచే సకల ప్రాణులకు నుచితములగు కర్మవిశేషములను బోధించి, యాడుకొనుచున్నావు.

13. భేదో యథా కాణ్డతరజ్జయో ర్న
స్యాత్తేఽస్య లోకస్య తథదై దేవ,
సర్వః ప్రపఞ్చ స్వయి కల్పితో వా
స్థానౌ భవేద్దస్య రిష భ్రమేణ.

వ్యా :- భేద ఇతి :- దీప్యతీతి దేవః తత్పమ్బుద్ధౌ హే దేవ ! పరమేశ్వర ! యథా యద్వత్, కాణ్డ తరజ్జయోః జలస్య తరజ్జస్యచ “కాణ్డోఽస్త్రి దణ్డబాణార్వ వర్ణావసర వారిషు” ఇతి నానార్థ రత్న మాలా. భేదః నానాత్వమ్ సస్యాత్ స భవేత్. తదైవ తద్వదేవ, తేభవతః, అస్యలోకస్య అస్యజగతః, భేదః స భవేత్ సస్యాత్. వా అథవా, త్వయి భవతి, సర్వః ప్రపఞ్చః, సకలలోకః స్థానౌ మార్గమధ్య స్థితే ఉన్నతచాపాణస్తమ్భే. ఉన్నతదారుస్తమ్భేన, దస్యరివచోర ఇవ, భ్రమేణ భ్రాన్త్యా, కల్పితః అధ్వస్తః భవేత్.

యథా జలతరజ్జయో ర్భేదోనాస్తి తథా తవచ విశ్వస్యచ భేదో నాస్త్వేవ. అనేన క్షీరతక్రవత్ పరిణామవాదః, మృద్ధుటవత్కార్య కారణవాదో వా సూచితః. అథవా, స్థానౌ చోరవత్ అయం ప్రపఞ్చః త్వయి కల్పితోఽభూత్. అనేన రజ్జుసర్పవద్వివర్తనవాదః సూచితః.

ఉపాదాన సమసత్తాక కార్యాపత్తిః పరిణామః, ఉపాదాన విషమసత్తాక కార్యాపత్తి ర్వివర్త ఇతి తయోర్భేదః.

తా॥ ఓ పరమేశ్వరా ! నీటికిని దానిను డియ్యేర్పడిన కెరటము నకును భేదమెట్లు కదో, నీకును నీ నుండినచ్చిన జగత్తునకు నటే,

భేదము లేదు. జలమే తరంగము, తరంగమే జలమయినట్లు, నీవే విశ్వమవు. విశ్వమే నీవు. మీ యిరువురకును భేదము లేదు. లేదా, బాటసారి రాత్రింజీకటిలోఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, త్రోవలో నొకచోట నిలుపుగఁ దిన్నగనున్న పెద్దతాతికంబమును, లేక, కఱ్ఱకంబమునుగాంచి శ్రాంతిచే దొంగయనుకొని భయపడినట్లు, ఈ విశ్వమంతయు నజ్ఞానముచే నీయందు కల్పింపఁబడియుండును. జలమే కెరటమయినట్లు, మన్ను కడవగా మారినట్లు, ఆత్మయే విశ్వముగా మారినదని యొకవాదము. రజ్జువునందు సత్పమువలె, శుక్తికయందు తజతమువలె, స్థాణువునందుఁ బురుషునివలె, నాత్మయందు ఈ విశ్వమంతయు నధ్యస్తమయినదని మఱియొకవాదము. ఈ రెండువాదములు నిందు నిరూపితములు.

14. ధరా మనుష్యైః పరమార్థదూరైః

క్రోర్యాన్వితై స్తుచ్ఛసఖాభిలాషైః,

నిపీడితా వప్రృతి నాన్తికైరి

త్యజోఽపి తాం తాతమిహజనిష్ఠాః.

వ్యా :- ధరేతి :- పరమ శ్చాసా వర్థశ్చ పరమార్థః, మోక్ష ఇత్యర్థః. చతుర్విధ పురుషార్థేషు ధర్మార్థకామ మోక్షేషు మోక్షస్య పరమత్వాత్, తస్మాద్దూరైః తద్విముఖైః, క్రోర్యాన్వితైః హింసాత్మక స్వభావైః తుచ్ఛం స్వల్పం నీచం వా యత్ సుఖం తస్మిన్ అభిలాషః స్పృహ యేషాన్తైః, కాముకై రిత్యర్థః, నాన్తి ధర్మో దేవోవా ఇతి వాదిభిః నాన్తి కేమనుష్యైః మానవైః ధరా భూమిః, భూలోక ఇతి యావత్. నిపీడితా క్లిశ్యతే. ఇతి నిశ్చిత్త్య. సమ్యక్తి అధునా, తాం ధరాం భూమిం, తాతం రక్షితం, ఇహ అస్మిన్ లోకే. అజోఽపి జనప రహితోఽపి. త్వం అజనిష్ఠాః జాతోఽసి. జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతో ర్లుజ్.

తా॥ మానవులందఱును మోక్షమునకు దూరులైతి. హింసాత్మక కృత్యముల నాచరించుచుండిరి. మఱియు నాస్తికులుగా మారిరి. అట్టి మానవాళిచే నేడు భూలోకమంతయుఁ బీడింపఁబడుచున్నది. అని భావించి. దాని నుద్ధరించుటకై జననాదులు లేనివాఁడవయ్యును నీవు జన్మించితివి. భూమి నుద్ధరించుటకై యవతరించిన భగవంతుఁడవే నీవు.

15. దృశ్యాఽప్యదృశ్యా నదసత్స్వరూపా

త్వ దీయమాయా భ్రమకారణం సా

దిగంతరేఖావ దక్షన్ద్రియం తే

తత్త్వం జగన్నాటక సూత్రధార ।.

వ్యా :- దృశ్యేతి :- జగజ్జీవ నాటకం దృశ్యకావ్యం తత్త్రీ నూత్రీధార! హే భగవన్! త్వదీయమాయా తావకీనా మాయా శక్తిః, దిగంతే దిశా మగ్నిభాగే దృశ్యమానా యారేఖా తద్వత్, దృశ్యాపి ద్రష్టుం యోగ్యాపి అదృశ్యా అగోచరా. కిచ్చ, సత్స్వరూపా (కారణరూపా) అస్తిత్వరూపావా, ఆ సత్స్వరూపా (కార్యరూపా) నాస్తిత్వరూపాచ, సా మాయైవ భ్రమకారణం భ్రాంతే ర్నిమిత్తం. విశ్వ మిదం సర్వం భిన్న మాత్మన ఇతి భ్రాంతే యూల హేతు రిత్వర్థః. తే భవతః, తత్త్వం శుభార్థరూపం, అతీంద్రియం ఇంద్రి యాగోచరం. చక్షురాదీన్ద్రియై ర్జాతుమశక్య మిత్వర్థః.

తా॥ ఓ జగన్నాటక నూత్రీధారా! నీ మాయ దిగంతరేఖ వలె, గనఁబడుచున్నట్లుండును. కాని గనఁబడదు. (అది కారణరూపము నను గాఢరూపముననున్నది.) ఉపదిలేదు అనునట్లున్నది. అదియే యీ భ్రాంతి కంటకును మూలకారణము. నీ తత్త్వము చక్షురాదీంద్రియముల కగోచరము. "బుద్ధిక్యా మతీంద్రియ" మని స్మృతి వచనము.

16. త్వయా వినా కిం సుఖమస్తి తత్ర
మన్యామహే శూన్యమివాఖిలం తత్,
పర్వం దివం తావక పాద చిహ్న
ర్థవ్యా భవత్యద్య ధరాఽప్రమేయ !

వ్యా :- త్వయేతి :- అప్రమేయ ! దేశ కాలాద్య పరిచ్ఛిన్న
స్వరూప ! త్వయా వినా భవంతం వినా, తత్ర స్వర్గలోకే, కిం సు
మస్తి కీన్మళం సుఖం భవతి, న కిన్మపీత్యర్థః. తత్ అఖిలం సర్వం, దీప్
స్వర్గం, శూన్యమివ, మన్యామహే అవగచ్ఛామః. అద్య ఇదాసీ
తావక పాదచిహ్నైః భవదీయ పాదాఙ్గితైః, ధరా ధరణిః, ధన్వా
యోగ్యా పవిత్రాచ భవతి, దివశబ్దః అకారాంతః సమంసక లింగి.

తా! ఓ దేవా! నీరూపమిట్టిదనియు నింతదనియి నెవ్వరును
జెప్పజాలరు. నీవు లేకుండుటచే నా స్వర్గలోకమంతయును, శూన్య
మైనట్లున్నది. ఇప్పుడు నీవు భూలోకమున నవతరించుటంజేసి నీ పాద
ముద్రలచే నీ ధరావతలమంతయును అలంకరింపఁబడి పవిత్రమైనది
సార్థకమైనది.

17. భక్త్యైవ తేఽధీశ్వర దేవతాఽపి
శక్నోతి వేత్తుం పరమార్థతత్త్వమ్,
దృష్టి స్వరూపం ముకుర క్రియైవ
విలోకితుం శక్యత ఆదిదేవ !

వ్యా :- భక్త్యేవేతి :- అధీశ్వర ! జగదీశ ! దేవతాఽపి
దేవోఽపి, భక్త్యైవ త్వద్విషయః. భక్తివిశేషేణైవ, తే భవతః, ప
రమార్థ తత్త్వం ముక్తితత్త్వం, యథార్థరూప మిత్యర్థః. వేత్తుం జ్ఞాతుం
శక్నోతి సర్వో భవతి. ఆదిదేవ ! దేవానామాదియ ! దృష్టి! దృక్
నేత్రమిత్యర్థః, ముకురస్య దర్పణార్థ. "దర్పణే ముకురాదర్పా" విత్క

మత్స్యః శ్రయైవ శోభయైవ, స్వరూపం స్వాకృతిం, వీక్షితుం ద్రష్టుం,
శక్యతే శక్నోతి, దృష్టాంతాలజ్ఞాః.

యథా నేత్రం దృణకాన్త్యా స్వరూపం ద్రష్టుం శక్నోతి తథా
మనః భక్తిద్వారైః పరమార్థ తత్త్వం జ్ఞాతుం శక్నోతి, అన్యథా
దేవోఽపి తత్ జ్ఞాతు మసమర్థివ. తస్మా దాత్మజ్ఞానే భక్తిరేవ గరీయ
సీతి తాత్పర్యమ్. “మోక్షసాధన సామగ్ధ్యం భక్తిరేవ గరీయసీ” తి
జగద్గురు భగవచ్ఛృంగరాచార్య వచనమ్.

ఓ పురాణపురుషా ! జగదీశ్వరా ! దేవుడైనను భక్తిచేతనే
పరితత్త్వము నెఱుంగఁగలఁడు. మఱియొక మార్గముచే నెఱుంగఁజాలఁడు.
కన్న అద్దపుకాంతిచేతనే తనరూపమును గుర్తించుచున్నది. కాని ఇతఁ
సాధనములచే గుర్తింపఁ జాలదుగదా ! పరమార్థము నెఱుంగుటకు
భక్తియే ముఖ్యసాధనమని సిద్ధాంతము.

18, కాన్భాగ్యయుక్తా నిహ తావకిన

మిత్రత్వ మాప్తుం తవ గూఢచర్యామ్,

జ్ఞాతుం త్వయా తన్తు మనస్తభూమా

వజీజనో నోవద దేవదేవ !

వ్యా :- కానితి :- దేవదేవ ! మహాదేవ ! ఇహ అత్ర, ఇదా
నీం, అనస్తభూమా అఖణ్డే భూమణ్డలే భాగ్యయుక్తాన్ భాగ్యవతః,
కాన్ మనుజాన్, తావకిన మిత్రత్వం త్వదీయమైత్రీం, ఆప్తుం ప్రాప్తుం
తవ భవతః, గూఢచర్యాం గుప్త వర్తనం, జ్ఞాతుం అవగన్తుం, త్వయా
సహ భవతా సాకం, రన్తుం క్రీడితుం అజీజనః సృష్టవానసి, ఃః అస్మాకం
వద కథయ.

జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతోః లుజ్ హేతుమత్వాత్ కర్తరిలుజ్.

తా॥ ఓ దేవదేవ ! ఈ యఖండ భూమండలమున నీతోమైత్రిఁ
గావించి, నీ గూఢచర్యమును గుర్తించి, నీతో నాడుచుఁ బాడుచుఁ

దిరుగుభాగ్య మెప్పురికి లభింపనున్నదో, ఆ భాగ్యవంతులెవ్వరో మా
కెచి గొప్పము

౧౨. త్వదీక్షణేనాత్మని విశ్వవారో
దేదీప్యతే౭ ధీశ్వర ! లీయతే నః,
మానం తథా౭ నూనకవస్తు సజ్జః
స్వప్నే యథా౭ భ్రషణేన దేవ !.

వ్యా - త్వదీక్షణేనేతి :- అధీశ్వర ! దేవ ! స్వప్న స్వప్న
దశాయాం, విభ్రమణేన మనోభ్రాన్త్యా, అనూనకః అత్యధికః, వస్తు
సజ్జః పదార్థసమూహః, యథా దేదీప్యతే ప్రకాశతే, తథా తద్వత్
ఆత్మన స్వస్మిన్, త్వదీక్షణేన తవ వీక్షయా, విశ్వవారః సర్వం జగత్,
దేదీప్యతే. నః లీయతే అన్తర్ధానం గచ్ఛతిచ. నూనం ధ్రువమ్,
ఉపమాలజ్కారః.

యథా స్వప్నదశాయాం మనోవిభ్రమణేన సకలపదార్థసమూ
హః భ్రాంతి, పునః ప్రబోధసమయే సశ్శక్తి, తథా ఆత్మవీక్షణేన ఆత్మస్వేప
సర్వం విశ్వం భాసతే. పునః వీక్షణాభావే సర్వమాత్మస్వేప వ్రలీయతే,
నూనమ్.

తా॥ ఓ దేవదేవ! స్వప్నదశయందు మానసిక విభ్రమణమువలన
స్వేపస్తువులుగనఁబడును. అదశ యంతర్ధానముకాగానే యా వస్తువు
లన్నియు నచ్చటనే యంతర్ధానమగును. అట్లే ఈ జగత్తంతయు నీవు
చూచునపుడు అనఁగా సృష్టినమయమున నీయందే వెలుఁగుచుఁ గనఁ
బడును. నీ వీక్షణములేనినో, అనఁగాఁ బ్రలయసమయమున నీయందే
లేనమగును. అజ్ఞానమనెడు మాయ కప్పియున్నంతవరకు నీజగత్తంతయు
సున్నముండే, జ్ఞానముదయింపఁగనే యంతయు నచ్చటనే నశించి యాత్మ
రెహస్కృతియే మిగులును. ఆ యాత్మయే నీవని భావము. జగమంతయు
స్వప్నమువలె భ్రాంతి కల్పితము. మనః కల్పితము. ఆత్మయంద

ధ్యస్తమే వ్యవహారమున్నంతవరకు వేరుగానున్నట్లు కనబడి. జ్ఞానము
యమున నంతర్హితమగుచున్నది. అత్మయొక్క టియే స్థిరముగ నుండు
నని తాత్పర్యము.

20. ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదకజ్ఞో
నిగస్తరం బోధయతే బహుత్వమ్,
బిన్దున్విత సుష్టు యథా స్వభావ
యుతస్తవ మేకోఽపి తథాఽని దేవ !

వ్యా :- ఏకత్వేతి :- ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదకః ఏకత్వసంఖ్యా
బోధకః అజ్ఞః ఏకాజ్ఞః, నిగస్తరం అవ్యవధానేన, బిన్దునా
అనుస్వారేణ, అన్వితః సంయుతః, యథా యద్వత్ బహుత్వం బహు
భావం సుష్టు నిర్వివాదం బోధయతే నూచయతి, హేదేవ! త్వం భవాన్
ఏకోఽపి, అద్వితీయోఽపి, స్వస్మభావేన స్వశక్త్యా మాయయా, యుతః
సంయుక్తః తథా తద్వత్, బహుత్వ బోధక బహురూపవాన్, ఇత్యర్థః
అసి భవసి. ఉపనూలజ్ఞానః.

ఏకాజ్ఞః అవ్యవధానేన బిన్దుసమన్వితః దశసంఖ్యాకో భవతి.
బిన్దుద్వయసంయుతః శతసంఖ్యాకో భవతి. తద్దేవ త్వమపి స్వమా
యయా సహితస్సన్ బహురూపో భవసి. “ఇన్ద్రో మాయాభిః పురు
రూప ఈశతే” ఇతి శ్మతిరత్ర ప్రమాణమ్.

తా॥ ఒకటి యనెడు సంఖ్య వ్యవధానము లేకుండ సున్నానతో
గూడిన యెడల, 10-సూరు-వేయి- అని బహుత్వము నందుచున్నది,
అట్లే, యాత్మయొక్క టి యయ్యును, మాయాశబలితమై బహురూపము
లందుచున్నది.

21. ఇత్థం స్తునస్తం ప్రమదాశ్రమస్తం
దేవోఽగదీద్రివ్య గణం దయాలుః,

శ్రితానుకూలః కమనీయవాక్యం

భక్తాభయం సత్య మతీర గోప్యమ్.

వ్యా :- ఇత్థమితి :- ఇత్థం పూర్వోక్తరీత్యా నువన్తం ప్రశం
న్తం, ప్రమదేన అధికానన్దేన జాతం యత్ అశ్రు బాష్పం తద్వన్తః
ఆనన్దాశ్రు పరీతం, దివ్యగణం దేవతానీకం, శ్రితానుకూలః ఆశ్రీ
వత్సలః. దయాలుః కృపార్ద్రచి తః, దేవః భగవాన్, భక్తేభ్యః అభయ
దం భక్తానాం భయనాశనం, సత్యం ఋతం, అతీవ రహస్యం అత్యుక్త
గోప్యం, కమనీయవాక్యం మనోహరం వచనమ్, అగదీత్ జగద.

తా! ఇట్లానందాశ్రుపరీత ముఖమండలులై తన్ను నుశించు
దేవతాగణమునుగాంచి, కృపాభువు నాశ్రిత వత్సలుఁడనగు శిశుగూఢ
మున నున్న యా భగవానుఁడు, సత్యమును భక్తాభయదాయకమును
సతిరహస్యమును మనోహరమునగు వచనమును బలికెను.

22. నన్దామి హే దేవసభ! త్వదీయ

వాక్యై ర్మథార్థం ప్రతిపాదయద్భిః,

వేదాన్త గోప్యై రనుకమ్పయా త్వా

మేతర్హహం వచ్చ్యవతార హేతుమ్.

వ్యా :- నన్దామితి :- దేవానాం సభా దేవసభం, తత్సమ్బద్ధే
హే దేవసభ! హే దేవఃజ్ఞ! సభారాజామనుష్య పూర్వేతి
నూత్రేణ సభాశబ్దర్య సప్రసక్తత్వమ్. యథార్థం తత్త్వం, ప్రతిపాద
యద్భిః నిరూపయద్భిః వేదాన్తేషు ఉపనిషత్సు, గోప్యై రహస్యతయా
నిక్షిప్తైః త్వదీయ వాక్యైః భవద్వచనైః, అహం నన్దామి తుస్యామి
ఏతర్హి ఇదానీం, అనుకమ్పయా కృపయా, “కృపా దయానుకమ్పా
స్యాదిత్యమః. త్వాం భవత ఉద్దిశ్య, అవతార హేతుః అవతారకార
ణం వచ్చి కథయామి

తా॥ ఓ దేవతలారా ! తత్త్వప్రతిపాదకములైన మీ వేదాంత రహస్య పంచనములను విని నేను మిక్కిలి యానందించితిని. మీ యందలి కరుణచే సతిరహస్యమైన నా యవతార కారణమును జెప్పెదను. వినుఁడు.

23. అస్మిన్కలౌ సత్యదయాతి రిక్తాః

శ్రద్ధావిహీనా మనుజా భవన్తి,

నిద్రాశన తీరతి మాత్రలోలా

న క్తందివం నశ్వర సమ్పదన్తాః.

వ్యా : అస్మిన్నితి :- అస్మిన్స్వర్మానే, కలౌ కలియుగే, మనుజాః మానవాః, సత్యేన దయయాచ అతి అత్యంతం రిక్తాః శూన్యాః, సత్యదయారహితా ఇత్యర్థః. శ్రద్ధయా సత్కర్మాసక్త్యా, విహీనాః రహితాః నిద్రాచ, ఆశనం భోజనం చ, స్త్రీరతిః మైథునం చ, తేష్వేవ లోలాః ఆసక్తాః, లోలుపా ఇత్యర్థః. న క్తందివం రాత్రిందివం, నశ్వరా నాశనశీలాః యాః సమ్పదాః తాభి రన్తాః నశ్వరసమ్పన్న దాన్తా ఇత్యర్థః భవన్తి.

తా॥ ప్రస్తుతము కలియుగమున మానవులు సత్యమును దయను సమూర్ణముగ విడిచిరి. సత్కర్మములందు శ్రద్ధను విడనాడిరి నిద్రా భోజనమైథునములందు మాత్రమే యాసక్తులైరి నశ్వరములైన సంపదలను సమ్మి కన్నుఁగానక సంచరించుచుండిరి.

24 తస్మా దహం తాన్పహుమూఢచిత్తా

న్సంసాం ఘోరార్థవతో మనుష్యాన్,

ఉద్ధారయిష్యామ్యుచిత క్రమేణ

విమోహయన్మద్భుత వర్తనేన.

వ్యా - తస్మాదితి - తస్మా త్కారణాత్, అహం, బహు మూఢ చిత్తాన్ అతి మూఢస్వభావాన్, తాన్ మనుష్యాన్ మాన

వాన్, ఉచితక్రమేణ అనుకూల మార్గేణ, అద్భుతవర్తనేన ఆశ్చర్యకర
వర్తనేన, విమోహయన్ ముగ్ధాన్కుర్వాన్, సంసార వీప ఘోరా
ర్ణవః భయఙ్కరసాగరః తస్మాత్, పశ్చిమ్మాస్తసిః ఉద్ధారయిష్యామి
తారయిష్యామి.

తా! మూఢులు మూఢులు సంసార మగ్నులునగు నీ మానవుల
నుచితరీతిని నా యద్భుత వర్తనాదులచే సంసారమునుండి నేనిప్పు
తుద్ధరింతును.

25 ఆనందయిష్యామి మదీయభక్తా
నద్వైత తత్త్వం మమ దర్శయిష్యే,
అహం నదా తా న్కృపయా నటిష్యా
మ్యనంతవేషై న్సుజనైక వేద్యైః.

వ్యా :- ఆనందయిష్యామితి - అహం. కృపయాదయయా,
మదీయభక్తాన్ మయిభక్తియుక్తాన్, మద్భక్తా నిత్యర్థః, ఆనందయిష్యామి
ఆనందయుక్తాన్కురిష్యామి, మమ మే, అద్వైతతత్త్వం అద్వైతరహస్యం,
కేవలత్వ మిత్యర్థః, తాన్ తేభ్యః దర్శయిష్యే నిరూపయిష్యామి. సుజ
నైక వేద్యైః సత్పురుషై రేవ జ్ఞాతుం శక్త్యైః అనంతవేషైః బహువిధ
భూమికాళిః, నదా నంతతం, నటిష్యామి నటనం కరిష్యామి.

తా! నేను నా భక్తుల నానందపరచెదను. నా యద్వైత తత్త్వ
మును వారికిఁ జూపెదను. సత్పురుషైక వేద్యములగు బహువిధవేష
ములచే నిత్యము నటెంతును.

26. విష్ణుత్య తత్త్వం మమ నిత్య సత్య
మత్రాస్త మానందమయం యథేష్టమ్,
వశో భవిష్యామ్యఖిలార్థ విధ
పన్ధావ మూల ప్రకృతేః కదాచిత్,

వ్యా :- విస్మృత్యేతి :- కదాచిత్ కస్మింశ్చిత్కాలే, అహం, నిత్య సత్యం సర్వదాసత్యస్వరూపం, త్రికాలాబాధిత మిత్యర్థః, అశాస్త్రం సస్త్రతం ఆనందమయం ఆనందాత్మకం మమ మే, తత్త్వం సహజస్థితిం సచ్చిదానందరూప మిత్యర్థః. విస్మృత్య స్మరణవిషయ మకృత్వా, యథేష్టం స్వేచ్ఛయా, అఖలార్థానాం సకలవస్తూనాం బద్ధసద్ధానాయాః బద్ధదాయిన్యాః పరస్పరం సకలపదార్థాన్ మేలయన్త్యా ఇత్యర్థః, మూలప్రకృతేః మాయాశక్తేః, వశః ఆధీనః భవిష్యామి.

కదాచిదహం సచ్చిదానందమయం మత్స్వరూపం విస్మృత్య సర్వపదార్థ సద్ధానకారిణ్యాః మూలప్రకృతిరూప మాయాయా వశవర్తి, భూత్వా సజ్జరిష్యామితి భావః.

తా. నేనప్పడప్పుడు త్రికాలా బాధితము నానందరూపమునగు నా నిజస్వరూపమును మఱచి, సర్వవస్తు జాతముతో సంబంధమును సూర్పు నా మాయకు లోబడి సంచరింతును. ప్రకృతి వశవర్తియైన మానవునివలె సజ్జానిగ నే యుండును.

27. భక్తాయ మూఢాయ విచక్షణాయో

న్మత్తాయ ధీరాయ పకైతవాయ,

తత్త ద్రసా స్థర్పణవ ద్యధేచ్ఛం

నివేదయిష్యే హ మ కామనోఽపి;

వ్యా :- భక్తాయేతి :- అహం, అకామనోఽపి సంకల్ప విరహితోఽపి, భక్తాయ భక్తియుక్తాయ, మూఢాయ మూఢాయ, అధవా, మోహవిష్టాయ, విచక్షణాయ వివేకయుక్తాయ, ఉన్మత్తాయ ఉన్మాదినే, ధీరాయ పణ్ణికు, అధవా, ధైర్యవతే, కైతవం ఛలం తేన యుక్తాయ కాపట్టయ, జనాయ, దర్పణవత్ ఆదర్శ ఇవ, యథేచ్ఛం, తత్త ద్రసాన, తాంస్తాన్రసవిశేషాన్, రుచిభేదాన్, నివేదయిష్యే ప్రకటికరిష్యామి.

దర్శనే కాచమణి వై శద్య విశేషేణ తత్సన్నిహిత వస్తునః | పతి
 బింబీం బింబీదృశం సత్ ప్రతిభాతి ఏవమేవాహవాపి భక్తసమక్షే
 భక్త ఇవ, మూఢసన్నిధౌ మూఢ ఇవ, వివేకిన స్సకాశే వివేకిన,
 ఉస్మత్ సంసర్గే ఉన్మాదీవ. పణ్డిత గోష్ఠ్యాం విద్వానివ, కుటిలాన్తికే
 స్తకైతవ ఇవ, భాస్వామి. తత్తద్యుచీః తేభ్యో దర్శయిష్యామి, ఉప
 మాలక్ష్కారః.

తా| స్వచ్ఛమైన యద్దమున తత్సన్నిహిత వస్తుస్వరూపము
 యథాతథముగనే కనబడును, నేనుఁకూడ నట్లే, యెవ్వరితోఁ గలిసిన
 వారికడ వానివలె సంచరింతును. భక్తునికడ భక్తునివలె, మూఢుని
 యెదుట మూఢునివలె, వివేకి యెదుట విచక్షణునివలె, ఉస్మత్తునితోఁ
 గలిసిన నున్మాదివలె, పండితుని యెదుట పండితునివలె, మోసగాని
 కంటె మోసగానివలె స్వచ్ఛగాఁ దిరుగుచు, నా యా రుచులను వారు
 గ్రహించునట్లు నటించును. నాకే కోరికయు లేకున్నను నున్నట్లు కనఁ
 బడుచుండును.

28. సత్త్వా మహాదేవ మితి బ్రువంతం

దివ్యవ్రజోఽగాన్నిలయం స్వకీయమ్,

పద్యోఽభిజాతం తనయం విలోక్యా

మోదిష్ట మాతాత్మకుల ప్రదీపమ్.

వ్యా :- సత్యేతి :- ఇతి ఏవం, బ్రువంతం కథయంతం, మహాదేవం
 భగవంతం, సత్త్వా సమస్కృత్య, దివ్య ప్రజః దేవసమూహః, స్వకీ
 యం స్వీయం, నిలయం ధామ, అగాత్ అగచ్ఛత్. సద్యః తదానీం,
 ఏవ, అభిజాతం ఉత్పన్నం, ఆత్మకుల ప్రదీపం స్వవంశ ప్రకాశకం, తన
 యం కుమారం, విలోక్యదృష్ట్వా మాతా తజ్జననీ' ఆమోదిష్ట ముముదే
 ముదమనాపేక్ష్యతః.

భగవంతుఁ నత్వా దేవా స్సలోకం యయుః సద్యోజాతం బాల
కం వీక్ష్యసా నూతా ముదమవాపేతి కథనేన గర్భస్థ శిశుమేవ దేవా
అబ్రువన్, గర్భస్థ ఏవ భగవన్ అవోచదితి గమ్యతే.

తా॥ పైరీతిని బలికిన భగవంతునకు నమస్కరించి దేవతలు
వారి వారి గృహములకేగిరి. అప్పుడే జన్మించిన పంశదీపకుడైన యా
కుమారునిచూచి, తల్లి మిక్కిలి యానందించెను.

దీనిని బట్టి మా తృగర్భస్థుడైన భగవంతునే దేవతలు గొనియాడి
నట్లును సచ్చటినుండియే యా దేవుడు వారితో మాటాడినట్లును
దెలియుచున్నది.

29 ప్రవర్థతే యేన చరాచరం తం
లీలా మనుష్యం విరతాత్మత్వప్రమ్,
మోహమపాక్రంస్త తదీయమాతా
స్తన్యేన సమోషితు మాదిదేవమ్.

వ్యా :- ప్రవర్థతే ఇతి :- యేన దేవేన, చరంచ అచరంచ
చరాచరం జగముస్థావరాత్మకం జగత్, ప్రవర్థతే వృద్ధిం నీయతే. తం
లీలామనుష్యం విలాసార్థం మానవరూపధారిణం, విరతం నిత్యం ఆత్మ
త్వప్రమ్ ఆత్మారామం. నిత్యత్వప్ర మిత్యర్థః. ఆదిదేవం పురాణపురుషం,
స్తన్యేన క్షీరేణ సమోషితుం సంవర్థయితుం, తదీయమాతా తస్య
జననీ, మోహాత్ అజ్ఞానాత్ ఆధవా పుత్ర్య పేష్ట్యా ఉపాక్రంస్త
ఆరేభే. ఉపపూర్వక క్రముపాదవిక్షేపే ఇతి ధాతోర్లుప్. పోసాభ్యాం
సమర్థాభ్యామితి ఆత్మనేవదమ్ చరాచర సంవర్ధన సమర్థః పురాణ
పురుషమేవ పుత్రత్వే నాపతీర్ణ ఇత్యజ్ఞాత్వా తదీయమాతా తం బాల
కం స్తన్యేన సమోషి తుమారేభ ఇతిభావః.

తా॥ ఏ దేవదేవుఁ డీ జంగమస్థావరాత్మకమగు జగత్తులంతను
బోపించుచున్నాఁడో, యాతఁడే లీలామానవుడై తనకుఁ బుత్రుఁడుగ

అంతరించెనని తెలియక, ఆతడు నిత్యతృప్తుడని యెఱుంగజాలక,
మాతల్లి లెల్లి పుత్రప్రవాసమోహముచే వానికి బాలిచ్చి పెంచ నారం
భించెను. జన్మించిన యా బాలుడు లెల్లి పాలు కుడువనారంభించెనని
భావము.

30. మాయానిబద్ధం మనుజాయు రేవం
నానానకరైర్విరమే చ్చుచ స్తత్,
యదా స్వమాతు ర్జతతా దపస్త
త్రవే త్యశోకోఽపి రుదన్మహత్మా.

వ్యా :- మాయోః :- యదా యస్మిన్మయే, స్వమాతుః
స్వజనన్యాః, జతరాత్ గర్భశోశాత్, అపస్తత్ అపతత్, తదా తత్ర
శృతి, మాయానిబద్ధం మాయాచ్ఛాదితం, మానవవయ ఇత్యర్థః, శుచః
దుఃఖస్య శోకస్య, నానావ్రకారైః నానాపిధై ర్మారైః, ఏవం ఇత్థం,
విమేత్ విరామం గచ్ఛేత్, అన్తం యాయాదిత్యర్థః ఇతి ఇత్థం,
బోధయన్నివ, అశోకోఽపి శోకవిరహితోఽపి, మహత్మా మహాను
భావః, సః బాలకః అరుదత్ అరోదీత్.

యదా మాతృగత్కా ద్బాలకః ధూమా వతేత్ తదా ప్రభృతి
ఏవమేవ శోకావిప్లవోఽన్తం యాయా దితి బోధయన్నివ స బాలకః
రోదితు మారేభే. ఇతి భావః. పత్యగ తావితిధాతోర్లుజ్ నిదర్శనాలజ్కార
భేదః. రుదిర్ అశ్రువిమోచనే ఇతిధాతోర్లుజ్.

తా|| మానవ జీవితమంతయును మాయాక్రాంతము. జన్మించి
కొ మొదలు మరణించుటకును ఏదో యొక విధమైన శోకముతో నిం
డియే యుండును. అను సగ్న సత్యమును బోధించుచున్న ట్లాబాలుడు
పత్యగనే యేడువ నారంభించెను.

31. ఉన్మీలవం తవ్య విమీలనం ప్రి
దోష్టవ్య పర్వాయపి శర్మ కష్టమ్,

తే ఇత్యథాఽ మూబుధతాం కచాలిః
కాలస్య వక్రతాం గతి మాలులోకత్.

వ్యా :- ఉన్నీలన మితి :- అగ్ని ఆన స్తరం తస్య బాలకస్య.
ఓష్ణస్య రదనచ్ఛరస్య, ఉన్నీలనం వివృతత్వం, నిమీలనం సంస్మృతత్వం,
తే ఉన్నీలన నిమీలనే, సన్ధ్యాయుషే సమూర్ణ జీవితే, శక్త్యనుఖం కష్టం
స్యాత్ దుర్లభం భవేత్, ఇతి అబోబుధతాం అబోధయతామ్. కచా
లిః కేశపాశః. కాలస్య, వక్రతాం కుటిలత్వం, అలలోకత్ అలలోకయా
మాను. బుధ అవగమనే ఇతి ధాతోః ణ్యంతాల్లాజ్ లోక్యలోకనే ఇతి
ధాతో రేవమేవ. నిదర్శనాలజ్కారిః.

యస్య కస్యాపి సమూర్ణ జీవితే ఏకాంత సుఖం ఏకాంత దుఃఖం
వా నభవేత్. తే సుఖదుఃఖే పర్యాయేణ లగచ్ఛతః అముఖ్యం బోధ
యన్నివ స బాలః కదాచిత్ ఓష్ణస్య ఉన్నీలనం కదాచిత్ నిమీలనంచ
కరోతీతి భావః, సః ఓష్ణోన్నీలన నిమీలనే కరోతీతి యావత్, అత్ర,
“కస్యాత్యంతం సుఖమువసతం దుఖమేకాంతతోవా, నీ చైర్లచ్చత్కుఃరి
చ దశా చక్రనేమికమేణ” ఇతి కాళిదాసు వచనం స్మర్యమే
కాలస్యగతిః కుటిలా కతిబోధయన్నివ తస్య కచాలిః వక్రతా మవాప
కుటిలకుంతల స్పృశాల ఇతి భావః

తా॥ ఎవ్వరి కయినను జీవితమంతయు సుఖమయమై యుండదు,
అట్లే దుఃఖమయముకూడఁగాను, సుఖదుఃఖ మిశ్రితమైయుండును అనెను
సత్యమును బోధించునట్లు ఆ బాలఁడొకసారి పెదవి విప్పుచు మఱియొక
సారి మూయుచునుండును కాలము కుటిలమయినదిసుమా యని బోధిం
చునట్లబాలకుని కేశములు వంకరలు తిరుగుచుండెను, ఇందు బాల్య
వర్ణనము మిక్కిలి చమత్కారముగ నున్నది.

32. యో రక్షకోఽ భూ ద్భువనన్య జోష
మనద్ద్రహః స్రష్టా మక త్త నో యమ్,

ప్రసూ ర్విభో స్తవ్య గలేఽపి రక్ష
బన్ధం న్యభా స్నీత్ మణిరు న్రపూతమ్.

వ్యా:- య ఇతి :- యః దేవః, జోషం సుఖం యథాతథా, భువనస్య లోకస్య, రక్షకః రక్షితా. అభూత్ అసీత్. తూష్ణీమథే సుఖేజోష మిత్యమరః. యం దేవం అసద్గ్రహః దుష్టగ్రహః స్పృష్టం స్పృం కర్తుమపి, నో ఆశ క్త నాశకత్. ధాతువాతే “శక విభాషితో మర్షణే” ఇతి పచనాత్, దివాది పఠితః శక ధాతుః ఆత్మనేషద్భవి తస్య రూప మశ క్త ఇతి. తస్య విభో దేవస్య గలే గీవాయా, ప్రసూ మాతా, మణిభిః మన్తైశ్చ పూతం పవిత్రం, రక్షాబన్ధం రక్షాసూత్రం న్యభా స్నీత్, బబన్ధ. నిపూర్వక బన్ధ బన్ధనే ఇతిధాతోర్లుజ్.

య స్పర్శలోకా న్సుఖేన రక్షతి. యం దుష్టగ్రహదయో వీక్షి తుం స్పృష్టుమపి న శక్నువన్తి తస్య దేవదేవస్య శిశోః కణ్ఠసీమ్ని, మణి మ న్రపూతం రక్షాబన్ధనం తస్మా కా బబన్ధ. దుష్టగ్రహ బాధానివారణాం బబన్ధే తిభావః.

తా! ఎవ్వఁడీ సకలలోకములను సుఖముగ రక్షించుచుండెనో, యెవ్వనిఁ దాకుటకుం గూడ భూతప్యేతాది దుష్టశక్తులకు శక్తిలేదో శిశుగూవుడై యున్న యా దేవ దేవుని మెడలో నాతని తల్లి మణిమన్త్ర పూతమైన తామేతును దుష్టగ్రహ బాధానివారణార్థమై గట్టెను.

33. ఆజస్ర మౌష్ఠ్యం తనుతే చినేశః

సమస్త స్పృష్టితి నాశహేతోః.

యవ్య భావేన విభో మృఖాసోఽ

స్వావీర్థ్యైర్నైక మాదిదేః.

వ్యా:- ఆజస్రమితి - సమస్తస్య సర్వస్య జగతః సృష్టిస్థి నాశానాం సృష్టిస్థితిలయాం, హేతోః కారణభావేన. యస్య విభోః దేవదేవస్య, ప్రభావేన మహిమ్నా దినేశః న్యాయః. ఆజస్రం సత్తతం

ఔష్ణం ఉష్ణం తేజః. తనుతే విస్తారయతి, సః ఆదిదేవః పరమాత్మరూపో
 బాహుకః, హసన్త్యాః జ్వరధానికాయాః. అన్తికం సమీపే, సుఖం అస్మా
 ప్రిత్ సుష్మావ. "అజ్వరధానికా జ్వరశకట్య పిహసన్త్యపి [హసన్త్యపి]
 ఇత్స్యమరః. స్పష్ శయే ఇతిధాతోర్లుజ్ఞః

స్మృష్టి స్థితిలయ కర్తుః యస్య దేవస్య మహిమ్నా, అథవా
 ఆజ్ఞయా నూర్యోఽపి స్థీయ ముష్ణం తేజః సన్తతం ప్రసారయతి,
 సః దేవః ఇదానీం హసన్తీ సమీపే సుఖం నిద్రాతిస్మ,

తా॥ ఏ దేవుడి ప్రపంచమును పుట్టించి, పెంచి, తుదకు నాశ
 నముఁ గూడఁ గావించుచుండెనో, యెవ్వని మహిమచే నూర్చుఁడుఁ
 గూడ తన వేడికాన్తిని వెదజల్లుచుండెనో, యా దేవుడివ్వుడు మానవ
 బాల్కుడై చలిని బోగొట్టుకొనుటకు వెచ్చని కుంపటిదగ్గర నిద్రించు
 చుండెను.

"భీమాస్మాద్వాతః పవతే భీమోదేతి నూర్యః" అని శ్లోతివచనము.

34 ముదన్విత స్పన్తత సాక్షితత్వ
 మద్వైత మత్మీయ మథాఽతనిష్ఠ,
 స్తనన్తయో మంజుని నిర్వికార
 దృష్ట్యా స అన్దోలన రమ్య మజ్ఞే.

వ్యా :- ముదన్విత ఇతి :- అథ అనన్తరం, సః స్తనన్తయః
 అర్భకః అన్దోలనేన చలనేన రమ్యే మనోహరే వజ్ఞే పర్వజ్ఞే, దోలి
 కాశయన ఇత్కర్థః ముదా ప్రీత్యా అన్వితః యుక్తః, మజ్జులాసున్దరా
 నిర్వికారా వికృతిరహితా యా దృష్టిః నీక్షణంతయా, నిర్మలనిర్వికారా
 వన్దదృశే త్యర్థః. అత్మీయం స్థీయం, అద్వైతం భేదరహితం, సన్తత
 సాక్షి తత్త్వం సతతసాక్షి భావః, అతనిష్ఠ అతనోత్. విస్తారయామా
 సేత్యర్థః, తను విస్తారే ఇతి ధాతోర్లుజ్ఞః.

హోలికాశయనే కయాశః స డిమ్భః నిర్వికారదృశా సర్వం వశ్యో
స్వీయ మద్వైతం సాక్షిత్వం ప్రకటితకార.

తా! ఆర్భకరూపముతోనున్న యా దేవదేవపుండు ఉయ్యల
నుండి యూగుచు నిర్వికారముగ నన్నింటిని జూచుచు, నేను ను
సాక్షిని. నాకేదానితోడను సంబంధములేదు. అను భావమును
టించుచున్నట్లుండెను.

35. నిజాత్మనో యస్య కదాపి నాన్య

దృష్టి ర్వ్యరాజీ స్స సరోజ మాలామ్.

బక్షిష్ట తత్రోపరిభాగ బద్ధాం

శిశుః పరివ్రాజి యోగముద్రామ్.

వా. నిజాత్మన ఇతి :- ఆత్మవః ఆత్మరూపస్య. యస్య దేవస్య
కదాపి కస్మింశ్చిత్సమయేఽపి, నిజాస్వీయా, అన్యదృష్టిః అన్యదర్శనః,
సన్యరాజీత్ సరరాజ, నః శిశుః ఆర్భకః, తత్ర అన్దోలికాయాః, ఉప
భాగే శుభ్రవ్రజేశే, బద్ధాం నిబద్ధాం, సరోజమాలాం పద్మస్రజం, వి
వాగ్త్ సన్యాసీ యోగముద్రామివ భూమధ్యవీక్షణమివ, బక్షిష్ట
అవశ్యత్. విపూర్వకస్య రాజృదీప్తా నితిధాతోర్లుజ్. ఈక్ష ఈక్ష
ఇతి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలక్ష్మరః.

యథా యోగీ యోగముద్రాం ధృత్వా అన్యత్కించదప
న్నాత్మానమేవ వశ్యతి తథా అయ మర్భకః కిమన్యవశ్యన్ సరోజమా
మేవ వీక్షమాణ ఆత్మ

తా! సన్యాసి సంతతము యోగముద్రనుబట్టి తన్నుఁదా
జూచుకొనుచు నానందించును. అట్లే యీ బాలుఁడు కూడ ఉయ్యెల
మీఁదుగాఁ గట్టుబడిన పద్మమాలనే చూచుచు నానందించుచుండెను.

36. వ్యోమైకలక్ష్మ్యాం స్వదృశం నివర్త్య
భూమిం స కృత్కైర్పహు దుర్జనానామ్,
ఖిన్నా మలోకిష్ట దయార్ద్రచిత్తో
మాదేవి భైషిరితి దీనజన్తుః

వ్యా :- వ్యోమైకేతి :- దయార్ద్ర) చిత్తః కృపాపూరిత మనాః
దీనజన్తుః దీనవత్పలాః, సః భగవాన్పాలః వ్యోమ గగనమేవ ఏకలక్ష్మ్యాం
గగనమేవ ఏకలక్ష్మ్యాం ముఖ్యలక్ష్మ్యాం, గగనమేవ పశ్యంతీ మిత్యర్థః,
స్వదృశం స్వదృష్టిం, నివృత్త్య పరివృత్త్య, దుర్జనానాం దుష్టానాం కృత్కైః
హింసాత్మక కర్మభిః, బహు అత్యంతం, ఖిన్నాం దుఃఖితాం పీడితా
మిత్యర్థః, భూమిం ధరణీం, దేవి హేధరణి! మాభైషీః భయం మా
పాశ్నుహి, ఇతి ఏవం సాంత్యయన్నివ, అలోకిష్ట అవశ్యత్, లోకృ
దర్శనే ఇతి ధాతోర్లుజ్.

“అహ మద్యావతీర్ణః, దుష్టజనకృత్య పీడితాం త్వా మహ
ఋద్ధిస్సామి, త్వం మాభైషీః” ఇతి కథయన్నివ స బాలకః వ్యోమ
గతాం దృష్టిం నివర్త్య భూమి మవశ్యత్.

తా! అంతవటకాకాశమునే చూచుచున్న యా బాలుఁడు తన
చూపును మరల్చి తిప్పి, దీనవత్పలుఁడు కృపార్ద్ర) చిత్తుఁడు గావున
భూమిని జూచి, ఓ దేవి! యేల భయపడెదవు. దుష్టజనులచే బీడింపఁ
బడుచున్న నిన్నుద్ధరించుటకే నేనవతరించితిని. భయమును వీడుము,
తని బోధించుచున్నట్లు క్రిందకుఁ జూడనారంభించెను. బాలుని యథో
దృష్టి యిట్లుఁ జేపింపఁబడెను. బాలుఁడు క్రిందకుఁ జూడనారంభించెను.

37. గత్వా స పీఠం క ిదేచనాయా
విస్మిత్య పూజాప్రకమాం గృహీత్వా,
అపిపత ద్దుర మవి ిభావే
దేవేషు మాత్సర్య మితివ దేవః.

వ్యాః:- గత్యేతి - దేవః సః దేవయావ స్స బాలకః, కు
దేవతాయాః పీఠం దేవతామందిరం. గత్వా యా త్యా. విస్మిత్య పీఠ
హాసం కృత్వా, పూజాప్రతిమాం పూజాం పీఠే క్షిప్తాం దేవతా
ప్రతికాం గృహీత్వా స్వీకృత్య, మాత్సర్యం అనూయా, దేవేషు అపి
దేవతాను అపి స్వభావః సమాజగుణః. ఇతీవ ఇతి కథయన్నివ, దూరం
అపీవతత్ పాతయమాన సుదూరం చిత్తే పేత్కర్థః. పత్తగతా వితి
ధాతోః ణ్యంతాల్లుజ్. అనేక చక్రచుణాదిలక్షణం బాలకస్యా విరాసీ
దితి ద్యోత్యతే.

తా|| ఆ బాలుఁడు దేవపూజా మందిరమునుజొచ్చి యచ్చట
బూజార్థమై పీఠమందుంచఁబడిన దేవతావిగ్రహమునుగాంచి, పెద్దగా
నవ్వుచు, దాని నందుకొని, “ఈ దేవతలందుఁ గూడ మాత్సర్యము
సమాజగుణము” అని తెలుపుఁట్లు వానిని దూరముగ విసరెను. తాను
దేవుఁడు. అవియు దేవతారూపములే కావునఁ దాను వానినిఁ జూచి
సహింసలేక యీ పవి చేసెనని కవీయాశయము. ఈ వర్ణనముచే నా
బాలకుఁడు పాత్రుట నడచుట మున్నగుచేష్ట లారంభమైనవని చెప్ప
వచ్చును.

38. ముహు ర్మథేచ్ఛం కృతమన్దహసై
ర కామతః కల్పిత ముగ్ధ కృత్యైః,
అవ్యక్తవాదై ర్నిజశైశవం సో
బ్రథాజ దేవం స్వమివాఢ్యయోగీ.

వ్యాః:- ముహురితి :- సః అర్భకః, ముహుః పునః పునః
యథేష్టం, కృతాః యే మన్దహాసాః దరహసితాని తైః. అకామతః
అసంకల్పతః కల్పితాని కృతాని ముగ్ధాని సున్దరాణి యాని కృత్యాని
కార్యాణి తైః, అవ్యక్తాః అస్పష్టాః యే వాదాః సమ్భాషణ వచనాని
తైః. ఏవం ఇత్థం, స్వశై శవం, స్వీయం శిశుత్వం, ఆఢ్యయోగీ యోగీ

శ్వరః స్వమివ ఆత్మాన మివ అబభాజత్ ప్రకాశయామాస. ఉపమా
తీక్ష్ణరః భ్రాజదీప్తావితి ధాతోః ణ్యన్తాల్లుజ్. జీ “భ్రాజభాసభాషే”
త్యాదినా ఉపధా హ్రస్వాభావే ఏతద్యూవమ్.

తా! నిష్ణాతుడైన యోగీంద్రుడు మాటి మాటికిఁ దనలోఁ
కానే నవ్వుకొనుచు, సంకల్పము లేకున్నను ఏవో మంచిపనులను
గావించుచు, తనలోఁదానే యస్పష్టముగ గొణుగుకొనుచు జీవించునట్లు
ఈ బాలుఁడుకూడ ముసిముసినవ్వులు నవ్వుచు చిత్రవిచిత్రములైన
చేష్టలఁజేయుచు, వచ్చీరాని పలుకుల నస్పష్టముగఁ బలుకుచు, దన
శ్రవదళను బ్రకాశింపఁ జేసెను.

39. ఆహ్వయి తాతేన స జీవకేతి

యదా స్ఫురద్ జ్ఞానవివృత్తకణ్ఠః.

తదాఽగమ ద్ద్రాక్ష్పితు రఙ్కుదేశం

స్మిత్యాప్రభు ర్భక్త జనానుకూలః.

వ్యా :- ఆహ్వయీతి :- యదా యస్మిన్సమయే, తాతేన
స్వపితా, “తాతస్తు జనకః పితా” ఇత్యమరః. జీవక! చిరజ్ఞోవిన్ !
ఇతి ఇత్థం, ఆహ్వయి ఆహూతః, తదా తదానీ మేవ, స్మిత్యా విహస్య,
స్ఫురత్ వికసత్ యత్ జ్ఞానం తేన వివృత్తః పరావృత్తః కణ్ఠః గళః
తేన సః, భక్తజనానాం ఆశ్రితానాం. అనుకూలః అనుయాయీ, సః
ప్రభుః బాలకరూపో దేవః, పితుః స్వజనకస్య, అఙ్కుదేశ ఊరుభాగం,
దాక్ శీఘ్రం. అగమత్ జగమ, గమ్య గతా వితి ధాతోర్లుజీ ఇదిత్వా
దజీరూపమ్.

యదా స్వపితా చిరజ్ఞో విన్నితి తం బాలక మాజహాన తదా
స బాలః స్మయమానః స్వపితౄ రఙ్కుసీమాన మారోహతి, అయం పితా
ఇయం మాతా ఇత్యాదికం జ్ఞాన మాచిర్యవతి. తేన ధర్మనిమాత్రేణ
జ్ఞాత్వా, స్వగ్రీవాం పరావృత్త్య. తం పశ్యన్ హసతి తి భావః.

తా|| ఓ చిరఃజీవీ ! యని తన తండ్రి తన్నుఁ బిలువఁగ నే, నవ్వుచు నచ్చిరాని జ్ఞానముతోఁ దన తండ్రి తన్నే పిలుచుచుండెనని మెడతీప్పి పోల్చుకొని, భక్తజనానుకూలఁడగు నా బాలదేవుఁడు వేగముగా తన తండ్రి తొడపై కూర్చుండెను.

40. ప్రశస్తయోగాన్విత జాతకస్య
బాలస్య లోకోత్తర లక్షణస్య.
మౌహూర్తికా స్తస్య ముదా యధార్థ
మదీపరం స్తారక నామధేయమ్.

వ్యా:- ప్రశస్తేతి :- ముహూర్తం కాలవిశేషం యే జానన్తి తే మౌహూర్తికాః, దైవజ్ఞాః. ప్రశస్తాః శ్రేష్ఠాః యే యోగా, రాజయోగా ఇత్యర్థః. తైరన్వితం యుక్తం జాతకం జాతక చక్రం యస్య తస్య, లోకోత్తరాణి అతిశ్రేష్ఠాని లక్షణాని చిహ్నాని యస్య తస్య, బాలస్య శిశోః, ముదా పీత్యా, యధార్థం సార్థకం, తారక ఇతి నామ ధేయం నామ అదీధరన్ ధారయామానుః. ధృఢో ధారణ పోషణయోః ఇతి ధాతోః ణ్యంతాలుజ్.

దైవజ్ఞాః తస్య బాలకస్య జాతక కుణ్డల్యాం ప్రశస్తాన్ రాజయోగాన్, శరీరే దిహ్యాని లక్షణాని చ పరిశీల్య, తస్య తారక ఇతి యధార్థం నామ చక్రః. వారయతి సంసారసాగరా త్సర్వానితి తారక విదస్యార్థః. సంసారిణ స్తారయితు మవతీర్ణస్య అస్య తారక నామ ధేయం సముచిత మితి మత్వా తథాఽకారురితి భావః.

తా|| జ్యోతిష్కు లా బాలకుని జాతక చక్రమును బరిశీలించి, యందలి రాజయోగములనుగాంచి, యా బాలకుని శరీరావయవము లందలి లోకోత్తర సాముద్రిక లక్షణములను దిలకించి, యితఁడు లోకము నుద్ధరించుట కుద్భవించిన మహామహుఁడని నిశ్చయించి, వానికిఁ 'దారకు' డను సార్థకనామమును గావించిరి.

ఇట్లా బాలకునకు నామకరణ మహోత్సవము జరిగెను.

41. అవాప్తకామం సతతాత్మ తృప్త
సున్నస్వరూపం విభు మప్రబుధ్య,
మాతా సుతం జానుచరం దివేశం
త మాశిశత్పాయస ముత్సవేన.

వ్యా :- అవాప్తేతి :- మాతా జఃనీ, జానుచరం జానుభ్యాం
చరంతం, తం సుతం కుమారం, అవాప్తాః సమ్రూప్తాః కామాః వనో
తథాః యేన తం, సమూర్ణ కామ మిత్యర్థః, సతతం సంతతం ఆస్మనా
తృప్తం, ఆత్మదర్శనానందిత చిత్త మిత్యర్థః, అన్న మేవ స్వరూపం యశ్య
తం, “అద్యతేతి చ భూతాని తస్మాదన్నం తదుచ్యత ఇతి శ్రుత్యా
అన్నస్వరూప మిత్యర్థః. ఈశం ఈశ్వరం విభుం వరమాత్మానం
అప్రబుధ్య అజ్ఞాత్వా, దివా అహని, శుభేషమయ ఇత్యర్థః. ఉత్సవేన
ఉత్సవం కృత్వా. పాయసం క్షీరాన్నం, ఆశిశత్ పాయయామాస,
అన్న ప్రాశనోత్సవం చకారేత్యర్థః. అశ భోజనే ఇతిధాతోః ణ్యంతాల్లుజ్ఞో
తస్య ప్రత్యవసానార్థత్వాత్ ఆణౌకర్తుః సుతస్యచౌ కర్మత్వం, తద్వాచ
కాత్ ద్విటీయా చ.

నిష్కృతృప్తం పూర్ణ కామం అన్నరూపం వరమాత్మానం త
మజ్ఞాత్వా తస్య జఃనీ సామాన్యబాలక ఇతి బుద్ధ్యా శుభే లగ్నే పాయ
సేన అన్న ప్రాశనోత్సవం చకార.

తా॥ ఈ బాలుడు పూర్ణ కామం నిష్కృతృప్తం అన్నస్వరూ
పుడు నగు వరమాత్మయే యని గ్రహింపలేక, సామాన్య బాలకని
గాదలంచి. మునుకులతో బ్రాకుచున్న వయసుకాగానే యా తాతకు
నకు దల్లి సుముహూర్తమున బ్రాహ్మణుని దినిపించెను.

42. ఏకం విజన్మాత్పవయోధరం న

విమర్దయ న్కోమల పాణినాఽన్యమ్,

నిమిరతాక్ష సుఖపారవశ్యా

దదిద్యుత నిర్గుణ మాత్మ తత్త్వమ్.

వ్యా :- ఏకమితి :- సః బాలతారకః, ఏకం మాత్మస్తనం, జననీవయోధరం, పిబన్ ధయన్, కోమలపాణినా మృదుకరేణ, అన్యః ద్వితీయం మాత్మకుచం, విమర్దయన్ పీడయన్ సుఖపారవశ్యాత్ సుఖపరవశత్వేన హేతునా, నిమిలితే అక్షిణీ యేన సః నిమిలితనయనస్సన్, నిర్గుణం గుణరహితం ఆత్మతత్త్వం స్వయాధార్థ్యం అదిద్యుతత్ ద్యోతయామాన. ద్యుత దీప్తావతి ధాతోః ణ్యంతాల్లజ్.

స బాలతారకః స్తన్యపానసమయే ఏకం మాత్మస్తనం పిబన్ అన్యం స్వకరేణవిమర్దయన్, సుఖపరవశశయా నిమిలిత నేత్రయగలస్సన్, నిర్గుణ మానస్తరూపం నిజతత్త్వం నిరూపయామాన. ఆత్మస్తనస్థయస్య అన్యస్తన స్పర్శనరూపా సహజచేష్టా వర్ణితా.

తా! ఆ బాలతారకుడు తెల్లపాలు ద్రావుచు నొకచేతితో గెండవ స్తనమును దాకుచు, నానందపరవశుడై నిమిలితాక్షుడై తన నిర్గుణానంద తత్త్వమును బయటికిఁ జాటుచున్నట్లుండెను.

43. హితాహితం సోఽవిగణయ్య నిత్యం

సాక్షిస్థితిం ప్రాప్య మహామభావః,

ఆకాశవత్కల్పితరూప ఉర్వీ

దేవాత్మజోఽభూ ద్భువనైక వన్ద్యః.

వ్యా :- హితాహితమితి :- మహాన్ అనుభావో మహిమాయస్య సః, భువనేషు లోకేషు ఏకవన్ద్యః ముఖ్యోయా నమర్కరణయోగ్యః ఏకే ముఖ్యాన్యకేషలా ఇత్యుయః సః ఉర్వీ దేవాత్మజః భూసుర

పుత్రః తారకః, హితంచ అహితంచ హితాహితం ఇష్టానిష్ఠే వివ్రతిషి
 ధంచా నధికరణవాచీ త్యేకవద్భావః. అనిగణయ్య అసంఖ్యాయ, నిత్యం
 న్యదా, సాక్షిస్థితిం సాక్షిత్వం, స్యావ్య లభ్యా, ఆకాశవత్ గగన
 వివ కల్పితం రూపం యస్య సః నిరాకారోఽపి రూపవా ని వేత్స్యర్థః.
 ఆభూత్ బభూవ, భూనత్తాయామితి ధాతోష్టుజ్.

తా॥ ఆ తారకుడు లోకైక నమస్కృతుడు, మహానుభావుడు
 అందుచేతనే యాతడు మేలు కీడు అని చూడక, వానిని పట్టించుకొనక
 నిత్యము వానినన్నింటిని జూచుచు వానికి లోబడక, సాక్షిభూతుడై
 ఆకాశమువలె రూపములేనివాడై నను రూపభారియై మెలగుచుండెను.
 ఆకాశమునకు రూపములేదు. దానికి దలమలినత్వాదులు భ్రాంతికల్పి
 తములు. అట్లే యాత్మకును రూపములేదు. అందుచే “ఆకాశ శరీరం
 బ్రహ్మ” అను వచనము ప్రసిద్ధమైనది.

44. ముఖే పదజ్ఞుష్ఠ మసౌ నిధాయ
 న్వభావ రమ్యామల దీర్ఘదృష్టిః,
 విస్మృత్య తీక్ష్ణ తుభ మర్దితోఽప్య
 క్రీడిన్మహానన్దపయోధి మగ్నః.

వ్యా :- ముఖఞ్చితి :- అసౌ బాలతారకః, పదస్య పాదస్య,
 అజ్ఞుష్ఠం ప్రథమాజ్ఞుభిం, ముఖే వక్త్రే, నిధాయ నిశ్చిప్య, న్వభావేన
 ప్రకృత్యా రమ్యా సున్దరా అమలా నిర్మలా దీర్ఘా విశాలా దృష్టిః
 యస్య సః, తీక్ష్ణాం తీక్ష్ణం, అత్యధికా మిశ్యర్థః. తుభం తుద్భాధాం
 విస్మృత్య, అర్దితోఽపి వీడితోఽపి, మహానన్ద ఏవ పయోధిః సాగరః
 తస్మిన్ మగ్నః నిమగ్నః, అక్రీడిత్ అపేలత్, క్రీడృవిహారే ఇతి
 ధాతోష్టుజ్.

స్వపాదాశ్శుష్ఠం ముఖే నిధాయ ప్రకృతి రమ్యయా నిర్మలయా

దృశా సర్వం పశ్యన్ తుత్పీడితోఽపి తాం బాధా మవిగణయ్య
బ్రహ్మానంద మనుభవన్ స తారక అఖేల దితి భావః.

ముఖే స్వాశ్లాఘ నిక్షేపణం బాలస్వభావ ఇతి నిరూపయామా
మహాకవిః అత్ర, “కరారవిందేన పదారవిందం ముఖారవిందే వినిశే
యంతే, వటస్య పత్యర్య వృతే శయానం బాలం ముకుందం మనసా
స్మరామి” ఇతిశ్లోకః స్మరవ్యక్తి.

తా|| ఆ శారకుడు తన కాలి బాటవేలిని నోటియందుంచు
కొని, స్వభావనుందతము నిర్మలమునగు తన చూపుతో నన్నింటిని గనుచు
నాకలి బాధను గూడ లెక్కింపఁ బ్రహ్మానందము నందుచు నాడుకొనఁ
చుండెను.

45. తదున్ననం మందర మందహాసం

వ్రవన్న మత్యంత విశాలనేత్రమ్,

చారు స్ఫుటాఘోజ పద్మజ వక్త్రం

సదాన్య బోభూయి సగోత్రదృగ్భిః.

వ్యా:- తదున్నసమితి:- ఉన్నతానాసికా యస్మింస్తత్ ఉన్న
సం ఉన్నతనాసికం, బహుప్రీహా “ఉపసర్గాచ్చ” ఇతి నాసికాస్త
బహుప్రీహేః అచ్ సమాసాస్తః తత్సం నియోగేన నాసికాశబ్దస్య
ససాదేశశ్చ. మందరః మనోహరః మందః దరః, హాసః యస్మిన్ తత్,
తత్ ప్రసిద్ధం చారు మందరం, స్ఫుటం వికసితం, యత్ అఘోజం
పద్మం, తేన సద్మజం తుల్యం. వక్త్రం ముఖం, స గోత్రదృగ్భిః బాధవ
దృష్టిభిః, సదా నిత్యం, అన్యబోభూయి అన్యభూయత. సగోత్రబాధవ
జ్ఞాతి బంధ స్వ స్వజనా స్సమాః ఇత్యమః, అనుపూర్వక భూధాతోః
యజ్ఞాత్కర్మణి లుజ్. అను పూర్వకో భూధాతు స్సకర్మకః.

ఉన్నతి నాసికం విశాలనయనం నదరహాసం సద్యోవికసితామ్బుధు
హసమాసం తస్య తారకస్య ముఖందృష్ట్యా బాధవా నిత్యం ముముదుః.

తా॥ ఆ తారకుని ముఖము మిక్కిలి అందమైన అప్పుడే వికసించిన తామరపూవువలె నున్నది. ముక్కు ఎత్తుగ సోగగా నుండెను. కన్నలు వెడల్పుగ నుండెను. చిఱునవ్వుతో కలకలనాడు నా తారకుని ముఖమును జూచుచు బండ్లజనులు నిత్యమానందించుచుండిరి.

46. త్రాతార మేవార్దయతి ప్రకృత్యా
కృతోపకారం న విచార్క మూఢః,
సస్తప్త మాత్రజ్ఞిత చూచుకేనాఽ
బోబుధ్య భీష్టం శిశునేతి లోకః.

వ్యా :- త్రాతారమేవ స్వరక్షకమేవ, అర్దయతి వీడయతి, ఇతి ఏవం, సస్తప్తం దస్తవీడితం యత్ మాతః స్వజనన్యాః అజ్ఞితం పూజ్యం చూచుకం స్తనాగ్రం యేన తేః, శిశునా బాలకేన, లోకః జనసమూహః అభీష్టం అత్యంతం, అబోబుధి బోధితో బభూవ. బుధ అవగమనే ఇతిధాతోర్య జన్మల్లుజ్.

అసౌ బాలకః స్వస్య స్తన్యదాయిన్యాః స్వజనన్యాః స్తనాగ్రమేవ దస్తై స్సస్తప్త్య, లోకః ఏవమేవ కృతోపకారం త్రాతారమేవ వీడయతీతి భావం బోధయతి.

తా॥ మూర్ఖులలోకము తమ మూఢబుద్ధిచేఁ దమకుపకార మాచరించినవారికే, తన్నుఁ గాపాడినవారికే యపకార మాచరించుచుండును అను భావమును లోకమునకు బోధించుచున్నట్లు, ఆ తారకుఁడు తల్లి పాలుద్రావుచున్న సమయమున నప్పుడవుడు ఆమె స్తనాగ్రమునే కలచుచుండెను. బాలకుల స్వభావము నీకవి చమత్కారముగ వర్ణించెను

47. యోవేదనిశ్వాసయః ప్రసూయంతః
జానాతి యోయం న హి వేత్తిలోకః,

అమృతపదం శక్యం ఏష వక్తుం

మాతేతి మగ్నప్రమదార్థవేదభూత్

వ్యా :- య ఇతి :- యః, వేదాః శ్రుతయః ఏవ నిశ్వాసాః
నిశ్వాసమరుతః తైర్మృతః యుక్తః వేదప్రకాశభూమిరిత్యర్థః “యస్య
నిశ్వాసితం వేదాః” ఇత శ్రుతిః ప్రమాణమ్. యః సమస్తా సర్వం
జానాతి, సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. యం, లోకః జనః సహివేత్తి సజానాతి,
ఏషః ఏతాదృశః, అసౌ బాలకః అమృత ఇతి వదం మాతా ఇతి శబ్దం,
వక్తుం శక్తుం శక్యతే శక్నోతి, ఇతి, మాతా తస్య జననీ, ప్రమదార్థవే
ఆనందసాగరే మగ్నా నిమగ్నా, అభూత్ ఆసీత్.

తా॥ ఎవ్వని నిట్టూర్చలే వేదములయ్యెనో, యెవ్వఁడీ సర్వ
ప్రపంచము నెఱుఁగునో, యెవ్వని నీలోకము మాత్రమెఱుఁగదో యా
దేవదేవుఁడే తారకుఁడై తనకుజన్మించి. యమ్మా ! యని పిలుచుటకుఁ
బ్రయత్నింపఁగ నే, వానితల్లి తన కుమారునకు మాటలువచ్చుచున్న
వనియు, దన్నమ్మాయని పిలిచెననియు, బొంగి యానంద సముద్ర
ములో మునిగిపోయెను.

48. అమృత్యశబ్దో నహి వాక్రప్రపజ్ఞో

పుషః పునః పఞ్చజనేన భాణ్యః,

అమృత్యుచిత్వా మహిమాన మన్య

జవాన్తదాఽవీచద దర్శకోఽసౌ.

వ్యా :- అమృతి :- వాక్రప్రపజ్ఞో సారస్వతే. పఞ్చజనేన మను
ష్యేణ, “స్యః పుమాంసః పఞ్చజనాః పురుషాః పురుషానరః” ఇత్యమ
రః, పుషః పునః భూయో భూయః, భాణ్యః వాచ్యః, అమృత్యు శబ్దః
అమృతశబ్దాదన్య ఇతర శబ్దః, సహి నా స్తిఖలు, ఇతి ఇత్థం, బోధయన్,
అమృత ఇతి ఉచిత్వా అమృత్యుక్త్వా, అన్య అమృతశబ్దస్య, మహి
మానం ప్రభావం, తదా తైశవే, అసౌ అర్భకః ఆయం బాలతారకః,

జాన్ మనుజాన్, అవీవదత్ బోధయామాస, వదవ్యక్తాయాం పాచీతి
ధాతోర్వనాలుజ్.

సర్వైర్మానవైః ప్రథమతః సర్వా స్వవ్యవస్థాసు ముఖ్యైర్ముఖైః
అమృతశబ్ద ఏవ ముఖాన్నిసృరతి, నాన్య శబ్దైః, ఇతి తస్య శబ్దస్య
మహిమానం బోధయన్నివ స తారకః అమృత్య వాడీత్.

తా॥ ముందుగ మానవులన్ని యవస్థలందును “అమృతా”
యనియే పలుకుదురు. మాటలు వచ్చుటకు ముందమ్మాయనొకదమే
నోటినుండి వచ్చును. కావున శబ్దజాతములో నాపదమే ముఖ్యమయిన
దని దాని మహిమ సందర్శకును దెలుపునట్లా బాలతారకుడు తల్లిని
అమ్మాయని పిలువ నారంభించెను. అనఁగాఁ దారకునకు మాటలు
వచ్చుచుండెను. అని భావము.

49. వక్త్రాలకాలజ్జుత ఫాలభాగం

బన్ధా విదిత్వా కృతమన్దహాసమ్,
యనన్త ముత్థాతు మముం విలోక్య
మోదార్ణవే సా జననీ న్యమాజ్జీత్,

వ్యా :- వక్త్రేతి : వక్త్రేః కుటిలైః అలకైః చూర్ణైశ్చ నైః
అజ్జుతః భూషితః ఫాలభాగః ఫాలదేశః యస్య తం, బన్ధాన్ బన్ధజ
నాన్ విదిత్వా విజ్ఞాయ, కృతః మన్దహాసః దరహాసితం యేన తేజోత్థా
యం ఉత్థానాయ, యనన్తం యతమానం, అముం బాలకం తారకం,
విలోక్య వీక్ష్య, సా జననీ మాతా, మోదార్ణవే ఆనన్దసాగరే, న్యమా
జ్జీత్ న్యమజ్జీత్. నిపూర్వక మన్ జ్ఞా ధాతోర్లుజ్.

కుటిల కున్తలాలజ్జుత ఫాలభాగం ఆగన్తూనృన్ధా నృజ్ఞాయ
హనన్తం ఉత్థానాయ కృతయత్నం తం తారకం వీక్ష్య తస్య జననీ
పరమానన్ద మవాప,

తా! ఆ తామరకులనుదురు వంశరముంగురులతో సందముగా
నుండెను. అతడు బంధువులురాగానే వారిని బోల్చుకొని చిన్నగా
స్వల్పముండెను. మాటిమాటికి నెలబడుటకు యత్నించుచుండెను. ఇట్టి
ప్రత్యక్షముగాంచి యాతని లెల్లి మిక్కిలి యానందించుచుండెను.

౩౦. ప్రత్యగ్రసాన్ద్యావత కైశికేన
తమో రజస్వోష్ఠతలేన పత్త్వం,
స్మితేన బాలోఽనిశఃసర్దుతోఽప్య
థా లీలయా లోకవిడమ్పనాయ.

వ్యా:- ప్రత్యగ్రేతి:- బాలః శిశుః తారకః. అనిశం సంతతం
స్మితోఽపి స తాదిగుణరహితోఽపి, లీలయా విలాసేన, లోకవిడమ్ప
నాయ లోక వశ్చనాథం. ప్రత్యగ్రం నూతనం సాన్ద్యం స్నిగ్ధం ఆనతు
నయం వక్రమిశ్యర్థః. యత్ కైశికం కేశవక్షః తేన, తమః తమో
గుణా, స్వర్ణః ఓష్ఠతలేన దస్తచ్ఛదేన, రజః రజోగుణం. స్మితేన హాస
దేన. పత్త్వం సత్త్వగుణంచ, అథాత్ దధార. డుధాఞ్ ధారణపోషణ
యోగితి ధాతోర్లుజ్.

నిర్లుతోఽపి స తారకః నీలకేశ భారేణ తమః, శోణాధరేణ రజః
ధవళస్మితేన సత్త్వంచ దధార. అనేనాస్య బాలకస్య కేశపాశః తమ
ఇవ నీలవిర్ణః. అధరః రజ ఇవ రక్తవిర్ణః, హాసః సత్త్వమివ ధవళవిర్ణః
అయాదితి భావః.

తా! ఆబాలుడైన తారకుడు లోకవిడంబనమునకై గుణవిహీ
నుడయినను, కేశముచే దమోగుణమును. పెదవులచే రజోగుణమును
చిలువచ్చుచే సత్త్వగుణమును ధరించెను. అనగా నాతని జుట్టు వంశరలు
తిరిగి దట్టముగ నున్నగ నల్లగనుండెను. పెదవులు ఎఱ్ఱగాను నవ్వు,
తెల్లగాను నుండెనని భావము

తా! ఆ తామరకులనుదురు వంశరముంగురులతో సందముగా
నుండెను. అతడు బంధువులురాగానే వారిని బోల్చుకొని చిన్నగా
నవ్వుచుండెను. మాటిమాటికి నిలబడుటకు యత్నించుచుండెను. ఇట్టి
ప్రత్యక్షమొంది యాతని లెల్లి మిక్కిలి యానందించుచుండెను.

౩౦. ప్రత్యగ్రపాన్ద్రానత కైశికేన
తమో రజస్వోష్ఠతలేన పత్త్వం,
స్మితేన బాలోఽనిశఃర్దుఖోఽప్య
థా లీలయా లోకవిడమ్పనాయ.

వ్యా:- ప్రత్యగ్రేతి :- బాలః శిశుః తారకః, అనిశం సంతతం,
నిర్దుఖోఽపి స తామరకురహితోఽపి, లీలయా విలాసేన, లోకవిడమ్ప
నాయ లోక వశ్చనాథం. ప్రత్యగ్రం నూతనం సాన్ద్రం స్నిగ్ధం ఆనతు
నయం వక్రమిశ్మర్తః. యత్ కైశికం కేశవక్షః తేన, తమః తమో
గుణా, స్వర్ణః ఓష్ఠతలేన దస్తచ్ఛదేన, రజః రజోగుణం. స్మితేన హసి
తేన. పత్త్వం సత్త్వగుణంచ, అథాత్ దధార. డుధాఞ్ ధారణపోషణ
యోగితి ధాతోర్లుజ్.

నిర్దుఖోఽపి స తారకః నీలకేశ భారేణ తమః, శోణాధరేణ రజః
ధవళస్మితేన సత్త్వంచ దధార. అనేనాస్య బాలకస్య కేశపాశః తమ
ఇవ నీలవిర్ణవః. అధరః రజ ఇవ రక్తవర్ణః, హాసః సత్త్వమివ ధవళవర్ణ
అనూదితి భావః.

తా! ఆబాలుడైన తారకుడు లోకవిడంబనమునకై గుణవిహీ
నుడయినను, కేశముచే దమోగుణమును. పెదవులచే రజోగుణమును
చిలువవుచే సత్త్వగుణమును ధరించెను. అనగా నాతని జుట్టు వంశరలు
తిరిగి దట్టమగు నున్నగ నల్లగనుండెను. పెదవులు ఎఱ్రగాను నవ్వు,
తెల్లగాను నుండెనని భావము

వ్యా:- ఆయాహీతి:- కరాభ్యాం కరతలాభ్యాం తాత్పర్య
 కార్యమనన్య శబ్దస్య కర్తా తేన, "తాలః కాలక్రియామాసః
 క్షుత్పాకరః. స్వపితౌ స్వజనకేన, యదా యస్మిన్కాలే. పుత్రా
 కుమార! ఆయాహి ఆగచ్ఛ, ఇతి ఇత్థం. ఆహూతః ఆకారితః తదా
 తదానీం, అసౌ తారకః స్మితాస్యః హసాలజ్ఞుత ముఖమండలస్సన్,
 ఆస్థితే చలితే నూపురే మజ్జితే యస్మిన్ తత్ అజ్ఞేద్వయం పాదయ
 గలం తస్యనుః, పితుః జనకస్య, అజ్ఞదేశం ఊహదేశం అజ్ఞమిష్ట
 అగ్రాత్ - అరురోహేత్యర్థః. గమ గతా వితి ధాతోర్యజనాల్లబ్ధే.

హే పుత్ర! ఇత ఆయాహీతి కరతలద్వయేన శబ్దం కుర్వ
 స్వపితౌ యదా త మా హూతవాన్ తదా స తారకః స్మయమాష
 శిశిత సూత్రరద్వయస్సన్ స్వపితౌ రజ్జుమారురోహీతి భావః.

తా! ఓ కుమారా! ఇటు రమ్మని, తన తండ్రి, చేతులతో
 చిటికలు వ్రేయుచు, జప్పట్లు చరచుచు, దన్ను, బిలువగనే యాతా
 క్షుడు సత్పుడు, గాలి గజ్జెలు చప్పుడుచేయుచుండ నేగి తన తండ్రి
 తోడవై, గూర్చుండెను.

53. ఇత స్తత సున్దరలోఽదృష్టి
 రవ్యక్త ముగ్ధామృత కణ్ఠరాదః.
 జమ్బూలనం లగ్న మనోహరాజ్ఞో
 ద్విహాయనో బాల్యమదాదదిష్ట.

వ్యా:- ఇత స్తత ఇతి:- ఇత స్తతః పరితః, సున్దరా మనోహరా
 తాలా చేవలా దృష్టిః యస్య నః. అవ్యక్తః అస్పష్టః ముగ్ధః సున్దరః
 అమృతమీవ మధురః కణ్ఠరాదః కణ్ఠస్వరః యస్యనుః, జమ్బూలేన పజ్జేన
 జమ్బూలం పజ్జే-ఽస్త్రీ శాదకర్దమా ఇత్యమరః. సులగ్నం సు
 రీప్తం మనోహరం సున్దరం అజ్ఞా యస్యనుః, ద్విహాయనః వత్సరద్వయ

పరిమితవయాః, స తారకః, బాల్యం బాలత్వం చావల్య మిత్యర్థః. అదా
దధిష్ఠ అధితప్తా. దద్ ధాతోర్యజన్తాల్లజ్.

తా! ఇటు నటు నందముగఁ జూచుచు, నవ్యక్త మధురముగఁ
జూచుచు, ధూళిధూసరిత సుందర గాతుఁడై రెండువత్సరములీడుగల యా
బాలుఁడు చిలిపిచేష్టల వాఁడాయెను.

54. భూత్వా యథేచ్ఛం ప్రకృతే రధీనో
నానావిధా విహిక మూఢచేష్టాః,
న న్తత్య దివ్యస్థితి మాత్మన స్సోఽ
హసీ ద్విలాసాయ సదాచలోఽపి.

వ్యా :- భూత్వేతి :- సః తారకః. సదా నిత్యం, అచలోఽపి
చలనాది లక్షణః హితోఽపి యథేచ్ఛం స్వేచ్ఛయా, ప్రకృతేః మూల
ప్రకృతి రూపమాయాశక్తేః, అధీనోభూత్వా పశవ రీసన్, నానా
విధాః బహు ప్రకారాః విహికాః ఇహలోక సమ్బంధినీః మూఢాః
ముగ్ధాః చేష్టాః క్రియాః, న న్తత్య విస్తార్య, ఆరభ్యేత్కర్థః. ఆత్మనః స్వస్థః;
దివ్యస్థితిం దేవతానుభావం, అహసీత్ తత్యాజ ఓహక్ త్యాగే ఇతి
ధాతోర్లుజ్.

తా! ఆ తారకుఁడు చలనాది లక్షణములులేని యాత్మగుఁపుఁ
డయినను ప్రకృతికి లొంగినవాఁడై బహువిధములు నైహికములైనగు
మూఢచేష్టలను గావించుచుఁదన దివ్యత్వమును మఱచి తిరుగుచుండెను.

55. కుమారక స్సమ్య చివత్స్వరూపం
దృశౌ ప్రగల్భోఽతి తిరాయదవ్య
వేదా వద్రధాయ వసో వగర్భ్యా
నశశ్రయ త్స్వియకులం మహిమా.

వ్యా :- కుమారక ఇతి :- కుమారకః బాలతారకః. స్వరూపం
స్వాకారం, సమ్యచివత్ సమ్యక్ పుష్టమకరోత్. వర్ణయామాసే :

త్వర్థః, అన్య కుమారస్య, దృశౌ నేత్రద్వయం. పంగల్భః ప్రాగల్భ్యం
 అతి తిరాయత్ ఫేలయామాస ఆసా కుమారః సగర్భ్యాన్ సోదరాన్,
 సదా సర్వదా, అససధాయత్ అను సృత్వాగచ్ఛత్. మహిమ్నా
 స్వప్రభావేణ స్వీయకులం, అశిశ్రయత్ శోభాయుక్త మకార్షీత్,
 సమీచి - ఇత్యస్మాల్లజ్జ్ అచిచిత్. తిరాయి - ఇత్యస్మాల్లజ్జ్ అతితి
 రాయత్. సధాయి - ఇత్యస్మాల్లజ్జ్ అససధాయత్. శ్రాయి -
 ఇత్యస్మాల్లజ్జ్ అశిశ్రయత్.

తా! ఆ తారకుడు తనరూపమును జక్కగ వృద్ధిపొందునట్లు
 గావించెను. వాని నేత్రములు పంగల్భ్యమును ప్రాథతను జూపు
 చుండెను. ఆతడు తన సోదరుల ననుసరించి తిరుగుచుండెను. ఆతడు
 తన మహిమచే తన కులమంతయు శ్రీమంతమగునట్లు గావించెను.

56. నఖాగ్రవజ్రై రచకేంద్రనీలై

రోష్ణప్రవాలేన దంత తారైః,

పత్పత్తకాఖాన సవేత్ర పద్మా

ల్యే వాచకానీ క్షుణ్ణి పుష్పరాశిః.

వ్యా :- నఖాగ్రేతి :- సః కుమారః నఖాగ్రాణి ఏవ వజ్రాణి
 తైః, అలకాః కు న్తలా ఏవ ఇంద్రనీలాః ఇంద్రనీల మణయః తైః. రోష్ణః
 రదనచ్ఛద ఏవ ప్రకాశః తేన, దంతా ఏవ తారాః. మాక్తికాని తైః,
 పద్ వాచకా, పత్పత్తకాఖానరా, ఆననం ముఖం, సవేత్రసయనే. ఏవ
 పద్మాని, తేషాం ఆల్యా వజ్రైః, మణిపుష్పరాశిరివ మణీనాం రత్నా
 నాం పుష్పాణాం కుసుమానాం చరాశిరివ సమూహ ఇవ, అచకానీత్
 అతాజత్. చకా సృదీప్తావితి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలంకారః.

ఆ కుమారుని గోళ్య కొనలు వజ్ర మణులవలె దెల్లగ నుండెను.
 ముండురు లింద్రనీలమణులవలె నల్లగ నుండెను. పెదవులు పవడముల
 వలె నెట్లగ నుండెను. దంతములు ముత్యములవలె దెల్లగ నుండెను.

మఱియు, పాదములు అరచేతులు కన్నులు ముఖము తామరపువ్వుల
పంక్తివలె నుండెను. అందుచే నా తారకుఁడు రత్నములు, పుష్పములు
కలిపి పోతపోసినట్లుండెను. ఈ యశావమ్య మెంతయో మనోహరము.

క7. ఉరూదకుమ్భం సహసా దృణంతం
నైవేద్య మన్నం ఝటితి గ్రవంతమ్,
త మర్చితం నిగ్రహ ముత్తీషంత
మక్షింత మాతా తనయం సమీక్ష్య.

వ్యా :- ఉర్వితి :- ఉరు బృహత్ యత్ ఉరకుమ్భం జలభాణ్డం
ఉదకశబ్దస్య ఉదాదేశః. సహసా శీఘ్రం దృణంతం దారయంతం,
నైవేద్యం నివేదితం దేవతాభ్యః అర్చితం అన్నం పాయసాదికం, ఝటితి
శీఘ్రం. గ్రహంతం అదంతం, అర్చితం పూజితం విగ్రహం దేవతావ్రతి
మాం, ఉత్తీషంతం ఉర్ధ్వం విత్తీషంతం, తం తనయం కుమారం,
సమీక్ష్య దృష్ట్వా, మాతా తస్య జననీ అక్షంత క్షమతేస్మ. క్షమూష్
సహనే ఇతి ధాతోర్ద్వజ్.

స కుమారః బాల్యవేద బృహంతం జలపూర్ణం కలశం ఉద్దదార.
దేవతా నివేదిత మన్నం ఝటితి అగ్రసత్. పూజితాం దేవతా వ్రతి
మాం ఉర్ధ్వం చిక్షేవ. బాల్యచావలేన కృతాన్యేవం విధాని కుమార
చేష్టితాని పశ్యంత్యపి మాతా నా కువ్యత్. కిన్తు సహతేస్మ.

తా॥ ఆ తారకుఁడు బాల్యపుండ్ర పెద్ద పెద్ద నీటికడవలను బగుల
గొట్టుచుండెను. నైవేద్యవస్తువులను మ్రొంగుచుండెను. పూజింపఁబడిన
దేవతా విగ్రహములను మీఁదకు వినిగించుచుండెను. ఇన్ని పాదుపనులను
జేయుచున్నను, వాని తల్లి వానిని జూచి, కోపింపక క్షమించుచుండెను.

58. అమమద త్స్వీయమవ మ్నమా ద
 ప్య వప్రథ త్సత్త్వగుణం వయోదే,
 అచక్రశ నైజ తమ స్స శూన్యా
 ద దద్రథ ధైర్య మదప్రకణ్ణాత్.

వ్యా :- అమమదదితి :- సః తారకః స్వీయం మనః స్వకీయం
 స్వాంతం నుచూదపి పుష్పాదపి. అమమదత్ మృదుత్వ మనైషీత్.
 సత్త్వగుణం గామీభిర్గం, వయోధే రపి సముద్రాదపి, అవప్రథత్
 విస్తార మనైషీత్, నైజం స్వీయం, తమః తమోగుణం, అజ్ఞానమిత్య
 ర్థః, శూన్యాదపి అకాశాదపి, అచక్రశత్ క్రశిమానం కృశత్వం
 అనయత్, ధైర్యం ధీరకాం, అగప్రకణ్ణాదపి పర్వత శ్రేష్ఠాదపి
 కులగిరేరపీత్యర్థః. అదద్రథత్ దృఢిమానం దృఢత్వం అనయత్.
 “పాతిపదికాద్ధాత్వరే బహుళ మిష్టవచ్చ” ఇతిగణనూత్యేణ మృష్యాది
 శబ్దేభ్యః ణిచ్, అమమదిత్యాదీని ణ్యంతానాం మృది - వృధి, కృశి,
 దృఢి, ధాతునాం లుజ్ రూపాణి.

తస్య తారకస్య మనః పుష్పాదపి మృదుత్వమయాసీత్. గామీభి
 ర్గం సముద్రాదపి పృథుతర మభూత్. అజ్ఞానం శూన్యాదపి శూన్య
 మాసీత్, ధైర్యం కులపర్వతాదపి దార్ఢ్యమవాప, స తారక మనో
 మార్దవే కుసుమం, గామీభిర్యే జలధిం, అజ్ఞానే గగనం, ధైర్యే కుల
 గిరిం చాతిచక్రామ.

తా/ ఆ తారకుడు హృదయమార్దవములోఁ బువ్వును, మనో
 గాంభీర్యములో సముద్రమును అజ్ఞానములో నాకాశమును, ధైర్య
 ములోఁ గులపర్వతమును మించెను.

—; మాలినీ వృత్తమ్ :—

59. నవరసరుచివేదీ సర్వభూతానువాదీ
లలితచరణచారీ సాధ్వలజ్జ్వలరధారీ,
పరవశసుఖ యోగ శ్చిత్రనజ్జల్ప భోగః
కవి రివ స కుమారః ప్రస్తుతేభూ దుదారః.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి
వి చితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే

ప్రథమ స్కంధః.

వ్యాఖ్య :- నవరసేతి :- ఉదారః.. మహాన్, “ఉదారో దాతృ
మహతో రిత్యమరః, స కుమారః తారకః, కవిరివ కవీశ్వర ఇవ నవా
నా నూతనానాం తనానాం కట్వాన్తు లవణమధురా దీనాం, దుఃఖః
స్వాదుతా, తస్యాః వేదితా వేత్తా, కవిపక్షే, నవానాం నవసంఖ్యానాం
రసానాం వీరశృంగార కరుణాదీనాం దుఃఖః ఆసక్తిః తస్యాః వేదీ జ్ఞాతా
సర్వాణి భూతాని పాణినః. తాన్యనుసృత్య వదత్యుచ్చరతీతి సర్వ
భూతానువాదీ సర్వభూతానుకతణ సమర్థ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, సర్వభూతా
నాం అనువాదే వర్ణనా సమర్థః, లలితాభ్యాం సుందరాభ్యాం సాదాభ్యాం
చరణాభ్యాం చరతీతి లలితచరణచారీ, కవిపక్షే, లలితైః మనోహరైః
చరణైః వద్యపాదైః చరతి రచయతీతి, లలితపాదవద్వ నిర్మాణచతుర
ఇత్యర్థః. సాధూన్ ఉచితాన్ అలజ్జ్వలాన్ ఆభరణవిశేషాన్ ధరతీతి
ధారీ, బాల్యోచితాభరణాలజ్జ్వల ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, ఉపమోత్పే
క్షాది మధురాలజ్జ్వల విన్యాస నిపుణ ఇత్యర్థః. పరవశః అన్యాధీనః
సుఖయోగ సుఖసంక్లః యస్యసః, పరాధీన స్వసుఖ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే,
పరవశం యస్సుఖం తేన యుక్తః, పారవశ్యోత్పాదక రసానందదాయీ
త్యర్థః, చిత్రా స్పష్కల్పాః మనోరథాః తేషాం భోగః అనుభవః యస్య

సః, సజ్జ-ల్పాను గుణభోగ వానిత్యర్థః, కవిపక్షే, చిత్ర విచిత్ర కల్పనా
విస్తృతి వానిత్యర్థః. ప్రస్తుతః పృణుతః అభూత్ ఆసీత్.

శ్లేషగర్భితోపమాలక్ష్ఠారః

మాలినీ వృత్తలక్షణమ్.

“ననమయ యయు తేయం మాలినీ భోగిలోక్తేః”

ననమయయాః గణాః. అష్టసు సప్తసు యతిః.

తా॥ కవీంద్రుడు వీరశృంగారాది రసములను గుర్తించుచు, సర్వ
ప్రస్తుతులను వర్ణించుచు, జక్కని వృత్తములను నిర్మించుచు, నుపమా
ద్యులంకారముల నుపయోగించుచు, నితరులు రసాస్వాదముగావించు
రీతుల చిత్రవిచిత్ర కల్పనలతోఁ గావ్యమును రచించును. అట్లే యీ
తారకుఁడును కొంగొత్త రుచుల నెఱుఁగుచుండెను. తనకుఁగనఁబడిన
వాఁడెట్లు పలుకుచుండెదో యట్లే పలుకుచుండెను. బాల్యమునకుఁ దగిన
మురుగులు గజ్జెలు మున్నగు నాభరణములతో నొప్పుచుండెను. చిత్ర
విచిత్రములై కోరికలుగలిగి వాని ననుభవించుచుండెను. కావున
నాబాలతారకుఁడు బాలకవివలె నుండెను.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థ దీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమ
స్కంధః.

తారకేద్వితీయః సర్గః.

అజధికారః

—: మాలినీ :—

1. తదుపనయన తార్కాభా కరోత్తస్య తాతః
సకలనిగమ ధర్మస్థాపనాయాన వద్యమ్,
పరవశ మురుకప్తం దేవ ఆయు ర్నరాణాం
న పృథుక ఇతి భిక్షాపాత్ర మీశోఽప్యధత్త.

వ్యా:- తదుపనయనేతి :- అథ బాల్యానంతరం, తస్య తారకస్య, తాతః పితా, “తాతస్తు జనకః పితా” ఇత్యమరః. తత్ ప్రసిద్ధం, అనవద్యం పూజ్యం. ఉపనయనకర్మ ఉపనయన సంస్కారం, సకలనిగమేషు సర్వపేదేషు యే ధర్మాః తేషాం స్థాపనాయ, అనుష్ఠానాయ, వేదవిహిత సకలకర్మాచరణార్థ మిత్వర్థః. అకరోత్ చకార. దుశ్కృత్ కరణే ఇతి ధాతోర్లజ్. దేవ ! హే పరమేశ్వర ! నరాణాం మానవానాం, ఆయుః జీవితం, పరవశం పరాధీనం, ఉరూణి బృహన్తి కష్టాని దుఃఖాని యస్మిన్తత్ ఉరుకప్తం. కష్టభూయిష్ట మిత్వర్థః, ఇతి ఇత్థం జ్ఞాపయన్నివ, సః పృథుకః బాలకః, “పృథుక శ్చాబక శ్శిశుః” ఇత్యమరః, ఈశోఽపి దేవోఽపి సన్, భిక్షాపాత్ర అధత్త దధార. దుధాత్ ధారణ పోషణయో రితి ధాతోర్లజ్. నిదర్శనాలక్ష్కర భేదః.

బాల్యానంతరం మహేశ్వర వక్షితః స్వకుమారస్య తారకస్య సకలపేద కర్మానుష్ఠానార్థం ఉపనయ సంస్కారం చకాత. సోఽపి తారకః దేవోఽపి మానవ జీవితం దుఃఖభూయిష్టమితి సర్వేషాం బోధయన్నివ భిక్షాపాత్ర మగ్రహీత్.

మాలినీ వృత్తమ్. లక్షణన్తూక్తమ్. సర్గేఽస్మిన్ సర్వాణ్యపి మాలినీ వృత్తాన్యేవ, అన్తేఽనుష్టు బువనిబద్ధా.

తా! బాల్కము దాటఁగానే యా తారకునకుఁ దనతండ్రియొస
మ హేశ్వరుఁడు, సకల వేద విహితకర్మముల నాచరించుటకై యుపనయన
సంస్కారమును గావించెను. దేవుడయ్య నా తారకుఁడు, మానవ
జీవితమంతయుఁ గవ్వ భూయిష్ఠమని బోధించునట్లు భిక్షాపాత్రమును
ధరించెను.

2. కరయుగల ఉదగ్రం పర్ణదణ్డం పలగ్నే
స్ఫురదభినవ మౌజ్జో బన్ధనం బ్రహ్మసూత్రమ్,
హృది శిరసి శిఖానాం వజ్రాకం దర్శనీయం
పటు రభరత కట్యాం పీతకౌపీవ మేషః.

వ్యా :- కరయుగలఇతి - పేష పటుః అసౌ బ్రహ్మచారీ తా
కః, కరయుగలే హస్తద్వయే ఉదగ్రం ఉన్నతం పర్ణదణ్డం పాలాశ
దణ్డం “పలాలా కింకుకః పర్ణో వాతపోథ” ఇత్యమరః. పలగ్నే మధ్యే
“మధ్యమం చావలగ్నంచ మధ్యః” ఇత్యమరః. “పష్టి భాగురి రల్లోప
మహాప్రృథువ సర్గయోరితి భాగురిమతేన అకారలోపే వలగ్న ఇతి
యావమ్. స్ఫురత్ పృథాశమానం అభినవం నూతనం యత్ మౌజ్జో
త్పణవిశేషస్య బన్ధనం, మౌజ్జోరజ్జబన్ధ మిత్కర్థః; హృది వక్షసి, బ్రహ్మ
సూత్రం యజ్ఞోపవీతం. శిరసి మూర్ధని, దర్శనీయం రమణీయం శిఖా
నాం వజ్రాకం వజ్రశిఖాః, కట్యాం జఘనే పీతం హరిద్రాజ్జీతం కౌపీ
నం చీరఖణ్డం, గుహ్యచ్ఛాదక వస్త్రఖణ్డ మిత్కర్థః, అభరత బభార,
శృంగోభరణే ఇతి ధాతోరజ్.

కరతలద్వయేన పాలాశదణ్డం మధ్యదేశే మౌజ్జోబన్ధం వక్షసి
బ్రహ్మసూత్రం శిరసి శిఖావజ్రాకం కట్యాం పీతకౌపీనంచ ధృత్వా స
పటు స్తారకః రరాజేతి భావః.

తా! అతారకుఁడుబసెనుండై చేత మోదుగుదండమునుధరించి,
ముంజగడ్డితో, తేనెన త్రాగిని మొలకుఁ జుట్టి వక్షమున జందె మొత్తు

చుండ పంచశిఖలు తలఁపైఁ బ్రకాశించ వసువువచ్చని గోచని గట్టుకొని
మిక్కిలి చక్కగ నుండెను. బ్రాహ్మణ బ్రహ్మచారి స్వయాపమిందు
వర్ణింపఁబడెను.

3. నిజగురు పదభక్తం నర్వవిద్యానురక్తం
సకల సుజన మిత్రం మజ్జాలశ్వేతగాత్రమ్,
అతులిత కులదీపం వీక్ష్య విద్వత్కలాపం
ముద మవహ దమన్దం ప్రత్యహం బన్ధుబృన్ధమ్.

వ్యా :- నిజేతి:- నిజగురోః స్వీయాచార్యస్య, పదయోః పాద
యోః, భక్తం భక్తియుక్తం, గురుభక్త మిత్యర్థః. సర్వాను సకలాను
విద్యాను, అనురక్తం ఆసక్తం, సకలవిద్యా సంగ్రాణాభిలాషిణ మిత్యర్థః.
సకలానాం సర్వేషాం సుజనానాం సజ్జనానాం మిత్రం వయస్యం, సజ్జన
మిత్ర మిత్యర్థః. మజ్జులం మనోహరం శ్వేతం ధవళం గాత్రం శరీరం
యస్య తం, సున్దరధవళదేహ మిత్యర్థః. అతులితః అనుపమః కులస్యదీపః
తం, స్వకుల ప్రకాశక మిత్యర్థః. విదుషాం సూరీణాం కలాపం భూషణం.
విద్వదాభరణ మిత్యర్థః. తం తాతకం, వీక్ష్య ఆలోక్య, బన్ధు బృన్ధం
బన్ధుసమూహః, అహన్యహని ప్రతిదినం, అమన్దం అధికం యథాతథా.
ముదం ప్రీతిం అవహత్ ఉవాహ, వహ ధారణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా! ఆ తారకుఁడు భక్తితో గురుపాదపద్మముల నారాధించు
చుండెను. విద్యుల నన్నింటిని నేర్వవలెనని కుతూహలపడుచుండెను.
సజ్జనులతో మైత్రి సంపాదించుచుండెను. అతని దేహము ధవళచ్ఛా
యతో మిలమిల మెరియుచుండెను. పంశదీపమై విద్వదాభరణమై
యున్న యా తారకుఁ గాంచి బంధుబృన్ధము నిత్యము మిక్కిలియాసం
దించుచుండెను.

4. అవి పరమరహస్యం జ్ఞానవిత్తం గురుభ్యోఽ
ద్భుతకర బహుమేధా నైపుణే నోపలభ్య.

మృదుల మధురరీత్యాఽ తోషయ తృణ్ణితోషుం
వినయ మలభతాఽసా స్వీయ విద్యానుకూలమ్.

వ్యా :- ఆపీతి :- ఆసా తారకః, అద్భుతకరం ఆశ్చర్యకరం, బహు అధికం మేధాయాః బుద్ధేః నైపుణం కౌశలం, తేన, “ధీర్ధారణా వతీ మేధేత్మ” మరః. ఆశ్చర్యకరస్వబుద్ధి కౌశలే నేతృత్వః. పరమరహస్య మపి ఆతి గుహ్యమపి, జ్ఞానవిత్తం జ్ఞానధనం, గురుభ్యః ఉపాధ్యాయే భ్యః, ఉపలభ్య ప్రిప్య, మృడలా మృద్వీ మధురా తూ రీతిః సద్భిః తయా, ప్లాతానాం విదుషాం, ఓషుం సజ్ఞం అతోషయత్ అప్రీణయత్. తుష్ ప్రీతౌ ఇతి ధాతోర్లజ్. స్వీయవిద్యానుకూలం స్వన మ్పాదిత విద్యావిశేషాను రూపం వినయం సంస్కారం కార్యాకార్య వివేక జ్ఞాన మితృత్వః. అలభతలేభే. దులభమ్ ప్రాప్తానితి ధాతోర్లజ్.

విద్యాధనం విదుషాం హృదయేష్వేవ గుప్తతయా నిక్షిప్తమ్. తద్గ్రహణ మతి దుర్లభమ్. తథావ్యసా తారకః గురూ స్ప్రిణయిత్వా స్వబుద్ధి కౌశలేన తేభ్యస్తత్సర్వం జగ్రాహ, తద్విద్యా మహిమ్నా పణ్డితా సతోషయత్, విద్యానురూపం వివేకాదీక మపి సమ్పాదయా మాన, స తారకో విద్యానూభత్వా పణ్డితా ప్రజ్ఞాయన్ వినయేన సత్సచార.

తా! విజ్ఞానము ధనమువంటిది. ఆ ధనము విద్వాంసుల హృదయములందలి గూఢముగనుండును. దాని నార్జించుట మిక్కిలి దుర్లభము. ఈ తారకుడు తన బుద్ధి చాతుర్యముచే గురువులను మెప్పించి వారి నుండి యా జ్ఞానధనమునంతయు నార్జించెను. స్వవిద్యాశక్తిచే పండితులను మెప్పించెను. విద్యానుకూలమగు వివేకముతో మెలగుచుండెను.

5. అతుల లలితరూప స్సర్వవేదః ప్రశాంతః
సకల జనపమాన స్సర్వ తప్త స్స్వితప్తః,

విజిత సమవయస్కో విద్యయా నద్యశస్కోఽ
భ్య లషిత పరదేశా లోకనం తత్కుమారః.

వ్యా:- అతులేతి:- న విద్యతే తులా యస్య తదతులం సాదృశ్య
రహితం లలితం సుందరం రూపం ఆకాశో యస్య సః, సర్వాస్వేదా
సదీతీ యః సర్వవేదః, వ్రతాంతః శాంతస్వభావః, సకల జనానాం సర్వే
షా మానవానాం సమానః సమః, సర్వసమ ఇత్యర్థః, సర్వాణి తన్మాణి
శాస్త్రాణి యస్య సః సర్వతంత్రః, స్వతంత్రః స్వచ్ఛందః, విద్యయా
విజితాః పరాజితాః సమవయసః యేన సః, సత్ అనుత్తమం యశః
యస్యసః సద్యశస్కః, సచాసౌ కుమారః తత్కుమారః, తారకః, పర
దేశాలోకనం పరదేశాన్ దృష్టుం అభ్యలషత విచ్ఛత్.

సుందరరూప ముపేత్య, సర్వశాస్త్రాణ్యభ్యస్య, శాంతస్వభావం
సర్వాద్య సర్వమావవ సౌభ్రాత్ర) మాకలయ్య, విద్యావిశేషై స్సమాన
వయసో విజిత్య, కీర్తి ముత్తమా ముపార్జ్య, స్వతంత్రభావోపేత స్సతార
కః పరదేశాన్ దృష్టు మభిలలాష.

తా! ఆ తారకుడు మంచి యందగాడయ్యెను. శాంతస్వభా
వుడై సమబుద్ధితో సర్వజనులను జూచుచుండెను. ఆతనికిఁ దెలియని
శాస్త్రములులేవు. ఆతఁడు మిక్కిలి స్వతంత్రుఁడు. తన సహాధ్యాయు
లను సమవయస్కులను విద్యా విశేషములచే నోడించి, మంచి కీర్తి
నార్జించెను. ఇట్టి తారకునకొకనాఁడు పరదేశములకేగవలెనను కోరిక
జనించెను.

6. పహజవశముపేతో లీలయా గూఢతేజా

అశవ వసవనక్తో బాల్యచాపల్యయుక్తః,

తత ఇత ఇవ దేవో బాలకోఽదోఽపి గచ్ఛ

న్విబుధనగరనామ ప్రావిశత్పుత్రనం సః.

వ్యా :- సమాజేతి :- అజః జన్మరహితః, గూఢం గుప్తం తేజః యస్య
 సః గూఢతేజః, నిఘాఢ ప్రభావః, సః బాలకః, తారకః, దేవతాఽపి
 దేవతాఽపి, సమా జాతః సమాజః యః స్వభావః తస్యవశం అధీనతా
 ముపేతి, ప్రకృతి వశవ త్తీ, అశనే భోజనే, వసనే వస్త్రధారణే చ
 సక్తః ఆసక్తః, బాల్యచాపత్యేన బాల్యదశా సాధారణచపలబుద్ధ్యా
 యుక్తః రంయుతిః, లీలయా విలాసేన, ఇతః తతః పరితః, గచ్ఛన్ పరి
 భ్రమన్, విబుధనగర నామ విబుధనగర మితి నామ నామధేయం యస్య
 తత్, వత్తనం పురం ప్రావిశత్ ప్రవివేశ, ప్రపూర్వక విశప్రవేశనే
 ఇతి ధాతోర్లుక్.

గూఢతేజస్కః జననరహితః స తారకః దేవతారూపోఽపి
 ప్రకృతివశ మావన్నః స్వేచ్ఛయా ఇత స్తతః పరిభ్రమన్ కదాచిత్
 విబుధనగరమితి నామ్నా ప్రసిద్ధం వత్తనం ప్రవివేశ.

తా! ఆ తారకుఁడు గుప్తతేజస్కుఁడు. జనన మరణాది
 శూన్యుఁడనగు దేవుఁడే యయినను ప్రకృతికి లొంగినవాఁడై బాల్య
 చాపల్యమున వేషధారణమందు, భోజన విశేషములందు నాసక్తుఁడై,
 స్వేచ్ఛగ నిటునటుఁ దిరుగుచు నొకనాఁడు విబుధనగరమను పేరుగల
 వత్తనమును బ్రవేశించెను.

7. మధురవనపరీతా ప్వాదుపానీయపూతా
 వకలజవ వమ్పథా గన్ధవాత ప్రకస్తా,
 వృథులి భవవరమ్యా పాథుర్బువ్వామగమ్యా
 వ్యలవదురు మదేభా సాపురీ తివ్యకోభా.

వ్యా :- మధురేతి :- సాపురీ విబుధనగరీ, మధురాణి ప్రియాణి వనాని
 ఉద్యానాని తైః పరీతా వ్యాప్తా, స్వాదు రుచ్యం యత్ పానీయం
 జలం తేన పూతా పవిత్రా, సకలాని నానావిధాని ధనాని సమ్పదః
 తైః సమ్పథా సమ్పూర్ణా, గన్ధవాతః గన్ధవహా వాయుః తేన వ్రకస్తా

8]

శ్లాఘ్య, పృథులాని బృహన్తి యాని భవనాని మన్దిరాణి, తైః రమ్యా
మందరా, సాధుబృన్దైః సజ్జన సజ్జైః అనుగమ్యా అనుసృతా అనుగన్తుం
యోగ్యా, ఉరవః ఉన్నతాః మదేభాః మత్తమాతక్లాః యస్యా. సా,
ద్యౌశోభా దివ్యకాన్తిస్సతీ, వ్యలసత్ అధికం రరాజ. విపూర్వకల
నశేషణ కీడనయోః ఇతి ధాతోర్లజ్.

తద్వి బుధపురే మనోహరాణ్యుద్యానాని సర్వత్ర దృశ్యన్తే.
తత్రస్థం జలం స్వాదుతరం పవిత్రం చాసీత్. తన్నగరం సర్వసమ్పత్పరి
పూర్ణ మభవత్. తత్ర నురభిః గన్ధవహాః ప్రవాతి, తత్ర విశాలాని
భవనాని రాజన్తే. సాధుజనాస్తత్ర న్యవసన్, బహవో మత్తమాతక్లా
స్తత్ర నిత్యం సచ్చరన్తి. తస్మాత్సాపురీ దివ్యశోభా బభూవ.

తా|| ఆ విబుధనగర మందెచ్చటఁ జూచినను అందమైన
యద్యానవనములు గనఁబడును. త్రాగుటకచ్చట తియ్యనిజలమున్నది.
అన్ని విధములైన సంపదలు నటఁగలవు నిత్యమచ్చటఁ గమ్మని గాలి
వీచుచుండును. అందలి భవనములన్నియును విశాలములే. సత్పురుషు
లెందరో యచ్చట నివసించుచుండిరి. మత్తగజములందు నిత్యముఁదిరుగు
చుండును. ఆ పురము దివ్యశోభతోఁ గలకల యాడుచుండును.

8. అలిత కులసతీలి స్సాధుశీలాన్వితాభి

శ్చతురపురుషవర్యై స్సాధితామోఘకార్యైః.

అమల పృథునివాసై స్పర్వనమ్పద్విలాసై

ర్నగరవర మరాజ త్కుమ్భివీ భూషణం తత్.

వ్యా :- అలితేతి :- కుమ్భిన్యాః పృథివ్యాః “గారిలా కుమ్భినీ
క్షమా” ఇత్యమరః. భూషణం ఆభరణం తత్ నగరవరం విబుధనగరం,
సాధుశీలేన ఉత్తమ స్వభావేన అన్వితాభిః యుక్తాభిః, అలితాభిః సుందరీ
భిః కులసతీభిః కులకాన్తాభిః. సాధితాని నిర్వర్తితాని అమోఘాని సఫ
లాని కార్యాణి కర్మాణి యైః తైః, చతురాః నిపుణాః యే పురుష

వర్షాః పురుషశ్రేష్ఠాః తైః, సర్వాసాం సమృదాం విలాసాః యే
తైః. అమలాని నిమ్లాని వృథూనిబృహన్తి నివాసాని భవనాని తైః
సర్వసమృదలజ్కృతవిశాల నిమ్లవన్దిరై రిత్వర్థః, అరాజత్ రరా
రాజ్యకీర్తనాని ధాతోర్లజ్.

తా! ఆ సగరమందలి కులకాంతలందఱును మంచి రూపవతులు
శీలవతులు పతివ్రతులు, అందలి పురుష శ్రేష్ఠులందఱును తమ పనులకు
వ్యర్థముగాకుండ నెరవేర్చు నిపుఁగులు, అందున్న భవనము లన్నియును
ధవళచ్ఛాయలతో సకలవిధ సంవదలతో నిండియున్నవి. ఆ సగరము
భూమి డలమునకు మండనమని చెప్పవచ్చును.

9. ప్రతిహతకువదానాం గన్ధ ఆత్మమృరీణాం
ఖల చపల ముసల్య క్రూర క్షణే జపానామ్,
జడ శత కృపణానా మేడమూకా ద్మరాణాం
నకృదవి నహి తత్రాఽ సీ నిరస్తా స్థిరాణామ్.

వ్యా :- ప్రతిహతేతి :- ప్రతిహతాః చలితమనస్కాః “మో
హతః ప్రతిహతః ప్రతిబద్ధోహతశ్చ సః” ఇత్యమరః. కువదాః కుత్సితవా
దిః, తేషాం, “సమా కువాద కుచరా విత్యమరః, ఆత్మానమేవ యే
విధితి తే ఆత్మమృరీణాః, క్షిమృరయ ఇత్యర్థః. తేషాం, “ఫలేగ్రహ
గ్రాహ్యైర్భరిశ్చ” ఇత్యనేన నిపాతః. ఖలాః దుష్టాః, చపలాః చక్ర
శీలాః ముసల్యాః ముసలేన వధ్యాః ముసల్యో ముసలేనయః” ఇత్యమరః.
క్రూరాః ఘాతుకాః క్షణే జపాః పిశునాః “క్షణే జపన్సాచకస్సా త్పిశునో
ఇత్యమరః. తేషాం, జడాః మందాః శతాః గూఢవిప్రీయ కారిణః, “గూఢ విప్రీ
యైః చ్చరః ఇత్యమరః. కృపణాః లుబ్ధాః తేషాం, ఏడమూకాః మూక
జడలక్షణాః “ఆ ఏడమూకస్తు వక్త్రంశ్రోత్రమ శిక్షితే” ఇత్యమరః. అశ్మ
కాః సాదృశ్యే. అద్మరాః అదనశీలాః “ఘస్మరొద్మరః” ఇత్యమరః.
తేషాం, నిరస్తాః సమ్మాసితాః, అస్థిరాః చలచిత్తాః, తేషాంచ, తత్రనగరే

జ్ఞాత్ క్షిప్త, గన్ధోఽపి లేశోఽపి, నహి ఆసీత్ నాభూత్. 'గన్ధో
గన్ధక ఆమోదే లేశే సమభిన్ధగర్వయోః' ఇతి నానార్థ రత్నమాలా.

తా: ఆవిబుధనగరమున, మనసు చెడినవారు, కుత్సితవాదములు
చేయువారు, తమ పొట్టనింపుకొని యితరులను దలంపవివారు, కూర్మలు,
చలచిత్తులు, రోకళ్ళచే దండింపదగినవారు, కఠినహృదయులు, చాడీలు
చెప్పవారు మందమతులు, మోసగాండ్లు లుబ్ధులు, దీనులు, మహాగ
ణముడు లక్షణము లుగలవారు, తిండిపోతులు, దేశబహిష్కృతులు,
అస్థిర హృదయులునగు మానవులు మచ్చునకై నను గానరారు.

10. సతత శమిత భావః ప్రాభవద్భూమి దేవః

వృథుమహాదనురక్తం సాధు మూర్ధాభిషిక్తః,

సకలవిభవై దృశ్యః పత్రనే వాఽపి వైశ్యః

పరహిత గుణభద్రః సర్వథా తత్ర శూద్రః.

వ్యా :- సతతమితి :- తత్ర పత్రనే తస్మిన్నగరే, భూమిదేవః
భూసురః, సతతం నిత్యం శమితః శాంతః భావః స్వభావో యస్యశః
సతత శాంతశీల ఇత్సర్థః. మూర్ధాభిషిక్తః రాజ్యపాలకః క్షత్రియోఽపి
సాధు సమ్యక్, పృథౌ అగ్నౌ మహత్సు మహత్మను చ అనురక్తః,
అనురాగవాన్ యాగకరణ శీలః మహదారాధకశ్చేత్సర్థః. వైశ్యః
ఆర్యః సకలవిభవైః సర్వసంపత్సమృద్ధిః దృశ్యః దర్శనీయః, శూద్రోవా
శూద్రోపి సర్వథా పరహితైః పరానుకూలైః గుణైః భద్రః మజ్జశ
కరః శుభకరః, ప్రాభవత్ అభూత్. ప్రపూర్వక భూభాతోర్లజ్జ.

తా: ఆ సగరమున బ్రాహ్మణులు నిత్యము శాంత స్వభావులు.
క్షత్రియులును యజ్ఞయాగాదికముల నాచరించుచు మహత్ముల
నారాధింతురు. వైశ్యులు సర్వసంపత్సమృద్ధులు, శూద్రులుకూడ
పరహితములును మంగళదాయకములునగు గుణములు కలిగియుందురు.

11. అనుపద మవి వర్ణీ కథ్యమానం న వృద్ధై
 శ్చురిత మితి పురాణం యన్నగర్యాః పృబుధ్య,
 చతురమతి రపశ్య న్మావవానాం వితానం
 వేకల కలుష నిఘ్నం తత్పురే కణ్డదఘ్నమ్.

వ్యా:- అనుపదమితి :- ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా అనుపద
 వదేవదే, వృద్ధైః అతీతవయోభిః కథ్యమానం వాచ్యమనం, పురా
 ణం ప్రాచీనం యత్ చరితం చరిత్రం, తత్, పృబుధ్య అపి, జ్ఞాత్వాపి,
 చతుర మతిః నిపుణబుద్ధిః, సః వర్ణీ బ్రహ్మచారీ తారకః, తత్పురేతస్మి
 న్నత్రనే, మానవానాం మనుష్యాణాం వితానం సమూహం, 'పూగో
 వితానం ప్రకరః' ఇత్యమరిః కణ్డదఘ్నం గళ పరిమాణం యథాతథా
 ప్రమాణే ద్వయగుచ్ఛ దఘ్నచ్ఛ మాత్రచః ఇతి మాన్యార్థే దఘ్నచ్ఛ
 ప్రత్యయః, సకలకలుషాణాం సర్వదోషాణాం నిఘ్నం అధీనం, 'అధీనో
 నిఘ్న ఆయత్ర' ఇత్యమరిః, అపశ్యత్ దదర్శ, దృశిత్ ప్రేక్షణే ఇతి
 ధాతోర్లక్షణం.

వృద్ధజనాః విబుధనగర ప్రాచీన చరిత్ర మతి విశిష్ట మితి తస్మై
 తారకాయ వదేవదే ఆబోధయన్, తథాపి కుశలమతి స్స తారక
 తన్నగరం పరిశీల్య ఇదానీ మిదం నగరం కణ్డదఘ్నం పాపకర్మాధీన
 మిత్యజానాత్, కణ్డదఘ్న ప్రయోగేన కుత్రచిత్ క్వచిత్ సచ్చరిత
 మవ్యస్తీతి నూచితమ్.

తా। పూర్వోక్త విధముగ వృద్ధుల విబుధనగర చరిత్ర మతి
 శ్రేష్ఠ స్తమని వర్ణించి చెప్పిరి కాని, యాతారకుడు నూత్నబుద్ధి కావున
 తనవతి వైశద్యముచే దాను పరిశీలించి యిప్పుడా సచ్చరిత్రములో
 మూఁడువంతుల ముప్పాతిక లోపించినట్లును, సర్వదోషములతో నిండి
 యున్నదని చెను.

ఇతి పరిహృత విత్తం సాయథా తథ్యవృత్తం
 భువన విదిత శిష్టచార దూరం సమాస్తాత్,

వపు ధివ గతజీవం పత్తనం జీర్ణపుణ్యం
నిపుణతరమతి సోఽ తర్కయ ద్విప్ర ఇత్థమ్,

వ్యా :- వరేతి :- నిపుణతరా అత్యంతకుశలా మతిః బుద్ధిః
యస్య సః కుశాగ్రబుద్ధి రిత్యర్థః, సః విప్రః బ్రాహ్మణ స్స తారకః,
వరైః శత్రుభిః పరిహృతం అపహృతం విత్తం ధనం యస్మాత్తత్, పరా
పహృత ధన మిత్యర్థః యథా తథ్యం యథార్థం న భవతీతి అయథా
తథ్యం, అసత్య మిత్యర్థః. తేన సహవర్తత ఇతి. సాయథా తథ్యం వృత్తం
చరితం యస్మిన్ తత్, అసత్యచరితోపేత మిత్యర్థః. “యథార్థం తు
యథాతథం” ఇత్యమరః, సమంతాత్ సర్వత్ర, శిష్టానాం శ్రేష్ఠమాన
వానాం యః ఆచారః నియమః తేన దూరం, శిష్టాచార విహిత మిత్య
ర్థః, గతజీవం అపగతజీవం వపురివ శరీరమివ, మృత మివేత్యర్థః, జీర్ణ
పుణ్యం శిథిలీత పుణ్యకార్యం, పత్తనం నిబుధనగత ముద్దిశ్య, ఇత్థం వక్ష్య
మాణరీత్యా, అతర్కయత్ తర్కయామాసు.

తద్విబుధనగరే స్థితం సర్వం ధనం శత్రుభి రపహృత మభూత్.
శిష్టాచార స్తత్రీ లుప్త ప్రియ ఆసీత్. పూర్వవర్ణితం తత్సచ్చరితం
అసత్యమేవ బభూవ. జీవరహితం శరీరమివ తన్నగరం పుణ్యవిహీన
మవర్తత, తాదృశం నగర మాలోక్య స తారక ఇత్థ మచిన్తయత్.

తా! ఆ నగరమందలి సంపద నంతను శత్రువు లపహరించిరి. శిష్టా
చారము లన్నియు నడుగఁటినవి వృద్ధులు పెప్పిన సల్లక్షణములేమియు
నిటఁగానరావు. వారి మాటలసత్యములే యయినవి. మృతశరీరము,
వలె నీ నగరము పుణ్యవిహీనమై కనఁబడెను. అట్టి నగరమునుగూర్చి
యా తారకుఁడీ క్రింది విధమునఁ జింతించెను.

13. అనయ దిహ కుమార్తం ధర్మకూన్యాధికారి
సకల జన సమూహం వృత్తకః క్షిప్త మద్య.

అహ మఖిలనగర్యా మవిలాయా మపశ్యం

నిఖిల మనిల మమౌ రోగమూలం ప్రగాఢమ్.

వ్యా :- అనయదీతి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, అద్య ఇదానీం ధర్మశూన్యః నిజ్ఞాత ధర్మః ధర్మవిరహితః, అధికారీ ధర్మవ్యవహారద్రష్టా పాండిత్యం క ఇత్సర్థః, వృత్తతః స్వప్రకృతిన త్ క్షిప్తం భోష్టం, స కలజన సమూహం సర్వమూలం బృన్దం, తుమార్దం కుత్సిత పథం అనయతో నినాయ, నీ ప్రాప్తే ఇతి ధాతోర్లోకే. అహం ఆవిలాయాం కలుషితాయాం అఖిలనగర్యాం సర్వస్యాం పుర్యాం, నిలం సర్వం, అనిలం వాయుం అమ్భః జలంచ, ప్రగాఢ భృశం, రోగమూలం రోగకారణం అపశ్యమ్ దదక్ష్మ, దృశిత్ నిక్షణే ఇతి ధాతోర్లోకే.

తా। ఈ నగరమున నిప్పుడు, ధర్మమెఱుంగని ధర్మములేని ధర్మాధికారి, స్వప్రకృతినాడు. అనుండి దిగజారిని మానవులను దప్పు మార్గమును బట్టించుచుండెను పట్టణమందంతట నీరును గాలియు సర్వమును రోగముల కాలవాలమై పూర్తిగఁ జెడెను.

14. అభినవ వయసా ప్రక్షిబితో న్యాయకర్తా

గురు గురుధనలుబ్ధః శ్రద్ధధానోఽన్య శిష్యః,

విశున ఇహ గృహస్థోఽపత్రపాఽలక్ష్మ్యః ప్రీ

నరపతి రవివేకీ వజ్రాక ప్రస్య మస్త్రీ.

వ్యా :- అభినవేతి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, న్యాయకర్తా న్యాయ నిర్ణేతా, అభినవ వయసా, నూత్నయావనేన, ప్రక్షిబితః అతిమత్తః, గురుః అభ్యావక ఉరుధనలుబ్ధః అధికధనలోలువః అన్య శిష్యః తచ్ఛాత్రః అశ్రద్ధధానః గురౌ విద్యాయా మపి శ్రద్ధావిహీనః శ్రద్ధా విరహితః గృహస్థః గేహే, విశునః నూచకః, ప్రీ కాంతా ఆపత్రపా నిర్లజ్జా నరపతిః రాజా, అవివేకః వివేకశూన్యః, తస్య మస్త్రీ తదమాత్యః, వజ్రాకర్తా, చ అలక్ష్మ్యత అదృశ్యత, లక్ష్ దర్శనే ఇతి ధాతోర్లోకే.

తా॥ ఈ ప త్తనమందలి న్యాయాధికారి మదమ త్తుడైన యువకుడు, గురువు శిష్యుని తాభిలాషి, శిష్యుడు శ్రద్ధాఃపీనుడు, గృహస్థుడు కొండెగాడు, ఆడుది సిగ్గులేనిది కాజు వివేక శూన్యుడు, వాని ముత్రి మోసగాడు.

15. నహి కులగుణ విద్యాః పౌరబద్ధనైరవాయ
ద్రవిణబల కుతస్త్రాసత్త్వ కైర్విస్సేహ,
అనవరత మసేవంతాగ్రజా వేదబాహ్యన్
స్వనుఖ మభిలషంతః పౌరుషం త్యక్తవంతః.

వ్యాః- గుహీతి :- ఇహ అస్మిన్ప త్తనే, ద్రవిణం ధనం, బలం శారీరకశక్తిః, కుతస్త్రాసత్త్వం వల్చనం, అసత్త్వవాక్యం అన్యతం, తైర్విస్సేహ తాని విహాయ, కులం వంశః, గుణః ధర్మాదిగుణః, విద్యాచ విజ్ఞానాది కంచ, గౌరవాయ వ్రతిష్ఠాయై, నహి పౌరభవన్ యోగ్యా నాభవన్ ప్రపూర్వక భూసత్తాయా మితి ధాతోర్ల జ్. అగ్రజాః బ్రాహ్మణాః స్వనుఖం, అభిలషంతః కాన్తత్త్వః, పౌరుషం పురుష యత్నం త్యక్తవంతః త్యజంతః, అనవరతం సన్తతం, వేదబాహ్యన్ వేదాధికార శూన్యాన్ శూద్రాదీన్, అసేవంత అభజంత. పేవసేవాతా మితి ధాతోర్ల జ్.

అత్ర ధనవతాం బలవతాం కుతస్త్రా వరాణాం అసత్త్వవాడి నామేవ గౌరవం, తే కులీనానాం గుణవతాం విదుషాంచ, కిచ్చాత్ర విప్రా స్వసుఖాభిలాషిణః స్వోద్వేగం విహాయ శూద్రాదీ సభజంత

తా॥ ఈ పురమందు ధనమున్నవారికిని, బలమున్నవారికిని, వంచకులకును అబద్ధములాడువారి గౌరవ మర్హదలుగాని, కులీనులకును గుణవంతులకును విద్యావంతులకును గౌరవమర్హదలు లేవు. మఱియు విందలి బ్రాహ్మణులు తమ ప్రయత్నములను విడిచి, తమ స్తుభముగోరి వేదబాహ్యులను సేవించుచుండిరి.

వ్యా :- అకురుతేతి :- వత్తనే పుర్యా, స్వైరిణీనాం జాణీ
నాం స్త్రీణాం, వజ్రకః ధూర్తః, దుష్కృతేషు దుష్టకార్యేషు, రతః
అసత్తః మతః :- జల్పాయస్స సః, కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః,
మానవః, శూన్యవాదం దేవోనాస్తి ధర్మాధర్మో నస్తః ఇత్యాది
నాస్తికవాదం, ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ, అకురుత చ కార, దుష్కృతః
కరణే ఇతి ధాతోర్జజ్.

అవగతం సుప్రసిద్ధం, దేవాగారం దేవమందిరం, సత్రైః సర్వ
కైః. విత్తైః వేళవాటి సజ్జాపరిభిః, భిక్షైః రక్షకభిక్షైః తీర్థధ్యాంత
మూర్ఖైః “తీర్థే ధ్యాంతా ఇతి-” ధ్యాంతేణక్షేపే ఇతి పాణినిః,
కాపాలికైః హస్తే కపాలంధృత్వా భిక్షామటద్భిః పాశుపతైః చ
జనైః ప్రాణదత్ దధ్యాన ప్రపూర్వస్యనద నాదే శబ్దే ఇతి ధాతోర్జ్జ

తా॥ ఈ సగరమున జారిణి వంచకులు పాపకార్య సక్తులునగు
కులభ్రష్టులచే నాస్తికవాదములు గావింపఁబడుచున్నవి. దేవాలయ
మంటపములన్నియు నటులతో విటులతో రక్షకభటులతో మూర్ఖ
లతో కాపాలికులతో నిండి యెల్లప్పుడు వారి మాటలచేఁ బ్రతిధ్వనిం
చుచుండెను. దేవాలయమున ధర్మప్రబోధములులేవు. నాస్తికవాదములు
జరుగుచున్నవి. వేదమంత్ర ధ్వనులుగాని పూజాపురస్కారములుగాని
లేవు. నట విట భటాదుల ధ్వనులే పెద్దవిగా విసఁబడుచున్నవి.

17. జనమితకులతోఁ హం జాతవా నిత్యహం యు
ర్వి బుధ పదని జల్పి న్నుత్తమాత్మీయ గోత్రమ్,
అథవ దిహ వ గే హి హి రతి క్షయ స్క ముక్తాః -
నవరత వరనారీ లమ్పుట ప్పమ్పు దన్ధః.

వ్యా :- జననుతేతి :- ఇహ పురే, ఆజన్మ జన్మప్రభృతి దుష్టః
 దోషయుతః దుష్టప్రవర్తన ఇత్యర్థః. అనవరతం సంతతం పరనారీ
 లుప్టుః పరకాంతా సక్తః. పరనారీ పరాయణ ఇత్యర్థః. సమృద్ధః
 సమృద్ధ మత్తః గేహేశూరః గృహ ఏవ శూరః సతు యుద్ధే, పాత్రే
 సమితాదయశ్చేతి నిపాతితః. సః తాదృశః మనుజః, అహం జననుత
 కులతః సర్వజనశ్లోఘ్యా ద్వంశాత్. జాతః ఉత్పన్నః, ఇతి ఇత్థం, అహం
 యః అహంకారీ అహంయుస్యాదహంకారీ ఇత్యమరః. విబుధసదసి
 వడ్డితసభాయాం, ఉత్తమం ప్రశస్తం, ఆత్మీయగోత్రం ఆత్మకులం, బల్పన్
 వదన్, సర్వగోత్రేషు మదీయం గోత్రం ప్రశస్తమితి వదన్నిత్యర్థః, అభి
 వత్ ఆస, భూసత్తాయామితి ధాతోర్లజ్.

తా|| ఆ సగరమున, పుట్టినదాది పాడువనులు చేయుచు, బర
 కాంతలతోఁ గ్రీడించుచు, నింటి కడగొప్పలు చెప్పుచు, సంవదలచే
 విజ్ఞప్తిగు బ్రాహ్మణుఁడు, కన్నుఁమిన్నుగానక, నేనే యుత్తమకుల
 సంజాతుఁడను, నాగోత్రమే యన్ని గోత్రములకంటె గొప్పది. అనివంధి
 తులకడ వదరుచుండెను.

18. అహరహ ఇహ మేషా మ్మక్కుటా న్యోధయిత్వా

సతత మధికపూజ్యా న్మాషయిత్వా మదేవ.

ప్రతిదిన ముపదంతై రేష మద్యం నివీయాం

గమయ దవధి మాత్మాయుర్యథాజాత ఇత్థమ్.

వ్యా - అహరహ ఇతి :- ఇహ అత్ర, ఏషః యథాజాతః అజ్ఞః, 'అజ్ఞే
 మూఢ యథాజాత మూర్ఖ వైధేయ బాలికాః' ఇత్యమరః. అహర
 హః ప్రతిదినం, మేషాన్ ఏడకాన్, మక్కుటాన్ చరణాయుధాన్,
 యోధయిత్వా, సతతం నిత్యం మదేన గర్వేణ, అధిక పూజ్యాన్
 పూజ్యతమా వ్జ్ఞాన్, దూషయిత్వా వినిష్ఠ్య, ప్రతిదినం ప్రత్యహం,
 ఉపదంతైః వ్యంజనైః, సహ మద్యం సురాం, నివీయ వీత్వా, ఇత్థం

వేషం, ఆత్మాయః స్వజీవితం, అవధిం ఆస్తం, అగమయత్ నినాయ,
గమగతాశ్చి ధాతోః ధ్యానాలజ్.

తా! ఈ పట్టామున మూర్ఖుడొకడు ప్రతిదినము గొట్టెవందెము
లను శోశ్యవందెముల నాడించుచు, పూజ్యులయిన మహాత్ములను
నిందించుచు, స్వ-జనములతోఁ గలిపి మద్యమును సేవించుచు, తన
వయస్సునంతను దాటించుచుండెను.

19. క్వచి వరమత సోఽయం జాలికవ్యాధనీ చైః
క్వచి దలభత హేయం వేష మన్యాలయేషు,
క్వచి దవమతలజ్ఞోఽపజ్ఞీ రీశానుకూలం
క్వచి దనువ దరిం కిం వీరసూస్తస్య మాతా.

వ్యా :- క్వచిదితి :- నః అయం జనః, క్వచిత్ కుత్రచిత్
జాలికాః వాగురికాః, వ్యాధాః మృగయవః, నీచాః ప్రాకృతాః తైః
అవమత అక్రీడత్. రము క్రిడాయామితి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్, కుత్ర
చిత్, అన్యాలయేషు అన్యదీయభవనేషు, హేయం నిస్త్యం, వేషం,
ఆకల్పం, అలభత ఆప్నోత్. దులభష్ ప్రాప్తావితి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్
కుత్రచిత్. అవమతా త్యక్తా బజ్జా త్రపా యస్యసః, లజ్జావిహీన స్సన్,
నిరీశానుకూలం నాస్తీశానుకూలం యథాతథా, అవక్ అవోచత్, వచ
పరిభాషణే ఇతి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్ కుత్రచిత్, అరిం రిపుం,
తిస్య మాతా జననీ, వీరసూః వీరసూతా కిం ఇతి ఆనువత్ నునావ.
స్తితిం చకారేత్కర్థః, ణాస్తవన ఇతి ధాతో స్తాదారికాలజ్.

తా! ఇందలి జనుడొక్కచోట జాలకులతో వేటకాండ్రతో
వాగురులతోఁ గలిసి యానందించెను. ఒక్కచోట పై వారిండ్లలో
అన్యములైన వేషములను ధరించుచుండెను. వేరొక్కచోట సిగ్గువిడిచి
నాస్తీక వాదములను గావించుచుండెను. మఱియొకచోట శత్రువును
సూడ నీ తల్లి వీరమాతయని పొగడుచుండెను.

20. రుచిర తరుణదాసీ మేలకో వాజిమేధః

వరయువతి ముఖామౌఘజేక్షణం రాజనూయమ్,

ఫలమిహ నిజసౌఖ్యం జీవితేన నల్పమేవ

ప్రతిదినమితి ఖట్వారూఢ ఏష వ్యజానాత్.

వ్యా:- రుచిరేతి:- వాజిమేధః అశ్వమేధయాగః, రుచిరా సుందరీ తరుణా యువతిః యా దాసీ వేశ్యా పరిచారికా వా తస్యాః మేలకః సమ్మేలనదాయీ తస్య యాగస్య దాసీ సమ్మేలన మేఘఫల మిత్యర్థః. రాజనూయయాగః, వరయువతీనాం వరకాంతానాం ముఖామౌఘజం ముఖవద్మం తస్య ఈక్షణం దర్శనం తస్య యాగస్య పతకాంతా ముఖ దర్శనమేవ ఫలమిత్యర్థః ఇహ అస్మిన్జీవితే, నిజసౌఖ్యమేవ ఆత్మసుఖమేవ, అనల్పం అత్యధికం. ఫలం లాభః, ఇతి ఏవం, ప్రతిదినం ప్రత్యహం, ఏషః అయం ఖట్వారూఢః జాల్మః. మూర్ఖ ఇత్యర్థః 'ఖట్వాక్షే పే' నిందా యాం ఏష సమాసుః విధీయతే. వ్యజానాత్ జానాతిస్మ, విపూర్వకజ్ఞా ణాతోర్ణజ్.

తా|| అశ్వమేధయాగము నాచరించినవారికి దాసీ సమాగమ ఫలము మాత్రమే లభించును. రాజనూయముఁ జేసినవారికి వరకాంతా ముఖదర్శనమే ఫలము. ఈ జీవితమున నున్నంత ఫలము మఱెచ్చటను లేదు. ఇదియే మిక్కిలి యధికమైనది. అని యా మూర్ఖుడు ప్రతి దినము భావించును. ఆ యోగముల ప్రయోజనము వాని కేమాత్రము తెలియదని భావము.

21. ఋణ మిహ విశునేనా దీయత స్వార్థవృద్ధ్యై

పరిజన భృతకేభ్యోన క్రియతాల్పేన మత్స్యః,

నుమ మదు ఫల కాకం దేవవమ్పన్ది వేర్వం

జహులకువడ పొట్టా కమ్పచావేన తేన.

వ్యా :- ఋణమితి :- ఇహ ఆత్ర పశునేన లబ్ధేన స్వా
వృద్ధ్యై స్వధన సంవర్ధనాయ, ఋణం ఉద్ధారక, పరిజనేభ్యః సేవకేభ్యః
భృతకేభ్యః కర్మకేభ్యః ఆదీయత దీయతే స్మ. బహులాః అధికా
కువదాః కత్సిత వా దినః కేమా పోష్టా పోషకః తేన, మితమ్మితే
లుబ్ధేన ఆల్పోపి ఆతిస్వల్పోపి మత్స్యఃమీనః. దేవసమ్మన్తి తేవత
ధీనం, సుమం పుష్పం, మధుమాక్షికం. ఫలం. శాకః, తేమా సమా
హరః తత్సర్వ విత్కర్థః అక్రీయత క్రియతే స్మ.

తా! పట్టణమున లబ్ధుఁడు వడ్డీలకై సేవకులకును చిన్న పశు
గాండ్రుకును ఋణము లిచ్చుచుండెను. చాలమంది కుత్సితులను బెంచుచు
తాను మాత్రము కడుపునొండఁ దినక బ్రతుకు నాలుబ్బుఁడు దేవతలకు
సంబుధించిన పువ్వులను తేనెను పండ్లలను, కూరలను, చివరకు చిన్న
చిన్న వేపలను గూడఁ గొనుచుండెను.

22. శ్రుతిసముదిత కన్యాదానకాలేపి మద్యం
తరవ మిహ గవాం వ ప్రాశయద్వేద బాహ్మసీ.
త దవరిమితవ న్వగ్రవ్యత ద్విణ్ణపాలైః
వ్రతిదిన మురుదూర్తోద్గోగిభి ర్మన్త్రి ముఖ్యైః

వ్యా :- శ్రుతిః :- ఇహ ఆత్ర, సః వివ్రాః, శ్రుతి సముదితే
వేదవిహితే కన్యాదానకాలే కన్యాదాన సమయేపి మద్యం సురా,
గవాం తరసం గోమాంసంచ, “తరసం క్రవ్యమామిష ! మిత్యమరః
వేదబాహ్మసీ వేదాధికార హీనాన్, శూద్రా దీనిత్యర్థః. ప్రాశయత్
భోజయమాను. ప్రపూర్వకాత్ అశ్ అశనాయామితి ధాతోర్లజ్.
తస్య, ఆపరిమితం అసంఖ్యాకం. వసు ధనం. ద్విణ్ణపాలైః శత్రు రాజన్యైః
ఉరు అధికం యే ధూర్తాః వచ్చకాః తైరుద్యోగిభిః, మన్త్రిముఖ్యైః
అమాత్యాదిభిశ్చ వ్రతిదినం దినే దినే అగ్రస్మత అభిక్షుత. గోస
భక్షణే ఇతి ధాతోః కర్మణి లజ్.

తా|| ఈ పట్టణమందలి విప్రుఁడు పరమపవిత్రము వేదవిహితము నగు కన్యాదాన కాలమందుఁ గూడ గోమాంసముతో మద్యముతో శూద్రాదులకు విందుచేయుచుండెను. వాని ధనమును శత్రురాజులు పంచుకలై న యుద్యోగులు నమాత్యాదులును నిత్యము మింగుచుండిరి.

23. శ్రుతిరిపుకులజాయ స్వీయ సమ్పత్కుమారీ
మనుచితకరఖిన్నాం నిర్దయ స్సోర్పయిత్యా,
అయ మనిశ మవిస్త జీవనం తస్య హేతో
ర నృజమతి రవి స్వశ్శ్రుయుగ్మం విధూన్వన్.

వ్యా :- శ్రుతిరిపురితి:- సః అయం ద్విజః, నిర్దయః దయావిహీన స్సక, అనుచితేన అనర్హేణ కరేణ హస్తేన, అధవా బలినా, ఖిన్నాం దుఃఖితాం, అనర్హ పాణిగ్రహణ దుఃఖితాం అధవా అనుచిత ధాగధేయ దుఃఖితాం వేత్సర్థః. స్వీయసమ్పత్కుమారీం స్వసమ్పదూపాం కన్యాం శ్రుతిరివః శూద్రాదయః తేషాం కులే వంశే, జాతాయ ఉత్పన్నాయ దత్వా వితీత్య, అనృజమతిరపి కుటిల బుద్ధిరపి, స్వీయం స్వకీయం, శ్శ్రుయుగ్మం, విధూన్వన్ కంపయన్, తస్య హేతోః జామాతర్థం, అనిశం సంతతం, జీవనం వర్తనం అవిస్తత్ పావ. సుద్ధీలాభే ఇతి ధాతోర్లక్ష.

తా|| ఈ పురమందు బ్రాహ్మణుఁడు కఠినహృదయుడై తన సుస్వప్నమైన కన్యకను, ఆమె యిష్టపడక దుఃఖించుచున్నను. శూద్రున కిచ్చి వివాహముగావించి, ఘనకార్య మాచరించిన వానివలె సంతసించి, తన గడ్డమును మీసమును దువ్వుకొనుచు, నిత్యమాయల్లునికై తన జీవితమును వినియోగించుచు బ్రతుకుచుండెను.

24. విధినియమిత కర్మాక్షిప్య శక్య చ్ఛ్వ వృత్త్యా
క్షితకథనీ ముపార్జ్య మ్లిప్త మేవాన్తులప్య,

అగమయ దవసానం సోఽన్య జాతీయవేషైః

ప్రకట కపటశీలో జీవితం బ్రహ్మబన్ధుః

వ్యా :- విధీతి :- సః బ్రహ్మబన్ధుః బ్రాహ్మణా బుర్రవః, అథ
బ్రాహ్మణ ఇత్యర్థః, విధినియమితం వేదవిహితం, కర్మ కర్మవిశేషం
ఆక్షిప్త త్యక్త్యా, శశ్వత్ స్థితి, శ్రవ్యత్వా సేవయా, 'సేవాశ్వత్థ' ఇ
తిత్యమరః, క్షణిక ధనం, అతిచిహ్నలం ధనం, ఉపార్జ్య సమ్పాద్య
మిష్టమేవ అవి స్పష్టం యథా తథైవ, "అథ మిష్ట మవి స్పష్ట" మిత్య
మరః, అనులప్య మహర్ముహు కథయిత్వా, "అనులాపో ముహ
ర్భాషా" ఇత్యమరః ప్రకట ప్రకృతం కపటం వక్త్రం శీలం స్వభావ
యస్య సః, ప్రకటితకృత్రిమ స్వభావస్సన్నిత్యర్థః, అన్యజాతీయ వేషై
ఇతరదేశ జనానుకూల వేషధారణాదినా, జీవితం ఆయుః, అవసాన
అంతం, అగమయత్ వినాయ, గమ్ గతావీతి ధ తోర్యజనాల్లజ్.

తా! ఈ సగరమున బ్రాహ్మణాభిముఖులు వేదవిహితములైన
తన కర్మములను విడనాడి, సేవక వృత్తిచే ధనము నార్జించుచూ, మాటి
మాటి కస్పష్టముగ గొణుగుచు, తన కపటస్వభావమును బ్రకటింపు
కొనుచు, అన్యజాతీయ వేషములను ధరించుచు, జీవితమును గడుపు
చుండెను.

25. బహుల ధనయుతశ్చే దీర్ఘనామభిధాయ
స్వకుల నియత కర్మస్తోమ మారా ద్వీధూయ,
సకల పరిలభోజీన స్తతం మద్యపాయ్య
న్యవర దవనిదేవోసా దివాకీర్తి వృత్తమ్.

వ్యా :- బహులేతి :- బహు అవసరదేవః, ఆయుః భూసురః,
బహులధనేన అధికధనసమృదా యుతశ్చేత్ యుక్తోయది, దీర్ఘనామ
అతిదీర్ఘం నామధేయం, అభివాయ ఉక్త్వా, స్వకులస్య స్వవంశస్య, నియ
తః నిర్ణీతః యః కర్మస్తోమః కర్మసమూహః, తం ఆరాత్ దూరం

విధూయ విక్షిప్త్య. సకల పటలభోజీ స్వజన్మమాంస భక్షకః, సంతతం
వ్యం మద్యపానీయానురాం పిబన్, దివాకీర్తి వృత్తం చణ్డాలచరితం,
అన్యసరత్ అనుససార. “చణ్డాల ప్లవ మాతజ్ఞ దివాకీర్తి జనజ్ఞమూః”
ఇత్యమరిః. అను పూర్వక సృగణా వితి ధాతోర్లజ్.

తా! ఇందలి బ్రాహ్మణుడు పెద్ద ధనవంతుడయినచో దన
పేరు పెద్దగాజేసి చెప్పకొనుచు, బ్రాహ్మణాచారములను సంపూర్ణ
ముగ విడిచి, నిత్యము కల్లుదాగవుచు, వినిరకములైన మాంసములను
దినచు, చండాలునివలె దనజీవితమును గడుపుచుండెను.

26. కిమపి హిత మపశ్య స్థివనోపాయ మన్యం

బహు యజన మిషేణార్థజడాన్భిక్ష మాణః,

ప్రతిహి మహ దారా న్భూషణై ర్భూష యిత్యా

దయ మనయ మజా మాలమ్భయద్దాయజాకః.

వ్యా :- కిమపితి - ఇహ అస్మిన్ నగరే యాయజాకః యజ్ఞా,
పునః పునః యజతీత్సరే యజ్. “యజజప శాః యజః” ఇత్యూక్త
వ్రత్యయః, హితం క్షేమజ్కరం అన్యం ఇతరం జీవనోపాయం జీవన
సాధనం, అపశ్యన్ కిచ్చిదప్యజానన్, ప్రతిహి నిత్యం, యజన మిషేణ
యజ్ఞచ్ఛద్మనా, జడా న్మందాన్, బహు అధిక భిక్షమాణః యాచమా
నః, భూషణైః తద్ధన నిర్మితాభరణైః, దారాన్ భార్యాం, “దారాః
పుంసి చ భూష్యేవ” ఇత్యమరిః. భూషయిత్యా అలంకృత్య, అద
యం దయారహితం యథాతథా, అనయం నీతివిరహితం యథా తథా,
అజాం ఛాగీం, ఆలమ్భయత్ విశసన మకరోత్, అజ్ పూర్వకాత్
“అథవ్ ప్రాప్తా” వితి ధాతోః ణిచ్చ “అథేచ్ఛ” ఇతి నూత్రేణ నుమ్.
ఆలమ్భ యదితి రూపమ్.

తా! ఈ నగరమున సోమమూజి జీవితకై మఱియొక బ్రతుకు
తెరువుగానక, యజ్ఞాచరణమే జీవనాధారముగఁ గావించుకొని, మంద

బుద్ధులకడ కేగి, యజ్ఞ మను మిషతో వారి నెక్కువగా యాచించి, ధనము నార్జించి, యా ధనముతోఁ దన భార్యకు సగలుగావించి యామె నలయ రించి, కనికరము లేక మేకను జంపుచున్నాఁడు. తాను బ్రతుకుటకును భార్యను సంతోషపెట్టుటకును యజ్ఞచరణ మాతనికి ఫలము.

27. ఉపతః మిహ దత్తం పాదపూజాధనం చే
దయ మకురుత దాసీ పుత్రగ్రహేఽపి భిక్షమ్.
అనయ మఖిల బద్ధా న్స్వి న్పరివ్రాడ పుష్య
త్సకల మత వియన్తాఽశ్రాంత పీతాధిగన్తా.

వ్యా :- ఉరుతరమితి :- ఇహ అత్ర, సకలమతానాం ద్వైతా ద్వైతాది సర్వమతానాం, నియన్తా నియామకః, ఆశ్రాంతం సంతతం పీతాధిగన్తా సన్యాసిపీత మారాధః అయం పరివ్రాట్ ఏవ సంన్యాసీ, ఉరుతరం అత్యధికం, పాదపూజాయై ధనం విత్తం, దత్తం చేత్ దీయేత యది, దాసీపుత్రగ్రహేఽపి పరిచారికా పుత్రగృహేఽపి భిక్షా మకురుత, భిక్షా మగృహ్లాత్, దుక్ష్తోకరణే ఇతి ధాతోర్లజ్. స్వాన్, బద్ధాన్ బద్ధవాన్, అపుష్యత్ పుషోవ. 'పుష్ పుష్టే' ఇతి దైవాది కాత్ ధాతోర్లజ్.

తా! ఈ పురమందు, సర్వమతముల వారిని నియమించువాఁడను నిత్యము పీతమందేయున్న పీతాధిపతియగు సన్యాసి, పాదభిక్షసాధనముగా నిచ్చినయెడ దాసీపుత్రుని యింటియందుఁ గూడ భిక్షఁగైకొనుచు, పాదభిక్షలచే లభించిన ధనముతోఁ దను బంధువులను బోషించుచుండెను. ధనార్జనముకొఱకు సన్యాసముగాని ముక్తికొఱకు కాదు.

28. ముహుధన వరధూర్తైః పూరితే ధర్మగ్రహే
ముహు రిహ విరచయ్యా నర్థకం కూటసాక్ష్యమ్,
అవిచితవిగమార్థోఽజప్రమేషోఽగ్రజాతిః
నమచరదురు మూఽక్రిత వాదాధి కారః.

వ్యా - బహుధనేతి :- ఇహ అస్యాం విబుధనగర్యాం, ఏషః
 అగ్రజాతిః అయం విపరీ, అవిదితః అజ్ఞాతః నిగమార్థః వేదార్థ స్పృశి,
 కూటసాక్ష్యాదినుష్ట కర్మాచరణేన నరకయాతనా సమ్భవిష్యస్తీత్య
 జానన్నిత్యర్థః. ఉరుమూల్యేన అధికధనేన క్రితః వాదనే అధికారః యేన
 సః. అధికధనం దత్త్వా వాదనాధికార ప్రభుత్వం క్రిత్యేత్యర్థః. బహు
 ధనే అధికధన సమ్పాదనే యే పరాః ఆసక్తాః తైః ధూర్తైః వచ్చకైః,
 పూరితే సమ్పూర్ణే ధర్మగేహే ధర్మాధికరణే, ముహుః పునః పునః,
 అనర్థకం అనర్థదాయ, కూటసాక్ష్యం అసత్యసాక్ష్యం విరచయ్య
 నిర్ణాయ, అజస్రం సంతతం, సమచరత్ సచ్చచార, సమ్పూర్వక
 చరభక్షణే సంచారేచ ఇతి ధాతోర్లక్ష్యం.

తా॥ ఈ నగరమున బ్రాహ్మణుఁడు ధర్మాధికరణమున (కోర్టు)
 వాదించుట కుపయుక్తమైన యధికారపత్రమును (ప్లీడరుషట్టా) హెచ్చు
 ధనమిచ్చికొని, కూట సాక్ష్యము నరకప్రదమను వేదార్థము నెఱుంగక,
 ధనాశాపరులతో నిండిన యధికరణమునకుఁ బోయి, యచ్చట కూట
 సాక్ష్యములను జెప్పించి నిత్యము బ్రతుకుచున్నాఁడు.

29. సకలనిగమ బాహ్యం కర్షకం ద్యూతకారం

భృతి భుజ మిహ కన్యా విక్రయం సార్థవాహమ్.

ద్విజకుల ఉరువృద్ధ్యాజీవ మాద్యూన మైకే

ప్రకట కపటవేషం శిశ్విదానం భుకుంసమ్.

వ్యా :- సకలేతి :- ఇహ అత్ర, ద్విజకులే విప్రజాతౌ, సకల
 నిగమ బాహ్యం సర్వవేదశాస్త్ర విహీనం, కర్షకం కృషీవలం, ద్యూత
 కారం సభిషం, “సభికాద్యూత కారకాః” ఇత్యమరః, భృతిభుజా కర్మ
 కరం, “భృతకో భృతిభుక్కుర్మకరో వై తనికశ్చసః” ఇత్యమరః. కన్యా
 విక్రయం కన్యా విక్రేతారం, సార్థవాహం పణ్యాజీవం, ఉరువృద్ధ్యా
 జీవం అధికకుసీదేన జీవంతం, “కుసీదం వృద్ధిజీవం” మిత్యమరః, ఆద్యూ

సాధారణం, పరాన్నజీవిన మిత్యర్థః. “అద్యూన సస్యి చాదరికః”
 ఇత్యురః వృక్షట కషటవేషం ధూర్తం, శిశ్విదానం దురాచారం
 “శిశ్విదానో కష్టకష్టా” ఇత్యురః. భుక్తుంసం స్త్రీ వేషధారిణి,
 ‘ప్రేషంసశ్చ భుక్తుంసశ్చ భూక్తుం సశ్చేతి సర్తకః, స్త్రీ వేషధారీ పురు
 షః” ఇత్యురః. ఐతే అవశ్యమ్.

ఈ సగరమందలి బ్రాహ్మణులు వేదశాస్త్రములను బూర్ణముగ
 విశేషించివారు, నేలను దున్ని వ్యవసాయముఁ జేసి బ్రతుకువారు, జాడ
 మాపివారు. కూలిపనివలన బ్రతుకువారు, కూతుండ నమ్ముకొనువారు
 సర్తకముఁ జేయువారు, హెచ్చువడ్డీలకప్పునిచ్చి యా వడ్డీధనముతో
 జీవించువారు. ఇతరులపై నాధారపడి పొట్టపోషించుకొనువారు కషట
 వేషముల ధరించి తిరుగువారు. దురాచారపరాయణులు, స్త్రీ వేషము
 లను చాల్చి నృత్యములఁ జేయువారునై యుండిరి.

30. ఉదవహ దిహ వృద్ధో నిర్భృణః క్షీర కణ్ఠా
 మవృణుత కులబాహ్యః సమ్పదన్తః కులీనామ్,
 హతమతి రభిశస్తః ప్రావ్రజ ద్ధూధభోగో
 బహుల ధనరతి ర్రిగ్భ్రాహ్మణం నామశిష్టమ్.

వ్యా :- ఉదవహదితి :- ఇహ ఆత్రనగరే, వృద్ధః అతీతవయాః,
 నిర్భృణః దయారహిత స్సన్, క్షీరకణ్ఠాం అతిబాలాం ఉదవహత్ పర్యణ
 యత్, ఉత్సూర్ణస్య వహ ధాతోర్ద్లజ్. కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః,
 సమ్పదన్తః సమ్పదర్హిత స్సన్. కులీనాం సత్కుల సజ్జాతాం కన్యా
 పూత్రాం అవృణుత వరయామాస, అభిశస్తః పరికాంతాగ్రహణాదినా
 సర్జితః, హతమతిః బుద్ధిదీన స్సన్, గూఢ భోగః గుప్తమార్గేణ భోగా
 ననుభవన్, బహులధనరతిః బహుధనార్జనా సక్తస్సన్, ప్రావ్రజత్
 పరివ్రాజకః అభూత్, ప్రపూర్వక వ్రజగతా వితి ధాతోర్ద్లజ్. నామ
 శిష్టం నామమాత్రావశిష్టం బ్రాహ్మణం భూసురం వత్రి, ధిక్ నిన్దాఽస్తు

తా|| ఈ నగరమున మిక్కిలి వృద్ధుఁడు చాలా చిన్నపిల్లను వివాహమాడెను. వెలివేయఁబడినవాఁడు ధనవంతుఁడై సత్కులజాతయగు కన్యను వివాహమాడఁ దలఁచెను. నిందితుఁడైన మందబుద్ధిగుప్తముగా భొగముల ననుభవించుచు ధనార్జనమునకై సన్యాసాశ్రమమును స్వీకరించెను. ఛీ - ఏమి బ్రాహ్మణుఁడు. పేరునకు మాత్రము బ్రాహ్మణుఁడనిపించుకొనుచున్నాఁడు.

31. సకల నిగమ పుష్కలస్యామ మస్యాం మృషార్థం
పురి వికృత వచోభిః బోధితం బుధ్యమానః,
అవగణిత ధరిత్రీదేవతా హీనపర్వోఽ
ప్రథమ దమితగర్వం కద్వద స్సమృ దన్తః.

వ్యా :- సకలేతి :- అస్యాం పురి అస్మిన్నగరే, ఏవః అయం హీనపర్వః శూద్రాది జనః, వికృతాని విరుద్ధాని వచాంసి వచనాని యేషాం తైః, వేదవిరుద్ధవాది భరిత్యర్థః. బోధితం కథితం. సకలనిగమ పుష్కలస్య సర్వవేద సమూహస్య, మృషార్థం అసత్యార్థం, బుధ్యమానః జానన్, అవగణితాః తిరస్కృతాః ధరిత్రీదేవతాః భూసురాః యేన సః అసమానిత విప్రస్సన్నిత్యర్థః. కద్వదః కుత్సితాని పదన్, 'రథఃదయోశ్చ' ఇతి సూత్రేణ కు శబ్దస్య కదాదేశః. "గర్వవాదీతు కద్వదః" ఇత్యమరః, సమృదన్తః విశ్వర్యమదమ త్తస్సన్, అమితగర్వం అపారదర్పం, అవిధయత్ ప్రకటీచకార, ప్రథమభ్యాన ఇతి ధాతోఃఽజ్.

తా|| ఈ నగరమునఁ గొందరు దుష్టులు వేదముల కపార్థములను గల్పించి యిదియే పరమార్థమని బోధించుచుండిరి. దానిని విని శూద్రాది హీనపర్వుఁడు వేదార్థము నెఱిగినట్లు గర్వించి, బ్రాహ్మణ జాతినే యవమానించి, లక్ష్యపెట్టక సమృదఁధుడై నోటికివచ్చినట్లు పద రుచు, గర్వముచేఁ దనమాటయే యథార్థమని చాటుకొనుచున్నాఁడు.

32. శృతినిగదికమార్గం నాజహ స్పిర్విశేషం

దృఢ మిహ పరపద్యాం నహ్యవాలమ్పితా యమ్,
అమనుత బహు దుఃఖం నో సుఖం మానవోఽభ్యా
పకృత ముపకృతం దుర్వృత్త ఉన్మత్త చిత్తః.

వ్యా :- శ్రుతీతి :- ఇహ అత్ర, ఆయం జనః, శృతినిగదిక
మార్గం వేదవిహితం పథానం, నిర్విశేషం సమ్మూర్ణతయా, స అజహన్
స తత్యాజ. ఓహన్ త్యాగే ఇతి ధాతోర్లజ్. దృఢం స్థిరనిశ్చయేన,
పరపద్యాం పరమార్గం, “సరణిః పద్ధతిః పద్యా” ఇత్యవ రః, సహి-
అవాలమ్పిత, సస్వీచకార, అవపూర్వకస్య అవి అవ గ్రంథనే ఇతి
ధాతోర్లజ్. అద్య ఇదానీం, మానవః మనుజః, దుర్వృత్తః దుష్టప్ర-
ర్తనః, ఉన్మత్త చిత్తః ఉన్మత్త స్వాంతః బహు అధికం సుఖం దుఃఖంచ
నో అమనుత సమేనే మన ఆలోచన ఇతి ధాతోర్లజ్. బహు అధికం
ఉపకృతం అపకృతం వా స అమనుత యద్దుఃఖదాయ యత్సుఖదాయ
యేనోపకారో భవతి యేనాపకారో భవతీతి సవేదేత్వర్థః.

తా। ఈ పత్తనమందలి జనమింకను వేదమార్గమును పూర్తిగ
విడువలేదు. పరమార్థము నింకను స్థిరబుద్ధితో గ్రహింపనులేదు,
ఇందలి జనుఁడు దుష్ప్రవర్తనుఁడు నుస్మత్త చిత్తుఁడు సగుటచేత,
నెద్దాన సుఖముగలదో యెద్దాన దుఃఖము వచ్చునో యేది యుపకారమో
యేది యపకారమో తెలియఁ వాఁడై యుండెను.

33 స జగదుపచిక్షిత్త స్తర్కయ స్పిత్యుదారః

క్వచిదవి పరిగచ్ఛ న్మన్ద మాలోల దృష్టిః,

ప్రమదవన సమీపే గన్ధవాకేన హృష్టో

ఘన మధుర రవేణాగాయ దీప్తం మహత్మా.

వ్యా :- సజగదితి :- మహాన్ ఆత్మా అనుభానః యస్యసః,
మహామనా ఇత్యర్థః, ఉదారః జౌదార్యయుక్తః, దాతేత్వర్థః, సః తాత

33. జగత్ లోకం ఉపచిక్షింషుః ఉపకర్తు మిచ్ఛుః, ఇతి పూర్వోక్త
ప్రకారేణ, తర్కయన్ ఉహమాసః, క్వచిదపి కుత్రచిదపి పరిగచ్ఛన్
సశ్చరన్, మన్దం శనై శ్శనైః ఆలోల దృష్టిః చశ్చలదృష్టిః ఇతస్తతః
పశ్యన్నిత్యర్థః. ప్రపదపనసమీపే ఉద్యానవన సన్నిధౌ గన్ధవాతేన
సురభిల వాయునా హృష్టః ప్రాప్తహర్షః ఘనేన గమ్భీరేణ మధురేణ
స్వాదునా రవేణ ధ్వనినా ఇత్థం ఏవం అగాయత్ జగౌ, గైశబ్దే ఇతి
థాతోర్లజ్.

తా! మహానుభావుఁడు నుదారుఁడుగను నా తారకుఁడు లోక
వృత్తమును గూర్చి తనలోఁదాను దర్శించుకొనుచు లోకమున కుప
కారముఁ గావింపఁదలంచి యొకనాఁ డెటకో పోవుచు రాజాస్తః పుర
సమీపమందలి యుద్యానవన సమీపముననుజేరి యట ఘ్రాణతర్పణ
మగు గాలికిఁ బరవశుఁడై మధురముగ గంభీరస్వభావమున నీక్రింది విధ
ముగఁ బాడనారంభించెను.

34. జనని తవ జనోఽతిక్రచ్చ్య వేదోపదేశం

ప్రతిదిన మచర త్వచ్ఛన్ధహీనో హతాశః,

ఇతి ముహు రభవ స్త్వం సుష్మ రోరుద్యమానా

ద్విజ నినద విలాపై సన్ధ్యయోః కర్మభూమే !

వ్యా :- జ. నీతి :- జనని హేమా తః ! తవ భవత్కాః, జనః
మానవసమూహాః, వేదోపదేశం వేదధర్మం, అతిక్రచ్చ్య అపహాయ,
స్వచ్ఛన్ధహీనః స్వాత స్త్వశూన్యః, హతా ఆశాయోః సః విగతసజ్కుల్ప
స్సన్, ప్రతిదినం నిత్యం సశ్చచార సమచరత్, ఇతి ఇత్థం హేకర్మ
భూమే ! భారణావని ! త్వం, సన్ధ్యయోః ఉభయోః ప్రాతస్సాయం
సన్ధ్యయోరపి, ద్విజానాం పక్షిణాం, “దస్త విప్రార్ణవా ద్విజాః” ఇత్య
మరః, నినదాః రవాః ఏవ విలాపాః రోదన ధ్వనయః, తైః ముహుః
పునః పునః సుష్మ, రోరుద్యమానా రుదన్తి అభవః.

హే మాతః భారతాః ! మత్పుత్రాః వేదమార్గ మపహాయ
కింక రవ్యతా విఘ్నాః వ్రతవిదనం నిరర్థకం సజ్జరన్తితి చి నయన్తి
సన్ధ్యాద్వయే ౩పి విహగరత మిషేణ రోదిషి. అహో దౌర్భాగ్యంతే.

తా! అమ్మా ఓ కర్మభూమీ ! నీ పుత్రులందఱును వేదోప
దేశములను విడిచి యేమిచేయుటకును దోచక, నిరర్థకముగ స్వాతంత్ర్య
హీనులై తిరుగుచుండుటనుగాంచి, యిరు సంజలందును పక్షియరవు
లను మిషచే విలపించుచున్నావు. నీకెట్టి దురవస్థ పట్టినదమ్మా.

౩౩. అనిశ మిహ పురామేక్ష త్రియోదత్త నామ
స్ఫుటతర మధునా తత్సర్వ వర్ణోప్య గృహ్లాత్,
ఇతి శిఖరతరూణా మాకుగేన శ్వసిత్వా
క్షితిభృదయ మముఞ్చన్నిర్దురాశ్రు ప్రవాహమ్.

వ్యా :- అనిశమితి :- ఇహ అత్ర, పురా పూర్వకాలే, త్రి
యః బాహుజః, అనిశం నిత్యం: మే మమ, నామ త్రియ ఇతి నామ
ధేయం, స్ఫుటతరం అతిస్పష్టం, అదత్త దధార, తతా త్రాయత ఇతి
యన్నామ విద్యతే తన్నామ బాహుజః ఏక ఏవ నిత్యం దధారేతిభావః
అధునా ఇదానీం, తత్ తన్నామధేయం, సర్వవర్ణోపి వివిధజాతిసము
ద్భవోపి, అగృహ్లాత్ జగ్రాహ ఇతి ఇత్థం శిఖర తరూణాం కూటస్థ
వక్షాణాం, ఆశుగచ్ఛతీత్యాశుగః వాయుః తేన, శిఖరతరువాతే నేత్యర్థః
శ్వసిత్వా నిశ్వస్య, అయం క్షితిభృత్ పర్వతః, రాజేతి గూఢార్థః.
నిర్దురః జః ప్రవాహ ఏవ ఆశ్రుణి శాష్పాణి, తేషాం ప్రవాహం ధారా
సమూహం, అముఞ్చత్ తత్యాజ.

పురా త్రియ ఇతి నామధేయం తద్వంశీయ ఏవ ధృత్వా
తత్సార్థక మకరోత్, ఇదానీం తన్నామధేయం సర్వవర్ణోపి స్వీచకార.
అహో మమ దౌర్భాగ్యమితి ఆయం క్షితిధరః శిఖరగతవాయు మిషేణ
నిశ్వసన్, నిర్దురమిషేణ ఆశ్రుధారాః అముఞ్చత్. క్షితిభృత్పదేన
రాజాప్యేవం రురోదేత్యర్థాంతరః ద్యోత్యతే.

36 రుచిర మురు గభీరాద్ధాన్వితం తన్నిశమ్య
 న్ననిత మి దవిష్ట శ్రావ్య సుక్తిష్ట గీతమ్.
 ఉపవన తరుకేలీ లోల సూపాలపుత్త్ర
 స్త మవివిదిష దార్యం సాధు గాయన్త ముచ్చైః.

వ్యా :- రుచిరమితి :- రుచిరం మనోహరం, ఉరుః గభీరశ్చ
 యః అర్థః తేన అన్వితం యుక్తం, గమ్భీరభావసముపేతం, స్తనిత
 మివ ఘనఘర్జిత మివ. దవిష్టాదపి శ్రావ్యం అతిదూరాదపి శ్రవణ
 యోగ్యం తత్ అక్లిష్టగీతం మధురగానం నిశమ్య శ్రుత్వా ఉపవనే
 ఉద్యానే యే తరవః వృక్షాః తేషు కేలీ లీలా తస్యాం లోలః ఆశక్తః
 సూపాలత్రిః రాజకుమారః ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ సాధు సుష్టు
 గాయన్తం గానం కుర్వన్తం ఆర్యం పూజ్యం తం తారకం అవివిదిషత్
 వేదితు మైచ్ఛత్. విదజ్ఞానే ఇతి ధాతో సన్ననాల్లజ్.

తా|| గంభీరాద్ధముతోఁ గూడి దూరముగానున్నను శ్రావ్యమై
 మధురమై ఘనగర్జితమువలె వినఁబడుచున్న యాగానమును, సమీపా
 ద్యానమున వృక్ష వాటిలో వినోదముగ విహరించుచున్న రాజకుమా
 రుడు విని, యా గాయకుఁడెవఁడో వానిని తెలిసికొనవలెనని సంకల్పిం
 చెను.

37. వికసితలవనేనా న స్తరం జాక్షికేవ
 క్తివసుత భటేన ప్రార్థ్యమాన స్స విద్వాన్,
 లలిత ధవళవర్ణ స్సచ్చిదానన్దపూర్ణ
 స్సమ చరదివ మన్దం సుత్తమాతజ్జపాతః.

వ్యా :- వికసితేతి :- అన స్తరం గాన శ్రవణాన స్తరం, వికసి
 తలవనేన ఉల్లాసదాననేన, “వక్తా స్థి వదనం తుణ్ణ మానసం లవనం
 ముఖం” ఇత్వమరః. జాక్షికేన జ్ఞాపరికేన, జ్ఞై జీవనకార్యా యస్య

సః జఙ్ఘలత్వా త్వరితగమనేన, దూరవార్తాదికం సీత్వా జీవతేత్సర్థః
జఙ్ఘాకరిక జాఙ్ఘికా విత్త్యమరః క్షితిపసుతభతేన రాజకుమార సేవకే
పార్థమనః పార్థివస్సన్, రాజకుమార స్వామాహ్వాయతి. తత్సమీష
మాగచ్ఛేత్వా హూతస్సన్నిత్యర్థః. లలితః సుందరః ధవళః శ్వేతః వర్ణ
శరీరకా వ్త్రి ర్హస్యః సచ్చిదానంద పూర్ణః పరమాత్మ స్వరూపః, స
విద్వాన్ వజ్రోత స్తారికః, మత్తమాతజ్జపోత ఇవ మదగజ శిశురివ, 'పోతః
పాకోర్భకో డియ్యః' ఇత్యమరః మందం శనై శ్చనైః సమచరత్ సమ్మ
గగచుత్, సమ్పూర్వక చరగతా వితి ధాతోర్లజ్. ఉపమాలాఙ్కారః

తా! తారకుని గానమును విని, యా రాజకుమారుఁ డాతని
నొక భటునిద్వారా పిలిపించెను. ఆ భటుఁడును వికసన్ముఖుఁడై యా
తారకుని సమీపించి రాజకుమారుఁడు మిమ్మాహ్వానించుచున్నాఁడని
విన్నవించెను. అంత, సుందరుఁడు ధవళగాతుఁడు పరమానందరు పుడు
నగు నాతారక పండితుఁడు, మందమంద గమనమున గున్నయేనుగువలె
నాతనికడ కేగెను.

38. స ఉపవనవిశేషా నద్భుతా స్థర్థనీయాన్
స్మితలలిత ముఖాబ్జో లక్ష్మ యన్సత్కవీంద్రః,
అభినవ బహురాజత్కల్పనా మూహమానోఽ
తర దవగతమార్గం తోషిత ప్రాణివర్గం.

వ్యా :- స ఇతి :- సత్కవీంద్రః సత్కవిశ్రేష్ఠః, సః తారకః
అద్భుతాన్ ఆశ్చర్యకరాన్. దర్శనీయాన్ రమణీయాన్, ఉపవన విశే
షాన్ ఉద్యానవనదృశ్య విశేషాన్, లక్ష్మయన్ పశ్యన్, స్మితేన దరహసి
తేన లలితం సుందరం ముఖాబ్జం ముఖవద్మం యస్యః, హాస వికసిత
ముఖారవింద స్సన్నిత్యర్థః. అభినవాం నూతనాం బహు అధికం రాజస్త్రిం
కల్పనాం, ఉహమానః ఆలోచయన్, తోషిత ప్రాణివర్గం సస్తృష్ట
జరాశ్రాంతం, అవగతం విదితం మార్గం పథానం అతరత్ అతిచక్రామ
త్యతరజే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా! సత్కవిశ్రేష్టుడైన యా తారకుడు ఉద్యానవనమందలి వింతలను విశేషములను గాంచుచు, వాని సౌందర్యమునకు మెచ్చు కొనుచు దులౌదాను కొంగ్రొత్త కల్పనల నూహించుకొనుచు, సత్కుష్టలైన జనులతో నిండిన యా తెలిసినత్రోవ వెంటనేగెను.

39. వినయ నమితమూర్థ ద్వార్ స్థితా నీక్షమాణః

ప్రకటితసచివాద్యై రజ్జసా వన్ద్యమానః,

అనుపద మపి ధన్యం స్వం ముదా మన్ద్యమానః

నృపతిసుత చకోరాయాత్రసోఽపూర్ణచన్ద్రత్.

వ్యా :- వినయేతి :- అత్ర, స తారకః, వినయేన వినమితాః సమీకృతాః మూర్ధానః శిరాసి యేషాం తాన్, ద్వార్ధ్వితాన్ ద్వారపాలకాన్, ఈక్షమాణః ప్రశస్త్, ప్రకటితాః కృతపరిచయాః యే సచివాద్యాః సమాత్యాదయః తైః అజ్జసా త్వరితం, వన్ద్యమానః సమ స్కృతస్సన్, అనుపదం వదే వదే, స్వ మపి అత్మాన మపి, ముదా ప్రీత్యా, ధన్యం ధన్యజీవినం, మన్ద్యమానః భావయన్సన్, నృపతిసుతః రాజకుమార ఏవ చకోరః జీవం జీవః, చన్ద్రికాపాయీ పక్షివిశేష శిష్యుర్ధః తస్మై రాజపుత్రచకోరాయ, అపూర్ణచన్ద్రత్ పూర్ణచన్ద్ర వదభవత్. పూర్ణచన్ద్ర ఇవ ఆచరతీతి పూర్ణచన్ద్రతి, ఆచారాధేక్తిప్, లజ్ ఆపూర్ణ చన్ద్రత్.

పూర్ణచన్ద్రం దృష్ట్వా చకోరః యథాముద మవాప్నోతి తథా తం తారకం దృష్ట్వా రాజపుత్రే ముద మనాపేతి భావః, ఉపమాలంకారః.

తా! మార్గమధ్యమున సమశిరస్కులై నిలబడియున్న ద్వాత పాలకులను జూచుచు, తమ్ము దాము పరిచయము గావించుకొని త్వరగా సమస్కరించుచున్న మంత్రి సామంతాదుల సమస్కృతుల నందుకొనుచు, మాటిమాటికి దన్నుదాను ధన్యునిగ భావించుకొ

నుచు, జకొరిజక్షికిఁ జందుకొడువలె నా తారకుఁడు రాజకుమారున
కానందమును సూక్ష్మము.

40. సను తపశ్చ వయస్కం స్వీయ రూపాను కారం
సరసిజ సద్భక్తం సన్నతం రాజపుత్రమ్,
సవిసయ నత శీర్షం సోమ బిమ్బాస్య మార్యం
స పిపిల మవలోక్యా సావనుఖ్య ద్విజేంద్రః

వ్యా:- సమేతి :- సః అసౌ ద్విజేంద్రః సోఽయం బ్రాహ్మణ
సోఽయం బ్రాహ్మణ, సనుః తుల్యః తరుణం నూతనం వయః యస్య తం,
స్వీయరూప నూతన వయస్క మిత్యర్థః. స్వీయం స్వకీయంయ త్ రూపం
తకారితస్య నుకారం స్వసమానరూప మిత్యర్థః. సరసిజాభ్యాం వద్మా
భ్యాం సద్భక్తే తుక్తే అక్షిణే నేత్రే యశ్య తం, పద్మనయన మిత్యర్థః
సద్భక్తజ్ఞైః నుతం సుత్యం, విసయేన నతం నమ్రశీర్షం శిరః యస్య
తం, విసయ మితి త్రమాజ్ఞమిత్యర్థః. సోమబిమ్బవత్ చంద్రమండల
తుల్యం యస్య ముఖం యశ్యతం, ఆర్యం పూజ్యం, తం రాజకుమారం.
అవలోక్య దృష్ట్వా, సపది గద్యః, అనుఖ్యత్ సుఖమవాప, సుఖ,
భాత్యోః కంఠాదిత్వా ద్యక్.

తా|| వయస్సులో రూపములోఁ దనకు సమానుఁడై, సుంద
రుఁడై, తామరపువ్వులాంటి కన్నలు చంద్రబింబమువంటి ముఖమును
గలిగి సజ్జన స్తుతి పాత్రుఁడును వినయవినమితోత్తమాంగుఁడునై
చంద్రు యా రాజపుత్రునిగాంచి యీ తారకుఁడు మిక్కిలి యానం
ది చెను.

41. అనిపసతిపమారో ధారుణీదేవ మౌళిం
సహ్యాదయ మపి పుంసాం మోహనాకారయుక్తమ్,
త మపిరమిత తేజశ్శాలినం సర్వవేదం
సతలగు బసిధిం సోఽవన్దతా వాప్తకామమ్,

వ్యా : అవనిపతీతి :- సః అవనిపతికుమారః రాజపుత్రః, హృదయం శోభనహృదయం, పుంసామపి పురుషాణామపి, మోహః ఆకర్షకః యః ఆకారః రూపం తేన యుక్తం, జగన్మోహన మిత్యర్థః, అపరిమితేన అత్యధికేన తేజసా శాలినం సహితం, అధిక తేజోవస్త్ర మిత్యర్థః, సర్వవేదం సకలవేద వేదినం, సకలగుణనిధిం సర్వగుణనిధానం అవాప్త కామం పూర్ణ కామం, నిష్కామ మిత్యర్థః, తం ధారుణీదేవ మాళిం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, అవన్దత అనమత్, వది అభివాద సన్తుత్యోః ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా : పురుషులనుగూడ మోహింపజేయు రూపముతో, ఉత్తమ మైన మనస్సుతో, అపరిమితమైన తేజస్సుతో నొప్పుచు, సర్వవిద్యావిశారదుడై సకలగుణనిధియై సంపూర్ణ కాముడై యున్న యా తారకునకు రాజపుత్రుడై సమస్కారమును గావించెను.

42. దృత లయపరిమేయం గీత ముద్బుద్ధ తారం
బహుగుణాలితం సజ్జాయ వాగ్దేయ తారః,
అనుపమ కవిరాజోఽవ కృదా శీర్వచాంసి
క్షితిపతివరనూనో వృ ప్రవృద్ధ్యై స్మితాస్యః.

వ్యా :- దృతేతి :- వాగ్భిః గాతుం యోగ్యం గేయం వాగ్దేయం తక్మరోతీతి వాగ్దేయతారః, న విద్యతే ఉపమా సాదృశ్యం యస్య సః అనుపమః కవీనాం రాజా కవిరాజః కవిశ్రేష్ఠః “రాజాహస్సభ్యశ్చ వ్యచ్” ఇతి టచ్, సః తారకః, దృతలయోః దృతాత్మేన లయపిశేషేణ, పరిమేయం పరిమాతం యోగ్యం, ఉద్బుద్ధః వికసితః తారః తారస్వరః యస్య తత్, బహుభిః గుణైః రాగలక్షణైః లలితం మనోహరం, గీతం గానం, సజ్జాయ సమ్మక్ గాత్వా స్మితాస్యః హాసాలక్ష్మత వదనస్సన్ క్షితిపతివర నూనోః రాజకుమారస్య, ప్రవృద్ధ్యై అభివృద్ధియై,

సన్నియో గ్యాని ఆశీర్వాచాంసి ఆశీర్వాదాన్, అవక్ అవోచత్. వచ
వనిభావణ ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా! ఆ తారకుడు కవిరాజు, వాగ్గేయకారుడు అందుచే
నాతడు తారస్థాయిలో దుతలయతో చక్కనిరాగము నాపించి
మంచిమాటలతో నా రాజకుమారు నా శీర్వదించెను.

43. పరిజన ఉభయో రన్యోన్య సఖ్యం చికిర్ష్యో
ర్విజ నృపసుతయో ద్దాగి జితం బోబుధిత్వా,
మణివలయవదేషో ద్యైతయో రిద్ధయో గో
భవదితి వ సమస్తా నిర్భరానన్త మాప్నోత్.

వ్యా :- పరిజనేతి :- సః సమస్తః పరిజనః సర్వపరివార జః
అన్యోన్యసఖ్యం పరస్పరమైత్రిం. చికిర్ష్యోః కర్తుమిచ్ఛతోః, ఉభయోః,
ద్విజసుతశ్చనృప సుతశ్చ ద్విజశ్చవసుతో ద్విజకుమార రాజకుమారా
తయోః, “ద్వంద్వాస్తే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకం సమ్భిష్యతే”
ఇతిన్యాయేన సుతశబ్దశ్చ ఉభయతావ్య న్వయః, ఐజ్ఞీతం హృద్గతం
భావం, బోబుధిత్వా నితరాం విజ్ఞాయ, అద్య ఇదానీం. ఏతయోః
కుమారయోః, ఏషః ఆయం, ఇద్ధయోగః ప్రకాశమానః మైత్రీసమ్మన్ధః
మణివలయవత్, మణినారత్నేన వలయవత్ కజ్జణమివ, వలయేన
కజ్జణేన మణివత్ రత్నమివ, అభవత్ ఆసీత్, ఇతి ఇత్థం, నిర్భరా
నన్తం సమ్ప్రపూర్ణప్రీతిం, ఆప్నోత్ అవాప ఆప్తవ్యాప్త ఇతి ధాతో
ర్లజ్. ఉపమాలక్ష్యరః.

తా! ఆ రాజకుమార విప్రకుమారు లిరువురు నొకరితోనొకరుమైత్రి
గాడింపఁ నుత్సుకులైరి. వారి యభిప్రాయము నచ్చటనున్న పరివార
జనుము బాగుగాగ్రహించి, స్వర్ణకంకణముతో రత్నము, రత్నముతో
స్వర్ణకంకణము కలియునట్లు వీరిమైత్రి గొప్పగా నున్నదని విక్కిలి
యానందించెను.

44. తరుణ పురుషరత్నం సర్వవిద్యా సనాథం
క్షితిపతి తనయ స్వచ్ఛందశీలం విదిత్వా,
సపది స నిజవితే దర్శయిష్య నివీతం
యవనహయ మసా వరోహయ యృమిదేవమ్.

వ్యా :- తరుణేతి :- సం అయం క్షితిపతితనయః సోఽయం
రాజకుమారః. భూమిదేవం భూసురం తారకం, తరుణం యువానం,
పురుషరత్నం పురుషశ్రేష్ఠం “జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమితి
గీయతే” ఇతి నూక్తిః సర్వ విద్యాభి సు నాథం యుక్తం, స్వచ్ఛంద
శీలం స్వతంత్రస్వభావం చ, విదిత్వా జ్ఞాత్వా, సపది తదానీమేవ,
స్వపితే స్వజనకాయ. దర్శయిష్యన్ దర్శనం కారయితు మిచ్ఛన్,
నివీతం సుశిక్షితం, యవనహయం యవన శ్వం, ఆరోహయత్ ఆరోహ
యామాస, ఆజ్ఞా పూర్వక మహాబీజ జన్మని ప్రాదుర్భావే చేతి ధాతోః
ణ్యనాల్లజ్.

తా|| ఈ విప్రకుమారుడు యువకుడు, పురుషశ్రేష్ఠుడు, సకల
విద్యాపారంగతుడు స్వతంత్రుడు. అని గ్రహించి యా రాజకుమా
రుడు వానిందన తండ్రికిఁ జూపింపఁదలంచి, మచ్చికపడిన మంచి యా
జానేయాశ్వముపై నా తారకుని గూర్చుండఁ బెట్టెను.

45. గగనమణి రివ స్వచ్ఛంద భావోఽతిరవ్య
తిమిర మివ మహానాస్తిక్య మారవ్య దత్య,
అకలయదిః తేజో జ్యోతిః జ్యోల్ప విద్వా
న్మ మచరదివ ఘూకః ప్రాజ్ఞతస్థాపకారి.

వ్యా :- గగనమణిరితి :- అత్రేనగరే, స్వచ్ఛందభావ ఇవస్వతంత్ర
భావ ఇవ, గగనమణిః సూర్యః, అతిరవ్యత్ అన్తర్ధాన మగచ్ఛత్.
మహా నాస్తిక్యమివ అవ్యధికనాస్తిక భావ ఇవ, తిమిరం అన్ధకారః

జౌరస్యత్ బలిష్ఠవభూత్, “తిరన్-ఉరన్-ఇతి కాణ్డాదిగణే ధాతూ, తాభ్యాం కణ్డాదిభ్యోయక్” ఇతి యక్ ప్రత్యయః, యగస్తస్య “సనాద్యన్తా ధాతవః” ఇతి ధాతు సంజ్ఞా. తతో లజ అతిరస్యత్, జౌరస్యత్ - ఇతిరూపే అల్పవిద్వానివ అల్పజ్ఞః వణ్డిత ఇవ, జ్యోతిరిజ్ఞః ఖద్యోతః, కేజః కాన్తిం, అకలయత్ అవాప్నోత్, కలగతౌ సంఖ్యా నేచ ఇతి ధాతోర్లజ్. ప్రాజ్ఞతస్థావకాః ప్రాచీనాః మతస్థావకా చార్కాః కేమాం అరిః ఇవ శత్రురివ మతవిరోధీవేత్సర్థః, ఘూకః ఉలూకః సమచరత్ సమ్మక్ సచ్ఛచార, సంపూర్వక చరగతా విజి ధాతోర్లజ్, మ లోపమాలజ్కారః.

శ్లోకేస్త్రీనాత్రి ర్నర్ణ్యతే నగరసామ్యేన. రాజాంతఃపురప్రవేశ సమయే రాత్రి రాసీదితిచ నూచ్యతే.

అత్రనగరే స్వతంత్రభావ ఇవ నూర్యః అన్తర్ధాన మవాప, నాస్తికభావ ఇవ అన్తకారః బలీయానభూత్. అల్పజ్ఞ ఇవ ఖద్యోతః తేజస్వీ బభూవ, ప్రాచీనమత విరోధీవ ఉలూకః సమస్తతః చచార.

తా! ఇందు సూర్యాస్తమయముతో రాత్రి వర్ణింపబడుచున్నది. వీరు రాజాంతఃపురమును జేరుకొని రాత్రియయ్యెననినూచింపబడుచున్నది.

ఈ నగరమున స్వతంత్రభావ మంతరించినట్లు సూర్యుడస్తమించెను. నాస్తికభావము ప్రబలమయినట్లు చీకటి దట్టముగ వ్యాపించెను. అల్పజ్ఞుడు తన ప్రతిభను జూపుచున్నట్లు మిణుగురు పురుగు మిలమిల మెరియుచుండెను. ప్రాచీనమత విరోధి యంతట తిరుగునట్లు గుడ్ల గూబ యంతట దిరుగజొచ్చెను.

సూర్యుడస్తమింపఁగనే చీకటి వ్యాపించుటయు మిణుగురులు మెరియుటయు గుడ్ల గూబలు తిరుగుటయు సహజము, ఇది రాత్రి లక్షణము.

46. ఉడుగణ ఇవ శిష్టాచారవారో వ్యరాజ
 తుహినకిరణశోభే వాభ్యు దైదైవ భక్తిః
 తత ఇవ సమపుల్ల త్కైరవ త్రీస్సమస్తా
 దురుతరనిరతి స్వచ్ఛందజీవే జనన్య.

వ్యా :- ఉడుగణఇతి తతః అనంతరం, ఉడుగణః నక్షత్రసమూహః
 శిష్టాచారవార మివ శిష్టాచార సమూహః ఇవ, వ్యరాజత్ అరాజత
 విపూర్వక రాజ్య దీప్తా వితి ధాతోర్ల జ్. తుహినకిరణస్య చంద్రస్య శోభా
 కాన్తిః. దైవభక్తిః ఇవ దేవతా ప్రీతిరివ, అభ్యుదైత్ అభివృద్ధ్యా అభూత్.
 అభిపూర్వక ఇన్ గతావితి ధాతోర్ల జ్. కైరవశ్రీః కువలయశోభా.
 జనన్య మానవన్య, స్వచ్ఛందజీవే స్వతంత్రజీవనే, ఉరునిరతిరివ అధికా
 నక్తిరివ, సమపుల్లత్. వికసితా ఆసీత్, సమపూర్వక పుల్లవికసనే ఇతి
 ధాతోర్ల జ్. ఉపమాలాజ్కారః.

తత్రనగరే నక్షత్రసమూహః శిష్టాచార ఇవ రరాజ. చంద్రకాన్తిః
 దైవభక్తిరివ వృద్ధి మగమత్. కువలయశోభా జనన్య స్వచ్ఛంద జీవనా
 నక్తిరివ సమస్తాద్వికాస మవాప, పూర్వవదత్రాపి రాత్రివర్ణన మేవ
 నగరసామ్యేన నిరూపితమ్.

తా|| నక్షత్రగణము శిష్టాచారమువలె మిలమిల మెఱయుచుం
 డెను. చంద్రకాన్తి దైవభక్తివలె వెలుగుచుండెను. కలువలశోభ మాన
 పులందలి స్వేచ్ఛాజీవనానక్తివలె సంతట వికసించెను.

ఈ శ్లోకద్వయమందు రాత్రి వర్ణనముద్వారా నగర జన జీవి
 తము నిరూపింపబడెను.

47. చతుర తరధరిత్రీవేవతా వాజిరాజం
 పరిచిత మివ ధృత్వా లీలయాసా ఖలీనమ్,
 పహస్యపతిమతేనా స్కన్ధితాక్లిష్టగత్యాఽ
 గమయ దనరిబాధం పల్లవ నాజసాధమ్.

వ్యా :- చతురతరేతి :- అసౌ చతుర తర ధరిత్రీదేవతా అతిని
 పుణః భాసురః, లీలయా విలాసే, ఖలీనం కవికాం, “కవికాతు

ఖలీనోఽస్త్రీ" ఇత్యమరః. ధృత్వా గృహీత్వా. నృపతినుతేన రాజకుమారేణ, సంల్లవన్ సంభాషణం కుర్వన్, పరిచిత మివ పరిచయోపేత మివ స్థితం, వాజిరాజం అశ్వరత్నం. ఆర్కున్దితా నాతివేగా నాతివిలంబా, ఆక్లిష్టా సుఖప్రదా యా గతిః గమనం తయా, "ఆర్కున్దితం ధోరతిక రేచితం చ్చిత్తం ప్లుతమ్" గాతయోఽమీ పశ్చధారాః" ఇత్యమరః అనదిబాధం శత్రుపీడా విరహితం రాజకాధం రాజస్యాసాదం అగమత్ అనయత్, గమ్ గతావతి భాతోన్మిన్తాల్లజ్.

తా|| నివృణ మతియగు నా తారకుడు, విలాసముగా కళ్యేమును బట్టుకొని, పరిచయమున్న దానివలెనున్న యా గుఱ్ఱమును నడిపించుచు, రాజకుమారునితో మాటలాడుచు సహజగమనమున నెట్టి యాటంకములు లేకుండ రాజభవనము చేరెను.

48. హయవర మథ హిత్వా స్వ స్తికం సోతిరిచ్యా
ద్భుతకర బహుదీపై ర్దీప్యమానో మహాత్మా.
నృపతి సుతగృహీత స్వీయహస్తా ముదా పా
విశ దధిపగృహ నారహ్య సోపానపాలిమ్.

వ్యా :- హయవరమితి :- అథ అనంతరం, నః మహాతామహినుభావ స్స తారకః, హయవరం, అశ్వరాజం, హిత్వా త్వత్వా, స్వస్తికం ప్రాచీద్వారం గృహం, "స్వస్తిక స్వర్వతో భద్ర" ఇత్యమరః, అతిరిచ్య అతిక్రమ్య, అద్భుత కరైః ఆశ్చర్యదాయకైః బహుభిః అనేకైః దీపైః, ప్రదీపైః, దీప్యమానః ప్రకాశ్యమానః, నృపతినుతేన రాజకుమారేణ, గృహీతః స్వీకృతః, స్వీయహస్తాః స్వకరః యస్య నః, ముదా ప్రీత్యా, సోపాన పాలిం సోపానపక్షిం ఆకుహ్య అధిష్ఠాయ, అధిపగృహన్ రాజభవనం, అత్రగృహశబ్దోనిత్య బహువచనః పుంలింగశ్చ "గృహః పుంసేచ భూమ్నోవ" ఇత్యమరః. ప్రావిశత్ ప్రవివేశ, ప్రపూర్వక విశప్రవేశనే ఇది భాతోర్లజ్.

తా! ఆ తాంకుడు వెంటనే గుట్టమునుండి దిగి, తూర్పుదేవిడి గల భవనమునుదాటి, మధ్యమస్థ్య చిత్రనిచిత్రములైన దీపకాంతులలో మొగుచు, రాజకుమారుడు తన చేతినందుకొని నడచుచుండ, సంతోషముగా మెట్లన్నియునుదాటి రాజసౌధమును బ్రవేశించెను.

49. సవయస మనిరుద్ధం రూపవస్త్రం కులీనం

కృతిన మవనిదేవం రజ్జకం లబ్ధవర్ణమ్

గురు మహా భజనీయం మే పితోపాదిశత్రా

గభజ మితి తథేవైత్సమ్మదం రాజపుత్రః.

వ్యా :- సవయసమితి :- ఇహ అస్మిన్జీవితే. సవయసం సమానవయస్కం, అనిరుద్ధం స్వతంత్రం, రూపవస్త్రం సుందరం, కులీనం సత్తులసముత్పన్నం, కృతినం నిపుణం, రజ్జకం వాక్చేష్టాది భిర్మనోహరం, లబ్ధవర్ణం విచక్షణం, అవనిదేవం భూసురం, భజనీయం సేవనీయం, గురుం ఆత్మహి లభస్వ, ఇతి, ప్రాక్ పురా, పితా మజ్జనకః, మేమహ్యం ఉపాదిశత్ ఉపదిదేశ. ఉపపూర్వక దిశ ఆతిసర్జనే ఇతి ధాతోర్లోజ్. అహం, తదైవ పిత్రుక్త ప్రగారేణైవ తాదృశం గురుం. అభజమ్ ప్రాప్నోమ, ఇతి, రాజపుత్రః రాజకుమారః, సమ్మదం ప్రమోదం, ఐత్ అవాప. భజ సేవాయా మితి ధాతోర్లోజ్. ఇన్ గతామితి ధాతోర్లోజ్.

తా! సమానవయస్కుడు, స్వతంత్రుడు, సుందరుడు, ఉత్తమ కులసంజాతుడు, నేర్పరి, పండితుడు, మనోరంజకుడు నయిన బ్రాహ్మణుని గురువును గాఁజేసికొని యాతని సేవింపుమని నాతండ్రి నా కింతకు ముందే చెప్పియుండెను. నేడట్లే యట్టి గురువును నేను పొందగలిగితి నని యా రాజకుమారుడు మిక్కిలి యానందించెను.

50. నపది స కృతకృత్యం పణ్ణితం భోజయిత్వా

పరిషద మథ నీత్వా కుణ్ణితం రాజకీయామ్.

పితర ముఖిక విద్యాకౌతుకం స్వం వదాన్యం
త మవనిపతి పుత్రోఽ దర్శయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా :- సవదీతి :- సః అవనిపతి పుత్రః సోఽయం రాజకు
మార్కః సవదీ సవత్తి, పృతకృత్యం నిర్వర్తిత కర్మకలాపం, వజ్రత
విద్యాంసం తారకం, భోజయిత్వా భోజనాదినా తర్పయిత్వా, అభ
తతః, రాజకీయాం రాజసమ్మన్ధినీ, పరిషదం సభాం, అకుణ్ఠితం నిర్భ
రోధం యథా తథా, నీత్వా ప్రాశయ్య, అధికవిద్యానుకౌతుకం కుతూ
హాలిం, వదాన్యం చాతారం, స్వం పితరం స్వజనకం, తం భూమిదేవం
తం భూసురం తారకం అదర్శయత్ దర్శయామాన, దృశిత్ ప్రేక్షణ
ఇతి ధాతోర్ణ్యనాల్లజ్.

తా|| స్నానసంభ్యాది కర్మకలాపములను నెరవేర్చుకొనియున్న
నూ తాతకునకు పెంటనే భోజనమును పెట్టించి, యా రాజకుమారు
చా తారకుని రాజసభ కెట్టి యాటంకములు లేకుండఁ గొనిపోయి, విద్యా
గుత్తుఁడు వదాన్యుఁడనగు తన తండ్రి కితనిఁ జూపెను.

51. ద్విజతనయ ముదారం సర్వవిద్యావతారం
ధరణి పతివరేణ్యోఽశ్మ శ్రుజాతం విలోక్య,
నిటల ఘటిత హస్త ద్వంద్వ ఆర్కం ప్రణమ్యా
శు త మమితముదోపావేశ యద్రత్నసీరమ్.

వ్యా :- ద్విజేతి :- ధరణిపతివరేణ్యః రాజశ్రేష్ఠః, ఉదారం
మహాస్తం, సర్వవిద్యా యస్మిన్నవతరన్తి స సర్వవిద్యావతారః, సకల
విద్యా వరిపూర్ణ ఇత్యర్థః. తం, అశ్మశ్రుజాతం అజాతశ్మశ్శుం, ద్విజతన
యః బ్రాహ్మణకుమారం విలోక్య వీక్ష్య, నిటలతపే ఫాలభాగే ఘటి
తం విశ్మస్తం, హస్త ద్వంద్వం కరద్వయం యేన సః, కరతలాలంకృత
ఫాలభాగ స్సన్నిత్యర్థః, ఆర్కం పూజ్యం, తం తారకం, ప్రణమ్య నమ
స్కృత్య, ఆశు శీఘ్రం, అమితముదా అధికప్రీత్యా, తం బాలకం

బ్రాహ్మణపుత్రం, రత్నవీరం రత్నాసనం ఉపావేశయత్. సంస్య శేశ
యత్. ఉపపూర్వక విశప్రవేశనే ఇతి ధాతోః ణ్యంతాలజ్.

తా| గడ్డము మీసమురాని లేతవయస్సులోనే సర్వవిద్యావిశారదుడై
వదాన్యుడై యొప్పు నా బ్రాహ్మణ బాలకునింగాంచి, యా రాజన్య
శ్రేష్ఠుడు తన తలపైఁ జేతులుజోడించుకొని నమస్కరించి వెంటనే
పరమానందముతో నా తారకుని రత్నాసనముపైఁ గూర్చుండఁబెట్టెను.

52. రుచిః ముదమనాయనార్య మాలోక్య కేచిత్ .

సపది త మగురాయన్విస్మయం ప్రాప్య కేచిత్,

అపరిమిత ముదోపాశ్లోకయంతాశు కేచిత్

ద్విజమణి మనుఖాయంతాబి వన్ద్యాత్య కేచిత్.

వ్యాః - రుచిరేతి :- అత్ర తత్పరాయాం, కేచిత్ కతిచన
సభ్యాః, ఆర్ఘ్యం పూజ్యం, తం తారకం, ఆలోక్యనీక్య, రుచిరం సుందరం
ఉదమనాయన్త సోత్సుకా అభివన్, కేచిత్, సపది సద్యః, విస్మయం
ఆశ్చర్యం ప్రాప్య తం తారకం అగురాయన్ గురుం భావయన్విస్మ
కేచిత్, ఆశు శీఘ్రం, అపరిమిత ముదా అమితా సంతేన, ఉపాశ్లోక
యన్త అవర్ణయన్, కేచిత్ ద్విజమణిం బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠం, అభివన్ద్య
అభివాదనం కృత్వా, అనుఖాయన్త స్వీయం సుఖం వేదయా మాసుః
ఉత్పూర్వక మనశ్శబ్దాత్ క్షజీలజ్. గురు శబ్దాత్ క్షచీలజ్, ఉపపూ
ర్వక శ్లోకధాతోః ణిచి లజ్. సుఖ శబ్దాత్ క్షజీ లజ్.

“నుఖాదిభ్యః కర్తృవేదనాయాం” ఇతికృజ్. స్వీయ సుఖవేద
నాయా మేవాయం కృజ్. పరస్య సుఖవేదనాయాఽతు ‘పరస్య సుఖం
వేదయతే’ ఇతి వ్యన్త రూపమేవ. స వృత్తిః.

తా| ఆ సభలోనున్న సభ్యులలోఁ గొందఱా తారకునిజూచి,
యుత్సకులయిరి మఱిగొందఱాతని గౌరవింపిరి. ఇంకొక గొందఱు
క్షీర్తించిరి. వేరొక కొందఱు నమస్కరించి సుఖవత్తులమని తెలిపిరి.

53. అభినవరుచిరోహ చిత్రసత్కావ్యసృష్టి
 రవి నకల జనానాం మోహకృద్దాన శక్తేః,
 ప్రమద బహుల పారావారమధ్యే న్యమజ్జ
 న్నఖిల విబుధవన్ద్య స్యాన్య రాణ్ముఖ్య సఖ్యాః.

వ్యా :- అభినవేతి :- రాణ్ముఖ్యసఖ్యాః రాజవరేణ్య సభానడు, నిఖిలవిబుధైః సర్వవన్ద్యైః వన్ద్యస్య నమస్కరణయోగ్యస్య, అన్య తారకస్య, అభినవా నూతనా రుచిరా మనోహరా యా ఊహాభావనా తయా చిత్రం యత్ సత్ ఉత్తమం కావ్యం గ్రన్థః తస్య సృష్టిః నిర్మాణాత్, నకలజనానాం సర్వేషామపి మోహకృత్ అత్యానంద దాయకం యత్ గానం గీతం తస్య శక్తేః ప్రభావాచ్చ, ప్రమదేన ఆమోదేన బహులః పూర్ణః యః పారావారః సముద్రః తస్యమధ్యే, ఆనందసాగర మధ్య ఇత్యర్థః, న్యమజ్జసి నిమగ్నా బభూవుః, నిపూర్వక మర్జిత ధాత్వోర్థ్వా.

తా॥ ఆ రాజసభలోని సభ్యులందఱును సర్వవిబుధ వండ్లుడైన యా తారకునియొక్క, మనోహరకల్పనలతో నపూర్వముగా నున్న కవితాచమత్కృతికిని, సర్వులను మగ్ధులనుగావించు గాన శక్తికిని, పరవశులై యానందసాగరమున మునింగిరి. పరమానంద మనుభవించిరి,

54. కవితీలక ముపాస్యాఽథా చ్ఛగత్కావ్య సఖ్యం
 పాతకర మభివాద్యాఽసౌ సమస్తాగమ జ్ఞమ్,
 స్వనుత మివ విభూష్యక్షణిభర్తా స్వయం తం
 నుఖ ముచితనివాసేఽ వాసయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా :- కవితీలక మితి :- అథ అనంతరం అసౌ క్షోణిభర్తా కురాజా, కవితీలకం కవిశ్రేష్ఠం, అచ్ఛగత్కావ్య అభిమఖం గత్వా, అచ్ఛ ఇత్యవ్యయశ్చ “అచ్ఛగత్కర్థవజ్జేమ” ఇత్యనేన గతిసంజ్ఞాయాం, “కుగతి పాదయః” ఇత్యనేన గతిసమాసే క్త్వీల్యబాదే శేరూపమిదమ్, ఉపాస్య

సంసేవ్య, సఖ్యం మైత్రీం, ఆప్య పాప్య, అభివాద్య నమస్కృత్య,
 సమస్తాగమజ్ఞం సర్వవేద శాస్త్రవేత్తారం, తం, స్వసుతమివ స్వపుత్ర
 మివ, స్వయం విభూష్య స్వయమేవాభరణై రలంకృత్య, ఉచితనివాసే
 సముచితభవనే, భూమి దేవం భూసురం, తం తారకం, సుఖం సుఖం
 యథాతథా, అవాసయత్ న్యవేశయత్, వసనివాసే ఇతిధాతోః
 ణ్యనాల్లజ్.

తా॥ పిమ్మట నా రాజు కవిశ్రేష్ఠుడయిన యా తారకున కెదు
 రుగా నేగి, సేవించి, మైత్రిగావించి, విత్తుడయిన యాతనికి నమస్క
 రించి, తనంతటతాను స్వయముగ జక్కని యాభరణములతో, దన
 కుమారు నలంకరించి నట్లులంకరించి, మంచి భవనమున వానిని సుఖ
 ముగా నుండునట్లు గావించెను.

55. ఉదభవదివ కల్యం ప్రేమ వేదాధికారే
 రటదివ బలిపుష్టాఽ సమ్రదాయా నువాదీ,
 అరుణరుచిరివ స్వచ్ఛంద జీవే చిదాసీ
 దరజవివ రథాజ్ఞ స్వీయ దేశాభిమానీ.

వ్యా - ఉదభవదితి :- కల్యం ఉషః కాలః “ప్రతూషోఽ
 హర్షశ్చ కల్య ముషః ప్రత్యుషసీ అపి” ఇత్యమరః, వేదాధికారే వేద
 మార్గే ప్రేమేవ స్నేహఇవ ఉదభవత్ ఆవిర్భూతావ. ఉదయమియా
 యేత్యర్థః. ఉత్పూర్వక భూధాతోర్ల్లజ్. బలిపుష్టః కాశః, “కాశేతు
 కఠటారిష్ట బలిపుష్ట సకృత్ప్రజాః” ఇత్యమరః. అసమ్రదాయా ను
 వాదీవ సనాతన సదాచార నిరోధీవ, అరటత్ దధ్వాన, రట ధ్వనా
 వితి ధాతోర్ల్లజ్. అరుణరుచిః అరుణశాన్తిః.

స్వచ్ఛందజీవే స్వేచ్ఛాజీవనే చిదివ చై తన్యమివ ఆసీత్ బభూవ,
 రథాజ్ఞః చక్రవాకః, “కోశశ్చక్రః చక్రవాకో రథాజ్ఞాహ్వయ నామ

కః" ఇత్యమరః, స్వీయదేశాభిమానీవ, స్వదేశాభిమానీవ అరజత్
అతుష్యత్, ఇహరాగే ఇతి ధాతోర్లజ్.

ఉపః కాలః వేదమార్గాభిమాన ఇవా వికభూత్. కాకః సనా
తన సమృద్ధాయ విగోధీవ అరటత్, అరుణోదయ కాన్తిః స్వతస్త్వ
జీవనే చైతన్యమివోదచలత్, చక్రవాకః స్వదేశాభిమానీవ అతుష్యత్
అత్రనూర్యోదయ ఉపవర్ణి తః. ఉపమాలజ్కారః.

తా। వేదమార్గమున ప్రేమ యుదయించినట్లు ఉపః కాల
మారంభమయ్యెను. సనాతన సమృద్ధాయ విరుద్ధవాది యరచునట్లు,
కాకి యరవ నారంభించెను స్వచ్ఛందజీవనునియందు చైతన్యమువలె
నరుణకాంతి ప్రకాశించుచుండెను. దేశాభిమానివలెఁ జక్రవాక వక్షి
సంతసించెను. ఉపః కాలముకాగానే కాకులరచును. విమ్మట నరుణో
దయమగును. స్వేచ్ఛాజీవులకుఁ జైతన్యము లభించును, వియోగ
ముతోనున్న చక్రవాకము సంతసించును. ఇట్లు సూర్యోదయము లోక
మునకు సరిపోల్చి చక్కగ వర్ణింపబడెను.

56. సతత మనుచరనౌ సర్వశాస్త్ర ప్రమాణం
ముహు రభిజన యోగక్షమ మాలోచయన్తౌ,
ద్విజసుత నృపపుత్రౌ వధ్యతిష్ఠానతాం తౌ
బహునిపుణతయైః గీర్వా ముద్దిష్టకార్యమ్.

వ్యా :- సతతమితి.-తౌ ద్విజసుతనృపపుత్రౌ బ్రాహ్మణరాజకుమారౌ,
సతతం నిత్యం, సర్వశాస్త్ర ప్రమాణం సర్వశాస్త్రజన్య ప్రమాణ జ్ఞానం
అనుచరనౌ అనునృత్య సర్వగ నౌ, ముహుః పునః అభిజనస్య జన్మ
భూమేః యోగం అప్రాప్య ప్రాప్తిం, క్షేమం ప్రాప్తస్య రక్షణంచ,
అలోచయన్తౌ, చిన్తయన్తౌ బహునిపుణతయా అధిక కుశలత్వేన, ఏక
గీర్వాం ఏకకణ్ఠ్యం, ఉద్దిష్టకార్యం నిశ్చితకరణీయం, కార్యం, అధ్యతిష్ఠా

సతామ్, సాధయితుమిచ్చ నై వభూతామ్, అధిపూర్వకస్థా ధాతోః
సన్నంతాల్ జ్ఞాన్.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును వేదప్రమాణమునను సరించుచు,
మాటిమాటికిఁ దమ జన్మభూమి యోగక్షేమములంగూర్చి యాలోచిం
చుచు మంచి నేర్పగులగుటచే నెట్టి భేదాభిప్రాయములు లేనివార
లయి, స్వసంకల్పిత సిశ్చితకార్యముల నెరవేర్పఁ గోరుచుండిరి.

57 స్వయ మచిర ముపజ్ఞావైభవే నోపలభ్యా
జ్ఞితచతుర గురూణాం బోధనేన ప్రబుధ్య,
ప్రథిత సకలవిద్యాచారభాషా జగత్కాః
సమ జిగమిషతాం తౌ మన్దిరం స్వాధిపానామ్,

వ్యాః:- స్వయమితి :- తౌ కుమారవరౌ, జగత్కాః భూమేః
ప్రథితాః ప్రఖ్యాతాః యాః సర్వాః విద్యాః, ఆచారాః ప్రవర్తన పద్ధ
తయః, భాషాః తాః, స్వయం ఉపజ్ఞా వైభవేన స్వాద్యజ్ఞాన ప్రాభ
వేన, “ఉపజ్ఞా జ్ఞానమాద్యం స్యా” దిత్వమరః అచిరం శీఘ్రం, ఉప
లభ్య సమూద్య, అజ్ఞితాః పూజ్యాః చతురాః నిపుణాః యే గురవః
ఆచార్యాః, తేషాం బోధనేన ఉపదేశేన, ప్రబుధ్య జ్ఞానం లభ్యా,
స్వాధిపానాం స్వప్రభూణాం, సార్వభౌమానాం మిత్యర్థః, మన్దిరం
భవనం సార్వభౌమనివాసస్థాన మిత్యర్థః, సమజిగమిషతామ్, సమ్యక్ గతు
మిచ్చతామ్, సమూర్వక గమ్గతా వితి ధాతో సన్నంతాల్ జ్ఞాన్.

తత్కుమారద్వయ మితి శీఘ్రణాలేన స్వబుద్ధికౌశలేన స్వయ
మేన సర్వా విద్యాః సకలాభాషాః సర్వదేశాచారాంశ్చ విదిత్వా
అనంతరం పూజ్యగురూపదేశేన పఠ్యార్థం విజ్ఞాన మాకలయ్య,
భారతసార్వభౌమ నివాసస్థానం గత్తుమిచ్చ దితి భావః.

తా॥ ఆ బ్రాహ్మణ రాజకుమారులిరువురును, స్వోపజ్ఞా ప్రభావ
మున, స్వయముగ నచిరకాలమున, అన్ని విద్యలను, అన్ని దేశభాష

లను. అన్ని దేశముల యాచార వ్యవహారములను, ఎట్టి గుర్తముల నాశ్రయించి, వారి యుపదేశమహిమచే మంచి జ్ఞానమునకు భారతదేశమునకు సార్వభౌములై యున్న పాశ్చాత్య ప్రభువుల నివాసమునకుఁ బోవ నుకలల్పించుకొనిరి. పాశ్చాత్యదేశ ప్రయాణ గావింప నిశ్చయించిరి.

58. జగదధిపతి మన్వగూఢయ గోపాయితం స్వే
బహువిదితయువానౌ పార్థ్యతౌ దేవదేవమ్,
న సుఖ మితి విదిత్వా స్వైరితా మస్తరేణ
ప్రదిత దృఢమనస్కా వాప్పుతాం ధూమనౌకమ్.

వ్యా :- జగదితి :- తౌ బహువిదిత యువానౌ బహు
యువానౌ తౌ ద్విజరాజపుత్రౌ, జగదధి పతిం సార్వభౌమం, అష్ట
గూఢయ అనుకూలం కృత్వా, స్వే స్వదేశ విషయే, గోపాయితః
రక్షితం దేవదేవం రాజశ్రేష్ఠం, పార్థ్య అర్థయిత్వా, స్వైరితామస్త
రేణ స్వేచ్ఛాం విహ న సుఖం, సుఖం న భవేత్, ఇతివిదిత్వాజ్ఞాత్వా
ప్రదితం ప్రఖ్యాతం దృఢం స్థిరం మనః స్వాస్త్యం యయోస్తా, స్థి
నిశ్చయనా నస్తా విత్యర్థః. ధూమనౌకాం బాష్పయానం నావం ఉత్స
తాం అవావతుః ఆప్ వ్యాప్తౌ ఇతిథాతోర్లజ్.

తా! ఆ కుమారు లిరువురును నకలవిద్యాసనాధులు. యువకులు.
తమదేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు సార్వభౌముల యనుగ్రహ
మావశ్యకమనియును. స్వేచ్ఛ లేని జే సుఖము లేదనియును నిశ్చయించు
కొని వారిరువురును రాజును బ్రార్థించి దృఢనిశ్చయముతో ధూమ
నౌక కడకు (ష్టీమర్) వెళ్ళిరి.

59. పాంయాత్రిక మాతరేణా
ప్రీయేతాం నావికోత్తమమ్,

ప్రీత్యా సాప్తపదీవేన
పోతవాహం సుహృద్వరౌ,

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్ఞాడాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి
విరచితే కావ్యాక్షేపే మహాకావ్యే.

ద్వితీయ స్సర్గః

వ్యా :- సాంయాత్రికమితి :- సుహృద్వరౌ మిత్రశ్రేష్ఠౌ, తౌ
కర్ణధార, ఆతరేణ తరవణ్యేన, “ఆతర స్తరపణ్యం స్యా” దిత్యమరః,
వాఃమూర్తిశ్చ పోతవణిజం. “సాంయాత్రికః పోతవణిగి” త్యమరః,
ప్రీత్యా ప్రియా, నావికోత్తమం కర్ణధారశ్రేష్ఠం, ‘కర్ణధారస్తు నావిక’
ఇత్యమరః, సప్తభిః పదైః భవతీతి సాప్తపదీనం స్నేహః, తేన, పోతవా
హం కావ్యనారం “నిరూపకాః పోతవాహః” ఇత్యమరః, అప్రీయే
కామ్ - ప్రీత్యాన్ చక్కలు.

కా/ ఆ మిత్రులిరువురును నౌకాప్రయాణమున రుసుమువుచ్చు
కొను వత్తికునకు సుంకముఁ జెల్లించి, చుక్కానిపట్టు కర్ణధారుని ప్రియ
వాక్యములఁ దృప్తిపరచి, పడవనడుపువానితో మైత్రిగావించుకొని వారి
మువ్వర నానందపరచిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ద్వితీయస్సర్గః.

తాంకే తృతీయ స్కంధః

లి వ థ కా ల :

1 ధున్వన్తై దేహసాక్షాభిమానం ధూమమివ ద్విజౌ
త్రైకాంబరైరయితం : కోలాంచక్రతుస్సోస్వి భవామ్ముఖే.

భాగవత భాగ్యవ్రాతః - ద్విః జాయత ఇతి ద్విజః, తౌ ద్విజౌ
దేహసాక్షాభిమానం క్షేపితకమాకౌ, మాతృగర్భాన్నిర్గమనం ముఖే
భాగ్యవ్రాతః, త్రైకాంబరైరయితం, ద్వితీయం జన్మ, తాంకే భా
గ్యవ్రాతః తాం ద్విజన్మం వర్ణిస్తుమ్. దేహసాక్ష్యే స్వతంత్రసుఖే, తా
ంకే భాగ్యవ్రాతః, భూమి రుచి. ధున్వన్తై పరిత్యజన్తై, భవామ్ముఖే
భాగ్యవ్రాతః. శ్రీరామ్ ఆశ్రితాన్జనాన్, తారయితం తీర్థా
న్తై, తాం ద్విజన్మం కోలాంచక్రతుః కోలవదకురుతామ్ "ఉదయత
న్మం కోలాంచక్రతుః కోలాంచక్రతుః"

భాగ్యవ్రాతః భూమి రుచి భూమి ముత్స్యజన్తీ స్వనంని విష్ణువ్రాతః
భూమి రుచి భూమి రుచి భూమి రుచి భూమి రుచి భూమి రుచి
భూమి రుచి భూమి రుచి భూమి రుచి భూమి రుచి భూమి రుచి
భూమి రుచి భూమి రుచి భూమి రుచి భూమి రుచి భూమి రుచి

ద్విజయోః కోలత్కథనేన రూపకాలజ్కారః. నామధాతుత్వే
త్వత్కథానేన విజయోగేతిత్.

తా|| భూమినాక పొగను బయటికి జమ్ముచు తనయందున్న
జనులను నముద్రమునుండి దాటించునట్లు, ఈ ద్విజరాజకుమారు లిది
త్వత్కథానేన విజయోగేతిత్. జనుల నుద్ధరించుటకై సిద్ధపడిరి. ఆ కార్య
మునుకొని పరిజదేహసుఖమును గూడఁ బరిత్యజించిరి.

2 చక్రవర్తే పిమన్వతః చలిదుఃచ్ఛాడమాడవాన్
వైః ప్రకృతయామాపి ధ్వనన్కుక్కుటపజ్జనాన్.

శ్వా:- చక్రవర్తశిలి:- చక్రే పతే ఇచచక్రవతే, పతా
 ణః చక్రవర్తయ మిత్యర్థః, విధున్వానః కమ్యయన్, ఉన్నతా ఉన్న
 తా మాదా ధ్వజయస్థిః యస్యాస్స ఉన్నతమాదా, చలన్తీ చక్ర త
 తాదా యస్యాస్స చలదుచ్చాదా, చలదుచ్చాదా మాదా చక్ర
 తాదా చలదుచ్చాద మాదా, "గోష్ఠియో రుపసజ్జ్యే స్తేతి విస
 జ్జ్యే హాస్యః, సా అస్మిన్నస్తీతి చలదుచ్చాద మాదాన్, ప
 త్యర్థః, చలదున్నత పతాకాలజ్జ్యత ఇతి భా.ః, కుక్కుటోష్ఠ్యే
 త్యర్థః, ఉన్నత శిఖాలజ్జ్యత శిరస్కత్వాత్, తాదృశః ప
 త్యర్థః, ధ్వజన్ శబ్దం కుర్వన్, కుక్కుటకత్ చరణాయుగ ఇవ జ
 యాక్మమానవాన్, ప్రబోధయామాన, ఉపమాలజ్ఞా. ౭౪.

శిఖావలః కుక్కుటః స్వపతౌ కమ్యయన్ ఉపకాతే ధ్వజం
 క్కత్వా యథా మానవాన్ నిదాతః ప్రబోధయతి, తద్వదయం
 తన్నతద్వజకటాలజ్జ్యతః ప్లవః స్వచక్రే కమ్యయన్, ఉచ్చైస్సరం
 క్కత్వా, ప్రయాణోన్ముఖా న్మానవాన్ ప్రబోధయామాన.

తా! తలపైఁబెద్ద పింఛముగల మగకోడి, వేషవజామున తన
 రెండు రెక్కలను జాడించి, పెద్దగాఁ గూత పెట్టి నిద్రనుండి జనులను
 లేపునట్లు, ఎత్తయిన ధ్వజముపై పతాకాగ్రములతో నొప్పు నా
 వడన తన రెండు చక్రములను గదువుచు, ప్రయాణోచ్ఛక్తులయిన
 వారిని సిద్ధముగా నుండుడని బోధించునట్లు పెద్దగాఁ గూతవేసెను

౩. వాతప్రకోపం శమయన్దీపయన్జ్వలరానః || ౧ ||

నో తనో తూర్ణయన్ధాతూన్వైన్యామాసి ప న వికః.

శ్వా: వాతేతి:- సః నావికః కర్ణధారః, వాతప్రకోపః వాయు
 ప్రకోపం, వైద్యవత్ వాతదోషాధిక్యం, శమయన్ శాన్తి మాపాదయన్,
 జరాసలం ప్లవగర్భదేశస్థ మగ్నిం అన్యత్ర జాతరాగ్నిం ఉద్దీపయన్,
 దీప్తుం కుర్వన్, నాః ఏవ తనుః శరీరం, తస్మాః, ధాతూన్ అవయ

వాన్ అన్యత రక్తవజ్జాదిధాతు విశేషాన్, ఊర్జయన్ ఊర్జస్య
దృఢాన్ముర్చ్ఛన్, వైద్యామాన వైద్య ఇవ బభూవ. వైద్య
దాచారాశ్చే క్విపిలిట్.

యథా వైద్యః వాతపిత్త కఫానాం మధ్యే వాతస్య మూలః
శమయన్, జాతరాగ్ని ముద్దీపయన్, రక్తాదిధాతునాం ప్రప్తిం తపో
తథా ఆయం నావికః వాయుబాధాం వారయన్, గర్భస్థాగ్ని ముజ్జీ
యన్, అవయవభాగాన్ దృఢీకర్వన్, ఉపచచార, శ్రేష్ఠగర్భితోజః
రూపకాలక్మరః.

తా! ఆయుర్వేదవైద్యుఁడు ముందుగ వాతప్రకోపమును
దగ్గించి, అజీర్ణతను బోగొట్టుటకు జాతరాగ్నిని వృద్ధిగావించి, ధాతృ
లకు బుష్టినొసంగి శరీరము నారోగ్యవృత్తముగావించునట్లు, ఈ వా
కుఁడు, వాయువేగము నడ్డుకొనుచు, లోనున్న యగ్నిని మండించుచు
పడవభాగములను దృఢములుగా నొనర్చి, పడవను సిద్ధముగానుంచెను

4. అస్తర్దధౌ మహీ దూరే వృజ్ఞాన ఇవ సంస్కృతిః.

పయోధిమద్యే దిక్కాల భేద ఏవ న దిద్యుతే.

వ్యా :- అస్తర్దధావితి :- దూరే దూరదేశే, మహీ భూమి
వృజ్ఞానే సమూర్ణే ఆత్మజ్ఞానే, సంస్కృతిరివ సంసార ఇవ, అస్తర్దధౌ
అస్తర్ధాన మగాత్, మహీమణ్డలం దృష్టివిషయ మతిక్రాంత మిత్కర్ణః.
పయోధిమద్యే సముద్రస్య మధ్యభాగే, దిశాం ప్రాచ్యాదీనా మాశా
నాం, కాలస్యభూత వర్తమానాదికాలస్య చ, భేదఏవ వికల్ప ఏవ. న
దిద్యుతే న జ్ఞాయతే, దుధాఞ్ ధారణ పోషణయో రితి ధాతోలిట్.
ద్యుతదీప్తావితి ధాతోర్లిట్.

ధూమనౌకాయాం దూరంగతాయాం భూమి రద్వస్తాపిత్,
యదా నౌకా మధ్యే సముద్రం గతా తదా దిగ్భేదః కాలభేదశ్చ
నాజ్ఞాయే తామితి భాషః. ఉపమాలక్మరః. స్వభావోక్తిశ్చ.

తా॥ ఆ ఘోషనౌక సముద్రములో దూరముగ నేగుచుండ,
 ఘోష యాత్మజ్ఞానముకలుగ సంసారము కనబడనట్లు తానరాదయ్యెను.
 "క్షాతే తత్త్వే కస్యంసారః" అని జగద్గురు వచనము, పడవ సముద్ర
 విజృంభమును బ్రవేశించగనే, యే దిక్కు పక్కనున్నదో, యెంతకాల
 మునునదో యేమియును దెలియబడలేదు.

1. క్షయవృద్ధి ఆశయస్య జన్మభూమ్యన్యరాష్ట్రయోః,
 క్రమశోఽను బభూవాతే జనైర్మాతృకలత్రవత్.

వ్యా :- క్షయవృద్ధి ఇతి :- జనైః నా కాపర్యాత్మమానవైః,
 జన్మభూమౌ జన్మన్తరే, అభిజన ఇత్యర్థః. అన్యరాష్ట్రే రాజ్యాన్తరే చ,
 పరరాష్ట్రే ఇత్యర్థః. ఆశయస్య అభిప్రాయస్య, తత్ప్రవృద్ధిని సమ్మన్దార్థే
 వక్ష్యే. క్షయశ్చ వృద్ధిశ్చ క్షయవృద్ధి నాశనాభివృద్ధి, మాతః జనన్యాం,
 (ంతే) భార్యాయాం చ, ఇవ క్రమశః క్రమానుసారేణ, అనుబ
 భూవాతే అన్యభూయేతామ్. అనుపూర్వస్య భూమిత్రయామితి దాతోః
 కర్మణిలిప్త. మాతాచ కలత్రం చ తయోఽివ మాతృకలత్రవత్.
 మాతరీవ కలత్ర ఇవ ఇతి సమ్మన్దః, ఉపమాగర్భితః యథాసంఖ్యా
 లక్ష్కారః.

యథా ఆచారా మాతరి స్థితోఽనురాగః వశ్యాత్ భార్యాయా
 మాగతాయాం క్షీణోభూత్వా, తస్యాం వర్ధతే. తథైవ జన్మభూమి
 స్థితోఽనురాగః క్రమశః క్షయం యాత్వా అన్యరాష్ట్రేవృద్ధి మగచ్ఛ
 తితి భావః.

తా॥ ముందు తల్లియందున్నప్రేమ, భార్యగాగానే యచ్చట
 పెరిగి యచ్చట క్షీణించుచుండును అట్లే యీ పడవ యందలి జనులు
 మాతృభూమియందలి యభిమానమును విడుచుచు, పరరాష్ట్రమందభి
 మానమును గ్రహముగాఁ బొందుకొనుచుండిరి.

6. భేదం భేదం కూపకేన దివ మత్పాధరాతలమ్.

భానం భాన మకూపారం దారం దారం జగమ నోః.

వ్యా - భేదం భేదమితి :- నోః ధూమనౌకా, కూపకేన గుణవృత్తి కేణ, నౌకాశ్చ జే నేత్యర్థః, "కూపకో గుణవృత్తి క" ఇత్యమర్థః, దివ మభి గన మభితిః, భేదం భేదం భిత్వా భిత్వా, భిదిర్ విదారణ ఇతిభాతోర్థముల్, ఆధరాతలం ఆరసాతలం భానం భానం భాత్వా భాత్వా, భవతివదారణే ఇతి భాతోర్థముల్, అకూపారం సముద్రం, "సముద్రోబ్ధిర కూపాః" ఇత్యమర్థః, దారం దారం విదీర్య విదీర్య, ద్యౌ, విదారణే ఇతిభాతోర్థముల్, జగమ అగమత్, గమ్ గతాంతి భాతోర్థిత్.

తా! ఆ ధూమనౌక తనయం దెత్తుగానున్న ధ్వజ స్తంభముచే నాకాశమును వేరుచేయుచు, అదుగుననున్న జలపముచే పాతాళమును ద్రవ్యచు సముద్రమును జేల్చుకొనుచుఁ బోవుచుండెను.

7. దిక్సూచి యస్త్రమవసా కర్ణభాతాత్మనాఽన్వితా,

సర్వభూతమయీ నౌకే వాఙ్భౌ జలదేవతా.

వ్యా :- దిక్సూచీతి :- దిశః పార్శవాదీన్ సూచయతి బోధయతి ఇతి దిక్సూచి తత్ యంత్రం సాధనం, మనః ఇవ, తేన, మనస్సద్భుత దిక్సూచి యస్త్రేణేత్యర్థః, కర్ణాన రః ఆత్మా చేతనేవ తేన, జీవిరూప నావికే నేత్యర్థః, అన్వితా యుక్తా, సర్వభూతమయీ సర్వప్రయాత్మ జనసహితా, అథవా అగ్ని వాయ్వాది భూతసహితా, అన్యత్ర సకలజల జన్తు సముపేతా, నౌకా ప్లవః, జలదేవతేవ జలాధిష్ఠానదేవతేవ, అబ్ధా చకాశే, ఆజ్ పూర్వక భాధాతోర్థిత్.

యథా సకలయాదోభిః మనసా జీవేన చ సహితా జలదేవతా భూతి, తథా అసా నౌకా ప్రయాత్మజనైః అగ్ని వాయ్వాది భూతైః,

హిక్మది యస్తేణ, కర్ణధారేణ చ సముపేతా రరాజేతిభావః శ్లేషాను
వాగతోపమాలంకారః.

తా! ఆధూమనౌకయందు ఓక్కులను దెల్పు యంత్రము గలదు.
చుక్కని పట్టుకొని నావికుడు కూర్చొండెను. అగ్ని వాయ్వాది భూత
ములును చాలమంది ప్రయాణికులునుండిరి. అట్టి నౌక, మనస్సుతో
శక్తితో సర్వప్రాణి జాతముతోఁ గూడిన జలాధిపాన దేవతవలె
రాణించుచుండెను.

1. ఉపరిష్టా త్పార్శ్వతోఽథో దర్పణీభూతవారిధేః.

దర్శనా ద్దిక్షు వియత స్సాంతరాల ఇవాట నౌః

వ్యా:- ఉపరిష్టాదితి :- సా నౌః, అసౌ ధూమనౌకా, పార్శ్వతః
ఉభయ పార్శ్వయోః, అభః అధోభాగే చ, దర్శనాత్ దృష్టిగోచర
త్వాత్, ఆదర్పణః దర్పణః సమృద్ధ్యమానః భూతః దర్పణీభూతః,
ఆదర్శీభూత ఇత్యర్థః. వారిధిః సముద్రః యస్య, తస్య, వియతః గగనస్య,
ఉపరిష్టాత్ ఉర్ధ్వభాగే, అంతరాలే సుధ్వస్థతే, దిక్షు సర్వాను
విశాను ఆట ఇవ సర్వ చారేవ. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః, అటగతా వితి
భాతోర్ద్వితీ.

అధోభాగే పార్శ్వద్వయేచ, స్వచ్ఛ జలతయా ఆదర్శిభవస్థితే
సముద్రే ప్రతిబింబితస్య గగనస్య ఉపరి అంతరాలే దిక్షుగచ్ఛతీవ సా
కౌక రరాజేతి భావః.

తా! సముద్రము స్వచ్ఛజలమగుటచేసి, ఆ నీటియందు గగనము
అక్షయమువలె ప్రతిబింబించుచుండెను. అన్నివైపుల కిందుమీదుల
నాగగనము ప్రతిబింబించుటచే, సముద్రముపై పోవునౌక ఆకాశమున
మీద, మధ్యభాగమునుండి దిక్కులకేగుచున్న దాయననట్లుండెను.

9. ఉత్తానేఽబ్ధి వృకాలః ప్లాఽస్థిరతాఽ దమ్పరావ్యతః,
అల్పజ్ఞ ఇవ గమ్భీరే బభూవాచ్చ సుధీ రివ.

వ్యా :- ఉత్తాన ఇతి :- సః అబ్ధిః సముద్రః, ఉత్తానేఽబ్ధి
వృదేశే, కాలమ్మేణ ఆపిలత్వేన, అస్థిరతయా చాశ్చ త్వేన, అజ్ఞ
రేణ సంరమ్భేణ చ, అన్వితః యుక్తః, అల్పం జానాతీత్యల్పజ్ఞః ఇ
జ్ఞానీ, స ఇవ గమ్భీరే అగాధే, అచ్చః నిర్మలస్యన్, సుధీరివ సుధీ
ఇవ, బహుజ్ఞ ఇవేత్యర్థః, బభూవ అభూత్.

యథా అల్పజ్ఞానీ కలుషబుద్ధ్యా, చపల స్వభావేన, అధికము
మ్మేణచ సంయుక్తో భవతి తథా అయం సాగరః గాఢస్థలే కలుషజ్ఞః
చపలశరణైః అధికాడమ్బరేణ చవర్తతే. యద్వత్ సుధీః బహుజ్ఞః అజ్ఞ
హృదయః శాస్త్రస్వభావః నిరాడమ్బరశ్చ భవతి తద్వత్ ఆయమాశ్చ
స్థలే నిశ్చలో నిర్మలో నిరాడంబరశ్చ బభూవేతి భావః. ఉపమానశ్చ
భూసత్తాయా మితిధాతోర్ని త్.

తా। అల్పజ్ఞః డెప్పుడును, కలుషితస్వాత్మఃడై చపలచిత్తుడై
డాబుదర్పములతోఁ గూడి యుండును. అట్లే యీ సముద్రముగూడ
లోతులేనిచోట్ల కలుషజలముతో కదలుచున్న తరంగములతో నభి
సంరంభముతో పెద్ద ధ్వనితోనున్నది. బహుజ్ఞఃడైన పండితుడు
నిత్యము నిర్మలస్వాత్మఃడై శాంతచిత్తుఃడై నిరాడంబరుఃడై యుండును
అట్లే యీ సముద్రముగూడ లోతైనచోట్ల స్వచ్ఛజలముతో నిత్యము
గమై నిరాడంబరమైయున్నది.

10. అన్యగ్భావం తరిం నిన్యే నత్పథం వఖి వన్మరుత్.

భాగ్యే నాపృశ్చరారోగ్యం వర్వే నాయాత్రికా అవి

వ్యా :- అన్యగ్భావమితి :- మరుత్ వాయుః, తరిం వౌకా,
సఖివత్ మిత్రమివ అన్యగ్భావం అనుకూలౌ భూత్వా నత్పథం స్థైర
హితం పథానం మిత్రవత్ సత్పురుష మార్గం నిన్యే అవయో కి

నామకే ఇతి ధాతోర్లిట్. సర్వే నౌయాత్రికా అపి నౌకావయతారః
 క్షత్వేన భాగ్యేన భాగ్యవ శేన, చిరారోగ్యం చిర కాలం రోగహీన తాం,
 అప్ర! అవాపుః అవ్వవాప్తౌ ఇతి ధాతోర్లిట్. ఉపమాలాంకారః, అగ్ర
 విః పార్శ్వతః పృష్ఠతో వాయః అనుకూలో భూత్వా ఆస్తే సః అన్వ
 గ్యవ ఇతిర్థః.

యథాత్మాన మనుస్మత్యాయాంతం జనం వయస్వీతమ
 క్షత్వాంతం నయతి తథా వాయుః స్వమనుస్మత్కాగచ్ఛంతం ప్లవం నిరా
 క్త్యం నినాయ తదా తస్మిన్ఫితా యాత్రికాః భాగ్యవశాదధిక
 మారోగ్య మవాపుః.

తా! ఉత్తమ మిత్రుఃకు తన్ననుసరించి వచ్చువానిని సన్మా
 దమునకుః గొనిపోవుటలు అనుకూలవాయువు పడవను మంచిమార్గము
 నేతే తీసికొనిపోవుచుండెను. ఆ పడవయందలి యాత్రికులందఱను భాగ్య
 వశమున ఆరోగ్యవంతులై చిర కాలముండిరి.

11. మాత్మకాల మనుష్ఠాటాం పమావేశ స్పృహస్మయైః.

అహారాత్రే విదాంచక్రే ధూమనౌకా ప్రయాత్పభిః

వ్యా :- నూత్నేతి :- నూత్న కాలే నూతన సమయే యే సమా
 గతాః మనుష్యాః జనాః, తేషాం, సమావేశః సమాగమః, సవిర్గయైః
 ఆశ్చర్యవరవశైః, ధూమనౌకా ప్రయాత్పభిః ధూమనౌకా ప్రయాణ
 మాచరద్భిర్జనైః, అహారాత్రే శ్చ అహారాత్రే దివారాత్రే విదాం
 చక్రే అజ్ఞాయ, విదజ్ఞానే ఇతి ధాతోఃలిట్.

మార్గమధ్యే తత్ర తత్ర కేచన జనా ఆగత్స అహని చ రాత్రౌచ
 తా నౌకా మారోహన్తిస్మ, తదా తత్రస్థా జనాః ఆశ్చర్యవరవశా
 అభావన్, కాలజ్ఞాశ్చ అభవన్.

తా! రేయిబవళ్ళు మార్గమధ్యమునఁ బడవ నెక్కి తమతోఁ
 గలియుచున్న ప్రయాణికులను జూచి, పడయందున్నవా రాశ్చర్యవదు
 చుండిరి. రేయిబవళ్ళను గ్రహించుచుండిరి.

12 అస్త్రస్పృశ్యమిదే చూమీద్రాస్తన్మర్మై కాపకారిణః,
సజ్జనీపద్రవకరా రాద్వాస ఇవ నూచకాః.

వాక్యం - అస్త్రస్పృశ్యమిదమనావతిః సముద్రస్య అస్త్రః అస్త్రస్పృశ్యమద్రోతిస్మిన్ కా
రాస్త్రానాత్మే నౌకాపకారిణః నౌకానా మపాయమాచరన్తః ఖిన్త
తేవాన్తః మహ్మః ధ్రాః మహీధాః మహీధరాః, రాద్వాసే రాజకన్తః
సజ్జనానాం సత్పురుషానాం ఉపద్రవకరాః అపకారకారిణః, నూచకా
ఇవ కన్తేపరా ఇవ తిథుః అతిస్థన్. స్థాధాతోర్ద్రిచ్ఛ. ఉపమాలక్ష్మణ
తా! రాజంతఃపురములలో సత్పురుషుల కపకార మాచరించు
కొండెగాంధ్రున్నట్లు. అసముద్రాంతర్భాగమున పడవల కపాయమాచరి
నవలెను కొండెగు గలవు.

13 వేదాయామివ ఏచ్ఛ్యాం తీ దోలయామాస కచ్చవీ,
విహజ్యమి ఇవేలూపీ నండిడ్యే గుణవృక్షకమ్.

వాక్యం - వేదాయామితిః - ఏచ్ఛ్యాం తిచ్ఛే కచ్చవీ కూర్వాజ్ఞా
వేదాయాం వేలికాయాం, స్త్రీ ఇవ కాస్తేవ, దోలయామాస, వేలి
సంప్రకారి, వేలిధాతోర్ద్రిచ్ఛ. ఉలూపీ మత్స్యశిశుః "ఉలూపీ శిశుః
స్వయా" కత్మయరః. గుణవృక్షకం కూపకం, నౌకాధ్వజ మిత్త్యర్థః
విహజ్యమ ఇవ పక్షిప. నండిడ్యే ఉదడయత, దీ విహాయనాగతాని
ధాతోర్ద్రిచ్ఛ. ఉపమాలక్ష్మణః.

యథా అంగనా వేలికాయాం స్థిత్యా ముహుర్ముహాః పుట
వశ్యాచ్చ వేలికయా సహ చలతి, తథా కాచన కచ్చపాజ్ఞా తల్లి
మామహ్మ అగ్రతః వృష్టతశ్చ తిచ్ఛేనా సహచలతి, యథావిహజ్య
వృక్షాగ్రంజయతే తథా కశ్చన మత్స్య శిశుః నౌకాధ్వజగ్రమారోధు
ముపదయతి.

తా! ఉయ్యెలలోఁ గూర్చొని యాదుది ముందుకు వెనుకకు
నుయ్యెలతోఁగిరి యూగున ట్లొకయాడ తాబేలు తరంగముపై

మాగుచున్నది. పక్షి నోలనుండి చెట్టుకొమ్మపై కెగురునట్లు ఒక చిన్న
చుట్ల వడవ స్తంభము మీదికెగురు చుండెను.

14. బహుగమీర మ ద్యే= బే సాంచక్రే తవిజ్ఞిః॥

జీవనస్య కథకారీ లోభోరాజ్ఞో యథాహ్వాది.

వ్యా:- జీవనస్య జలస్య, అన్యత్ర జీవికాయాః క్షోభకారీ
భంగకర్తా, "జీవనం భువనం వనం" "ఆజీవో జీవికావా ర్తా వృత్తిర్వృత్తిన
కుశో" ఇతి చామరః. తిమింగిలః మహామత్స్యః, తిమింగిలతి గ్రసత ఇతి
తిమింగిలః. రాజ్ఞాం నృపాలానాం, హృది హృదయే, లోభోయథా లోభ
సుఖ ఇవ, అద్యేః సముద్రస్య, బహుగమీరః అధికాగాఢః యః మధ్య
క్షేః అన్తర్భాగః. తస్మిన్, సముద్రాగాధా నర్జల ఇత్యర్థః. ఆసాంచక్రే
ఉవాస, ఆసథాతోః క ర్తిరిలిట్. శ్లేషగర్భితోప మాలజ్ఞాంకరః.

కా! రాజుల హృదయములలో బ్రతుకునకే మువ్వనుడెచ్చు
లోభగుణమున్నట్లు, ఆ సముద్రమున అగాధజలాంతరమున లోతు
స్థానా తిమింగిలమును పెద్దచేప నివసించెను.

అన్ని దోషములకంటె లోభము మహాదోషము "లోభః
పాపస్య కారణం" అనినూక్తి, అది జీవితమునకే ప్రమాదమును
కెచ్చును. అట్లే ప్రమాదకరమగు మత్స్యము తిమింగలము. అది పెద్ద
పెద్ద చేపలకే మ్రింగును. అది యీ సముద్రమున నున్నదని భావము.

15. చకాసామాన సీతేవ తోయరేఖా తరీకృణా,

పోతాధానోద్గమో వీజవాపేన సదృశో బభౌ.

వ్యా: చకాసామానేతి - తరీకృతా నాకాగమనేన నిష్పన్నా
తోయరేఖా సీయ స్తవన్భాసమానా జలరేఖా, సీతేవ లాజ్ఞల వద్ధతి రివ,
"సీతా లాజ్ఞలవద్ధతి" రిత్యవిరః. చకాసామాన ఆబభౌ. చకాద్భవీష్టా
వీజి థాతోః అన్ధాతోరను ప్రయోగేలిట్. పోతాధానస్య తుద్ర

మ తస్మాన్మ సఁఘాతస్య, “క్షుదాన్లవత్స్య సఁఘాతః పోతాభాః”
మిశ్మమరః, ఉద్గమః బహిరా విచ్ఛావః బీజానాం ధాన్యాదీనాః
వాపేన ఆవాపేన సదృశః సమానః, బభౌ చ కాశే భాదీప్తావతి ఖళో
ర్లిప్త్, ఉపమాలక్షోః.

తా! ఘావశౌక సముద్ర మథ మునుండి యేగుచుండగా
ఆందలి జలము రెండు పాయలుకాగా మథ, నేర్పడిన రేఖ వాగేటిచాలు
వలె గనబడుచున్నది. ఆ నీటి యడుగున నున్న చిన్న చిన్న చేజ్
గ్రుడ్లు, నీటినుండి బయటికివచ్చి ఆ చాలులోఁ దేలి, పొలములో నాగితి
చాలులోఁ జల్లఁబడిన విత్తనములవలె గనబడుచుండెను.

16. జీవనక్షయనన్దేహా బడిశానాయ వేదనా.

కువేణీ బన్ధనం నాత్ర యుష్టే ననుబభూవిరే.

వ్యా - జీవనేతి :- అత్ర సమాదౌషధ్యే, యుష్టే మత్తైశ్చ
జీవనస్య జలస్య క్షయః నాశః తస్మిన్ తద్విషయే, సన్దేహః సశయః,
జలం క్షయః యస్య తి క్షిప్తి సశయః బడిశస్య మత్త్యబద్ధసస్య
“బడిశం మత్త్యబద్ధం” మిత్థమరః, ఆనాయస్య జలస్య, “ఆ కాయః
పుంసి జాలం స్థా” దిత్థమరః. వేదనా యాతనా, కువేణ్యాం మత్త్య
నిత్రేపణపాతే బద్ధనం, బద్ధః “మత్స్యాభానీ కువేణీన్యా” దిత్థమరః
న ఆనుబభూవిరే, నాన్వభూయన్త, ఆను పూర్వక భూసత్తాయా మితి
ధాతోర్లిప్త్. అత్ర జీవనక్షయ ఇతిస్థలే, జలాభావః జీవననాశశ్చేత్స్యర్థ
ద్వయమ్.

తా! ఈ సముద్ర మధ్యమున నివసించుచున్న చేపలకు, నీటి
పోవునను సందేహము గాని, గాలమునకు లొంగుదుమను భయముగాని,
వలలోఁ జిక్కిదమను వెఱపుగాని, బుట్టలో బంధింపఁబడెదమను
భయముగాని లేవు. ఇట్టి ప్రమాదములీ సముద్ర మధ్యజలమునఁ జేప
లకు గలగనవకాశములేదు.

17 కాలః పరస్పరాలపై రూపతభావ్యర్థ చిన్తనైః,
జన్తవిచిత్తైః శ్రీత విఖ తాయాం సముత్సుకైః.

వ్యా:- కాలభితి:- అశ్వేన భోజనం కరుత, విభల వనీయం
... తి చదన్తి యస్యాం క్రియ యాం సా అశ్వేత పిబతా, తస్యాం,
... భోజనవ్యాపార ఇత్యర్థః సముత్సుకైః ఆసక్తైః జన్తైః వనుజైః,
... అనోన్యం అలాపైః సమ్భాషణైః భూతః అతీతః, భానీ
... యోగిన్యోగిన్యోగజనం, తయోః చిన్తనైః, కాలః సమయః
... అక్షిపత, కాలా నీత ఇత్యర్థః. అశ్వేతపిబతే త్వత్ప్ర తిజాం
... యోగః క్షిప్తేనణే ఇతి ధాతోః కర్మణిలిట్.

కా: తినుట తాగుట యను భోజన వ్యాపారమందాన క్తులైన
జన్తలి జనులు, ఒకరితో నొకరు సంభాషించు కొనుచు, గతాగతా
మును సూర్చి యాలోచించుకొనుచు, కాలమును వెళ్ళించిరి.

18. ఉదీచ్ఛాం ద్యోతనం భానో రచాచ్ఛాం ప్రతివారణం
ఈక్షమాసే తదా నౌకాయాత్రికై ర్దిగ్భూమాన్వితైః.

వ్యా:- ఉదీచ్ఛామితి - తదా సముద్ర మధ్యప్రయాగకాలే,
దిగ్భూమాన్వితైః దిగ్భూన్తి ముపేతైః, అవిదిత దిగ్భి రిత్త్యర్థః. నౌకా
యాత్రికైః నౌకాప్రయాతృజనైః ఉదీచ్ఛాం ఉత్తరస్యాం దిశి, భానో
హూర్వస్య ద్యోతనం ప్రకాశః, అచాచ్ఛాం దక్షిణస్యాం దిశి, ప్రతి
వారణం అన్తరిశ్చ, ఈక్షమాసే దదృశే.

కా: సముద్ర మధ్యమున కావడవ పోవుసరికి అందున్న యాత్రి
కులకు ఉత్తరమున సూర్యకా తియు, దక్షిణమున అంధకారమును గనఁ
బడుచుండెను. ఉత్తర దక్షిణములం దుదయాన్తర్ధానములు కనఁబడెను.

19 పర్పిర్పిథాయం హత్వా స పానీయం క్లిప్తమానసః,
తదాసిం బుభుక్షే ఖిస్సం యావద్వేదం తరీజనః.

వ్యా :- సర్వీరితి :- తదానీం సర్వీర్నియయే, ఈ లిటిజనా భూతి
నాకాషయాత్, జనకమూహః, వాసీయ-జలం సర్వీర్నిధాయంశ్చ,
మివ సుక్తితం, కి-తా-నిధాయ. సంక్షేపే త్వత్త్వ, క్లిష్టమాహ
క్షేత్రయుత మనా : కే, భిన్నం అన్నం - "సర్వాస్త్రీ" క్తమశ్శ్చైశ్చ,
మిత్యనుకః, యా-స్త్రీ-జ-మావల్లభ-తావత్, బుభుక్షే లభ్యయత్
భుజభోజనే అన్నం శేచ-తిరిత్ సర్వీర్నిధాయం- "జనమా-క్షేత్ర-
నిచ" ఇతిగమ-త్ యావద్దేదం- యావతి విస్తర్యోః" ఇతి-ముల్.

తా। పడవలోని బోయాగమ-గమి-దు జనము, మండ్లిటిని
నేతినివలె సంరక్షి-చుకొని, కొంచెమే త్రాగి బాధపడుచు, దొరికినంత
వఱ కన్నమునే తినుచుండెను.

20. అరుచ్యం లవణజ్ఞారం జఘాస నత్మణం జనః.

స్తదేహధారణాయాన్తు బుభుక్షుః క్లిశతో భృశమ్.

వ్యా :- అరుచ్యమితి :- భృశం అత్య-స్తం, క్లిశితః క్షేత్రయుతః
జనః, స్తదేహధారణాయ స్వశరీర రక్షణార్థం, అన్న బుభుక్షుః అన్నం
భోక్తు మిచ్ఛుః, అరుచ్యం స్వాదుతాహీనం, లవణజ్ఞారం స్వాదు
కృత్వా, అలవణం లవణం కృత్వా భుక్తే లవణజ్ఞారం, అతఃలవణ
శబ్దః స్వాదు పర్యాయః. సత్మణం తృణావస్థపరిత్యజ్య, సాకలే నేత్య-
ర్థః, జఘాస అభక్షయత్, అదభక్షణే ఇతి ధాతోర్నిట. లవణజ్ఞారం
"స్వాదుమిణముల్" ఇతి-ముల్, సర్వణం- 'అవ్యయీభావేచాకారే'
ఇతి సమాస్యసః.

తా। మిక్కిలి యావదే శా-పడుచు నాపడవయందున్నవారు,
అన్నముఁ దినవలెనని తలంచి, రుచితో పోయినను రుచిగాఁ జేసికొని,
కొంచెమైనను మిగులకుండ అన్నమును దిగిరి

21. ధమిక్కర స్తదా జజ్ఞే ప్రతికూలః ప్రశశ్చనః.

అభీక్ష మభి వృంక్షుర్నన్ క్షేపమాహస తా తమమ్.

వ్యా:- భయజ్కరత్వతి :- తదా తస్మిన్సమయే ప్రతికూలః
 భయజ్కరః అతిభయదాయీ, ప్రభిజ్ఞానః పవమానః, జ్ఞానే
 జ్ఞాత, తస్మాద్ సామర్థ్యావే ఇతి ధాతోర్లిట. అబ్ధిః, సముద్రః అభీక్ష్యం
 త్యక్తః. త్సుభ్న్ సంచలన్, తాంతరిం తాంధూమనౌకాం, త్రోభయా
 తా. తంబయామాస, త్సుభ్న్ సంచలనే ఇతి ధాతోర్లిచి రీట.

తా! ఆ సమయమున మిక్కిలి భయమును గలిగించుచు పెద్ద
 నది, పడవలెదురుగా వీచుచుండెను. సముద్రముకూడ నల్లకల్లోలమై
 తలలు నలుగులు నూపుచుండెను.

22. ప్రవేశయామాస తతో గర్భం నిర్విణ్ణయాత్రికాన్,
 తర్కా వితర్ది జరరం నావికః కుక్కుటానివ.

వ్యా:- ప్రవేశయామాసేతి :- తతః తస్మాద్దేతోః, నావికః
 నిర్విణ్ణః భీతాః యే యాత్రికాః ప్రయాతారః, తాన్,
 తాన్ నౌకాయాం గర్భం చుభ్న్ దేశం, కుక్కుటాన్ కృకవాకూన్,
 తర్కే వేదికాయాః జరరమివ అన్తర్భాగ మివ, 'స్వాద్వితర్దిస్తు వేదికా'
 త్యుచ్యతే. ప్రవేశయామాస ప్రావేశయత్, విశప్రవేశనే ఇతి ధాతోః
 నచి రీట. ఉపమాలజ్కారః.

తా! పెద్దగాలి వీచుచుండ యాత్రికులందరును భయపడిరి. అంత
 నావికులు వారినందఱిని, కోళ్ళను ఇంటియరుగు గూటిలోనికిఁ దెచ్చి
 నట్లు పడవ లోపలభాగమునకుఁ జేర్చెను.

23. వాయు సంక్షుభితామో యదా శాన్తిః ఉపేయివాన్,
 విష్టేవేవ తదా నౌకా వేతి స్వాధీన భర్తృకా.

వ్యా:- వాయుతి :- వాయునా ప్రభిజ్ఞానేన సంక్షుభితః అతి
 భీతః అమ్నాధిః సముద్రో యదా యస్మిన్ కాలే, శాన్తిం శాన్త
 కాం ఉపేయివాన్ ప్రాప్నోతి. తదా తస్మిన్సమయే, నౌకా స్తవః, స్వాధీ

సః పతిః భర్తా యస్మా స్స స్వాధీన భర్తృకా, తాస్తేషు భ్యున్యేదా శోకంహితా కేజే రరాజ. రాజ్యదీప్తా పతిభాతోన్మితా, మాలజ్కారః.

పతి రనుకూలో యదాభ కేత్తదా సా తాన్తా సశ్యోకాభి తద్వదేవ, సముద్రః యదా శాన్త ఆసీత్ తదా నౌకాపి సశ్యో బభూవేతి భావః.

తా! ప్రభంజన వేగముచే నల్లకల్లోలమైన సముద్రము కా తింపఁగానే, యా పడవయుఁ బ్రమాదమునుండి తప్పి, స్వాధీనము యగు కాంతవలె నిర్విచారయై యుండెను.

24. దరిద్రై రివ సమృత్తి రుగ్మతై రివ వార్తకా,

అనుబోధూయామ్భూవే యాత్రికై రభ యన్ధితః.

వ్యా :- దరిద్రై రితి :- యాత్రికైః నౌకాప్రయాత్మభిః, అభి స్థితః నిర్భయతా, దరిద్రైః నిర్ధనైః సమృత్తిరివ సముద్రైః, రుగ్మతైః రోగిభిః, వార్తకైవ ఆరోగ్యమివ, “వార్తం ఫల్గున్యరోగే చ” ఇతి మరః. అను బోధూయామ్భూవిరే అతిశయేన అస్వభూయత. అపూర్వక భూసత్తామామితి ధాతోః యజంతా త్కర్మణీలిప్. ఉపహా రజ్కారః.

తా! ఆ పడవలోని యాత్రికులందఱును, సంపదలనండిన మి దులవలెను ఆరోగ్యమునందిన రోగులవలెను, మిక్కిలి నిర్భయముగ నుండిరి.

25. అదైకన్ని న్నుప్రభాతే మిత్రేణ సహ తారకః,

అవరోహ స్థూమతర్యా అధితస్థా పురుష్టవమ్.

5)

వ్యా :- అథేతి :- అథ ప్రయాణానంతరం, ఏకస్మిన్ సుప్రభాతే
 జన్మిష్యుః కాలే, తారకః, మిత్రేణసహ వయస్యేనసాకం, ధూమ
 స్వాః ధూమనౌ శాయాః, అవరోహన్ అపతీర్ణస్సన్, ఉరుప్లవం బృహ
 త్తం ఉనువం, అధిరష్టా ఆరురోహ. అధిపూర్వకస్థా థాతో డ్లిట్.
 అధికేచ్ఛాసాం కర్మేతి నూత్రేణ వ్లవశ్య కర్మ త్వాత్ ద్వితియా ।

తా! ఇట్లు సముద్రముపైఁ బయనించిన పిమ్మట నొక ప్రభాత
 కాలమున, తారకుఁడు తన మిత్రుడయిన రాజపుత్రునితోఁ గలిసి,
 ధూమనౌకనుండి దిగి, మఱియొక పెద్ద పడవ నెక్కెను.

26. యాతా యాతే దుపశ్రేణీ నౌకా తీరాంతరామ్బుధేః,

విమ్బావృత తరజ్జేషు దృశ్యాదృశ్య నితిం యయౌ.

వ్యా :- యాతేతి :- యాతాగచ్ఛన్తి ఆయాతా ఆగచ్ఛన్తి
 ఉనువనాం వ్లవనానాంశ్రేణీః యస్యాస్సా నౌకా ధూమనౌకా,
 అమ్బుధేః సముద్రస్య తీరాంతరా తీర మధ్యే నిమ్నాః నీచాః ఉన్నతాః
 ఉచ్చాః యే తరజ్జాః భజ్జాః. తేషు, దృశ్యా దర్శనయోగ్యా. అదృశ్యా
 కర్మణయోగ్యా యాస్థితిః అపస్థా. తాం యయా ప్రావ. యా ఇతి
 థాతో డ్లిట్.

తా! వచ్చుచుఁ బోవుచు నున్న చిన్న చిన్న తెప్పల మధ్య
 మన్న యా ధూమనౌక, సముద్ర తీర మధ్యభాగమున, చిన్న పెద్ద
 కరటముల పడుచు కనబడి కనబడ నట్లుండెను

27. జన్మస్థానే స్వాధిపానాం విహర్తు ముపచక్రమే,

మిత్ర ద్వయం మహాత్సాహ పుల్లానన సరోరుహమ్.

వ్యా :- జన్మస్థాన ఇతి :- మిత్రద్వయం ద్విజరాజకుమార
 ద్వితయం, మహతా ఉత్సాహేన అధికానందేన, పుల్లే వికసితే. ఆనన
 మే కరోరుహే పచ్చే యన్యతత్, ఉత్సాహవికసితమభవద్దంశత్

స్వాధీపానాం స్వప్రభూణాం, సార్వభౌమానా మిత్యర్థః. జన్మభూమౌ, విహర్తుం శక్యతీతం, ఉపచక్రమే ప్రారేభే. ఉపపాద్యమే పాద విక్షేపే ఇతి ధాతోర్లోకా.

తా! మిత్రులయిన యారాజభౌహ్మణ కుమారు లిరువురూ ఉత్సాహాశక్తితముఖారవిందులగుచు. తమకుఁ బ్రభువులయిన సార్వభౌముల జన్మస్థలమందుఁ దినుగనారంభించిరి.

౧౮. చంద్రద్వీపే నిత్యభద్రాం స్వతన్త్రప్రభుపాలితామ్,
పురం చంద్రమతీ నామ్నిం తా వృథావధిజగ్ముతుః.

వ్యా - చంద్రద్వీప ఇతి:-తే ఉభౌకుమారౌ, చంద్రద్వీపే, చంద్రనామ్నిద్వీపే నిత్యభద్రాం నిత్యవజ్జలాం, స్వతన్త్రప్రభుణా స్వతన్త్రరాజ్యే, పాలితాం రక్షితాం, చంద్రమతీ ఇతి నామ యస్యాస్తాం చంద్రాక్షీ నామ్నిం, పురం నగరీం, అధిజగ్ముతుః అధ్యగమతామ్. అధిపూర్వగమే గతా వితిధాతోర్లోకా.

తా! చంద్రద్వీపమునఁ జంద్రమతీ యను పేరుగల యొక జలరము గలదు. అది స్వతంత్రులయిన సార్వభౌముల రాజధాని. అందు నిత్యమును గుంగళ కార్యములు జరుగుచుండును. ఆ నగరమునఁ మిత్రులిరువురును జేరిరి.

౧౯. ప్రోవాహ పృథులావాచ్యాం చంద్రకాంతేతి విశ్రుతా,
చిత్రసేతు ర్నిత్యవావ్యా బహుజీవనదా నదీ.

వ్యా :- ప్రోవాహేతి :- అవాచ్యాం రక్షితస్యాం దిశి, పృథులా విశాలా, చిత్రసేతుః విచిత్ర సజ్జమా, నిత్యం నౌభి నౌకాభి తక్తు యోగ్యా, బహుభ్యః జీవనదా జలదాయినీ బహుజలదాయినీ బహు నాం జీవికాదాయినీచ, చంద్రకాంతా ఇతి విశ్రుతా ప్రఖ్యాతా, నదీయీ, ప్రోవాహ ప్రవహతిస్మ. ప్రపూర్వక వహ వహనే ఇతి ధాతోర్లోకా.

కా! ఆ పట్టణమునకు తక్షణదిశయందు చంద్రకాంత యనెడు
జ్యోతిమైన నది ప్రవహించుచున్నది. దానిపైఁ బెద్ద పెద్ద చిత్రము
పలకెనలు గలవు. నిత్యము దానిని పడవలపై దాటుచుందురు.
పడి వలుపురకు నీటిని బ్రతుకుగూడ నిచ్చుచున్నది.

10. పశ్చిమోజన విస్తీర్ణ శతలక్ష జనావృతా,

భుగోతే బహునా కిం సా పురీ పురమతల్లికా.

వ్యా:- పశ్చిమోజన:- సాపురీ చంద్రమతీ నగరీ పశ్చిభిః యోజనైః
జనావృతైః, విస్తీర్ణావిశాలా, పశ్చిమోజనవర్వస్తం వ్యాప్త్యర్థః
శతలక్ష జనావృతైః జనైః అవృతా అక్రాంతా. తస్యాం అనేకలక్ష జనా
వృత్తి త్వర్థః అత్ర శత శబ్దస్య అనేకార్థత్వమ్. కిం బహునా. బహు
జనాభిః కిం ప్రయోజనమ్. భుగోతే భూమణ్డలే, సా పురీ, పురమ
తల్లికా నగరీ శ్రీషా, శ్రేష్ఠనగరీత్వర్థః “మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాణ్డ
మద్దతల్లికా, ప్రకస్తవాచకాన్యమూసి” ఇత్యమరః.

కా! ఆ పట్టణము అయిదు యోజనముల విస్తీర్ణత గలిగి
యున్నది. దానియందు పెక్కులక్షల జనులు నివసించుచుండిరి. ఆ
నగరము భూమండలమున కొక భూషణమే. పెక్కు మాటలేల. అది
మన్ని నగరములను మించియున్నది.

11. చంద్రికా ధవళచ్ఛాయా స్తతత్త్వ రేజిరే జనాః,

సర్వసర్వం వహ చక్రవృత్తిపాతన దీక్షితాః.

వ్యా: చంద్రికేతి :- తత్రాత్మాః తన్నగరవాసినః జనాః, చంద్రికా
శబ్దాంతైః తద్వత్ ధవళా శ్వేతా ఛాయాకాంతైః యేషాంతే, చంద్రి
కావదతి శ్వేతా ఇత్యర్థః. సర్వం నమస్తం సర్వసహాయాః భూమేః
చక్రమణ్డం “సర్వసహా వసుమతీ” త్యమరః. తస్య ప్రతిపాలనే
క్షణే, దీక్షితాః బద్ధ శ్రద్ధాః. రేజిరే చకాసిరే రాజృదీప్తా వితి
భావోక్తిః.

తా! ఆ సగరమందున్న జనులందఱును వెన్నెలవలె మిక్కిలి తెల్లని యొడలిరంగు గలవారు, అందఱును షహీమండలము సంక్షరక్షింప సమర్థులు.

32. అన్యోన్య మైత్రీం కుర్వంత వృజ్ఞానంతో యథాయథమ్,
ప్రియప్రియేణ యచ్ఛంతః కిరంత శుక్లశుక్లభామ్.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, మైత్రీం స్నేహం కుర్వంతః, పరస్పరం మిత్రభావేన వర్తమానాః ఇత్యర్థః. యథాయథమ్ యథాత్మీయం యథా స్వభావం వా, వృజ్ఞానంతః సమ్యక్ జానంతః, స్వభావం అత్మీయం వా సమ్యక్ స్వతపస పరిశీలయంత ఇతిభావః ఆత్మభావ ఇతి యావత్. “యథా స్వే యథాయథ” మితి ద్విరుక్తిః. యథాస్వయం యథాయథ” మిత్యమరః. ప్రియప్రియేణ అతిప్రియమపివస్తు యచ్ఛంతః అనా యాసేన దదతః, “అకృచ్ఛప్రియ సుఖయో రవ్యతరస్మా” మితి ద్విరుక్తిః. శుక్లా శుక్లా యా భాకాన్తిః సా శుక్లశుక్లభా, తా, అతి ధవలకాన్తి మిత్యర్థః. ప్రకారేగుణవచనస్య” ఇతి సూత్రేణ ద్విరుక్తిః. పూర్వభాగస్య పుంసద్భావః. కిరంతః క్రి.వ.వ.వ.వ. రేజరే ఇతి పూర్వేణా న్వయః.

తా! ఆ సగరమందలి జనులొకరితో నొకరు స్నేహము చేయుదురు. తమ్ముఁడామెఁజేగినవారు. ఎంత ప్రియమైన పనువునయినను సందేహింపక యిచ్చువారు. తెల్లని కాంతితో వెల్లువారు.

33. విద్యయా వమయాకృత్య ప్రియాకృత్య ముపార్జయన్,
అత్మనో రాజసాత్కృత్వా దుఃఖాకృత్య విరోధినః.

వ్యా :- విద్యయేతి :- విద్యయా విద్యాభ్యాసేనైవ, సమయాకృత్య కాలం యాపయిత్వా, గుహన్ అధ్యాపకాన్, ప్రియాకృత్య

ప్రమానస్కృత్వా. గురుణా మనుగ్రహం సమ్పాద్యేత్కర్తాః ఆత్మనః,
స్వాన్ రాజసాత్కృత్వా రాజాధీనాస్కృత్వా, విరోధినః శత్రూన్
దూభాశృత్య దుఃఖతాన్ కృత్వా, రేజిరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.
“సమయాచ్చ యావనాయా” మితి డాచ్, “తదధీన పచనే” ఇతిసాత్

తా! అందలి జనులు విద్యార్జనమానకై కాలమును వెళ్ళించు
చుండిరి. గురువులను సంతోషపరచి, వారి యనుగ్రహము నార్జించు
చుండిరి. తా మెల్లప్పుడును ప్రభువున కధీనులై యుండిరి. శత్రువులను
దూఃఖతులను గావించుచుండిరి.

34. చారిత్రతోఽతిగృహ్లాన్తో వ్యథమానా న వృత్తతః,
భవన్తో దీనతోఽజస్రం జీవన్తో దేవతః ప్రతి,

వ్యా :- చారిత్రత ఇతి :- చారిత్రతః అతిగృహ్లాన్తః, చారిత్రేణ
అన్యానతికృమ్య వర్తమానాః, వృత్తతః న వ్యథమానాః, వృత్తేన న
చలన్తః, “అతిగ్రహవ్యథన క్షేపే వ్యవర్తరి తృతీయాయాః” ఇతి
తసిః, అజస్రిన్సతతం, దీనతః భవన్తః, దీనానాం పక్షే భవన్తః,
“షష్ఠ్యా వ్యాశ్రయే” ఇతి తసిః. దేవతః ప్రతి జీవన్తః, దేవ ప్రతి
నిధయో భూత్వా జీవన్తః, “ప్రతియోగే వ్యామ్యాన్తసిః” ఇతితసిః,
రేజిరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా! అందలి జనులు చారిత్రముచే నితరులను విఠచినవారు,
వృత్తివలన బాధపడువారులేరు. నిత్యము దీనుల నాదుకొనుచుందురు.
దేవతాప్రతినిధులై యుందురు.

35. ఏకతానా స్సాన్యుగీరా వాగ్మినో హృదయాలవః,

శ్రీమజ్జరా మహోత్సాహ ఉరన్వన్తో యశస్వినః

వ్యా :- ఏకతానా, ఇతి :- ఏకతానాః అనన్యవృత్తయః “ఏక
తానోఽనన్యవృత్తి” రిత్యమరః. సాన్యుగీనాః రణే సాధవః, యద

విశారదా ఇత్యర్థః. “సాంయుగీనో రణే సాధు” రిత్యర్థః. వాగ్మీనః
వాచోయుక్తిసబవః, యుక్తియుక్త సమ్భాషణ చతురా” ఇత్యర్థః.
“వాచో యుక్తి పటు ర్వాగ్మీ” ఇత్యమరః, హృదయాలవః సుహృద
యాః, క్షేమజగరాః శుభకర్తారః, మహిమాత్సాహాః మహోద్యమాః,
ఉరస్వంతః ఉరసిలాః, ప్రశస్తోః స్కా-ఇత్యర్థః. “స్వాదురస్వా నురసిలః”
ఇత్యమరః. యశస్విః కీర్తిమంతః, రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా! అందలి జనులందఱు నేకాగ్ర చిత్తులు, యుద్ధవిశారదులు
యుక్తియుక్తముగ మాటలాడువారు, మంచి మనసుగలవారు, శుభ
కర్మముల నాచరించువారు, పెద్ద పెద్ద ప్రయత్నములు గలవారు,
ఉత్సాహవంతులు పూర్ణోరమ్ములు, కీర్తిమంతులు.

36. సమానపక్తి భోక్తార స్సమవర్ణ విభూషితాః,

సామాన్యభాషావక్తార స్సమానాచారవర్తినః.

వ్యా :- సమానేతి :- సమానా ఏకా వక్షిఃశ్రేణీ, వీధీత్యర్థః
తస్యాం భోక్తారః, ఏకవక్షి భోజనకర్తార ఇత్యర్థః. అత్ర సమానశబ్దస్య
ఏకార్థత్వమ్. సమవర్ణేన ఏకజాత్యా, విభూషితాః అలంకృతాః, ఏక
జాతయ ఇత్యర్థః. అత్రవర్ణశబ్దస్య శరీరకాన్తిర్యవ్యర్థః. తేన ఏకశరీర
కాన్తయఃధవళవర్ణ ఇత్యర్థః సామాన్య భాషావక్తారః ఏకభాషాభాషిణః
సమానాచారవర్తినః ఏకాచారవంతః రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా! అచ్చటి వారందఱు నొకే వంత్తిలో భోజనముఁ జేయు
దురు, ఒకే జాతినారు, ఒకే భాష మాట్లాడువారు, ఒకే యాచారము
గలవారు.

37. వయః పరిణయం త్రీణాం విద్యాభ్యాసం స్వతంత్రతామ్,

ప్రాపయంతో వతన్వంత స్స్వరాజ్య విహితోద్యమాన్.

వ్యా:- వయ ఇతి :- స్త్రీణాం కాంతానాం, వయః పరిణయం
 యుక్తవయసి వివాహం, విద్యాభ్యాసం, విద్యాభ్యాసార్హతాం
 స్వతంత్రతాం స్వాతంత్ర్యం చ, ప్రావయంతః యచ్ఛంతః, స్వరాజ్యస్వ
 స్వీయ రాష్ట్రస్వ, విహితాన్ క్షేమజ్కరాన్, ఉద్యమాన్ పయ
 త్నాన్, అవతన్వంతః కుర్వాణాః, రేజరే, ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా! ఇందలివారు యుక్తవయస్సునందే స్త్రీలకు వివాహము
 గావించురు. బాల్యవివాహములు లేవని యర్థము. స్త్రీలందఱును
 విద్యాభ్యాసము గావించురు. స్త్రీలకు స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యములున్నవి.
 ఇందలివారు స్వరాజ్యమభివృద్ధి నందుటకు వలయు యత్నములు
 నాచరించుచుందురు.

కికి. సామాజికా ఆస్తికా న్నత్కులీనా ధార్మికా బుధాః.

శాశాహారా వావదూకాః కృతినః పురుషోత్తమాః.

వ్యా :- సామాజికా ఇతి :- సమాజం సమూహం సమవయస్తితి
 సామాజికాః, సభ్యాః, ఆస్తి ధర్మః దేవః ఇతి మన్వానాః ఆస్తికాః,
 విశ్వస్తధర్మా ఇత్యర్థః. సత్కులీనాః ఉత్తమకులసంజ్ఞాతాః, ధార్మికాః
 ధర్మ ప్రధానమతయః, బుధాః వణ్డితాః, శాశా ఏవ ఆహారః యేషాంతే
 శాశాహారాః, సత్కుమాంసాశిన ఇత్యర్థః. వావదూకాః అతివక్తారః
 “వావదూకోతి వక్తరి” ఇత్యమరః. కృతినః నిపుణాః, పురుషోత్తమాః
 పురుషశ్రేష్ఠాః రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ఏక క్రియయా శ్లోకాష్ట
 కస్య సమన్వయాత్ ఏతత్పర్యంతం కులకమ్. ద్వాభ్యాం యుగ్మం,
 త్రిభిః కాలావకం. చతుర్భిః కులకమితి ప్రాచీనానాం సమయః.

తా! అచ్చటివాతందఱును సభలో నుండుటకుఁ దగినవారు.
 ధర్మమున్నది. దేవుడున్నాఁడు. అను ఆస్తిక్య బుద్ధికలవారు. మంచి
 కులమున జన్మించినవారు. ధర్మబుద్ధికలవారు, మంచి పండితులు. శాశా

హారులేగాని మాంసాహారులుగారు. చాలసేపు మాటలాడు శక్తిగల వారు. మంచి నేర్పరులు. పురుషులలో శ్రేష్టులు.

39. తత్రత్వికా బభూః త్రీ వీరమాతా సులక్షణా,

గృహకార్యపరా ప్రాజ్ఞీ బుధమాన్యా పతివ్రతా.

వ్యా:- తత్రత్వికేతి :- తత్రత్వికా తత్రనగరే స్థితా, త్రీ కాంతా వీరమాతా వీరజననీ, శోభనాని లక్షణాని యస్యాస్స సులక్షణా, శుభలక్షణేత్కర్థః గృహకార్యేషు గృహకృత్యేషు, రతా ఆసక్తా, ప్రాజ్ఞీ ప్రజ్ఞావతీ, బుధమాన్యా వణ్డతాదరణీయా, పతివ్రతా పతిమనోనుకూల ప్రవర్తినీ, జాత్యేకవచనమ్. తత్రస్థా స్సర్వానార్య పతాదృశా ఇత్యర్థః

తా|| ఆ నగరమందున్న కాంతలందఱును వీరమాతలు, శోభనాంగులు. గృహకృత్య నిర్వహణ సమర్థులు. అన్నియు నెఱింగిన ప్రజ్ఞావతులు, పండితులచే నాదరింపఁదగినవారు, పతివ్రతలు.

40. వీధీ ర్వికలా అమలా జలయన్త్ర పరిష్కృతాః,

నిషద్యాస్తా దదృశతు స్సర్వవస్తు వమన్వితాః.

వ్యా: వీధీరితి :- తౌ తారక రాజకుమారౌ, వికలాః వివుల్లా, అమలాః నిర్మలాః, జలయన్త్రపరిష్కృతాః జలయన్త్రాలంకృతాః, వీధీః సర్వవస్తుభిః సకలపదార్థైః, సమన్వితాః సముపేతాః నిషద్యాః ఆపణాన్, "ఆపణస్తు నిషద్యాయా" మిత్యమరః, దదృశతుః అవశ్యతామ్. దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతిధాతోర్ణి ట్,

తా|| ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును, చెత్తచెదారములే మిక్కిలి వెడల్పుగలిగి, కొళాయిలచే నిండియున్న వీధులను, అన్ని రకముల వస్తువులతో నిండిన దుకాణములను జూచిరి.

41. సాధా సమున్నతా రమ్యా అద్భుతారామ దీర్ఘికాః,
నానావిధా శిల్పశాలా స్తాభ్యా మీక్షాంబ భూనిరే.

వ్యా :- సాధాఇతి :- సమున్నతాః అత్యుచ్చాః. రమ్యాః
పుండరాః, సాధాః ప్రాసాదాః, అద్భుతాః ఆశ్చర్యకరాః ఆరామాః
ఉపవనాని దీర్ఘికాః వాప్యః, నానావిధాః బహువ్రకారాః, శిల్పశాలాః
శిల్పగృహాణి, తాభ్యాం ద్విజరాజ కుమారాభ్యాం, ఈక్షాం బభూవిరే.
అవైక్షుస్త. ఈక్ష దర్శనే ఇతిధాతోః కర్మణిలిట్.

తా|| ఆ కుమారులిగవురును, అందముగా నెత్తుగా నున్న మేడ
లను, వింత వింతలైన తోటలను, మంచి మంచి దిగుడుబావులను, పలు
విధములైన శిల్పశాలలను గాంచిరి.

42. ఆకాశయానాని ధూమశకటాం స్తా మనోజవాన్,
తస్త్రివార్తాపహం స్తత్ర లులోకాతే మహద్భుతాన్.

వ్యా :- ఆకాశేతి :- తత్ర తస్మిన్నగరే, తౌ కుమారౌ. ఆకాశ
యానాని విమానాని, మనోజవాన్ మనోవేగాన్, ధూమశకటాన్
బాష్పశకటాన్, మహద్భుతాన్ అత్యాశ్చర్యకరాన్, తస్త్రివార్తా
పహాన్ తస్త్రివార్తా ప్రసారకాన్, లులోకాతే అపశ్యతామ్, లోక
లోకనే ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా|| వారిరువురు నా నగరమందు, విమానములను, మంచివేగ
మునఁ బోవు రైలుబండ్లను, ఆశ్చర్యమును గలిగించు తంత్రప్రసారము
లను, (పెలిగ్రామునోట్లు) చూచిరి.

43. తతః పౌనన్వ శీకర్తుం గేయం తద్దేశ భాషయా,
గాయంతౌ తావుభౌ తత్ర ప్రతోలీషు విజహ్రతుః

వ్యా :- తత ఇతి :- తతః నగరదర్శనానంతరం, తౌ ఊర్జ, ద్విజనరవర కుమారౌ, పౌరాన్ పురజనాన్, వశీకర్తుం స్వాధీనస్థితౌ, తద్దేశ భాషయా చన్ద్రద్వీప జనాభ్యస్త భాషయా, గేయం గీతం, గామస్తౌ, తతః సగరే, ప్రతోలిమ రథ్యాసు, "రథ్యా వ్యతోలి" చిత్రకురః, విజహతుః చేరతుః, విపూర్వక హృత్ హృత్ ఇతి ధాతోల్లిట్.

తా! పట్టణమును జూచిన పిదప, నా కుమారు లిరువురము, ఆ సగరమందలి జనమును స్వాధీనముగావించుకొనుటకై, వారి ఊర్జ భాషలోనే కీర్తనలను బాడుచు, దిరుగనారంభించిరి.

44. సమున్నతౌ తావాజాను బాహూ సర్వాజ్ఞ సున్దరౌ,
బహుతేజస్వినౌ దృష్ట్వా ముమోహ నగరీ జనః.

వ్యా :- సమున్నతావితి :- సమున్నతౌ పాశ్చాత్య, ఆజాను బాహూ జానువర్త్యస్తలమ్బమాన భుజయుగలా, సర్వాజ్ఞేషు సకలా వయవేషు, సుందరౌ రక్షణీయౌ, బహుతేజస్వినౌ అధికతేజో విరాజ మానౌ, తౌ ద్విజనృపకుమారౌ, దృష్ట్వా వీక్ష్య, నగరీ జనః పౌరసమూ హాః, ముమోహా అముహ్యత్. ఆశ్చర్యపరవశో బభూవేత్కర్థః, ముమ్మోహో ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా! మంచి పొడగులై యాజానుబాహులై సర్వాంగసుంద రులై తేజస్వంతులైయున్న యా కుమారుల నిరువరనుగాంచి, యా సగరమందలి జను లాశ్చర్య పరవశులైరి.

45. తత్సౌందర్యం తదౌన్నత్యం తత్తేజ స్తత్పరాక్రమః,
తత్తారుఘ్యం తత్ప్రతిభా ముమోష జనమానసమ్.

వ్యా :- తత్సౌందర్యమితి :- తయోః కుమారయోః సౌందర్యం లావణ్యం, తయోః జౌన్నత్యం ఉన్నతత్వం, తయోః తేజః తేజస్విత్యం,

యోః పరాక్రమః, తయోః తారుణ్యం యశావనం, తయోః ప్రతిభా
 యననోన్మేషశాశీనీ పృచ్ఛాచ, జనమానససం, పౌరజనహృదయం,
 యమోష అముష్ణాత్, ముష్ అపహరణే ఇతిధాతోర్లిట.

తా! ఆ కుశూలద్యయముయొక్క చక్కదనము, వారి యశాస్థి
 క్షము, వారి తేజస్సు, వారి పరాక్రమము, వారి యశావనము, వారి
 ప్రతిభయును. అందలి జనుల మనస్సులను దోచుకొనెను.

46. ద్వితన్త్ర గౌలక్షణిక మీమాంసక సవార్తికాన్

పరాజిగ్యాతే ధార్మిక వైయాకరణ తార్కికాన్.

వ్యా :- ద్వితన్త్రేతి :- ద్వీ తన్త్రే అధీయతే ఇతి ద్వితన్త్రాః
 మస్మిన్మస్మిన్నపి శాస్త్ర ద్వయే షడ్వితా ఇత్యర్థః. తాన్, గోలక్షణ
 మధీయత ఇతి గౌలక్షణికాః గోశాస్త్రేణ ఇత్యర్థః. తాన్,
 మీమాంసకాన్ మీమాంసాశాస్త్ర వేదిః తాన్ సవార్తిక
 మధీయత ఇతి సవార్తికాః తాన్, ధార్మికాః ధర్మశాస్త్ర విద్వాంశః
 తాన్, వైయాకరణాః వ్యాకరణశాస్త్ర విశారదాః తాన్, తార్కికాః
 న్యాయశాస్త్ర విశారదాః తాంశ్చ. పరాజిగ్యాతే పరాజితాంశ్చ
 క్రితుః. పరాపూర్వక జి అభిభవే ఇతిధాతోర్లిట.

తా! ఆ కుమారు లిరువురును, రెండు శాస్త్రములను నేర్చిన
 వారిని, గోలక్షణ వేత్తలను, మీమాంసా శాస్త్రజ్ఞులను, వార్తికము
 లతోఁ గూడ శాస్త్రములను జదివినవారిని, ధర్మశాస్త్ర విశారదులను,
 వైయాకరణులను తార్కికులను ఓడించిరి.

47. లోకైకవీరౌ తౌ సర్వజన్యౌ స్వాతన్త్ర్య శాలినౌ,

నింహసంహసనౌ ద్రన్తు మియేష నగరీ జనః.

వ్యా :- లోకైకేతి :- నగరీజనః నగరవాసీ జనసమూహః
 లోకే జగతి, ఏకవీరా ముఖ్యవీరా, కేవలవీరా వా, “ఏకే ముఖ్యా
 న్యకేవలాః” ఇత్యమర్థః. సర్వాణి తన్త్రాణి శాస్త్రాణి అధీయాతే సర్వ

తనై, గర్వశాస్త్ర విశారదా విత్కర్థః. స్వాతంత్ర్యశాలినా స్వచ్ఛత
భావోపేతౌ, సింహసంహాననౌ వరాజ్ఞ రూపోపేతయువానౌ. "వరాజ్ఞ
రూపోపేతో య సింహసంహాననౌ యువా" ఇత్యమరః. దివ్యసున్దర
విగ్రహ విత్కర్థః. తౌ కుమారౌ, ద్రష్టం, వీక్షితం ఇయేష చశమే. ఇష
ఇచ్ఛాయాం లిట్.

తా! లోకైకవీరులును, సకలశాస్త్ర విశారదులును, స్వాతంత్ర్య
భావోపేతులును, దివ్యసుందర విగ్రహులును, యువకులునగు నా
బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుమారులను జూచుట కానగరమందలి జనబృం
దము సంకల్పించెను.

48. హైయజ్ఞవీన నిష్ఠాన కూర్చికామస్తు సంయుతమ్.

స్నాతానులిప్తా మృష్టాన్నం బుభుజాతేఽథ సాత్త్వికమ్.

వ్యా :- హైయజ్ఞవీనమితి :- అథ, తౌ కుమారౌ, స్నాతౌచ
తౌ అనులిప్తౌచ స్నాతానులిప్తౌ, స్నాత్వా గంధాదినా లబ్ధౌత
శరీరౌ, హైయజ్ఞవీనేన సద్యః కృతేన గోఘృతేన, "తత్తు హైయజ్ఞవీనం
స్యాత్ హ్యోగో దోహోద్భవః పుత్రం," ఇత్యమరః, నిష్ఠానేన తేమ
నేన, "స్యాత్తేమనతు నిష్ఠాన" మిత్యమరః. కూర్చికాక్షీర
వికృత్యా, "కూర్చికాక్షీర వికృతి" రిత్యమరః. మస్తునా మణ్డేన, "మణ్డం
దధిభవం మస్తు" ఇత్యమరః. సంయుతం సహితం సాత్త్వికం సత్త్వ
గుణాభివర్ధకం. మృష్టంచ తత్ అన్నంచ, మృష్టాన్నం శోధిత మన్నం.
బుభుజాతే భుజపరిపాలనాభ్యవ్యవహారయోరితి ధాతోః కర్తరి లిటి
ఆత్మనేపదమ్ అభుంజతామ్.

తా! తరువాత నా కుమారు లిరువురును, స్నానముఁ గావించు
కొని, శరీరములకు గంధద్రవ్యములనలంది తొలినాటి వెన్నను మరగించి.

శుష్కజీ సిద్ధము చేసిన ఆవుసేతితో, తిమ్మసముతో, జిన్నతో, పాల
బాగడతో, గూడిన పరిశుద్ధమైన సాత్వికాహారమును భుజించిరి.

49. ప్రసాధితౌ తౌరోష్ణా వేషేణ సమయోచితౌ,

విశేషక భృమరక స్థితఫాలౌ రరాజతుః.

వ్యా:- ప్రసాధితా వితి :- తౌ వీరకుమారౌ, వేషేణ వస్త్రాభరణాద్యా కల్పేన, ప్రసాధితౌ అలంకృతౌ, రోచిష్ణా కాన్త్యా విరాజమానౌ, సమయోచితౌ కాలానుగుణౌ, విశేషకేన తిలకేన, “తమాల పత్రతిలకచిత్రకాణి విశేషక” మిత్యమరః భృమరకైః లలాటౌ పరిపతత చికురైః “తే లలాటేభృమరకాః చికురాశ్చార్ణకుస్తలా” ఇత్యమరః స్థితః ఆకాంతః ఫాలః ఫాలభాగః యయోస్తౌ, సన్తౌ రరాజతుః, రేజతుః, రాజ్యదీప్తా వితి ధాత్వేర్లట.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును, భోజనానంతరమున వస్త్రాభరణాదులచే శరీరము నలంకరించుకొని, దివ్యకాంతులతో వెల్లుచు, కాలానుగుణముగ నొసట బొట్టుబెట్టుకొని, ముంగురులు నడుటియందు వేలాడుచుండఁ జూడ నుచ్చటగానుండిరి.

50 మహాధనశాలా వృద్ధిం శుక సున్దరౌ,

గైవేయకోక్మికా దేవచ్ఛన్ద కుణ్డల భానురౌ.

వ్యా:- మహాధనేతి :- మహాధనం బహు మూల్యం, నిశారం హరిద్రాచ్ఛలం, ఆప్రవదీనం పాదాగ్రవ్యాపి, యత్ అంశుకం వస్త్రం తేన, సున్దరౌ రమణీయా, గైవేయకేన కణ్డాభరణేన; “గైవేయకం కణ్డభూషా” ఇత్యమరః. ఙ్మికాభిః అజులీయకైః “అజులీయక మూర్మికా” ఇత్యమరః. దేవచ్ఛన్దేన శతయష్టికముక్తాహరణే “దేవచ్ఛన్దోఽసౌ శతయష్టికః” ఇత్యమరః. కుణ్డలాభ్యాం కర్ణభూషణాభ్యాం చ భానురౌ ప్రకాశమానౌ రేజతు రితి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ ఆ వీరకుమారు లిరువురు మిక్కిలి విలువగలిగిన పనువు

వచ్చని యాచార్యుల పాదగుచ్ఛేదార్థము వేలాడుచున్న వస్త్రములను ధరించిరి. మెడయందుఁ గంఠాభరణముతోపాటు నూరుపేటలముత్యాల హామను వేసికొనిరి. శవులకుఁ గుండలమాలను బెట్టికొనిరి. చేతివేళ్ళకు గలవల నుంచుకొనిరి. ఇట్లలంకృతులైరి.

51. తౌ చాన్వి నుపదీనావి రాజ చ్ఛరణ సారసా,
స్వచ్ఛవై పౌష్టిప రమ్భా చ్ఛలకలో చిత్రాయుధౌ.

వ్యా :- కావితీ :- తౌ ద్విజరాజప్రత్యై చారుభ్యాం రుచిరాభ్యాం అనుపదీనాభ్యాం పాదాయతో నా ద్భ్యాం విరాజతీ ప్రకాశమానే చరణసారసే పాదపద్మే యయో స్తానైవానుపదీనా చరణాయతా ఇత్యమరః. స్వచ్ఛా ధవళం యత్ త్నామందకూలం తస్య ఉష్ణీషేణ శిరోవేష్టతేన రమ్భా నున్దరా; ధృతః కాలోచితః కాలానుగుణః ఆయుధః యాభ్యాం తౌ, కాలోచితఆయుధధారిణా విత్వర్థః. రేజతు రితి పూర్వేణాన్వయః.

తా! వారిగుపురును; అందఱు కాలికి సరిపోయిన జోళ్ళను ధరించిరి. తెల్లని పట్టుబట్టతో పాగాలు చుట్టుకొనిరి. కాలోచితములైన ఆయుధములను ధరించిరి. మిక్కిలి యందముగా నుండిరి.

52. పారసీకౌ వయస్యా తా వాచహ్సా ద్రాజ్ఞునస్వినౌ.

జగ్మతూ రాజసదనం య వావా వకుతో భయౌ.

వ్యా :- పారసీకావితీ :- మునస్వినౌ మానవస్తౌ, యవానౌ తరునౌ, నవిద్యతే కతుః భయం యయోః తౌ నిర్భికౌ తౌ వయస్యా సఖాయా, విప్రరాజకుమారా ద్భావే శీఘ్రం. పారశీకౌ పారశీక దేశోద్భవౌ, వాయా అశ్వౌ, వానాయావిత్వర్థః, ఆరుహ్యా అధిష్ఠాయ కాజసదనం రాజగృహం. జగ్మతుః అగచ్ఛతామ్. గమగతావితీ ధాతోర్లిట.

తా॥ మానధనులు, యువకులు, నిర్భయులు, మిత్రులునగు నా
ద్విజరాజకుమారు లిగువురును, వేగముగా నాజానేయములైన పారశీ
కాశ్వముల నెక్కి రాజభవనమున కేగిరి.

53. సాయాహని నుపన్థానం గచ్ఛన్తౌ దర్శకై స్సహ,
సంశోధిత హిమానీకం లక్షయామాస తు స్సఖామ్.

వ్యా :- సాయాహనీతి :- సాయాహని సాయంకాలసమయే,
సంశోధితా సమ్మూర్జితా హిమానీ హిమసంహతిః యస్మిన్ తం,
“హిమానీ హిమసంహతి” త్యమరః. నుపన్థానం రాజమూర్ధ్నందర్శకై
స్సహ మార్గదర్శక జన్తై స్సాకం, గచ్ఛన్తౌ యాన్తౌ, సఖాం ఆస్థానీం,
లక్షయామాసతుః దదృశతుః.

తా॥ సాయంకాలమున, త్రోవలోఁబడిన పెద్ద మంచును దుడిచి
శుభ్రము జేయఁబడిన రాజమార్గమునుండి, కొందరు జనులు త్రోవఁ
జూపుచుండఁ బయనించి, వారిరువురును రాజసభను గాంచిరి.

54 అధ్యాసీనం భవప్రీతం పృచ్ఛంతం మన్త్రిణః కృతీః,
ప్రకృత్యా సున్దరం వీక్షంచ క్రాతే చక్రవర్తిసమ్.

వ్యా :- అధ్యాసీన మితి :- తౌ కుమారౌ, భవప్రీతం సింహా
సనం, అధ్యాసీనం అధిష్ఠితం, మహాసనాసీన మిత్యర్థః. మన్త్రిణః అమా
త్యాన్, కృతీః కార్యాణి, పృచ్ఛంతం ప్రకృత్యా నిర్గర్తేణ, సున్దరం
రూపిణం, సహజ సున్దర మిత్యర్థః. చక్రవర్తినం సార్వభౌమం, వీక్షాం
చక్రాతే అవశ్యతామ్. విపూర్వక ఈ ధాతోర్లిటి ఆమ్ ప్రత్యయే
లిటోలుకి ఆమస్తాత్ లిట్ పరకస్య పృథోఽను ప్రయోగః.

తా॥ సింహాసనము నలంకరించి, మంత్రులతో రాజకార్యము
లను గూర్చి ముచ్చటించుచున్న సహజసుందరుడైన సార్వభౌముని
ఈ కుమారు వారిరువురును జూచిరి.

55. ఆలోక్య సార్వభౌమస్తా ప్రత్యుత్థాన పురస్సరమ్,
పూర్ణోరస్కా తత స్తాభ్యాం దదౌ సముచితాననే.

వ్యా :- ఆలోక్యేతి :- తతః అనంతరం, సార్వభౌమః చక్రకర్త
పూర్ణం పృథులం ఉరః పక్షః యయోః తౌ. విశాలోన్నత వక్షస్కా
విత్త్యర్థః, తౌ ద్విజరాజసూరౌ. ఆలోక్య వీక్ష్య, ప్రత్యుత్థాన
ప్రత్యుద్ధయనః పురస్సరం యస్మి న్కర్మణే తత్ యథా తథా, ప్రథమ
తః ప్రత్యుద్ధయనాది మర్యాదాం కృత్వేత్త్యర్థః తాభ్యాం వీరకుమారా
భ్యాం, సముచితే అర్హే ఆసనే పీఠే ద్వే అసనే ఇత్యర్థః. దదౌ అదాత్
దాన్ ధాతోర్లిట. “పూర్ణం పృథులేత్రిమ” ఇత్యమరశేషః.

తా! ఆ చక్రవర్తియు, విశాల వక్షస్కులై వీరలక్షణములతో
నొప్పు నా కుమారుల పీక్షించి, యెదురేగి, తోడి తెచ్చి, మర్యాద
గావించి, యుచితాసనములపై వారిని గూర్చుండఁ జేసెను.

56. పూర్ణేన్దువిమ్బ సద్వశీ పశ్యన్తోపి ముహుస్తయోః,

దర్శనీయాననే సభ్యానాపుస్తృప్తిం సవిస్మయాః.

వ్యా :- పూర్ణేతి :- సభ్యాః సామాజికాః, పూర్ణశ్చ సావి
న్దుశ్చ పూర్ణేన్దుః, రాకాచంద్ర ఇత్యర్థః. తేన సద్వశీ సమానే, తయోః
కుమారయోః, దర్శనీయాననేనుద్దగముఖమణ్డలే, ముహుః పునః పునః
పశ్యన్తోపి వీక్షమాణా అపి. సవిస్మయాః ఆశ్చర్యపరవశాన్మస్తః,
త్వప్తిం సన్తుష్టిం, న ఆపుః నాప్రాప్నువన్. తన్ముఖమండలమాసేచక్ష
మితిభావః. అప్ వ్యాప్త ఇతిధాతోర్లిట.

తా! పూర్ణచంద్ర బింబములవలె నందఱుగా కలకలలాడుచున్న
యా కుమారవరుల ముఖమండలములనుగాంచి, యా సభయందున్న
వారాశ్చర్యపరవశులై తృప్తితీరక మాటిమాటికిఁ జూచుచుండిరి.

57. ఉరరీకృత్యేవహరం నమస్కార పురస్సరమ్,

తయో రుదంతం ప్రప్రచ్ఛ సార్వభౌమ స్సవిస్మయః.

వ్యా :- ఉరరీకృత్యేతి :- సార్వభౌమః చక్రవర్తి, సవిస్మయః
ఆశ్చర్యావిష్టమనాః, నమస్కార పురస్కృతం ప్రధమం నమస్కృత్య
తనంతరం దంతం, ఉపహారం ఉపదాం, ఉరరీకృత్య ఆజీకృత్య, స్వీకృ
త్యేత్యర్థః. తయోః ద్విజరాజకుమారయోః, ఉదంతం వృత్తాంతం,
“వార్తా ప్రవృత్తిః వృత్తాంత ఉదంత” ఇత్యమర్థః. ప్రప్రచ్ఛ అప్రచ్ఛత్,
ప్రచ్ఛప్రశ్నే ఇతి ధాతోర్లట.

తా॥ ఆ సార్వభౌముః డాశ్చర్యవరవశుడై, నమస్కార పూర్వ
కముగ వారొసంగిన కానుకను స్వీకరించి, వారి వృత్తాంతము నడిగెను

—: ఉపజాతిః :—

58. మహాభిరూపా వినయాన్వితౌ తౌ వదావదౌ భారతవర్ష దీపా,

ప్రచక్రమాతే గదితుం స్వవార్తాం ధీరా వుదారౌ జగదేకవీరౌ,

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్ఞాడాది భట్ట నారాయణదాస మహాకవి
విరచితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే తృతీయ స్సర్గః.

వ్యా :- మహాభిరూపావితి :- మహాభిరూపౌ అతి సుందరౌ
అథవా మహాపణ్డితౌ, ‘ప్రాప్తరూపనురూపాభిరూపా బుధమనోజ్ఞయో’
రిత్యమర్థః. వినయాన్వితౌ వినయోపేతౌ, వదావదౌ సభాయాం నిర్భ
యం వక్తారౌ, “వదో వదావదోవక్తా” ఇత్యమర్థః. భారతవర్షస్య
భారతభూమేః, దీపా దీపసదృశౌ, ధీరా ధైర్యవన్తౌ, ఉదారౌ ఔదార్య
భావోపేతౌ, అథవా మహాన్తా, జగదేకవరా లోకైకవీరౌ, తౌ ద్విజ
రాజకుమారౌ, స్వవార్తాం స్వోదంతం, గదితుం వక్తుం, ప్రచక్రమాతే
ప్రారేభాతే. ప్రపూర్వక కముపాద విక్షేపే ఇతి ధాతోర్లట. వృత్త
లక్షణస్తు పూర్వమేవోక్తమ్

తా॥ రూపవంతులు మహాపంక్షితులు, వినయవంతులు, చక్ర
దాతలు, స్థిరులు, లోకై కపీరులు భారతవర్ష దీపములుగను వాట్ల
రాజకుమారు లిరువురు వారి వృత్తాంతమును జెప్ప నారంభించి

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల

లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం

భావార్థదీపికాఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం

తృ తీ య స్స ర్గః.

తారకే చతుర్థ స్కంధః

— స గ థ రా —

1. సృష్ట్యా దా విరాజితే తు వి మృగన్మణాం

సంక్రమో యో హిమాద్రి

ర్వేద ద్రష్టృపిసేవ్యా విలసతి తదవా

కృర్వ్య తః కర్మభూమిః

సాద్యాచీత త ద్వియోఖిల ధనకలితా

నా వభూత్తత్ర జన్మ

బ్రహ్మకత్త్రై స్వ ఆవాం తవ యదీ కరుణా

స్వాద్భవేవ ప్రతీతౌ.

వ్యా :- సృష్ట్యాదాదితి :- సృష్టేః ఆదౌ, సృష్టిచాగ్రమ్భకాలే, కరణవృక్షాః, వయః పక్షిణాః, మృగాః జన్తవాః, నరః మనుష్యాః, తేషాం, జ్యోతిర్జ్వాణా జస్వేదజ జరాయుజానా మిత్యర్థః. సంశ్రయః ఆధా రః యః హిమాద్రిః హిమాలయః. ఆవిరాజితౌ ఆవిర్భూతౌ, తస్య హిమవతః. అవాకృర్వ్యతః దక్షిణభాగే వేదాస్పశ్య స్తితి వేదద్రష్టారః దేవయః త్రైస్సేవ్యా, తేషా మాశ్రయభూతా, కర్మభూమిః భారతభూమిః, విలసతి ప్రకాశతే. అర్థశ, హే ప్రభో! సా భారత భూమిః, అద్య ఇదానీం, త్వదీయం తావకీనం, ఆఖిలం సమూర్ణం, యత్ ధనం సమృత్. తేన కలితా యుక్తా, అభూదిత్య భావః. తత్ తస్మాం కర్మభూమీ, నౌ ఆవయోః, జన్మ జననం అభూత్ ఆసీత్. ఆవాం, బ్రహ్మకత్త్రై బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుల జాతౌ స్వః భవావః. తవ భవః కృపా కరుణా, స్వాద్యది భవేచ్ఛేత్, ప్రతీతౌ ప్రఖ్యాతౌ బ్రహ్మహ్మ చ భవేవ స్వావ. "ప్రతీతే వంధిత ఖ్యాత విత్ విజ్ఞాత విశుక్తాః" "ఖ్యాతే హ్మహ్మే ప్రతీత స్వావ" ఇతి చామరః.

సర్గ పారవ్యాయే జరాయుజాణ్డజస్వేద జ్యోతిర్జ్వాణాం చతుర్వధభూతజాతానా మాధానభూతో హిమాలయో నామ వర్వతః

ఆవిర్భూత. తత్పర్వతస్య దక్షిణపార్శ్వే కర్మభూమి రాసీత్. తస్మాన్
వేదద్రష్టారో మహర్షయో నివసన్తిస్మ. సా కర్మభూమి రిదాసీం భజ
ధీయసమ్మదా అలఙ్కృతాఽస్తే. తత్ర ఆవాం విష్వాత్త్రక్షలయో
రుత్పన్నాస్యః, యద్యావయోః భవతః కృపా పతేచ్ఛేదావాం ప్రసిద్ధాః
పరమానందకలితౌ చ భవేవ.

తా! సృష్టి పారంభమాన హిమవంతమను పర్వత మాదిక్కు
వించెను. అందుఁ బక్షులు మృగములు క్షిమికీటకాదులు మానవులు
గూడ నుండిరి. ఆ పర్వతమునకు దక్షిణపార్శ్వమునఁ గర్మభూమి
యున్నది. అందు వేదద్రష్టలయిన మహర్షులు నివసించిరి. అందుమేము
బ్రహ్మాత్త్రక్షలములందు జన్మించితిమి. ఆ భారతభూమి తమి సుంప
దైర్ఘ్యములతో నలరారుచున్నది. మీ దయ మా యందుఁ బ్రసరిం
చిన యెడల మేము ప్రసిద్ధులము పరమానందభరితలము కాగలము.

— స్రగ్ధరాలక్షణమ్ —

“మైత్తై ర్యానాం త్రయేణ త్రిముని యతియతా సగ్ధరా
క్షీరీతేయం”

మ - ర - భ - న - య - య - యాః గణాః. త్రివారం
సప్తాక్షరైర్యతిః.

— వసంతతిలకా —

2. ధర్మం నదాన్వవనితేన భవత్కరేన

దేశేఽద్యుః కుజన దణ్డతమో నిరస్తమ్.

నచ్చక్రసమ్మద ఉరీకృత ఆతతాయ

ఘూకోరు భీకర రవః సుతరాం వియప్తః.

వ్యా :- ధర్మమితి :- అద్య ఇదాసీం, నః అస్మాకం, వేదే
కర్మభూమౌ, ధర్మం నదా సంతతం అన్వవనితేన అన్వవగతేన, నిత్యం

భర్మబద్ధేన, భవానేన భగః సూర్యః తేన, సూర్యయోగేన భవతే త్వర్థః
 “శరణి విహగాః భగా” ఇత్యమరః, కుజనానాం దుష్టానాం, దణ్డః
 శ్రిణం, తదేవ తమః శిమిరం, నిరస్తం దూరీకృతమ్. సస్తః సత్పు
 రుషా ఏవ చక్రః చక్రవాక పక్షిణః, తేషాం సమ్మదః ప్రమోదః ఉరీ
 కృతః విపులీకృతః. “శోకశ్చక్రశ్చక్రవాక” ఇత్యమరః. ఆ తతాయినః
 పక్షోద్భూతాః పరానిష్టకారిణో మానవాః, త ఏవ ఘూకాః ఉలూకాః,
 తేషాం ఉరుభీకరః అధికభయజ్ఞురః, రవః రుతం, సుతరాం అత్యస్తం,
 విలుప్తః నష్టః. “అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్థనాసహః, క్షేత్ర
 దారహరశ్చైవ షడేతే హ్యత తాయినః” ఇత్యాతతాయీలక్షణమ్.

యథా సమాసక్రిరణే సస్తతం సస్తపతి సతి. నైశాన్ధికారో విన
 శ్యతి, చక్రవాకాస్తుష్యన్తి, ఉలూక రవః సుతరాం వినశ్యతి, తథా
 భర్మబద్ధేన భవతి రాజ్యం పాలయతి సతి, అస్మద్దేశే కుజనా ఏవ
 వసన్తి కుతస్తద్దణనవార్తా. సత్పురుషా స్సమ్మోదభరితా ఆసన్.
 అతతాయినోఽత్యస్త మస్తంగతాః

అత్ర రాజ సూర్యయోః కుజశతమసోః సత్పురుష చక్రవాకయోః
 అతతాయులూకయోశ్చ సారోపరూపకాలజ్ఞాంరః.

— వసస్త తిలకా లక్షణమ్ —

“ఉక్తా వసస్త తిలకా తథజాణ గౌగః”

త - భ - జ - జ - గ - గాః గణాః. పాదాస్తలఘు స్పర్వత్ర
 గురురితి జ్ఞేయమ్.

తా! ఓ రాజా! సూర్యుడు వెలుగుచుండ చీకటి యంత
 ధావమగును. చక్రవాకములధికముగ నానందించును. గుడ్లగూబల
 ధ్వనులు వినబడవు. అట్లే నీవు రాజ్యము నేలుచుండ, మాదేశమున
 కుజనందండనము లంతరించినవి. సజ్జను తానందభరితులైరి. పరులను
 తాఢించు నాతతాయీవర్గము సంపూర్ణముగ నశించినది.

—పుష్పి తా గా—

3. సకల ధరణి పాలకా అను త్వాం
తవ న నభోమతి రస్త మేతి రాజ్యే,
త్వం మహిమవతి పృథో కవీంద్రా
భిహిత జడోఽపి విశారదాయతేఽద్య.

వా : - సకలేతి :- పృథో హేసార్వభౌమ ! సకలధరణి పాల
కాః సర్వేభావలియః, త్వా రుణ భవంత మనుసృత్య వర్తనే. భవతో
హీనా ఇత్యర్థః “హీనే” ఇతి సోః కర్మప్రవచనీయత్వమ్. సభోమతి
సూర్యః తవరాజ్యే భవద్రాజ్యే, సస్తం నైతి నాస్తం గచ్ఛతి. యా
త్సూర్యరశ్మిః ప్రకరతి తావత్సస్తం తవ రాజ్యమస్తీ త్యర్థః. త్వయి
మహిమవతి త్వయి మహిమా. సే సతి, కవీంద్రః పణ్డతోత్తమః, అతి
హితః కథితః, జడోఽపి, మన్దబుద్ధిరపి, ఆయం మన్దమతి రితి కవీంద్ర
నిర్ణతో పీత్యర్థః. అద్య విశారదాయతే విశారద ఇవ సర్వసమర్థ ఇవ
ఆచరతి పణ్డతో భవతీతి భావః.

హే సార్వభౌమ! సర్వేపి ధరణిపాలాః త్వతో హీనాః. ఆతస్త్వా
మనుసృత్య వర్తనే. మహిమన్తాణి యావత్సూర్యస్తమాదిత్యః ప్రకరతి
తావత్సూర్యస్తం తవ రాజ్యమస్తి. త్వదీయ మహిమా మన్దబుద్ధి రపి
మహాపణ్డతో భవతి. విశారదాయతే అచారార్థే కృత్.

—పుష్పితాగ్రా వృత్తలక్షణమ్—

“అయుజి సయుగ రేఫతో యకారః

యుజి చ సజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా”

ప్రథమ త్పతీయ పాదయోః స-స-ర-య-గణాః

ద్వితీయ చతుర్థయోస్తు స-జ-జ-ర-గాః గణాః పాదా నేయతి.

తా! ఓ సార్వభౌమా! నేటి ధరిణి పాలకులందఱును నీకంటఁ జక్కవవారే. నిన్ననుసరించి తిరుగువారే. నూర్పుఁ డస్తమించునంత జను నీ రాజ్యమున్నది. నీ యనన్య మహిమచే మందబుద్ధియు మంచి కండితుఁ డగుచున్నాఁడు.

—అ ను వ్వు వ—

4. సింహలాబ్ధౌ మౌక్తికన్తి తుహినన్తి హిమాలయే,
వజ్రన్తి గౌతమీతీరే యశాన్యద్యః చిత్ తవ.

వ్యా :- సింహ వేతి :- హేవిభో! సార్వభౌమ! అదృశదానీం, తవ భవతః, యశాన్తి కీర్తయః, సింహలాబ్ధౌ సింహలద్వీపశముద్రే, దక్షిణసముద్రే ఇత్యర్థః. మౌక్తికన్తి మౌక్తికానీ వాచరన్తి. “సర్వ చ్ఛాంతిపదికేభ్యః క్విభ్యాంచ్యః” ఇతి వచనేన క్విబన్తం రూపమిదం. హిమాలయే హిమగిరౌ, తుహినన్తి తుహినానీ వాచరన్తి. ఉత్తరదిశీ త్యర్థః. గౌతమీతీరే గోదావరీ సదీతీరే, ఆన్ధ్రదేశే, పాంచ్యం దిశీ త్యర్థః. వజ్రన్తి వజ్రాణి వాచరన్తి.

భవద్యతః దక్షిణదిశి సింహాలసముద్రప్రాంతే ముక్తాఫల మివ రాజతే, దక్షిణసముద్రే మౌక్తికాని లభ్యన్త ఇతి ప్రసిద్ధిః. హిమాలయే హిమవద్యాజతే. హిమాలయే తుహినాధిక్యం ప్రసిద్ధమేవ. చ్ఛాంతి ఆన్ధ్రదేశే గోదావరీతీరే వజ్రమివ రాజతే. ఆన్ధ్రదేశో వజ్రాణా మాశర ఇతి ప్రసిద్ధిః. సర్వాను దిక్షు తవ కీర్తిః ముక్తాఫల వత్తుహిన సుహతి వ ద్వజ్రమణి వ ద్విరాజతి ఇతి భావః. ఉపమాలజ్ఞాః.

తా! ఓ రాజరాజా! నీకీర్తి దక్షిణదిశయందున్న సింహాల సముద్రమున ముత్యముపలెను, ఉత్తరదిక్కునఁ గల హిమాలయమున మంచుగడ్డవలెను. తూర్పున నాంధ్రదేశమందలి గోదావరీతీరమున వజ్ర ముపలెను వెలుగుచున్నది. అన్నిదిక్కులందునను నీకీర్తి వ్యాపించినది.

—ద్రుత విలమి త మ్—

5. న నృబలిః క్వచిద ప్యురు భీకరః

ప్రహణనం న చితౌ కులయోషికామ్,

భరత వర్షతలే నర విక్రయో

న హి కృపా నిలయే త్వయి శాసతి.

వ్యా :- నేతి :- కృపానిలయే దయాశరే, త్వయి భవతి, శాసతి పరిపాలయతి సతి, భరతవర్ష తలే భారతభూమౌ, ఉరుభీకరః అధికభయో త్పాదకః నృబలిః మనుష్యబలిః, న నా స్తి. కులయోషికాం కులకాంతా నాం, చితౌ చితాయాం, ప్రహణనం వధః, సహగమన మిత్యర్థః. న నా స్తి, నరవిక్రయః మనుష్య విక్రయణం, మానవక్రియ విక్రయరూప కాత్యకలాప ఇత్యర్థః. న హి నా స్త్యేవ.

హే సార్వభౌమ! దయార్ధ్రహృదయే త్వయి పరిపాలకే సతి, భారతవర్షే కుతాపి; మనుష్య బలిర్నా స్తి. సహగమన దురాచారో నా స్తి. మనుష్య క్రియవిక్రియ రూపకర్మకలాపోఽపి నా స్తి.

—ద్రుత విలమి త వృత్తలక్షణమ్—

“ద్రుత విలమి త మాహ న భౌ భరా”

న-భ-భ-రాః గణాః. పాదే యతిః.

తా! ఓ సార్వభౌమా! దయార్ధ్రచిత్తుడవై న నీవు రాజ్యము నేలుచుండ; భరతవర్షమున, దేవతాది నిమిత్తమై మనుష్యులనుబలిగాఁ జంపుటగాని, భర్తమరణించిన ఆశవముతో భార్యనుగూడఁ జిత్తిపై నుంచి జుట్టుటగాని, మనుష్యుల నమ్ముకొనుటగాని లేవు.

—భుజ జ్ఞ ప్రయా త మ్—

6. పశునాం వినా హింసయై వాతి దూరం

నృవార్తా చితా న్యన్త్రిణో బ్రాజ్ఞయన్తి.

మరు ర్వప్రతి హవి రాజ్యే త్వదీయే
ధియాఽ సాధనీయా క్రియా నా స్తిలోకే.

1 వ్యా - వశూనామితి :- వశూనాం అశ్వాదిజన్తూనాం, హింసయా
నాపవీనాం సాం విహాయైవ, స్మృతాం మానవానాం యాః వార్తాః
వృత్తయః తాసాం ఆచితాన్ భారాన్, నృవార్తాఞ్చితలేఖాది
శ్చియా నిర్వృత్తిః. యన్త్రిణః యన్త్రా రూఢాః అతిదూరం బహు
శం. గాక్ శీఘ్రం, నయన్తి ప్రాపయన్తి. త్వదీయే భవదీయే;
శ్చే రాష్ట్రే, ఇహాపి అతాపి మరుః మరుభూమిః, నిర్జలప్రదేశ
శ్చ. వప్రతి యే ఇవాచరతి కేదారాయతే, "వప్రః పితరి కేదారే"
శ్చమరః. లోకే జగతి, ధియా బుద్ధ్యా, అసాధనీయా కర్తృమతే శ్చా;
యా క ర్వవిశేషః, నా స్తి నభివృత్తి ఖలు.

పురాశాలే అశ్వోష్ట్యా దిజన్తుద్వారా మానవాః వార్తాప్రేషణ
శక్తౌ ఇదానీం కవరాజ్యే, నిజన్తుపీఠాం నిర్మాతౌ, యన్త్రాః ధిష్ఠాన
భూమిః, అథవా ధూమశకట విశు నాపి యన్త్రాః శ్చేవ తత్కార్యం
శ్చన్తి. తవరాజ్యే నిర్జలా మరుభూమయోఽపి, సజలాః సజలా
భిశ్చాను గాల కేదారా ఏవభవన్తి. జగతి బుద్ధే రసాధ్యం కిమపినా స్తి.
బుద్ధిమన్త స్సర్వమపి సాధయన్తి తి భావః. అర్థాన్తర న్యాసాలక్ష్యః.

— భుజజ్ఞ ప్రయాతలక్షణమ్ —

"భుజజ్ఞ ప్రయాతం భవే ద్వైశ్చతుర్భిః"

య-య-య-యాః గణాః. సాదే యః.

తా|| పూర్వపు దినములలో గుఱ్ఱములు పింఝెలు మున్నగు
జంతువులుగూడా, లేక చిలుకలు పావుకములు మున్నగు పక్షులద్వారా,
వార్తలనగుచుండి . ఇప్పుడు నీ రాజ్యమున నా జంతుజాతమునకు శ్రమ
లేకుండ ఆకుత్రములను, తదధి కాకులను ఆ కార్యముల నాచరించు
చున్నార నీ రాజ్యములో నిర్జలములైన యెడారుభూములుకూడ జల

స స్మిద్ధములై పంటపొలములై నవి. బుద్ధికి సాధ్యముకాని కార్యము
లుండవుగదా! బుద్ధియందు లన్ని కార్యములను సాధింతురు.

—స్వా గ త—

7. నిమ్నగాః ప్రతిహతాః కఠినాల్పా

జీవనం దదతి దూరజనాయ.

కృత్రిమాల్పనద విస్తృత హస్తాః

వీడయైః దదతే వసు అభ్యాః.

వ్యా :- నిమ్నగా ఇతి :- కఠినానాం కఠినవస్తునాం పాపాణ్ణా
కాదీనాం, అల్పా వజ్రాః, ప్రతిహతాః నిరుద్ధాః, దృఢసేత్వాదిభి
ర్నిరుద్ధజలా ఇత్యర్థః. నిమ్నగాః నద్యః, కృత్రిమాః కల్పితాః అల్పన
దాః అల్పకుల్పాః తపన విస్తృతాః తతాః హస్తాః కరాః యాసా
తాః, కృత్రిమ నిర్మితకుల్పా హస్తా ఇత్యర్థః. దూరజనాయ దూరదేశ
స్థితి జనసమూహాయ, జీవనం జలం జీవకాంచ, దదతి యచ్ఛన్తి. అభ్యా
లోభగుణోపేతా జనాః, వీడయైవ నిర్బంధేనైవ, వసు ధనం. దదతే
యచ్ఛన్తి. ససామ వాక్యైః. రూపకానుసారాణితః అర్థాంతరన్యాసుః.

నిమ్నం నీచం గచ్ఛన్తితి నిమ్నగాః నద్యః. తాతపగాః సేతు
సంజ్ఞమాది కఠిన పాపాణాదిభిః నిరుద్ధా స్సత్యః. కృత్రిమకుల్పారూప
హస్తాన్ ప్రసార్య, దూరస్థిత జనేభ్యః జలం యచ్ఛన్తి. వక్రకృత్వా
ధనాసక్తా అభ్యాః కస్యైచిదపి కిచ్చిదపి ధనం సామాదివాక్యైర్నయ
చ్ఛన్తి. కిన్తు బలవద్భిః వీడితా ఏవ స్వధన మన్యేభ్యో దిశన్తి.

యథా అభ్యాః నిర్బంధే నైవ హస్తం ప్రసార్య అన్యేభ్యః స్వధ
నం ప్రయచ్ఛన్తి తథా నద్య అపి సేత్వాదిభి ర్నిరుద్ధా స్సత్యః కుల్పాది
భిః దూరజనాయ జీవనం యచ్ఛన్తితి యావత్.

—స్వాగతా వృత్త లక్షణమ్—

“స్వాగతేతి రసభాద్ధురు యుగ్మమ్.”

ర-స-భ-గ-గాః గణాః, పాదే యతిః.

తా! లోభివారిని బ్రతిమాలిన ధనము నీయరు. బాధించినచో
క్షతులను దాచి తరుకడచున్న ధనమును నితరులకిచ్చెదరు. అట్లే మీ
దేశమున నదులన్నియు, అనకట్లను గట్టగా నిర్భృధింపఁబడి, చిన్న చిన్న
కాలువలద్వారా దూరముననున్న వారికిఁ గూడ జీవనమునిచ్చుచున్నవి.

— శార్దూల విక్రీడితమ్ —

8. షట్కర్మావగతా ద్విజాతయ ఇలా

గుప్త్యద్యతాః క్షత్రియాః

గోరక్ష కృషి విక్రయ క్రయవరా

వైశ్యా స్పదారాధకాః

శూద్రా వర్ణచతుష్టయ ప్రకటితా

యే భారతీయా జనా

స్తే దుష్టాధిప దూషితా అపి పున

శ్చుద్ధిం లభ స్తే త్వయా.

వ్యాః:- షట్కర్మేతి:- ద్విజాతయః బ్రాహ్మణాః, షట్కర్మా
వగతాః జ్ఞాతషట్కర్మాణః. యజ్ఞపర్యాయాజనాధ్వయనాధ్యాపనదాన
వృత్తిగ్రహాః షట్కర్మాణి, తాని జానంతః తదాచరణ నిరతా ఇత్యర్థః,
క్షత్రియాః రాజాసః, ఇలా భూమి, తస్యాః గుప్తిః రక్షణం, తక్షణం
ఉద్యతాః ఉద్మక్తాః. భూపరిపాలన బద్ధదీక్షా ఇత్యర్థః, “గౌరిలా
కుమ్భినీక్షమా” ఇత్యుచరః. వైశ్యాః విశాః, గోరక్షా ధేనురక్షణం, కృషిః
కర్షణం, క్రయవిక్రయకా వాణిజ్యం, తేషు, పరాః ఆసక్తాః. కృషి
గోరక్షా వాణిజ్యవిరతా ఇత్యర్థః, శూద్రాః సతాం సత్పురుషాణాం

ఆరాధకాః, సజ్జనారాధన పరాయణా ఇత్యర్థః. యే, వర్ణచతుష్టయేన
చాతుర్వర్ణ్యేన, ప్రకటితాః ప్రఖ్యాతాః, భారతీయా జనాః భారత
భూమి నివాసినో మానవాః, తే సర్వే, దుష్టాధిపేన దుష్టప్రభుత్వేన
దూషితా అపి కలశ్కేతా అపి, పునః భూయః, త్వయా భవతా, శుద్ధిం
పరిశుద్ధతాం, దోషరాహిత్య మిత్యర్థః. లభ నే ప్రాప్నువన్తి.

భారతవర్షే బ్రాహ్మణ త్త్రియ వైశ్య శూద్రాః సర్వేఽపి
స్వస్వకర్మసు నిరతా ఆసన్. తథాపి, దుష్టసృజాపాలక దోషైః స్వాచార
భ్రష్టా అభూవన్. తథాపి త్వయా పున శుద్ధిం ప్రాప్నువన్తి.

— శార్దూల విక్రీడత లక్షణమ్ —

“నూర్యాశ్వైః మసజన్తతా నృ గురవః శార్దూల విక్రీడితమ్”
మ-స-జ-న-త-త-గాః గణాః. ద్వాదశభిస్తు ప్రభిశ్చ యతిః.

తా! భారతదేశమున నాలుగు వర్ణముల జనులు గలరు. అందు
బ్రాహ్మణులు పట్కర్మనిరతులు, యజ్ఞములను జేయుట చేయించుట;
వేదములను జదువుట చెప్పట, దానమిచ్చుట ప్రచుకొనుట యను
నవి యాదుకర్మములు. ఆ కర్మముల నెఱింగినవాడు. రాజులు రాజ్య
రక్షణ దీక్షితులు, వైశ్యులు వ్యవసాయ వాణిజ్య గోరక్షణముల
నాచరితురు. శూద్రులు సజ్జనారాధకులు, ఇట్లు భారతీయులందఱును
వారి వారి కర్మముల నాచరించుచున్నను, దుష్టప్రభు పరిపాలన ప్రభా
వమున వారి వారి కర్మములను విడిచి కలంకీతులైరి. అయిననూ మీ
పరిపాలన మహిమచే వారు మరల శుద్ధిని బొందుచున్నారు.

— భుజజ్ఞ ప్రయాతమ్ —

కులతీం హరన్ భూమిదేవం ప్రణిన్దన్
ధృజన్దేవ గోపం దహన్ప్రతనాని,

శకాధీశ్వరో భారతైశ్వర్య మాప

జ్ఞనో నాన్యదుఃఖం వినైతి స్వసౌఖ్యమ్.

వ్యా :- కులస్త్రీమితి :- శకాధీశ్వరః శక దేశ ప్రభుః కులస్త్రీం కులకాంతాం, హరన్ అవహరన్, భూమిదేవం భూసురం, ప్రణివృన్ అధికందూషయన్, దేవగేహం దేవాలయం, దృఢన్ దారయన్, నాశ యన్నిత్యర్థః. పతనాని నగరాణి దహన్ అగ్నిసాత్కుర్వన్, భార తైశ్వర్యం భారత భూసంపదం, అఙత్ ప్రాప్. అపాహరణిత్యర్థః. జనః మే నః, అన్యదుఃఖం వినా, ఇతరాన్ దుఃఖతా నకృత్వా, స్వసౌఖ్యం ఆత్మసుఖం, న ఏతి న ప్రాప్నోతి. అర్థాంతరన్యాసః.

కశ్చన శకాధీశ్వరః యః శక భారతదేశం ప్రవిశ్య, కులకాంతా అవహరన్, విప్రస్పృందన్, దేవాః యాస్వి ధ్వజయన్. నగరాణి దహన్ సర్వం భారతైశ్వర్యం అపహరత్, లోకే మానవః ఇతరాన్ సుపీ డ్యైవ స్వయం సుఖ మనుభవతి. నాన్యథా.

— భుజజ్ఞ ప్రయాత వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్. —

తా॥ శకాధిపతి యుక్తః భారతదేశమును బ్రవేశించి పరకాంతల నవహరించుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు, దేవాలయములను వడగొట్టుచు, పట్టణములను గొల్తుచు, భారతదేశ సుగంధద్రవ్యములను దోచుకొన్నాడు. లోకమున, బహులము బాధించి తాము సుఖపడుట నిజమైనది. ఇతరులను బీడింపక తాను సుఖపడుట దుర్లభముగదా.

శ్లో ధీ

10. యథేష్ట మతివృత్తయంతవశనా భజన్తే ముదం

నమత మధునాభయాః ప్రతివదంతి ధర్మం ప్రభుమ్.

సువర్ణమపి నైష్యతే న బహు విచ్యుతం చత్వరే

పదా న హి సుఖాయతే కథ మభిజ్ఞరాజ్యే జనః.

వ్యా :- యథేష్టమితి :- తవ జనాః త్వదీయా మనుష్యాః, యథేష్టం యథాభిలషితం, మతం, వృత్తిః పర్తనం; చ యేషాంతే, అభీష్టమతాః లమ్బినః అభీష్ట వృత్తిమన్తశ్చేత్సర్థః. ముదం ప్రీతిం, భజన్తే ప్రాప్నువన్తి. అధునా ఇదానీం, అభయో నిర్భయో స్సంతః సమక్షం క్షోస్సమీపే. ప్రభోజనం, ధర్మం ధర్మవిశేషం, ప్రతి వదన్తి కథయన్తి, చత్వరే ద్దండే విచ్యుతం భ్రష్టం, సువర్ణం కాశ్చపి, బహ్వాపి అధిక మపి, న ముష్మతే నావహ్నియతే. అభిజ్ఞస్య సర్వజ్ఞస్య, రాజ్ఞే రాష్ట్రే, జనః జనసమూహాః, సదా నిత్యం, కథం న హి సుఖమతే, కిమర్థం సుఖం నానుభవతి. సదా సుఖమనుభవత్యే వేత్సర్థః.

హే ప్రభో! భవదీయరాజ్యే సర్వేపి జనాః స్వేచ్ఛానురూపం మతం, స్వశక్త్యనుకూలాం వృత్తించ స్వీకృత్య పరమానంద మనుభవన్తి. సభాయాం రాజ్ఞ స్సమక్షమేవ ధర్మం సిర్భికా వదన్తి. త్వదీయ రాజ్యే ప్రమాదవశా ద్దండే చ్యుతం సువర్ణం బహ్వాపి తత్రైవ పర్తతే. నకే నాప్య పహ్నియతే. తదుచితమేవ. అభిజ్ఞే రాజని రాజ్యం పాలయతి, సతి సర్వోపి సుఖమేవానుభవతి. న దుఃఖమితి భావః. కావ్యలింగ మలక్ష్యరః. “సమర్థనీయస్యార్థస్య కావ్యలింగం సమర్థన” మితి తల్లక్షణమ్.

— వృద్ధీప్య త్త లక్షణమ్ —

“జసా జనయలా వసుగ హ యతిశ్చ వృద్ధీగురుః”

జ-స-జ-స-య-ల-గాః గణాః, అష్టభిర్నవభిశ్చ యతిః.

తా! ఓ స్వామీ! మీ రాజ్యమున మీ వారందఱును, తోచిన మతమును తోచినవృత్తిని గ్రహించి యానందించుచున్నారు. సుఖముగా జీవించుచున్నారు. మీ రాజ్యమున, ప్రమాదవశమునఁ ద్రోవలో జారిపడిన జంగారము ఎంత యధికముగ నున్నను, దాని నెవ్వ

కును ముట్టరు. అది యుచితమే ఏమనగా, సర్వజ్ఞుడైన ప్రభువు
రాజ్యము నేలుచుండగాఁ బ్రజలకు సుఖమే లభించునుగాని దుఃఖమెట్లు
ఁబడును? దుఃఖముండదు, సుఖమే యుండును.

— శి ఖ రి ణీ —

11. అమాత్యా స్సర్వజ్ఞాః పిపురతి సదా కర్మసచివా
మహామాత్రాః ధీరా శ్చతురహ సోఽమి ప్రణిధయః,
పురోధోఽధ్యక్షా స్సన్నతవృక్షుః పైదగ్ధ్య కవితా
యశోభి సామ్రాజ్యం తవ సకల భూపాలక మచే !

వ్యా :- అమాత్యాఞ్చితి :- సకలభూపాలకమచే ! సర్వరాజన్య
శ్రేష్ఠ ! సర్వజ్ఞాః సకలజ్ఞాన విశారదాః అమాత్యాః మన్త్రిణః, కర్మ
సచివాః సామాన్యకార్యనియుక్తాః నియోగినః, ధీరాః ధైర్యోపేతాః
మహామాత్రాః, సేనాధిపతయః, చతురమతయః, నిపుణబుద్ధయః
అమీ ఏతే ప్రణిధయః గూఢచారాః, సస్పృతం సజ్జనశ్లాఘ్యం వృక్షు
లం విస్తృతం యత్ పైదగ్ధ్యం నైపుణం తేన్మకలితాః యుక్తాః పురో
ధసాం పురోహితానాం అధ్యక్షాః నాయకాశ్చ, తవ సామ్రాజ్యం
భవత్సర్వభౌమత్వం, యశోభిః కీర్తిభిః, సదా సత్వతం, పిపురతి
పూరయన్తి, వ్యూపాలన పూరణయోరితి ధాతోర్లట.

హే రాజన్యశ్రేష్ఠ ! తవామాత్యా స్సర్వార్థ విశారదాః, కర్మ
సచివాః సకలకార్య కర్తారః, సేనానాయకాః ధైర్యసాహసోపేతాః,
గూఢచారిణోఽతి నిపుణమతయః, పురోహితాధ్యక్షా స్సర్వజన శ్లాఘ్య
కర్మకరణ దత్తాః. ఏతే సర్వేఽపి తవ సామ్రాజ్యం సదా యశోభిః పూర
యన్తి, సామ్రాజ్య కీర్తిం వర్ధయన్తి.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణమ్ —

“రసై రుదైశ్చిన్నా యమనస భలాగః శిఖరిణీ”

య-మ-న-స-భ-ల-గాః గణాః, షడ్భి రేకాదశభిశ్చ యతిః.

తా! ఓ సార్వభౌమా! సర్వజ్ఞులైన మంత్రులు, కార్యకరణ దత్తులైన యుద్యోగులు, ధీరులైన సేనాధిపతులు, నిపుణులైన గూఢచారులు, సత్కార్యకరణ విద్యులైన పురోహితాధ్యక్షులను (బిషప్పులు) నీ సామ్రాజ్యమును సత్కీర్తితో నింపుచుండిరి.

హ రి ణి

12. భృశ మభిజనోఽస్మాకం యస్తే కృపాప్రతిపాలితో
బహునుఖధనం లభ్యా త్వాం సోఽర్చతి ప్రియపుత్రవత్,
ఇహ సవయసా ధన్యావావాం త్వదఞ్చిత సమ్ముఖం
ద్రుత ముపగతా విత్తం “స్వామి ప్రమాణ మితః పరమ్”.

వ్యా :- భృశమితి :- తే కృపాపాలితః భవద్దయాభిరక్షితః,
యః, అస్మాకం అభిజనః దేశః, “కులేఽప్యభిజనో జన్మ భూమావపీ”
త్యమరః. సః తద్దేశః, భృశం అత్యంతం, బహునుఖధనం అధికసుఖ
సమ్పదం, లభ్యాప్రాప్య, త్వాం భవంతం, ప్రియపుత్రవత్ ప్రియ
కుమార మివ, అర్చతి పూజయతి. ఇహ అత్ర, సవయసా వయస్యా,
“స్నిగ్ధో వయస్య స్సవయాః” ఇత్యమరః. అవాం ధన్యా కృతార్థా.
ఇత్థం, ఏవం, త్వదఞ్చితసమ్ముఖం పూజ్యభవత్సమీపం, ఉపగతో
ప్రాప్తౌ స్వః, ఇతః పరం ఇత ఊర్థ్వం, స్వామి భవానేవ ప్రమాణమ్.

హే స్వామిన్ ! అస్మజ్జన్మభూమిః భవత్కృపయా సుష్టు పరి
పాలితా సతీ సుఖసమ్పద మధిక మనుభవతి, సై షేదానీం త్వాం
ప్రియపుత్ర మివ పూజయతి. ఇహాగతా వావాం భవదాదరేణ కృతా
ర్థాస్వః, అస్మదాగమన కారణం భవానేవ జానాతి, శ్రుత్వా దేవః
ప్రమాణ మితి తాపూచతుః.

—హరిణీ వృత్తలక్షణమ్.—

“రస యుగ హయైః నౌ మ్రోశ్చ గోయదా హరిణీ”

న-స-మ-ర-స-ల-గాః గణాః, మట్సు చతుర్షు సప్తను చ
యతిః.

తా|| ఓ రాజా! నీవు దయతో మా దేశమును బాలించుదుండు
బు జేసి, మా దేశము మిక్కిలి సుఖసంపదలతో నిండియున్నది. మిమ్ము
మిక్కిలి యభిమానముతోఁ బ్రయత్నపుత్తునివలె గౌరవించుచున్నది.
ఇచ్చట మీరు మమ్మాదరించుటచే మేము ధన్యులమైతిమి, తమకు మా
చరిత మనవిచేసితిమి, తరువాత తమదయ.

— మ న్దా త్రా న్తా —

13. శ్రుత్వా వాచో నృపతి రముయోర్భావగూఢా మనోజ్ఞా
యానోద్బుద్ధిం భువనవిదితాం విస్మితస్స స్పరీక్ష్య,
దేవత్రామూ ఇతి సగణయన్సైన్య వత్కం ప్రదాతుం
మేనేఽమూఘ్యామనఘ చరితా మానసీయా ఖపన్తి.

వ్యా:- శ్రుత్వేతి :- స నృపతిః స సార్వభౌమః అముయోః
ఏతయోః కుమారయోః, భావగూఢాః అభిప్రాయ గర్భితాః, మనోజ్ఞాః
మనోహరాః, వాచః వచనాని, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, విస్మితస్స ఆశ్చర్య
పరవశస్సన్, భువనవిదితాం లోక ప్రసిద్ధాం, యానోస్తరుణ్యయోః
తయోః కుమారయోః, బుద్ధిం మతిం, పరీక్ష్య పరీశీల్య, అమూ ఏతే
కుమారా, దేవత్రా దేవపుత్రౌ, ఇతి గణయన్ భావయన్, అమూ
భ్యాం తాభ్యాం, సైన్యవత్కం సేనాధిపతిత్వం, ప్రదాతుం, మేనే అమ
స్మత్, అనఘ చరితాః నిర్మలచరిత్రాః, మానసీయాః మానార్థాభిప్ర
తిభిర్యంతరన్యాసః.

స సార్వభౌమః తయోః కుమారయోః సాభిప్రాయాణి మనోహ
రాణి వచనా న్యాకర్ణ్య, విశ్మయ మవాప్య, లోకవిఖ్యాతిం తస్మాదవిశే
షం పరీశీల్య, ఏతే దేవతాకుమారావితి నిశ్చిత్త్య, తయో స్సేనానాయ

కత్వం దాతుం నిశ్చికాయ, తథాహి. ఉత్తమ చరితాః పురుషాః యతః
కుతాపి సర్వైరపి మాన్యంతే.

— మన్దాకాన్తా వృత్తలక్షణమ్, —

“మన్దాకాన్తా జలధిషడగై ర్మోభనౌ తౌ గురూచ”

మ-భ-న-త-త-గ-గః గణాః, చతుర్భిః షడ్భిః సప్తభిశ్చయతి.

తా॥ ఈ తాంక రాజకుమారు లిరువురు భావగర్భితముగఁ బుష్క, నా చక్కని మాటలను విని, యా సార్వభౌముఁ డాశ్చర్యపడి, జగత్ప్ర సిద్ధమైన వారి బుద్ధి కౌశలమును బరీక్షించి, వీరిరువురును దేవకుమారులు గాని సామాన్యులుకారని నిశ్చయించుకొని, వారిని తమ సైన్యమున కధిపతులను గావింపఁ దలంచెను. అది యుచితమేకదా! ఉత్తమ చరి తుఁడు సత్ప్రవర్తనులునగు మానవశ్రేష్ఠుల సందఱును ఎచ్చటనయినను గౌరవింతురుగదా! అందుచే సార్వభౌముఁడు గూడ వారిని సేనాధిపతు లను గావింప సంకల్పించెను.

— ఉ ప స్థి తా —

14. ఆత్మన్యధికా వితి మన్యమాన

స్తాభ్యాం ప్రపితౌనఘచక్రవర్తి,

శశ్వన్నిపుః స్స భవంత్యయోనే

మిత్రే వదనీత మువాచ సాధుః.

వ్యా :- ఆత్మనీతి :- సాధుః సజ్జనః, సః, అనఘ చక్రవర్తి త్సామంతకీలః సార్వభౌమః, ఆత్మని స్వమనసి, ఆధికా ఇతి ఏతే కుమారౌ సర్వ శ్రేష్ఠావితి, మన్యమానః సంకల్పమానః, తాభ్యాం కుమారాభ్యాం, ప్రపితౌ తః ఆసక్తః, “తత్పరే వ్రసితాసక్తా” నిత్యమరః. శశ్వన్నిపుః సస్త్ర తుభేచ్ఛుః భవన్ సన్, తే మిత్రే తౌ సఖాయౌ, వదసి సభాయౌ, ఇత్థం ఏవం, ఉపాచ ఆచారౌ.

సజ్జన స్స సార్వభౌమః, కుమారావేతే సర్వశ్రేష్ఠావీతి మన్య
మానః, తయోః శాశ్వత సుఖం చికిర్షుః, సభాయాం తావద్దిశ్యైవ
మోచత్.

— ఉపస్థితా వృత్తలక్షణమ్ —

“శ్లో జో గురుణేయ ముపస్థితా.”

త-జ-జ-గాః గణాః, పాదాస్తే యతిః.

అత్ర గురురధికో దృశ్యతే.

తా! సజ్జనుడు పుణ్యాత్ముడునగు నా సార్వభౌముడు ఆయిరు
వునను సర్వోత్తముములగా భావించి, వారికి శాశ్వతోపకార మాచ
రింపఁ దలంచి, నభల వారినుద్దేశించి యిట్లనెను.

— గీ తి : —

15 సులభౌ దేవా వివమే సంప్రాప్తా సత్వభేద మయిసాదూ,

మహతాః విదేశగమనం భవతి నితాంతం పరోపకారాయ.

వ్యా :- సులభావీతి :- యజ్ఞాం శతన్తే, ఇహ అత్ర, సర్వధా
సర్వప్రకారైః, మయి మద్విషయే, సాక్షాత్సాగ్ధ్యమే మయి, దేవా
వివ సురావివ, సులభౌ సుఖలభ్యౌ, సంప్రాప్తా లభ్యౌ. మహతాం మహత్మ
నాం, విదేశగమనం పరదేశ ప్రయాణం, నితాంతం ఆత్యంతం, పరోప
కారాయ పరేషా ముపకారకరణాంతాః భవతి.

యథా దేవకుమారా తథాయువాం మమ సుఖలభ్యౌ వాస్తామ్.
సర్వాత్మనా యువయో రాదరః మయ్యభూత్. తద్వృత్తమేవ. మహ
త్మానః పరదేశాంత్యాత్రతాపి ఇతరేషా ముపకుర్వన్త్యేవ. అర్థాంతర
వ్యాసః.

— గీతి లక్షణమ్ —

“అర్క్వార్థ సమా గీతిః.” పాదే యతిః.

తా! నాయందన్ని విధముల యాదనాభిమానములుగల మీద
దేవతా కుమారులవలె నాకు సులభముగ లభించితిరి. మహాత్ములవిజ్ఞ
గమన మేనాడును వ్యర్థముకాదు. దానివలనఁ బరులకువకారక
కలుగును.

మ త్రా

16. సజ్జాతౌ మే మహతి భవాద్యగ్నిరా ధీరౌ వఖిలగుణాఢ్యౌ
మచ్చిత్తం గర్వతి మమసేవ్యో ప్రప్రావప్తా విశిష్టౌ జనః న్యైః.

వ్యా :- సజ్జాతా వితి :- మే మమ, మహతి రాజ్యే, “మహ
ద్రాజ్యంచే”త్యురః ధీరా వజ్జితౌ. అథవా, ధైర్యవన్తౌ, అఖిలగుణాఢ్యౌ
సకలగుణ పరిపూర్ణౌ, భవాద్యగ్నిరా త్వాదృశవీరకుమారౌ, సజ్జితౌ,
ఉత్పన్నౌ, జనవన్త్యై లోకపూజ్యౌ, యువాం. మేమమ, సేవ్యో సేవార్హౌ
ఆప్తౌ వయస్యా, ప్రాప్తౌ లబ్ధౌ, ఇతి, మచ్చిత్తం మమ మనః, గర్వతి
గర్వయుక్తం భవతి. ఆనందతీతి భావః. అహమేవోత్కృష్ట ఇతి బుద్ధిః
జనయతీతి యావత్.

భవాద్యగ్నౌ వీరవరౌ సుధియౌ సకలగుణ సమూర్ణౌ మద్రాజ్యే
జాతావితి, భవన్తౌ మత్సకా శమాగత్య, మామాదృత్య, మత్సభౌ
జాతా వితిచ మే మనః పరమానంద మనుభవతి.

— మత్రా వృత్తలక్షణమ్ —

“మత్రా శ్లేయా మభసగ యుక్తా”

మ-భ-స-గాః గణాః, చతుర్భిష్టద్భిశ్చ యతిః.

తా! సజ్జనులు పండితులు లోకై కవీరులునగు మీబోంట్లు మా
రాజ్యమున జన్మించిరనియు, మా దేశమునకు వచ్చి మాయందాదర
ముతో మాకు మిత్రులయిరనియును మా మనస్సు మిక్కిలి గర్వించు
చున్నది. మేమెంతయో యానందించుచుంటిమి.

భు జ జ్ఞ ప్ర యా త మ్

17. ముదాఽద్య ప్రభృత్యన్యహం యుష్మదీయో
యువా మర్హథ శ్చక్రవర్తిత్వ మా ప్తమ్,
భవన్తౌ మమాఽతీవ మిత్రే భవేతా
మతార్హస్థ దమూ ఇత్యసా సార్వభౌమః.

వ్యా:- ముదేతి:- అద్యప్రభృతి ఇత ఆరభ్య, అహం, ముదా
స్తీత్యా, యుష్మదీయః భవదీయః అస్మిథవామి. యువాం భవన్తౌ, చక్ర
వర్తిత్వం సార్వభౌమత్వం, ఆ ప్తం లబ్ధం, అర్హథః యోగ్యాశ్చ, భవన్తౌ
యువాం నమమే, అతీవ అత్యంతం, మిత్రే వయస్యా, భవేతాం
స్యాతామ్, ఇతి ఏవముక్త్యా, అసా సార్వభౌమః. స చక్రవర్తీ, అమూ
ద్విజరాజకుమారా, అతార్హస్థ తర్పయామాన.

అద్య ప్రభృత్యహం భవదీయోఽభూఃమ్. యువాం చక్రవర్తి
పదమపి లబ్ధమర్హా వితి మే మనీషా, ఇతః వృథృతి యువాం మత్సభా
పక్షాత్ మిత్యుక్త్యా స సార్వభౌమః తౌ ద్విజరా జకుమారా స స్తుషా
వతార్హత్.

— భుజజ్ఞ ప్రయాత వృత్తలక్షణ స్తోత్రమేవ —

తా! “నేటినుండి నేను మీ వాడను. మీరు చక్రవర్తులుగా
సర్వమహిమండలమును బాలింప నర్హులు. నేటినుండి మీరు నా
మిత్రులు” అని పలికి యా సార్వభౌముడు వారి నానందపరచెను.

— శ్ర గ్ధ రా —

18. కాభ్యాం కారిష్యమాణం న్వవిషయ సుభగ
మృవుకం కర్మ నభ్య
స్తామోఽగచ్ఛ ద్దిదృక్షు ర్నిజనదన మిలా
పాలకస్యావవాదాత్.

ప్రాసాదం తౌ వర స్యా వృకుమధివనతః

స్మార్పితౌ జాగరూకౌ

స్వాధీనం స్యా న్నరాణా మఖిలమపి

జగ ద్భాగ్యసంయోజితానామ్

వ్యా:- తాభ్యామితి :- తాభ్యాం ద్విజన్మప పుత్రాభ్యాం
కారిష్యమాణం ఆచరిష్యమాణం, న్వవిషయస్య న్వదేశస్య సుభగమ్భా
పుకం భాగ్యవ్రదాయకం భాగ్యం కర్మ కృతిం విషయస్యా ద్వివిధాశ్చ
దేశేజన పదేపిచ ఇతి విక్లపకాశః. భాపుకం భపుకం భవ్య మిశ్య
మరః. దిదృక్షుః దృష్టు మిర్షా స్పృశ. సుభ్య స్తామః సామాజిక సమూ
హః, ఇలాపాకస్య సార్వభౌమస్య అవవాదాత్ ఆజ్ఞాయాః, “అప
వాదస్తు నిర్దేశో నిదేశ శ్చానం చ సః శిష్టిశ్చాజ్ఞాచ” ఇత్యమరః
నిజసదనం స్వభవనం, అగచ్ఛత్ జగామ, తౌ వయస్యా, సఖాయా
ద్విజనరవరసఃతౌ, అర్చితౌ పూజితౌ, జాగరూకౌ అప్రమత్తౌ న నై. వృకుం
విశాలం, ప్రాసాదం సాధం. అధివసతస్సు అధ్యతిష్ఠతామ్, భాగ్యను
యోజితానాం భాగ్యవతాం, సరాణాం మానవానాం, అఖిలమపి జగత్
సర్వోఽపి లోకః, స్వాధీనం స్యాత్ వశ్యం భవేత్.

— అర్థాంతరన్యాసాలజ్ఞాపిః. వృత్తలక్షణ నూత్నమేవ —

తా। ఆ సభయందున్న సామాజికులందఱును; ఈ వీరవరు
లిరువురు కూడి, తమ దేశమున కెట్టి మేలుఁ జేయఁగలరో చూడెద
మను కోరికతో, రాజాజ్ఞన, బడసి తమతమ నివాసమందిరములకేగి,
ఆ తారకరాజు పుత్రులిరువురిను, సార్వభౌమునిచే గౌరవింపఁబడి,
యప్రమత్తులై, విశాలమైన రాజభవనమున నివసించిరి. భాగ్యవంతు
లైన వారెచ్చటికి వెళ్ళినను, ఆ యా చోటనున్న వారందఱును ఆ
భాగ్యవంతుల కనుకూలముగనే ప్రవర్తించుదురగాదా! “కృభాగ
మాహ్నోతి న భాగ భాగ్యనః” అని శ్రీహర్షుని నూత్న.

ప ఇచ్చ చా మ గ మ్

19. కుమారికాః ప్రియౌ కులాజ్ఞానా స్సహౌదరౌ సుహృ
ద్వరౌ యువాన ఇత్యతీవ పుత్రకౌ జరజ్జనాః,
తదాహ్వయంత తా పుభా వశేష లోక సమ్మతౌ
ద్విషన్తి కేమహీతలే నితాన్త ఏద్దుణాన్వితాన్.

వ్యా :- కుమారికా ఇతి :- అశేషలోకస్య సర్వజనస్య, సమ్మతౌ
ప్రియా, తాపుభౌ తౌ కుమారౌ, కుమారికాః బాలికాః ప్రియా,
ఇతి సఖాయావితి, కులాజ్ఞానాః కులకాన్తాః. సహౌదరౌ ఇతి సోదరావితి,
యువానః తరుణజనాః సుహృదావితి మిత్రశ్రేష్ఠావితి, జరజ్జనాః వృద్ధాః,
పుత్రకావితి కుమారా వితిచ, అతీవ అత్యంతం, తదా, ఆహ్వయంత
ఆహ్వానం చక్షుః. నితాన్తం అత్యంతం, ఏద్దుణాన్వితాన్ ఉత్తమగుణో
పేతాన్జనాన్, కే ద్విషన్తి ద్వేషబుద్ధ్యా కే వశ్యన్తి? న కోపీత్యర్థః.
అలంకార అర్థాంతర న్యాసః ఉల్లేఖ లంకారశ్చ 'తయోన్సంకరః'

తత్రనగరే తౌ వివిరాజదారకౌ దృష్ట్వా మిత్రబుద్ధ్యా బాలి
కాః సఖాయా విత్త్యాహ్వయన్తి కులకాన్తాః సోదరబుద్ధ్యా భ్రాతరా
విత్త్యాహ్వయన్తి. యువజనాః సుహృదౌ విత్త్యాహ్వయన్తి. వృద్ధ
జనాన్తు కుమార బుద్ధ్యా పుత్రకౌత్త్యాహ్వయన్తి. తద్వ్యక్త
మేవ. ఉత్తమగుణోపేతా మానవాః సర్వత్రాపి సర్వైరపి సమ్భా
ష్యన్తే. నకోపితా నన్యబుద్ధ్యా వశ్యతి.

“గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు న చ లిజ్గం న చవయః”

ఇతి భవభూతే వచన మత్ర స్మరవ్యమ్.

—పఇచ్చచామర వృత్త క్షణమ్—

జరౌ జరౌ జగౌ పఇచ్చచామరమ్.

జ-ర-జ-ర-జ-గాః గణాః. చతుర్ను చతుర్ను యతిః.

తా! ఆకుమారద్వయమునుగాంచి, కన్యకలు మిత్రులారాయనియు కుల
కాన్తలు సోదరులారాయనియు, యువకులు సుహృదులారాయనియు

వృద్ధులు కుమారులారా యనియుఁ బలుచుచుండిరి. సద్గుణోపేతు
శందఱును బ్రేమింతుఁడు. గౌరవింతురు. వారిని ద్వేషించువా గెవ్వఁడు
నుండరు.

— చ స్త్ర లే ఖా —

20. మాసోఽయాసీత్తయో రత్యేవక్షణో రాజకీయో
ద్యౌగై సర్వప్రజానాం వశ్యక్రియా కల్పనాభిః,
శ్రుత్వా రాజానుజో దుర్హృద్భిర్నిబద్ధో హతాత్మా
విత్కాపదాబ్ధవా వీధృశ్సార్వభౌమం స్మవత్తః

వ్యా :- మాసఁగతి :- అత్ర అస్మిన్నగరే, రాజకీయాః రాజ
సమ్బంధినః యే ఉద్యోగాః ప్రయత్న విశేషాః తైః, సర్వప్రజానాం
తత్రత్యానాం సర్వేషాం జనానాం, వశ్యక్రియా కల్పనాభిః వశీకరణ
తస్త్రరచనాభిః, తయోః వీరయోః మాసః కాలః ఏకోమాసః, క్షణ
ఇవ క్షణకాల ఇవ, ఆయాసీత్ అగాత్. రాజానుజః సార్వభౌమ సోదరః,
హతాత్ ప్రసభం, దుర్హృద్భి శత్రుభిః, నిబద్ధః ఆత్మాస్త్రః, ఇతి ఇత్యు
వార్తాం, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, ఆపదాబ్ధవా ఆపది సహాయకా తే వీర
వరా, సార్వభౌమం చక్రవర్తినం ఉదృక్ ఉదృశం, వక్తస్మై ఆ
దతామ్.

రాజకార్య నిర్వహణేన, జనవశీకరణ కార్యకల్పనయా చ తయో
ర్ద్విజరాజకుమారయోః తస్మిన్నగరే మాస ఏకః ఏకక్షణ ఇవాగాత్,
అత్మాస్త్రరే, సార్వభౌమ భ్రాతా శత్రునివహేన నిర్బంధితః ఇతి
వార్తా ప్రచలితాఽసీత్, తాం శ్రుత్వా ఆపదాబ్ధవా వేతౌ కుమారౌ
రాజాన మువసృత్య, ఏవ మవోచతామ్.

— చస్త్రలేఖా వృత్తలక్షణమ్ —

“మ్రామ్యా యానై భవేతాం సప్తాష్టభి శ్చస్త్రలేఖా”
మ-ర-మ-య-యాః గణాః, సప్తభిరష్ట భిశ్చ యతిః.

రాజకీయ ప్రయత్నములతోడను, జనవశీకరణ తంత్రముల తోడను, వారిరువురకు నా నగరమున నొక మాన మొక క్షణమువలె దాటిపోయెను. అంతలోఁ జక్కవ ర్తి సోదకుఁడు శత్రుగృహీతుఁడయ్యె నను వార్త హఠాత్తుగ వ్యాపించెను. దానిని విని యావద్బాంధవులైన యా కుమారవరు లిరువురును సార్వభౌముని సమక్షమున కేగి, యీ తీరునఁ బలికిరి.

హ రి ణ పు త మ్

21, ఆశ్చర్యం జగతీపతే తవ దుర్భదాం కిముపేషణం
త్వత్కేత్రప్రియయుగ్మ ఈదృగరిన్దమే సతి జీవతి,
మాశోచీరచిరేణ తేజ్జితసోదరం జితకాత్రవం
ద్రష్టాసి ప్రమదేన నౌ రిపుమర్దనేఽద్య నియోజయ.

వ్యా:- ఆశ్చర్యమితి :- జగతీపతే హే సార్వభౌమ ! అత్ర యుష్మన్నగరే, ఈ దృగరిన్దమే ఈ దృశః యే శత్రవః తత్సంహరణ దక్షే, త్వత్కేత్ర త్వదీయే, ప్రియయుగ్మ మిశ్రిద్నయే, జీవతి సతి ఉచ్ఛ్వాసతి తవ భవతః, దుర్భదాం శత్రూణాం, పేషణం మర్దనం; కిము ఆశ్చర్యం భవతికిమ్. సభవత్యేవ. మా శోచీః విషాదం మాకురు. అదిరేణ శీఘ్రమేన, జితకాత్రవం నిర్జిత శత్రుం, తే భవతః, అజ్ఞితసోదరం పూజ్యభ్రాతరం, ప్రమదేన ఆనందేన దృష్టాసి దృశ్యసి ఆద్వైతదాసీం, రిపుమర్దనే శత్రుసంహరణ కార్యే, నౌ ఆవాం, నియోజయ నియుజ్య, ఆహ్లాదయేత్వర్థః.

హే సార్వభౌమ ! కిమర్థం చింతయసి. మా శోచీః, శత్రుసంహరణదక్షా నావాం భవతః సఖాయా స్వః, ఆవయోక్తీః తో స్పృతోః భవచ్ఛత్రు సహరణ మాశ్చర్యం కిము ? యుద్ధం కర్తుమావయో కిముజ్ఞాం వేహి. ఇదానీ మేవ త్వద్భ్రాతరం శత్రునిర్మూలకం దృశ్యసి. ఇతి తా వవోచతామ్.

తా: ఓరాజా! శత్రుసంహారణ దక్షులమైన మేము నీమిత్రులమై బ్రతికియుండగా నీ కీ విచారమేల? దుఃఖంపకుము. శత్రువుల నంత మొందించుట యెంతవని? మమ్ము శత్రువులను యుద్ధమునకై నియమింపుము. శత్రువు నంత మొందించి నీ సోదరుని నీకుఁ జూపెదము. అని వాడు పురుషును బలికిరి.

— చ ప్ర లే ఖా —

22. శిష్టిం భూపర్యః & బ్ధ్వా భూదేవతాక్షత్రవీరా
వాచార్యాణాం స్మరంతే సజ్చిత్కపైన్యం ప్రశస్తమ్,
పారాపారం తరంతే ద్రాగ్ధూమనౌకాధివాసా
త్తవారా చృత్రుదుర్దా ద్యాత స్మి ధీరౌ నిశీథే.

వ్యా :- శిష్టిమితి :- తౌ భూదేవతాక్షత్రవీరా ఏతౌ వీరవరా భూమకక్షత్రియకుమారౌ. భూపర్య రాజ్ఞః, శిష్టిం శాసనం. “బ్ధ్వా భూపర్య” చేత్యమరః. ఆచార్యాణాం స్మరంతే గురూస్మరంతే, “ప్రశస్తే” ఇతి నూతేణ ప్రశస్తి ప్రశస్తం, పైన్యం సేవాం, సజ్చిత్క సమావేశ్య, ధూమనౌకాధివాసాత్ ధూమనౌకాశ్రయస్థానాత్, పారాపారం సముద్రం, తరంతే, “పారం అపారం అస్య పాకాపాశః, ఇతివృత్పత్తిః “సతమా స్సతమా లతయా పాకాపారాయ యస్య దానో దావ” ఇతిహరివృహోధే యమకస్థలే ప్రయోగః, నిశీథే అథ రాతే, ధీరౌ ధైర్యవంతే సంతే, శత్రుదుర్దాత్ ఆరాత్ శత్రుదుర్ద సమీపం, “ఆరాద్దూర సమీపయో” రిత్యమరః. “అన్యారా”దిత్యా దిం వచ్చిమి. యాతఃస్మ అగచ్ఛతామ్.

సార్వభౌమాజ్ఞాం సమ్పాద్య, స్వగురున్ సంస్మృత్య, సర్వసమర్థం పైన్యం సమాసీయ, శీఘ్రమేవ ధూమనౌకాశ్రయస్థానాత్ సముద్రం నిస్తీర్య, నిశీథసమయే, ధీరా తౌ తాంకరాజకుమారౌ శత్రుదుర్ద సమీప మగచ్ఛతామ్.

— చంద్రలేఖా వృత్తలక్షణస్తోత్ర మేవ —

తా॥ ఆ వీరాగ్రేసరు లిద్దఱును, సార్వభౌముని శాసనమును
 గొని, తమగురువులను స్మరించుకొని, తగిన సైన్యమును సమ
 హర్చుకొని, త్వరగా నౌకాశ్శయమునుండి సముద్రమునుదాటి, మంచి
 కుర్థరాత్రు నవయమున శత్రుదుర్గ సమీపమును జేరుకొనిరి.

— శి ఖ రి ణీ —

23. పురః పశ్చా చ్చతుర్న్మవతి ముదధిశ్చిష్ట సరితి
 న్యరౌ త్స్పితం పార్శ్వే సమచర దుదాసీనజనతా,
 ప్రతీచ్ఛాం ప్రాచ్ఛాం ద్విటృటల మథనం కర్తుమన సా
 ద్విధా కృత్వా సైన్యం త్వరిత మయతేతాం ద్విజనరౌ.

వ్యా :- పురః :- శత్రుః రిపుః, నృవతి సార్వభౌమ సోదరం;
 ఉదధినా సముద్రేణ శ్చిష్టా సజ్జతా యా సరిత్ సదీ తస్యాం, పురః ఆశ్ర
 థాగే, పశ్చాత్ పృష్ఠభాగే చ, న్యరౌ త్స్పిత నిర్బబన్ధ. తం రాజసోద
 రం, పార్శ్వే, ఉదాసీనా తటస్థభావోపేతా యా జనతా జనసమూ
 హాః, జనానాం సమూహాః జనతా, “గ్రామతా జనతా ధూమ్ర్యా
 పాశ్వాగల్యా పృథక్పృథక్” ఇత్యమరః. సమచరత్ సచ్చచార. ద్విజ
 నరౌ తౌ ద్విజభాజకుమారౌ, ద్విషాం రిపుణాం పటలం సమూహాః
 తస్య మథనం నాశం, కర్తుమనసా చికిర్షూ, ప్రతీచ్ఛాం పశ్చిముదిశి;
 ప్రాచ్ఛాం ప్రాగ్దిశి, సైన్యం సేనాం, ద్విధాకృత్వా ద్విధా విభజ్య,
 త్వరితం శీఘ్రం అయతేతాం యుద్ధయత్న మకురుతామ్.

సార్వభౌమానుజః సముద్రసన్నిహిత సదీమధ్యే, శత్రుణా
 నిర్బంధితోఽభూత్, తస్య వికటే తటస్థః జనసమూహా అతిష్ఠత్. ఇతి
 జ్ఞాత్వా తౌ కుమారౌ ప్రాక్ప్రతీచీదిశయోః స్వసైన్యం ద్విధాకృత్వ
 నియుజ్య శత్రుస్సైన్యం నాశయితు మారభేతామ్.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణమ్ —

“రసై రుద్రైశ్చిన్నాయ మనసభలా గః శిఖరిణీ”

య-మ-న-స-భ-ల-గాః గణాః, షట్సు ఏకాదశసుచ యత్తి

తా! “సముద్రము లో కలియు నదియందు, శత్రువు రాజసాధ
రుని నిర్భంధించెను. వానికడనున్న వారందఱును తటస్థులే” యని
గ్రహించి, యీ తారక రాజ కుమారులు తమ సైన్యమును రెండుభాగ
ములు గావించి, తూర్పువడమరలందు నిలిపి, శత్రు సైన్యమును
నాశనముఁగావించ యత్నించిరి.

— శ్వే ని కా —

2 : అగ్రతో రిపూ స్వ మిత్ర సైనికా

మర్దయ స్త ఇత్య ధీశ సోదరః,

ద్వీప మధ్య దుర్గ రక్షితో విద

న్నన్వగా జ్ఞాన శత్రుమండలమ్.

వ్యా :- అగ్రత ఇతి :- స్వమిత్ర సైనికాః ఆత్మీయమిత్ర
యోధాః, అగ్రతః పురోభాగే, రిపూన్ శత్రూన్, మర్దయ స్తే సుహ
రన్తి, ఇతి ఇత్థః, ద్వీపమధ్యేయత్ దుర్గం తత్ర రక్షితః, అధీశసోదరః
సార్వభౌమ భాతా, విదన్ జానన్, అన్వగాత్ అనుససార, శత్రు
మండలం శాత్రవసంఘం, జ్ఞాన అహనత్.

ద్వీపమధ్య దుర్గస్థలే రక్షితః సార్వభౌమ సోదరః స్వమిత్ర
యోధా స్పృత్యాన్నాశయ స్తీతి వార్తాం శ్రుత్వా, స్వయమపి తానను
సార. స్వయం శత్రునహనత్.

— శ్వేనికా వృత్తలక్షణమ్ —

“శ్వేనికారజౌ రతౌ గురుకృదా”

ర-జ-ర-ల-సాః గణాః, పాదే యతిః.

తా! ద్వీపమధ్య దుర్గములో రక్షింపబడుచున్న యా రాజ
సోదరుడు, తన మిత్రులైన నికులు శత్రువుల నెదుర్కొనిరని విని, తాను
సూడ వారి ననుసరించి శత్రుసంహారము గావించెను.

— సు ఖ దృ క మ్ —

25. చోర ఇవ స్థవోఽమృ విహిత స్థరీ

రకృత భవ్మసాద్భుత గతిః,

నీనకగోల ఇన్దునదృశః స్ఫుటన్

జనశతాన్యనీనశ దురుః,

అయవధూమనో సముదయ శ్చతఘ్నృపగమై

ర్భూవ దలితః

కృత్రిమవిద్య దద్భుతకాగ్నివాఽదహ

దమోఘ యోధనివహమ్.

వ్యా :- చోర ఇతి. అర్జువిహితః జలాన్తర్గతః, స్థవః కోలః,
ద్రుతగతిః త్వరితగమః స్థన్, చోర ఇవ స్థేన ఇవ, తరీః తరణీః, భన్మ
సాత్ అకృత భస్మీ భూతాః అశ్వాదీత్. ఇన్దు నదృశః చన్ద్రుజ్ఞాశః,
ఉన్యమహాన్, నీనగోలకః నీనకేన నిన్మితః గోలాకారః అయుధవిశేషః,
స్ఫుటన్ భిన్నస్థన్, జనశతాన్విబహూన్ జనాన్, శత శబ్దోఽత్రా నేక
వాచకః. అనీనశత్ నాశయామాన, శతాని ఘ్న స్తీతి శతఘ్నః, తా సాం
యన్త్రవిశేషాణాం, ఉపగమైః సజ్ఞార్చైః, ఆయనః లోహనిర్మితః, ధూమ
నాకానాం సముదయః సమూహః, దలితః దీర్ఘ, అభూత్ ఆసీత్,
కృత్రిమా కల్పితా, యా విద్యత్ విద్యచ్ఛక్తిః, అద్భుత కరేణ అశ్చ
ర్యావహేన అగ్నినా హహ్నినా, అమోఘా దృఢా యే యోధాః
యుద్ధవీరాః, తేషాం నివహం సమూహం, అదహత్ దదాహ.

జలమధ్యేఽన్యశ్యతయా స్థితః కశ్చన జలాన్తర్గామిప్లవః శః
 ఇత త్వరితగతాన స్సన్ సర్వాన్తరణీ రభస్మసా చ్చకార, వలయాకాః
 ధవళః సీసః, ర్మితః గోలః భిన్నస్సన్ అనేకాన్సనికా నదహత్, కః
 ఘ్నః తీరస్థిత ధూమనౌకాగమ దయం అదారయన్, కృత్రిమ విద్యు
 చ్చక్తిః స్వాద్యూతాగ్నిజ్వాలాభిః యోధనివహః నదహత్.

— సుభద్రక వృత్త లక్షణమ్ —

“భరౌ నరౌ నరౌ ః గౌ సుభద్రకమ్”

తా॥ జలాన్తర్గామి యగు వడవ నీటిలోఁ గనఁబడక యుండి
 దొంగవలెఁ దొందరగా వచ్చిపడి, శత్రునావలను బూడిదగావించెను.
 చంద్రబింబము వలెఁ దెల్లగ గుండ్రముగనున్న సీసపుగుండు (బాంబు)
 బద్దలై వందలకొలది జనులను జంపెను. శతఘ్నులు (ఫిరంగులు) ప్రేలి
 విజృంభించి సమఃద్రతీరమందలి ధూమ నౌకలను బద్దలు గావించెను.
 కృత్రిమనిర్మిత విద్యుచ్ఛక్తి తన వేడిమిచే యుద్ధభటులను గాలెను.

— 18 గ్విణీ —

26. మజ్జనోన్మజ్జనై ర్లోహనౌకా పయో

వా యసీవాఽచలదా రి మాయావిసి,

దహ్యసూనోడుపాగ్ని చ్చటాలీలయా

సా తమిస్రా విభాతిన్మ మధ్యాహ్నభా.

వ్యా :- మజ్జనేతి :- లోహేన అయసా విర్మితా నౌకా, ప్లవః
 మజ్జనైః జలాన్తర్గమనైః, ఉన్మజ్జనైః బహిః నిష్క్రమనైః, మాయా
 విసి మాయావతీ, పయోవాయసీ ఇవ జలకాకాజ్ఞనేవ. వారి జతే, అచ
 లత్ సచ్చచాల. దహ్యమానానాం అగ్నిపరీతానాం, ఉడుపానాం
 ప్లవానాం, యా అగ్నిచ్ఛటాః పహ్నికిలాః, తాసాం లీలయా కాన్త్యా
 సా తమిస్రా తామసీ రాత్రిః, అహ్నః మధ్యః మధ్యాహ్నః తస్య భా

ఇవ కాన్తి రివకాన్తిః యస్యాస్సా, మధ్యన్తిన కాన్తిసమానా విభా
తిస్మ బభౌ.

తజ్జలే ముహుర్నిమగ్నా హుతః కుర్మగ్నా త హనాకా మాయా
వినీ వయోవాయసీ వ రరాజ. దహ్మహా న ప్లవ సజ్జాతీవహ్నిజ్వాలా
కాన్త్యా తమో భూయిష్ఠా రాత్రిఃపి తేజసా మధ్యాహ్నా ఇవ రరాజ.
ఉపమాలజ్కారః.

— సృగ్వీణీ వృత్త లక్షణమ్ —

“రై శ్చతుర్భి ర్యుతా సృగ్వీణీ సమ్మతా”

ర - ర - ర - రాః గణాః, పాదే యతిః.

తా! సముద్రమందలి లోహనాక నీటిలో మాటి మాటికి మును
గుచుఁ దేలుచు, మాయలుచేయు నీటికాకివలెఁ గదలుచుండెను. గట్టుఁ
మీదఁ గాలుచున్న పడవల మంటలు రాత్రి చీకటిని యాపుమాపుటచే
నారాత్రి పట్టవగలువలె వెలుగు చుండెను.

— ఆ ర్యా గీ తిః —

27. ఆసన్న వింశ యోజన

విస్తీర్ణ నదీస్థ శత్రునౌ వ్యవహస్రమ్,

నద్విత్తన నర్వస్వం ఖా

రత ఏరకుమార ప్రతాప విధ్వస్తమ్.

వ్యా :- ఆసన్నేతి :- వింశతే రాశన్నాని ఆరన్నవింశాని, “సం
ఖ్యయాఽవ్యయానన్న దూరాధిః కల్యాః సంఖ్యేయే” ఇతి బహు
వ్రీహిః, “బహువ్రీహా సంఖ్యేయే ఉజ్జ్వలగణాత్” తి డచ్ సమా
సాంతః. “తి వింశతే” రితి తిశబ్దః లోపః. తతో యోజనశబ్దేన విశే
షణ సమాసః. ఏకోనవింశతి యోజనాని, ఏకాధిక వింశతి యోజనాని

వేత్సర్థః. తైః, విస్తీర్ణా విస్తృతా, యా, నదీ సరిత్. తస్యాం స్థితాః
శత్రూణాం నావః నౌకాః, తాసాం ద్విసహస్రం సహస్రద్వయం
ద్విజ్జనాః శత్రవః, తేషాం సర్వస్వం సర్వసమ్పత్, తేన సహ, సద్విజ్జన
సర్వస్వం, శత్రూణాం సర్వస్వ మిత్సర్థః. భారత వీరకుమారయోః
తారక రాజకుమారయోః, ప్రతాపేన పతాక్రమేణ, విధ్వస్తం సమ్పూ
ర్ణతయా వినష్ట మాసీత్.

ఆనన్న వింశతియోజన పరిమితప్రదేశే నద్వ్యాం స్థితాః. ద్విస
హస్రసంఖ్యాకాః శత్రునౌకాః సర్వవదార్థేస్సాకం భారతవీరకుమార
ప్రతాపాగ్నినా భస్మసాదభూవన్. శత్రునౌకాబలం సర్వం విధ్వస్తం
బభూవ.

— ఆ త్యాగీ తి ల క్ష ణ మ్ —

ప్రథమపాదే ద్వాదశమాత్రాః, ద్వితీయపాదే వింశతి మాత్రాః
ఏవమాగ్యాగీతిర్భవతి, పాదాన్తే యతిః.

తా! పందొమ్మిది లేక యిరువదియొక్క యోజనములలోనున్న
నది యందలి రెండువేల నౌకలు వస్తుసామగ్రితో పాటు తారకరాజ
కుమారుల ప్రతాపాగ్నిలో దగ్ధమైనవి.

— అ నుష్టు ప్ —

28. అభ్యమిత్రై సాంయుగీనౌ ధీరౌ భరతవర్షజౌ,

సమూలఘాతం ప్రత్యర్థి సేనం ద్వీపస్థ మాహతామ్.

వ్యాః :- అభ్యమిత్ర్యావితి :- అభ్యమిత్ర్యై శత్రూణా మభి
ముఖం గచ్ఛంతే, సాంయుగీనౌ యుద్ధవిశారదౌ, ధీరౌ ధైర్యయుక్తౌ,
భరతవర్షజౌ భారతభూమి సముత్పన్నౌ, తౌ వివరాజపుత్రౌ, ద్వీపస్థం
ద్వీపే వర్తమానం, ప్రత్యర్థిసేనం శత్రుసైన్యం, “విభాషా సేనే త్యాదినా

సేనాన్తస్య సపుంసకత్వమ్. సమూలం హ త్వా సమూలఘాతం, సాకల్య
మిత్యర్థః. ఆహ తాం నాశయా మాసతుః.

ధీరౌ యుద్ధనిపుణౌ శత్రూణా మభిముఖం గన్తుం సమర్థౌ తౌ
ద్విజరాజకుమారౌ, ద్వీపే వర్తమానం సర్వం శత్రుస్సైన్యం నిశ్శేషం
నాశయాం చక్రతుః.

తా| ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును నిర్భయముగ శత్రు
వుల నెదుర్కొను శక్తిగలవారు; యుద్ధమందు మంచి నేర్పులు, ధైర్య
వంతులు. అట్టి వారిరువురును, ఆ ద్వీపమందున్న శత్రుస్సైన్యము నం
తను నిశ్శేషముగ నిర్మూలము గావించిరి.

— శార్దూల విక్రీడితమ్ —

29. ఉల్కాప ద్భమతప్త వీనగుళికాశ్రేణీ

ముహుః పాతితా

దోషాభూత మహ శ్శతమ్ము తి నర

ధూమాన్ధ కారాన్వితమ్.

భేరీ భాజ్జుత భర్తృనైః ప్రతిభట

ప్రావార్థ మూర్ధవ్వలః

కలోఽ చూచుర దారురావ రుధిరం

వీత్వా శివావంహతిః.

వ్యాః- ఉల్కేతి :- బహులస్తాః అధిక తాపయు తాః యాః సీగు
గుళికాః, తాసాం శ్రేణీ వజ్రీః, ఉల్కాపత్ నిర్గతజ్వాలేవ.
“ఉల్కాస్యాన్నిర్గతజ్వాలా” ఇత్యమర్థః. జ్వాలావింహితాగ్నిరివే త్యర్థః.
ముహుః పునః పునః. పాతితా విస్ఫుట్వా. అహః దినం. శతఘ్నభ్యః
అతిసరన్ నిస్ఫుట్టః యాః ధూమః, స ఏవ అన్ధకారః తమః తేన అన్వితం
ముక్తం సత్. శతఘ్న ధూమాచ్ఛా నితం స నిత్యర్థః దోషాభూతం

రాత్రి నిద్రాసీత్ “అవ్యయస్య చ్ఛావత్వం నేతి వాచ్యమ్,” ఇతి నిశ్చ
 ధాత్ ఈర్ష్యం న. ఉద్భవస్వలః బలవాన్, కాలస్సమయః, భేరీణాం దుష్ట
 భ్యాది వాద్య విశేషాణాం, భాజ్జుత భర్తృనైః భీషణభాంకారధ్వని
 భిః. విశిఖటానాం శత్రూణాం ప్రాణార్థం ప్రాణధనం ఆచూచుత్
 బువోరయత్ అపజహరేత్పర్థః, శివానం హతిః శ్రోష్ట్రీసమూహః, రు
 ధిరం శోనతం వీత్యా నిపీయ, ఆరురావ సమంతా దౌతిస్మ.

అప్రాయః పిణ్ణనిభా స్తీసగోళకాః బహవో విస్ఫుష్టాః అగ్నిగోళా
 ఉదాపయన్. శతఘ్నైః సజ్జాతేన ధూమాన్ధకారేణ దినమపి రాత్రివత్క
 శాలబద్ధుర మాసీత్. అతిభీషణైశ్చేరీ దున్దుభి నినాదై రేవ మహాకా
 శత్రూణాం ప్రాణధనాన్స్వ పాహరత్. శివాసమూహః రుధిరం వీత్యా
 రుధిరం వీర్ణారావా నకరోత్.

—శార్దూల విక్రీడితావృత్త లక్షణ ముక్తమ్—

తా! కాల్పిత యుక్తు గుండలవలెనున్న సీసపు గుళికలు నిష్ప
 కి ములవలె మాటి మాటికి విసరఁబడెను. బండి ఫరంగులనుండి వచ్చు
 నా చీడటివలె గవ్వలుచే బపలు రాత్రి యయ్యెను. భీషణ భేరీ భా
 వధ్వనిచే కాలము శత్రువుల ప్రాణధనము నపహరించెను. (ఆడ)
 కుండల రక్తమును గడుపారఁద్రావి యరచుచుండెను.

— అనుష్టుప్ —

30. అతులాహంపూర్వికా విభీషణా హమహమికా.

అహంపురుషికా సాఽసి దహరాత్రాహ వక్రియా.

వ్యా :- అతులేతి :- సా హసిద్ధా, అహశ్చ రాత్రిశ్చ అహా
 రాత్రీ. తస్మిన్, అహవక్రియా యుద్ధవ్యాపారః, అహంపూర్వ
 మహంపూర్వ మిత్యాదికా క్రియా యస్యాం సా, “అహం
 పూర్వ మహం పూర్వమిత్యహం పూర్వికా క్రియా” ఇత్యమరః. విభీ

షణ్ణా అతిభయంకరః, అహమహమికా, అహం సమర్థః అహం సమర్థః ఇతి వచనం యస్యాం సా, “అహమహమికాతు సాస్యా త్పిరస్కరం యో భవత్యహమ్భాః.” ఇత్యమరః, ఆహూపురుషికా, అహా! పుకషోఽహం ఇతి దర్పయుక్తస్య పురుషస్య భావః యస్యాం సా, “ఆహూపురుషికా దర్పాద్యా స్యాత్సమ్భావనాఽత్మనీ” త్యమరః. ఆసీత్ బభూవ.

తతః ఆహూరాత్యే యుద్ధమభవత్, తస్మిన్యుద్ధే కేచన భటాః, అహం పూర్వం యుద్ధం కరిష్యామి అహమేవ పూర్వం కరిష్యామి త్యవదన్. అన్యే కేచన అహం సమర్థో యోద్ధు మహమేవ సమర్థ ఇత్యహంకారాదవోచన్, అవరే కేచన ఆహా! అహమేవ పురుషః నాస్య ఇతి దర్పా దబ్రువన్. ఏవం విధా అతులా అతిభీషణాచ యుద్ధప్రవృత్తి రాసీత్.

తా! అచ్చట రేయింబవళ్ళు యుద్ధము జరిగెను, అందు, నేను ముందేగెదను నేను ముందేగెదననువారు కొందఱు, నేనే ముందుడను నేనే సమర్థుడను అని యహంకారముతోఁ బలుకువారు మఱికొందఱు. నేనే పురుషుడను నేనే పురుషుడనని దర్పముతోఁ బలుకువారు ఇంకొక కొందఱునై వీరభటులుండిరి. ఆ యుద్ధమతి భయంకరమై సాటిలేని యుండెను.

— శ మ్భు న ట న మ్ —

31. మహారాజభువి కృత్రిత పాదయుగలై
 క్రిత్రిత బాహుభి రపాస్తనయనై
 రరోద్యురిజనై రవక్పదస్త్ర పతితం
 గజహయం సమతశార్త నివదమ్.
 రథాయుధమణి విచితభూషణపటై
 ర్యృషజయ త్సమరభూమి రభిలా

ప్రబీ భిషత జన్తుపటలం పలరతం

బహు భయజ్కర కబన్ధనటనమ్

వ్యా :- మహారణేతి :- మహతీ విశాలా, రణభూః యుద్ధ
భూమిః, తస్యాం, తుర్రితం చిన్నం పాదయుగలం పాదద్వయం యేషాం
తైః, లులితౌ లులితౌ బాహూభుజౌ యేషాం తైః, అరిజనైః శత్రు
భిః, అనకృత్ వారం వారం. ఆగోది ఆక్రందితమ్. అస్త్ర పతితం ఆయు
ధాహతం, గజాశ్చ హయాశ్చ గజహయం, సేనాజ్ఞత్వా దేకపద్భావః.
మాతజ్ఞాశ్చ సమూహ ఇత్యర్థః. ఆర్త నివదం, ఆర్తనాదం. అనకృత్
పునః పునః, సమతత విస్తారయామూస, అఖలా సర్వా, సమరభూమిః యుద్ధ
భూమిః, రథైః, స్వర్ణనైః, ఆయుధైః శస్త్రైః, మణిఖచితభూషణైః, రత్న
ఖచితా భరణైః పక్షైశ్చ పక్షైశ్చ వ్యవణయత్ వ్యాప్తా బభూవ.
బహుభయ జ్కరం బహుభీతిదం, యత్ కబన్ధనటనం శిరోహీనశరీర
నృత్యం, పలరతం మాంసానక్తం, జన్తుపటలం జమ్బుకాది మృగసమూ
హం అబీభిషత అబీషయత్.

తస్మిన్ మరాజ్గణే యుద్ధభటాః చిన్న పాదాః అవగతనయనాః
విచ్ఛన్నభుజా స్పృహః దుదన్తిస్థా. ఖడ్గాద్యాయుధైః కృత్రావయవా
గజా హయాశ్చ ముహుర్ముహు రార్తనాదా న్ముఞ్చంతః భూమా
శేరతేస్మ, సర్వషపి యుద్ధ తలం తత్తితై రాయుధైః, చౌష్టైః రత్న
భరణైః, భగ్నైః రథైః, సౌస్తైః పశునైశ్చ, సంవృతా బభూవ, అరీణాం
శిరోహీనదేహాః (కబన్ధాః) మాంసశోణిత లోలుపానీ జమ్బుకాది
మృగాన్ త్రాసయన్తిస్థా.

— శమ్భునటన వృత్తలక్షణమ్ —

“జననభా జజనభా లగౌ శమ్భునటనమ్”

జ-న-న-భ - జ-జ-న - భ-ల-గాః గణాః, వట్సు, అష్టసు, వట్సు,
వట్సుచ యతిః.

తా! ఆ యుద్ధరంగమునఁ బాదములు తెగి, కన్నులూడి, చేతులు పోయిన వీరభటులు దుఃఖించుచుండిరి. ఆయుధ ఘాతములచే నేలపైఁ గూలిన యేనుఁగులు గుఱ్ఱములను మాటిమాటికి నాత్తనాదములను విడుచుచున్నవి. ఆ రణరంగమంతయును, విరిగిన రథములతోఁ, బడిన యాయుధములతోఁ జెదరిన రత్నాభరణములతో, జారిస బట్టలతోఁ, గప్పఁబడి యుండెను. మొండెములు గంతులు వేయుచు, మాంసమును దినుచున్న క్రూరజంతువులను భయపెట్టుచుండెను.

— కౌ॥ ఇచ్చ పదా —

32. వ్యాకులయుద్ధే పరస్పర మేవ

భీకర రిపవ ఉషసి మాహూ రతుదన్

ద్రాగ్ధ తశేషా మహాభయకమ్పితా

శ్శరణ మయు రధికరణ జయసామ్.

బాహుగణాహింసజం చరణోత్కరోదు

కమతపరికర మనిత శిరో

రుట్పయశైవాల సశ్చయ మద్భుతం

రుధిరజల మభవ దమిత వరః.

వ్యా :- వ్యాకులేతి :- వ్యాకులం విహస్తం చ తత్ యుద్ధం ఆయోధనం తస్మిన్, కింక ర్తవ్యతాశూన్యే సమరే ఇత్యర్థః. విహస్త వ్యాకులా సమా విత్యమరః. భీకర రిపవః భయజ్కర శత్రవః, ఉషసి వృభాత సమయే, ముహూః పునః పునః, పరస్పరమేవ అన్యోన్యమేవ, అతుదన్ అపీడయన్. మాతశేషాః మాతావశిష్టా భటాః, మహతా భయేన అధిక భీత్యా, కమ్పితాః చలితాః, ద్రాగ్ శీఘ్రమేవ, అధికరణ జయసాం రణే అధికం జయ మాప్నువతాం వీరాణాం, శరణం, అయుః ప్రాప్తః బాహుగణాః భుజపజ్జయ ఏవ అహిప్రజాః సర్పగణాః యస్మిన్ తత్, చరణోత్కరాః పాదసమూహ ఏవ ఉరుకమతాః

బృహత్కచ్ఛపాః తేషాం పరికరః యస్మిన్ తత్, అసితాః నీలాః, శిరో
రుహం కేశశానాం. చయాః సమూహం ఏవ శైవాల సశ్చయాః
జలనీ లీచయాః. యస్మిన్ తత్. రుధిరం శోణితమేవ, జలం యస్మిన్
తత్, సత్. మితరః అపారితాకః, అద్భుతం అశ్చర్యకరం యథా
తథా, కథితం సీత్, గూఢం లజ్జాకరః

పృథ్వీమయే ఆగతే నతి, తస్మిన్నాయోధనే. అతిభయజ్కరా
రివహః. మహార్ముహురన్యోన్యమేవ నిజఘ్నః. హతశేషా భటాః
భయకమ్పితాః విజయినాం వీరాణాం శరణ మవాపుః. తస్మిన్రణరజ్జే,
అమితైర్భూభుజ్జమ్భైః, అపారైః పాదకచ్ఛపైః, అతినీలైః కేశశైవా
లైః, అతిరక్తైః శోణితజలైశ్చ పరిపూర్ణ మాశ్చర్యకర మపారం సరో
వర మావిర్భూవ.

— క్రొళ్ళ వదావృత్త లక్షణమ్ —

“క్రొళ్ళవదా భృష్మా నననాన్దౌ ఇమశరవనుముని విరతి రిహ
భవేత్.

భ-మ-స-మ-న-న-న-న-న-గాః గణాః, విరతి ర్నదృశ్యతే
వశ్చను పంచను అష్టను సప్తను యతిః.

తా! పృథ్వీమయగు సరికాయుద్ధమున నేమిచేయుట కుండోచక.
యా శత్రువులు వారిలోవారే యొకరి నొకరు పొడుచుకొనిరి. చావగా
మిగిలినవారు భయకంపితులై జయించినవారి శరణుజొచ్చిరి. ఆయుద్ధ
రంగమంతయు నొక పెద్ద చెఱువుగా మారెను. అందు రక్తమే జలము.
తెగిన చేతులే పాములు, తెగిన పాదములే తాచేళ్ళు. నల్లని జుట్ట
నాచుతీగలుగ నుండెను. ఆ సరోవరము చూచుటకు మిక్కిలి యాశ్చర్య
జనకముగ నుండెను.

— తస్మి —

33. కృతపదోఽపి ప్రతిభట మచధి

ద్యోధవరః సపది జహిజహితి

కుద్ధ మనంసి ద్విజయన మనుహ్

త్కశ్చి దనూనయుధి నమనమేతి,

శత్రు మహర్షి ద్దుతగతి చతురః

ప్రాప్తజయో యుతిః హర హరేతి

ప్ర మనావీ ద్విజయుగ మతులం

సైనికవర్జీ రథ నుహి నుహితి.

వ్యా :- కృతపద ఇతి :- కశ్చిత్ యోధవరః యుద్ధభటః, కృతపదోఽపి నికృత పాదయుగలోఽపి. సపది సదస్యః, జహి జహి ఇతివదన్. ప్రతిభటం శత్రుం, అచధీత్ జహాన. “క్రియాసమభివారే ద్వేవాచ్యే” ఇత్యనేన ద్విరుక్తిః కశ్చిత్ అనుహ్నాత్ రిపుః, అనూన యుధి అధికయుద్ధే, కుద్ధం కుపితం, విజయినం ప్రాప్తవిజయం, నమ నమ ఇతి వదన్, అనంగీత్ ననామ. దుతగతౌ శీఘ్రగమనే, చతురః నిపుణః, ప్రాప్తజయః విజయీ. కశ్చన, ఘటితి శీఘ్రం, హర హర ఇతి వదన్, శత్రుం ద్విషం, అహర్షీత్ జహార. అథ అనంతరం, సైనిక వర్జీః సేనానివహః, అతులం అసదృశం, ద్విజయుగం బ్రహ్మక్షత్రి కుమారద్యయం, నుహి నుహి ఇతి వదన్. క్షిప్రం శీఘ్రం, అనావీత్ నునావ.

నికృత పాదోఽపి కశ్చిదోద్ధా శత్రుం జహిజహితివదన్ జహాన. అవరః కశ్చిత్ కుపితం విజయినం యుద్ధ సమమేతి వదన్ననామ, అన్యః కశ్చన విజయీ దుతగమన్ శీఘ్రగత్వా హర హర ఇతివదన్ జహార. సర్వోఽపి సైనికవర్గః కుమారద్యయముపేక్ష్య నుహి నుహితి వదన్ స్తుతిమకార్షీత్.

— తస్మిన్పత్ర లక్షణమ్ —

“భూతము నీనైర్యతి రిహ భతనాః స్థా భనయాశ్చ యది భవతి తస్మిన్”

భ-త-న-న-భ-భ-న యాః గణాః. వత్సను సప్తను ద్వాదశ మచ యతిః.

తా॥ యుద్ధవీరుడొకడు, తన పాదములు తెగిపడినను, శత్రువునుజేరి, చంపుము చంపుము అని పలుకుచుచంపెను. మఱియొక శత్రువీరుడు కుపితుడై జయమునుగాంచియున్న వీరునిజూచి మ్రొక్కుము మ్రొక్కుము అనుచు మ్రొక్కినను.

ఇంకొక వీరుడు జయమునుగాంచి, త్వరిత గమనమున శత్రువునుజేరి, లాగుము లాగుము అనుచు లాగెను. సైనికసమూహముతయును, ఈ విప్రరాజకుమారద్వయమును జూచి, పొగడుము పొగడుమని పలుకుచు బొగడెను.

— శి ఖ ర ణీ —

24. క్వచి త్కేశికే వ్యధిత చితురో భిక్షుక ఇవ
క్వచి న్ముష్టి ముష్టివ హతదశనోఽవిత్తదశమి
క్వచి ద్వాహబాహ ప్రశమితబలో వాతకి నమః
క్వచి ద్దణ్డావణ్ణి ద్విదస్సగమితో రోచన ఇవ.

వ్యా :- క్వచిదితి :- క్వచిత్ కుత్ర చిత్తదేశే వ్యధితః వ్యథా పీడితః చితురః కేశభారః యస్య సః. ద్విత్ శత్రుః, భిక్షుక ఇవ, కేశా కేశి కేశయుద్ధం, అకరోదిత్య ధ్యాహారః, కేశేషు కేశేషు గృహీత్వా ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం కేశాకేశి. క్వచిత్ కుత్రచిత్ స్థలే, హతదశనః అవగత దస్తః, ద్విత్ రిపుః, అవిత్తదశమి ఇవ ధనహీనః అతివృద్ధ

ఇవ, ముష్టిముష్టి ముష్టియుద్ధం అకరోత్, ముష్టిభిశ్చ ముష్టిభిశ్చ
 ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం ముష్టిముష్టి. క్వచిత్ కుతచిద్భాగే,
 ప్రశమితబలః క్షీణనత్వః, ద్విత్ రిపుః, వాతకిసమః వాతరోగీవ, "వాత
 రోగీతు వాతకి" రిత్యమరః. బాహుబాహి బాహుయుద్ధం అకరోత్,
 బాహుభిశ్చ బాహుభిశ్చ ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం బాహు
 బాహి. క్వచిత్ కుతచిత్ దేశే, అస్మగమితః రుధిరాక్షః, ద్విత్ శత్రుః,
 రోచన ఇవ కూటశాల్మలీ వృక్ష ఇవ, "రోచనః కూటశాల్మలీ" త్యమ
 రః. దణ్డాదణ్డ దణ్డయుద్ధం, అకరోత్, దణ్డైశ్చ. దణ్డైశ్చ ప్రహృత్య
 ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం దణ్డాదణ్డి. ఉపమాలజ్ఞానరః.

కేశభార వీడతాః కేశవ రివవః కుత్రచిత్ భిక్షుకా ఇవ కేశ
 యుద్ధమకర్వన్, క్వచిదపగత దంతాశ్చత్రపః అతివృద్ధా ఇవ ముష్టియుద్ధం
 చక్రుః. క్వచిద్బలహీనాః రివవః వాతరోగీణ ఇవ బాహుయుద్ధ మకర్వత.
 క్వచిత్ రక్తసిక్త దేహా అరయః శాల్మలీష్పతా ఇవ దణ్డయుద్ధమకర్షన్,
 శిఖరణీ వృత్తలక్షణస్తూత మేవ.

తా। ఒకచోట, ముష్టివారు జట్టువట్టుకొని పోరాడుచున్నట్లు
 కొందఱు శత్రువులు కేశయుద్ధమును గావించుచుండిరి. వేరొకచోట
 దంతములూడిన మఱికొందఱు కదలలేని ముసలివారువలె ముష్టియుద్ధ
 మును జేయుచుండిరి. ఇంకొకచోట బలహీనులైన శత్రువులు వాత
 రోగులవలె బాహుయుద్ధమును జేయుచుండిరి. మఱియొకచోట మఱి
 కొందఱు రక్తసిక్త శరీరులై బూరుగు చెట్లవలె కట్టలతో, గొట్టుకొను
 చుండిరి.

— మ త్రా క్షీ డా —

౩౩. వేగోద్యద్ధమా నో భేద్యం

సమచలయదనమ శరపటం

యన్త్రం భూమ్యాం నిక్షిప్తం ప్రాస్ఫుట
 దమిత భటవర హృదయ భయదమ్,
 అశ్వీయం పాదాతం శత్రుం స్మ తమయతి
 త మతులిత మదగజతా
 మేఘద్వారా ద్యౌధశ్రేణ్ముఖి పదసకృ
 దఖిలగతి శుచిగుళికాః.

వ్యా :- వేగోద్యదితి :- అభేద్యం భేత్తు మశక్యం, వేగేన
 ఉద్యన్ ధూమః యస్మా తత్ వేగోద్యద్ధూమం, తత్ అనః శకటం
 ధూమశకట మిత్యర్థః. “కీ బేన శ్శకటోఽప్రియా” మిత్యమరః. అస
 మ్మా అతులాః, శితాః తీక్ష్ణాః, యే శరాః నారాచాః, తేషాం నికరం
 స గూహం సనుచలయత్ విససర్జ. భూమ్యాం ధరణ్యాం, నిక్షిప్తం
 నిహితం, యన్త్రం యన్త్ర విశేషః, అమితాః అసంతాః, యే భటవరా
 యోద్ధారః, తేషాం హృదయభయదం మనోభయ దాయకం సత్,
 ప్రాస్ఫుటత్ స్ఫుటిత మభూత్, అతులితా అసదృశా, మదగజతా
 మత్తమాతజ్జగజ్జుః, గజానాం సమూహా గజ తే త్యర్థః అశ్వీయం అశ్వ
 సహితం, పాదాతం పదాతియుక్తం, తం శత్రుం రిపుం, తమయతిస్మ
 ముచర్ద. యోధ శ్రేణీ, యుద్ధభటనివహాః, ‘మేఘద్వారాత్ ఆకాశాత్,
 ‘మేఘద్వారం మహాబిల’ మిత్యమరః. అసక్తౌ అనేకవారం, అఖిల
 గః మః సర్వత్ర సంచారిణ్యాః యాః శుచిగుళికాః శ్వేతాగ్ని గోలకాః,
 తాః అక్షిపత్ చిక్షేప.

అభేద్యం ధూమశకట మనన్తా న్నీవ బాణానస్పృజత్. భూమి
 ష్టం యన్త్రం స్ఫుటిత్వా వీరభట హృదయానాం భయముత్పాద
 ర్థగామాన, మదగజ సమూహాః హయపదాతిసహితం రిపుం ముచర్ద.
 యోధవరాః ఆకాశా దనేకా నగ్నిగోలాన్ అసక్తౌ దక్షిపన్.

— మత్తా క్షీణవృత్త లక్షణమ్ —

“మత్తాక్షీణ మాత్మానౌ నల్లిగితి భవతి వసుశర దశయతియుతా”
 మ-మ-త-న-న-న-న-ల గాః గణాః, అష్టసు పంచసు దశసు యతిః.

తా! అతిశయము నభేద్యమునగు ధూమశకటము పొగను జిమ్ముచు దీప్తమైన శాణవర్షమును గురిపించుచుండెను. భూమిలోఁ బొతియుంచిన యంత్రము బృద్ధతై శత్రుభట హృదయములకు భయమును గలిగించెను. మత్తమాతంగ యూధము విజృంభించి గుఱ్ఱములతోఁ గాల్చులముతో నిండివ శత్రువును గ్రుమ్మెను. యుద్ధవీరు లాక సమునుడి మాటిమాటికి తెల్లని యగ్నిగుళికలను విసరిరి.

— మ త్తే భ మ్ —

36. పాదాత కౌన్తిక భటక తృహన్తిపక

సాహస్ర చర్మి రధికా

శ్వారోహ కావచిక శక్తిక హైతిక

ధనుష్మన్మయాఽ రిప్పతనా.

వీరోత్తమ ద్విజవరేణ్యః శ్రావణి

వస్తా పకజ్జతతివ

ద్దుర్బుచ్చమూపతి రజయ్యోఽ వి

భారతభుజాశౌర్య పఞ్చర నిబద్ధః

వ్యా :. పాదాతేతి :- పదాభ్యా మతతి గచ్ఛతీతి పదాతిః, తేషాం సమూహః పాదాతం, వత్తిసంహతి రిత్కర్థః. “పాదాతం వత్తి సంహతి” రిత్కమరః. కున్తం వహరణం అయుధం అస్యేతి కౌన్తికః ప్రాసిక ఇత్కర్థః. “సమా ప్రాసః కౌన్తికా” విత్కమరః. తే కౌన్తికాః, భటాః యోద్ధారః, శత్రుః సారథయః, హస్తః సాస్తీతి హస్తీపకః, హస్తీపకా ఏవ హస్తీపకాః, స్వార్థే ఆణ్, నిత్వా ద్వైధిః, హస్తాన్త రోహ ఇత్కర్థః. ఆధోరణ హస్తీపకా హస్త్యో హ నివాహిణః” ఇత్కమరః. సాహస్యాః సహస్రిణః, సహస్రిభట సమబలయూతా ఇత్కర్థః. “బలినో యే సహస్రేణ సాహస్యాస్తే సహస్రిణః” ఇత్కమరః. చర్మిణః ఫలక పాణయః, భేటకధారిణ ఇత్కర్థః. “చర్మిఫలక పాణిస్యా” ఇత్కమరః.

రథికాః రథినః, అశ్వారోహః, సాదినః, కావచికాః వర్మధారిణః, శక్తి
 కాః శక్తిహేతికాః, శక్త్యాయుధా ఇత్యర్థః, “శక్తిక శక్తిహేతి”
 ఇత్యమరః. హైతికాః నైస్త్రింశికాః, ఖడ్గపాణయ ఇత్యర్థః. ధనుష్ప
 స్తః ధానుష్కాః, స్వరూపం యస్యాః సా సాదాతి — ధనుష్మన్మయా,
 ప్రాచుర్యార్థేమయత్. అరివృతనా శత్రుసేనా, పతజ్జ తతివత్ శలభ
 సమూహ ఇవ, వీరోత్తమా వీరశ్రేష్ఠా యా ద్విజవరేశ్వో బ్రాహ్మణ
 క్షత్రియ శ్రేష్ఠా, తయోః ప్రతాప ఏషశిఖ అగ్నిః, తస్మిన్, ప్రతా
 పాగ్నా, సష్టా దగ్ధా బభూవ. అజయ్యోఽపి జేతు మశక్యోఽపి, క్షయ్య
 జయ్యో శక్యార్థే ఇతిపాణినిః. దుర్హృదాం రిపూణాం, చమూహతిః
 సేనానాయకః, భారతయోః భారతవీరయోః తారకరాజకుమారయోః
 భుజశౌర్యం భుజబలం, తదేవ పఞ్జరం బన్ధనం, తత్ గతః ప్రాప్తః
 బద్ధోఽ భూదిత్యర్థః.

సకలవిధ సైనికై స్సముపేతా శత్రుసేనా సర్వాపి భారతమీ
 ప్రతాపాగ్నా పతితా శలభసమితి రివ దగ్ధాబభూవ. బలవానపి శత్రు
 సేనాఽతిః ద్విజరాజకుమారాభ్యాం నిగృహీతః బద్ధోబభూవ.

— మత్తేభ వృత్త లక్షణమ్ —

“తభౌ జజౌ సరా సగా మత్తేభ విక్రీడితమ్,

“త-భ-జ-జ-స-ర-స-గాః గణాః, ప్రసిద్ధమత్తేభ విక్రీడిత
 లక్షణస్య విలక్షణమేతత్.

తా|| కాల్యలము, ఈటెలవారు, వీరభటులు, సారథులు, సాదులు
 బలవంతులు, [వస్తాదులు] డాలువట్టినవారు, రథికులు, అశ్వారోహకులు,
 కవచధారులు, శక్తిధారులు, ఖడ్గధారులు, ధనుర్ధరులు మున్నగు వీర
 వరులతో నిండిన యా శత్రుసైన్య మంతయును, మిడతల దండువలె,
 ద్విజకుమారుల ప్రతాపాగ్నిలోఁబడి దగ్ధమయ్యెను. బలవంతుఁడైనను,
 శత్రుసేనాధిపతియు వీరికిఁ జిక్కి బంధితుడయ్యెను.

రథికాః రథినః, అశ్వారోహః, సాదినః, కావచికాః పర్మధారిణః, శక్తి
 కాః శక్తిహేతికాః, శక్త్యాయుధా ఇత్యర్థః, “శక్తిక శక్తిహేతి”
 ఇత్యమరః. హైతికాః నైస్త్రిం శికాః, ఖడ్గపాణయ ఇత్యర్థః. ధనుష్ప
 స్తః ధానుష్కాః, స్వరూపం యస్యాః సా పాదాతి — ధనుష్మన్మయా,
 ప్రాచుర్యా ర్థేమయత్. అరివృతనా శత్రు)సేనా, పతజ్జ తతివత్ శలభ
 సమూహ ఇవ, వీరోత్తమా వీరశ్రేష్ఠా యా ద్విజవరేశ్వో బ్రాహ్మణ
 క్షత్రియ శ్రేష్ఠా, తయోః ప్రతాప ఏషశిఖి అగ్నిః, తస్మిన్, ప్రతా
 పాగ్నా, సష్టా దగ్ధా బభూవ. అజయ్యౌపి జేతు మశక్యోపి, క్షయ్య
 జయ్యౌ శక్యౌ ర్థే ఇతిపాణినిః. దుర్హృదాం రిపూణాం, చమూషః
 సేనానాయకః, భారతయోః భారతవీరయోః తారకరాజకుమారయోః
 భుజశౌర్వం భుజబలం, తదేవ పఞ్జరం బద్ధనం, తత్ గతః ప్రాప్తః
 బద్ధోఽ భూదిత్యర్థః.

సకలవిధ సైనికై స్సముపేతా శత్రు)సేనా సర్వాపి భారతవీర
 ప్రతాపాగ్నా పతితా శలభసమితి రివ దగ్ధాబభూవ. బలవాసపి శత్రు)
 సేనాఽతిః ద్విజరాజకుమారాభ్యాం నిగృహీతః బద్ధోబభూవ.

— మత్తేభ వృత్త లక్షణమ్ —

“తభౌ జజౌ సరా సగా మత్తేభ విక్రీడితమ్,

“త-భ-జ-జ-స-ర-న-గాః గణాః, ప్రసిద్ధమత్తేభ విక్రీడిత
 లక్షణస్య విలక్షణమేతత్.

తా|| కాల్పలము, ఈటలవారు, వీరభటులు, సారథులు, సాదులు
 బలవంతులు [వస్తాదులు] డాలువట్టినవారు, రథికులు, అశ్వారోహకులు,
 కవచధారులు, శక్తిధారులు, ఖడ్గధారులు, ధనుర్ధరులు మున్నగు వీర
 వరులతో నిండిన యా శత్రు)సైన్య మంతయును, మిడతల దండువలె,
 ద్విజకుమారుల ప్రతాపాగ్నిలోఁబడి దగ్ధమయ్యెను. బలవంతుడై పను,
 శత్రు)సేనాధిపతియు వీరికిఁ జిక్కి బంధితుడయ్యెను.

రక్తసావాద్యక్తు మశక్తం బహు దృష్ట్యా
దుఃఖాతీతా వప్యణుమాత్రం రుదితస్మి.

వ్యా :- శయ్యాధీనమితి :- శయ్యాయా మధీనం పర్యక్తా-
శ్రితం, నీగపిపాసుం జలం పాతు మిచ్ఛం, క్షతౌ బాహూభుజౌ యస్య
తం, ఆత్మానౌ తౌ ఆత్మరూపిణౌ అథవా ఆత్మనీనౌ తౌ కుమారవరా,
స్వా, లోకితుం వీక్షితుం, ఇచ్ఛం కాంక్షంతం, రణధీరం యుద్ధే అపలా-
యినం, బహు అధికం యథా తథా, రక్తసావాత్ రుధిగావగమాత్,
వక్త్రం భాషితుం, అశక్తం అనుశర్థం, తం యువరాజం. దృష్ట్యా ఆలోక్య,
దుఃఖం అతీతా వపి దుఃఖరహిణా వపి, తౌ కుమారా, అణుమాత్రం
ఈషన్మాత్రం. రుదితః స్మ అరుదతామ్.

కేవలం శయ్యామేవ శ్రిత్య తిష్ఠంతం విక్షతభుజం నిస్సృత
రుధిరతయా వక్త్ర మప్యశక్తం జలపానాభిలాషిణం స్వాద్రవ్య మిచ్ఛం
తం రాజసోదరం వీక్ష్య దుఃఖాతీతా వపి తౌ కుమారా క్షణమాత్రం
కించదరో దిష్టామ్.

— మత్త మయూర వృత్త లక్షణమ్ —

వేదై రన్ధ్రే మ్తా యసగా మత్తమయూరమ్,
మ-త-య-స-గాః గణాః. చతుర్షు నవను యతిః.

తా! ఆ సార్వభౌముని సోదరుడు శయ్యమీద నే వడియుండెను.
చేతులు కదులకుండెను. శరీరమునున్న రక్త మెక్కువగా బోవుటచే
మాటలాడుటకుఁ గూడ శక్తి చాలకుండెను. నీరు త్రాగవలెనని యను-
కొనుచుండెను. ఈ కుమారవరులను జూడఁ దలంచుచుండెను. అట్టి
యువరాజును జూడగనే దుఃఖమెఱుంగని వారైనను వీరిరువురును
కొంచెము దుఃఖించిరి.

— ఉ ప స్థి త మ్ —

39. ద్విజాతిమణి ముర్వీభృద్వతంసః
జగాద కరుణార్ద్రస్వాంత ఇష్టమ్,
దయామయ మహాత్మన్ భూమిదేవ
త్వమర్హసి చికిత్సాం కర్తు మః.

వ్యా :- ద్విజాతిరితి :- ఉర్వీభృత్ కం రాజ్ఞాం వతంసః శిరో
భూషణం, రాజకుమారః, కరుణార్ద్ర స్వాంతః దయాద్రిక్పత చిత్తస్సన్,
ద్విజాతిమణిం విప్రరత్నం తారకం, దయామయ కరుణాయాన ! మహా
త్మన్ మహానుభావ ! భూమిదేవ భూసుర ! త్వం భనాన్, అస్యయువ
తాజస్య, చికిత్సాం రోగప్రతిక్రియాం, కర్తు విధాతుం. అర్హసి సమ
ర్థోఽసి, ఇత్థం ఇతి. జగాద అవోచత్.

తదానీం తాజపు త్తః యువరాజం వీక్ష్య కరుణార్ద్ర హృదయ
స్సన్, స్వమిత్రం తారక ముద్దిశ్య, భో మహాత్మన్ భూసురశేష్ఠ ! అస్య
చికిత్సాం విధేహి ఇతి అవదత్.

— ఉపస్థిత వృత్త లక్షణమ్ —

“ఉపస్థిత మిదం జ్ఞౌ త్సౌ సగురుకః చేత్.”

జ-స-త-స-గాః గణాః. పాచే యతిః.

తా|| ఆ యువరాజును గాంచినంతనే రాజకుమారుని మనస్సు
కరిగెను. వెంటనే తారకునిజూచి, ఓదేవదేవ ! భూసురాగ్రణీ ! ఈతని
బాధలను నివారింప నీవే సమర్థుడవు. చికిత్సగా వీనికిఁ జికిత్సఁ గావింపు
మని కోరెను.

— మ న్దా కా న్త —

40. అవృత్సామీ నహజసద్భవ స్స్వభౌమానుజోఽయం
శ్రాంత శృంతక్షత నిజభుజోఽప్యవయోన్సజ్జ మిచ్ఛుః.

సర్వజ్ఞ స్త్వం స్వవచన మవ ప్రాణయైనం మహత్మన్
నస్యా దీదృగ్విజయ మహిమాఽ స్మాద్వినా సార్థకోఽద్య.

వ్యా :- అస్మదితి :- అస్మత్స్వామి అస్మాకం ప్రభుః సార్వ
భౌమః, సహజసద్భవః సోదరసమానః. అయం ఏషః, సార్వభౌమాను
జః చక్రవర్తి సోదరః, శ్రాస్తాః క్షీణశత్రవః. శత్రుక్షతనిజభుజోపి
ఆయుధచ్ఛిన్న బాహు రపి, అవయోః నౌ, సజ్గం సజ్గతిః, ఇచ్ఛుః
కాంక్షమాణః. త్వం భవాన్, సర్వజ్ఞః సర్వం జానాసి. స్వవచనం
స్వీయ ప్రతిజ్ఞావాక్యం, అవరక్ష, మహత్మన్ మహానుభావ ! ఏనం
యువరాజం, ప్రాణయ జీవయ, అద్య ఇదానీం, ఈదృగ్విజయమహిమా
ఈదృశవిజయలాభః అస్మాద్వినా అముం వినా, సార్థకః సఫలః, నస్యాత్
నభవేత్.

హే మహత్మన్ తారక ! సార్వభౌమః అస్మాకం సోదరతుల్యః
తస్మానుజః అయమవ్యస్మాకం సోదర సమాన ఏవ. ఆయుధ చ్ఛిన్న
గాత్రోఽవ్యయం అస్మత్సజ్గతి మభిలషతి. భవాంస్తు సర్వజ్ఞః, భవ
తోదరం భవతే దాస్యామితి యా ప్రతిజ్ఞా సార్వభౌమ సన్నిధౌ
త్వయా కృతా తాం పరిపాలయ, అముగ ప్రాణయ, నోచే దిదానీ
మస్మత్సమ్పాదితోఽయం విజయః అముం వినానిరర్థక ఏవ భవేత్.

— మహాకావ్యాంతా పృథ్వీక్షణ స్తూతమేవ —

తా॥ ఓయీ ! తారకమహాశయా ! సార్వభౌముఁడు మనకు
సోదరునివంటివాఁడు. ఈతఁడు గూడ మనకట్టి వాఁడేగదా ! యుద్ధ
మున క్షతగతుడై యుండియు నీ యువరాజు మన సహవాసము
నర్థించెను. నీ వన్నియు నెఱింగినవాడవు. నీసోదరుని నీ కప్పగించెదనని
సార్వభౌమునికడఁ బ్రతిన గావించితివి. నీ మాటను నిలుపుకొనుము.
వీనిని బ్రతికింపుము. వీఁడులేకుండ మన మేగినచో నీ విజయలాభ మం
తయు నిష్ఫలమే యగునునుకూ ! అని పలికెను.

— మా క్రిక మా లా —

41 శస్త్రచికిత్సాం యుటితి స కుర్వన్
జౌషధ మస్మై తదుపరి యచ్ఛన్
వార్త మకార్షీదము మతివేలం
తత్క్షణకాలేఽద్భుత మహిమాధ్యః.

వ్యా :- శస్త్రీతి :- అద్భుతేన మహిమా సామర్థ్యేన ఆధ్యః
పూర్ణః, సః తారకః, తత్క్షణకాలే సద్యవవ, యుటితి శీఘ్రం, శస్త్ర
చికిత్సాం శస్త్రవైద్యం, కుర్వన్ ఆచరన్, తదుపరి తదనంతరం, అస్మై
యువరాజాయ, జౌషధం యచ్ఛన్ దదత్, అతివేలం అత్యంతం, అముం
రాజసోదరం, వార్తం అరోగం అకార్షీత్ చకార. “వార్తం ఫల్గున్య
రోగేచ” ఇత్యమరః.

— మా క్రిక మాలావృత్త లక్షణమ్ —

మౌ క్రికమాలా యది భతనాద్దౌ.

భ-త-న-గ-గాః గణాః. పశ్చను సప్తను యతిః.

తా | రాజకుమారుని మాటలను వినిన వెంటనేయతి మహిమ
పేరుఁడైన యా తారకుఁడు, వేగముగా శస్త్రచికిత్సను గావించి,
మఁదుతాగించి, యా యువరాజుని రోగవినిర్ముక్తునిఁ గావించెను.

— లక్ష్మీః —

42. తిలకయకృత్స్నిహ కశేర్వాస్త్ర రుధిరపలల హృదయమవ్యా

థమనిక పాలః క్షితిదేవః ప్రకృతి మగమయత పరిశోధ్య.

స సవది మూర్ఖాల మభీక్షం వరవతి సహజముదమిమీలత్

ప్రథితన్మపాలేఽన్నబుభుక్షుః సరథన మమవద మృతపథ్యమ్

వ్యా :- తిలకేతి :- తిలకం క్లోమ, కుక్షౌ స్థితః శోణః మాంస
విశేష ఇత్యర్థః. “తిలకం క్లోమ” ఇత్యమరః. యకృత్ కాలఖడ్డా,

కుత్సా దక్షిణభాగే స్థితః కృష్ణవర్ణో మాంస విశేషః ఇత్యర్థః. 'కాల
 భిక్షానుకర్తృతే సమే ఉభే' ఇత్యమరః. స్త్రీహా గుల్మః. హృదయే
 వాయు భాగే స్థితః పీతో మాంస విశేష ఇత్యర్థః. "గుల్మజ్జ
 స్త్రీహా పుస్తీ" త్యమరః. కశేరుః పృష్ఠాస్థి. "పృష్ఠాస్థీతు కశే
 రుకా" ఇత్యమరః. ఆస్త్రం పురీతత్, భుక్తస్య ఆహారస్య విభజనకర్తా
 నాడీ విశేష ఇత్యర్థః. "ఆస్త్రం పురీత" దిత్యమరః. రుధిరం శోణితం,
 పలబం ఆమిషం, హృదయం హృత్, పద్మాకారో మాంసవిశేష ఇత్య
 ర్థః. "హృదయం హృది" త్యమరః. మన్యా పశ్చాద్గ్రీవాసిరా, గ్రీవా
 యాః పశ్చాద్భాగే స్థితా సిరా ఇత్యర్థః. "పశ్చాద్గ్రీవాసిరా మన్యా"
 ఇత్యమరః. ధమనిః నాడీ బృహన్నాడీ విశేష ఇత్యర్థః. "నాడీతుధమని
 స్సిరా" ఇత్యమరః. కపాలం కర్పరం, "స్వాత్కర్పరః కపాలోఽస్త్రీ"
 ఇత్యమరః. ఏషాం సమాహారః. తిలకయశ్కత్ కపాలం, తిలకాది కపా
 లాస్తా స్మరీరావయవాన్, ప్యాణ్యజ్జత్వాదేకవద్భావః. పరిశోధ్య పరి
 శీల్య, పరిశుద్ధాస్కృత్వా, క్షితిదేవః భూసురః తారకః, ప్రకృతి మవ
 యత్, సహజస్థితీ సకార్షీత్. యథాపూర్వమకరో దితిభావః. సః తార
 కః సవది సద్యః అభీక్ష్యం అత్యస్తం, మూర్ఛలం మూర్ఛితం, అపగత
 చైతన్య మిత్యర్థః. "మూర్ఛాలే మూర్తమూర్ఛితా" వి త్యమరః. సర
 పతి సహజం రాజసోదరం, ఉదమిమీలత్ ఉన్మిషన్నయన మకార్షీత్.
 పరిశీల్య పరిశోధ్య యథాపూర్వస్థితీ సకార్షీత్. తతః మూర్ఛితం యువ
 రాజ మున్మీలిత నయన మకరోత్. తదా రాజసోదరః క్షుత్ప్రీడితః అన్న
 బుభుక్షు స్సన్నమృత సమానం పథ్య మాహారం బుభుజే.

— లక్ష్మీ వృత్తలక్షణమ్ —

"సప్తవింశతి గురవః త్రయో లఘవః ఇత్యేవం త్రింశదక్షరాచే

లక్ష్మీ రభవతి. ఏతల్లక్షణం తద్విలక్షణ మివ. భాతి.

తా! ఆ తారకుడు రాజసోదరుని కుక్షియందున్న నీరుతిత్తిని, అత్యుత్తీహములను, వెన్నెముకను, పేగులను, రక్తమాసంసములను. హృదయమును, మెడవెనుకనున్న పెద్దనాడిని, ధమనిని, కపాలమును, పరిశీలించి, పరిశోధించి, వాని నన్నింటిని పూర్వమందున్నట్లు గావించెను, మూర్ఖలో మునిగియున్న వానిని కన్నులు విప్పినట్లు గావించెను. పిమ్మట నా రాజసోదరుడు డాకలిచే నాహారమును దినుట కాశింప. వాని కమృత సమానమైన పథ్యాహారమును దినిపించెను.

— ఉ ప జా తి : —

43. అప్రాను రత్యద్భుత వైద్యదత్త
జీవాతు హేతో యువరాజ చన్ద్రః,
భవన్స ఉల్లాఘ ఉపోధ దేహ
ఉవాచ వాచం మధురాం మహనై.

వ్యా :- అప్రానురితి :- సః యువరాజ చన్ద్రః యువరాజశేష్ఠః, అత్యద్భుతః అత్యాశ్చర్యకరః యోవైద్యః భిషక్ తేన దత్తః జీవాతుః జీవనోపధం, తస్మాద్దేతోః. తారకదత్త జీవనోపధ మహిమ్నోత్కర్షః, అప్రాః ప్రాప్రాః అసవః ప్రాణాః యేన సః లబ్ధజీవితః, సః యువరాజః, ఉల్లాఘః భిషక్ రోగవినిర్ముక్తస్సన్ “ఉల్లాఘో నిర్గతో గదా” ఓర్త్యమరః, ఉపోధః దృఢః దేహః శరీరః యస్యసః, దృఢకాయస్సన్, మహాత్మానా మహానుభావా తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, మధురాం వాచం రుచిరాం వాణీం. ఉవాచ అవోచత్.

స యువరాజ స్తారకదత్త జీవనోపధ మహిమ్నోల్లబ్ధ జీవితః రోగవినిర్ముక్తః దృఢకాయ స్సన్ తౌ కుమారౌ పుద్గిత ఏవం మధురాం వాచమవోచత్.

— ఉపజాతి వృత్తలక్షణ స్తోత్రమేవ. —

తా|| ఆ యువరాజు తారకుని చికిత్సవలన నాతఁ డిచ్చిన దివ్యో
షధము మహిమచేతను బ్రతికి రోగవినిర్ముక్తుడై, దృఢశరీరుడై యా
తారక రాజకుమారులను జూచి యిట్లు మధురముగఁ బలికెను.

— చ ఞ్చి రీ కా వ లిః —

44. నృసింహౌ మత్ప్రాణ త్రాణ దీక్షాగరిష్ఠా
భవంతౌ వస్తేహం భారతీయా పతంసౌ.
భవచ్ఛారిత్రం సస్తేశ పారావతేభ్యో
మయాఽజ్ఞాయ పృత్యక్షం యువామద్య ఏతి.

వ్యా :- నృసింహావితి :- అహం, నృసింహకా మానవశ్రేష్ఠా,
మత్ప్రాణత్రాణే మదీయ ప్రాణరక్షణే దీక్షాగరిష్ఠా బద్ధదీక్షా. భారతీయా
పతంసౌ భారతీయ శిరోభూషణే, భవంతౌ యువాం, వస్తే నమస్కరోమి.
భవచ్ఛారిత్రం యుష్మదుదంతః, సస్తేశపారవతేభ్యః వార్తాః గాహక కపో
తేభ్యః “పారావతః కలరవః కపోతః” ఇత్యమరః. మయా, అజ్ఞాయ
విజ్ఞాత మభూత్. అద్య ఇదానీ, యువాం భవంతౌ, పృత్యక్షం సాక్షాత్,
ఏతి వశ్యామి.

భో బ్రాహ్మణ రాజన్యకుమారా! యువాం మానవశ్రేష్ఠా.
మత్ప్రాణరక్షణార్థ మహాగత్య తద్రక్షణే బద్ధదీక్షా. భారతీయ
రత్నాభ్యాం భవద్భ్యాం నమః, భవచ్ఛారిత మితః పూర్వమేవ సస్తేశ
కపోతేభ్యో మయా ఆకర్ణితమ్. ఇదానీం వా మహం పృత్యక్ష మవశ్యామి.

— చ ఞ్చి రీ కా ప లీ వృత్తలక్షణమ్ —

“యమా రా విభ్యాతా చ ఞ్చి రీ కా ప లీ గః”

య-మ-ర-ర-గాః గణాః, మట్సుస ప్రను యతిః.

తా! ఓ ద్విజకుమారులారా! మీ రిరువురును మానవశ్రేష్ఠులరు. భారతీయరత్నములరు. నా ప్రాణములను గాపాడుటకు దీక్షఁబూసిన మహాత్ములరు, మీ కి వే నా సమోవాకములు. వార్తలనందించు పావురములద్వారా మీ చరిత్ర మింతకుముందే నాకుఁ దెలిసినది. ఇప్పుడు కన్నులారఁ జూచితిని.

— చ న్ద్ర లే ఖా —

45. సామ్రాజ్యం కీర్తిరావీత్తం సార్వభౌమస్య దుర్హృత్సేనాయా శౌర్య మద్యైవాధ్వంసి సర్వం భవద్భ్యామ్, అన్వాజేకృత్య భిన్నోహం ప్రాణమిద్రాజ్యహద్యాం దేవో కి మ్మానవో బహ్వశ్చర్య తేజః ప్రతీతో.

వ్యాః:- సామ్రాజ్యమితి :- భవద్భ్యాం యువాభ్యాం, దుర్హృత్సేనాయాః శత్రుసైన్యస్య. సర్వం శౌర్యం సకలవరాక్రమః, అధ్వంసి ధ్వంసః అక్రియత. ఇత్థం ఏవం, అద్యైవ ఇదానీషేవ, సార్వభౌమస్య చక్రవర్తినః. సామ్రాజ్యం రాజ్యం, కీర్త్యారాతి ధ్వనతీతి కీర్తిరావియశః పూర్ణమథూత్ . భిన్నః అహం దుఃఖతః అహం, అన్వాజేకృత్య బలమాధాయ, ప్రాణిమి జీవామి, దుర్బలస్య బలాధాన మన్వాజేకరణం “ఉపాజేన్వాజే” ఇతి నూత్యేణ గతి సంజ్ఞాయాం “కుగతిప్రదయ” ఇతి గతి సమాసే క్త్వో ల్లబాదేశే చూషమ్. బహ్వశ్చర్య తేజః బహ్వశ్చర్యకరమహిమా, తేన ప్రతీతో వసిద్ధా, భవంతో యువాం, దేవో కిం ఉత మానవో వా. దేవో వా మానవో వా బ్రూతమిత్సర్థః.

భవత్ప్రతాపాగ్నినా సర్వం శత్రుసైన్యం దగ్ధమితి అద్యైవ సర్వ మర్మదీయం రాజ్యం భవత్కిర్తిం ప్రకటయతి, దుర్బలోహం భవద్భ్యాం ప్రబలః కృతః. భవన్మహిమా వర్ణిత మశక్యః. భవంతో మానవో వా ఉత దేవో వా అహం సజానే. బ్రూతమ్.

— చంద్రలేఖా వృత్తలక్షణ స్తూత్రమేవ.

తా! మీ ప్రతాపముచే శత్రుసేనా సముదాయ మంతయు నశిం
చినదని, యిప్పుడే మీ కీ ర్తి మా సామ్రాజ్యమందంతట మారుమోగు
చున్నది. మీ మహిమవలన దెబ్బలుతిన్న నేను బ్రతికితిని. బలిష్ఠుడ
నైతిని. మీ మహిమ యత్యాశ్చర్యకరము, మీరు మానవులలో దేవ
తలలో నాకు దెలియకున్నది. చెప్పుడు.

— తోటకమ్ —

46. అనశిష్య మహం స్వబలేన నమం
న యువా మభవిష్యత మత్ర యతి,
సఫలం వ కృషీష్ట తమాం యువయో
రచిరాయ మనోరథ మస్మదినః.

వ్యా :- అనశిష్యమితి :- అత్ర అస్మిన్నమయే, యువాం భవంతే,
న అభవిష్యతం యది న భవేత్తాం చేత్, అహం, స్వబలేన నమం
స్వసేనయా సహ, అనశిష్య, నాశనమగమిష్యమ్. సః అస్మదినః అస్మ
త్ప్రభుసార్వభౌమః, యువయోః భవతోః, మనోరథం కామం, అచి
రాయ ద్యాక్, సఫలం ఫలవంతం, కృషీష్టతమాం నితరాం కరోతు.

అస్మిన్నమయే యువాం నాగచ్ఛేతం యది, అహం మత్త్రైశ్వర్య
సాకం నాశన మగమిష్యమ్, యుష్మన్మనోరథం సార్వభౌమః సర్వథా
సఫలీకరోతు.

— తోటక వృత్తలక్షణమ్ —

“ఇహ తోటక మమృభిస్తైః ప్రధిగమ్.”

న-న-న-సాః గణాః. సాదే యతిః.

తా! ఓ మహాత్ములారా! సమయమున కిచ్చటికి మీరు రాకుండి
నచో నేను నా సైన్యముతో నీపాటికి పురణించియే యుందును. సకాల
మునకు వచ్చి నన్ను గాపాడితిరి. మీ మనోరథమును సార్వభౌముఁడు
తప్పక త్వరితముగ నెరవేర్పఁగలఁడు.

— అ లో లా —

47. పాణౌకృత్య జయార్థం రక్షన్తే పృథనాం మాం
భూభర్తార ముపేతాం మత్సోదర్య మతన్ద్రమ్,
ఇత్థం భారత వీరౌ విజ్ఞప్తా యువరాజే
వావన్తామ్బుధి మగ్నేనాత్మనం కుశలేన.

వ్యా :- పాణౌకృత్యేతి :- జయార్థం జయేన లబ్ధం ధనం,
పాణౌ కృత్య స్వీకృత్య, “నిర్భంహంతే పాణావువయమనే” ఇత్యనేన
పాణా విత్యస్య ఉపయమనార్థే గతిసంజ్ఞానం, “కుగతిప్రాదయ” ఇతి
సమాసే, క్రొల్కుబాదేకే, పాణౌకృత్యేతి యావమ్, ఉపయమః శబ్దస్య
వివాహార్థకత్వమివ స్వీకారమాతీత్యుచ్యతే యావత్తై రక్షీకృతమ్.
పృథనాం సేనాం మాంచరక్షన్తే పాణాన్తే, భూభర్తారం సమ్రాజం,
మత్సోదర్యం మద్యాతరం. అతన్ద్రం జాగ్రత్తా యథా తథా ఉపే
తాం ప్రాప్నుతాం, ఇత్థం ఇతి, అత్యంతం విశేషేన అతినిపుణేన, ఆనన్దా
మ్బుధి మగ్నేన సన్తుష్టేన, యువరాజేన సార్వభౌమ సోదరేణ, భారత
వీరౌ ద్విజరాజకుమారౌ, విజ్ఞప్తా ఉక్తౌ.

తదనన్తరం కుశలీ సన్తుష్టః యువరాజః, తా వాలోక్య, భో
భారతవీరౌ! యువా మిదానీషే నిరంజనం స్వీకృత్య మయా సేన
యాచ సమా, మద్రాభృతృసకాశం స్వీకృతి, విజ్ఞాపయా మాన.

— అలోలా స్ఫుతలక్షణమ్ —

“ద్విసప్తచ్ఛి దలోలా మాన్, మౌగౌ గౌ చండే చేత్”

మ-స-మ-భ-గ-గాః గణాః. సప్తమ సప్తమ యతిః.

తా|| అతి నిపుణుడైన యా రాజసోదరుడు పరమానంద భరితుడై వారిరువురనుగాంచి, మహాత్ములారా ! మీరు జయసంపదతో నాతో సేనతోఁగూడ నిప్పుడే సార్వభౌముడైన నా సోదరుని జూచుటకు బయనముగలడని మనవి చేసెను.

— ఉ ప జా తిః —

48. అవశ్యకార్యాణ్య చిరేణ కృత్వా
సత్కృత్య సైన్యం మహితాన్నపానైః,
రాజానుజాజ్ఞాం ప్రతిపాలయన్తౌ
చన్ద్రాన్తరీపం సహసాఽపతుస్తాః|

వ్యా :- అవశ్యేతి :- తౌ తారకరాజపుత్రౌ, అవశ్యకార్యాణి ముఖ్యతయా కర్తవ్యాని కర్మాణి. అచిరేణ శీఘ్రం కృత్వా విధాయ, మహితాని యోగ్యాని అన్నపానాని, తైః. ఆహారైః పశీయైశ్చ, సైన్యం సేనాం, సత్కృత్వా సమ్మాన్య, రాజానుజాజ్ఞాం రాజసోదరానుమతిం, ప్రతిపాలయన్తౌ అనుసరన్తౌ, సహసా శీఘ్రం, చన్ద్రాన్తరీపం చంద్రదీప్తవం, అపతుః జగ్ముతుః.

తౌ తారకరాజకుమారౌ ముఖ్యకార్యాణి నిర్వర్త్యపాన భోజనాదినా సేనాం తర్పయిత్వా. యువరాజాదేశానుసారేణ ఘటితి చంద్రదీప్తవం జగ్ముతుః.

ఉపజాతి లక్షణము క్తమ్.

తా|| మిత్రులయిన యా కుమారు. లిరువురును చేయఁదగిన ముఖ్యకార్యములను జేసికొని, అన్నపానాదులచే సేనకుఁ దృప్తిఁగావించి యువరాజు నాజ్ఞనుబాలించుచుఁ జంద్రదీప్తవమును జేరుకొనిరి.

— భుజ్జ విజృంభితమ్ —

49. దృగ్యన్త్రేణ ప్రేక్షానీకం స్వమఖిల
ధరణి పరివృథో జయధ్వజ భూషితమ్.

హృష్ట్యా త్మానన్తం భేరీఖి సృకల నరవర
నికరం నదన్పుట భేదనమ్.

సోఽలఙ్కృత్యాఽభ్యుత్థానా యాగమ
దమిత హితజనయుత స్తరజ్ఞ చలత్సవాఽ

తిక్రాంతాబ్ధౌ క్రోశద్వంద్వం సుఖకర పవన
పులకితో మహావిభవాన్వితః.

వ్యా :- దృగ్యన్త్రేణేతి :- అఖిలధరణేః సకలభూమణ్డాలస్య పరి
వృథః ప్రభాః సార్వభౌమః, దృగ్యన్త్రేణ దూరదర్శినీయన్త్రేణ, జయ
ధ్వజేః జయపతాకాభిః, భూషితం అలఙ్కృతం, స్వం స్వీయం, అఖిలం
సర్వం, అనీకం సైన్యం, ప్రేక్ష్యదృష్ట్యాహృష్ట్యా సన్తుష్టః, అత్మానన్తం
స్వీయసన్తోషం, భేరీఖిః భేరీదున్దుభ్వాది వాద్యైః, సకలనగరనికరం నగర
సిత సర్వమానవ సమూహం, వదన్ కథయన్, పుటభేదనం వత్తనం,
“వత్తనం పుటభేదన” మిత్యుచరః. అలఙ్కృత్య తోరణాదిభి ర్భూష
యిత్యా. అమితాః అనంభ్యాకాః హితజనాః సుహృదః తైః యుతః
హింసా, నన్, మహా విభవాన్వితః అమితైశ్వర్యసంయుతః, తర్కజేషు
శ్రేష్ఠేషు చలన్ యః ప్రవః! నాకా, తేన అతిక్రాంతః తీర్ణః యః అభ్యి
ముద్రః తస్మిన్, క్రోశద్వంద్వం గర్హుతిం, సుఖకర పవనేన సుఖదా
యక వాయునా. పులకితః హృష్యత్తనూరుహః, అభ్యుత్థానాయ,
త్సుద్ధమనాయ, అగమత్ జగమ.

స సార్వభౌమ దూరదర్శినీయన్త్రేణ ఆగచ్ఛన్తం జయ పతా
అలఙ్కృతః స్వీయం సర్వం సైన్యం విలోక్య, సన్తుష్టః, స్వానన్తం

భేదాద్భుతాద్య ధ్వని ద్వారా సర్వేభ్యః పారేభ్యః శ్రావయిత్వా, నగ
రం బావయిత్వా, అనేకాప్తజన పరివృతః ధూమనాకా మారుహ్య,
సమిద్యే శ్రోశద్వయమాత్రం గత్వా, తద్వాతేన రోమాఞ్చిత శరీరః
తౌ ధూమారవశా ప్రత్యుజ్జగామ.

— భుజజ్ఞ విజృంభిత వృత్తలక్షణమ్ —

“వస్త్వీ శాశ్వచ్ఛేదో పేతం మమ తసయుగ సరసలగై ర్భుజజ్ఞ
విజృంభితమ్”

మ-మ-త-న-స-న-ర-స-ల-గాః గాణాః అష్టను - ఏకాదశను
సప్తను - యతిః.

కా|| ఆ సార్వభౌముఁడు దూరదర్శిని యంత్రముచే వచ్చుచున్న తన
సైన్యమునంతనుజూఁచెను. అదిజయవతాకలతో నలంకరింపఁబడియున్నది.
దానిని గాంచినంత నే యాతనికమితానందముగలిగెను. ఆయానందమును
భేదముదులి మున్నగు ధ్వన్యనులద్వారా పట్టణము లోనివారికందఱికిని
జెల్పింపజేసెను. పిమ్మట నాప్రమిత్తుల సంఖ్యాకముగఁ దన్నుఁగొల్వ
మిహవే ధవోపేతుడై ధూమనాక సధిరోహించి యా సార్వభౌముఁడు,
సమిద్యునుండు రెండు కోశుల దూరమేగి, యందలి చల్లనిగాలికిఁ బర
వశుడగుచు, యా తారక రాజకుమారుల నెదుర్కొనెను.

— పశ్చిచామరమ్ —

50. సహస్ర నావయావ్యసైన్య తల్లజం జయధ్వజా
న్వితం జగన్నతో విలోక్య సార్వభౌమసత్తమః,
ప్రహృష్య పోఽధిరుహ్య నౌమచర్చికాం స్వసోదతే
ఢ్యమాన భారతీయశేఖరా వపశ్య దుత్సుకః.

వ్యాః :- సహస్రీతి :- జగన్నతః లోకసన్నతః, సః సార్వభౌమ
సత్తమః ఉత్తమ చక్రవర్తీ, జయధ్వజాన్వితం విజయవతాకా విభూషి

తం, సహస్రనాపసూప్యం సహస్రైర్నాభిరాగః యః సైన్యైర్బలజః శ్రేష్ఠః తం సేనావిశేషం, “హేతుమనుష్య” ఇత్యాదినారూపః పశ్యత్యయః. “మతల్లి కామచర్చికా ప్రకాణ్డ ముద్దుతల్లజౌ, ప్రశస్తవాచకాస్య మూని” ఇత్యనురః. విలోక్య సీరీక్ష్య, ప్రహ్లాప్య సన్తుష్య, నామ చర్చికాం ప్రశస్తాం నావం, ఆధిపత్యా ఆరుహ్య, ఉత్సుకా ఇష్టాస్థా ద్యుక్తా, స్వసోదరేణ స్వభ్రాతౌ ఈడ్యమానౌ అభిష్టా యమానౌ భారతీయశ్శిరా భారతవీరశ్రేష్ఠా. అపశ్యత్ - దదర్శ.

సోఽపి సార్వభౌమః బహునౌకాగతం జయలక్ష్మీ విరాజమానం స్వసైన్యం విలోక్య, మురీత స్సన్, స్వనౌకాం విహాయ, తదీయ నౌకా మారుహ్య, తత్ర స్వభ్రాతౌ ప్రశస్యమానం భారతవీరద్వయ మపశ్యత్,

— వచ్చుచామిర వృత్తలక్షణస్తాక్రమేవ —

తా| ఉత్తమోత్తముడైన యా సార్వభౌముడు వేలొలది నావలపై విజయలక్షణములతో విరాజిల్లి, వచ్చుచున్న తన సైన్యము నంతనుగాంచి, సంతోషాంతరంగుడై, తన పడవనుండి దిగి, ప్రశస్త మైన వారి పడవపై కేగి, యచ్చట నుత్సుకులై తన యనుజునిచే గొని యాడబడుచున్న యా భారత వీరకుమార యుగ్మమును గాంచెను.

— శి ఖ రి ణీ —

51. మహాబ్రహ్మం చత్వా విజయముదిశం క్షత్రియమశిం
పరిశిష్టప్రేమ్ణా సుఖిన పథ సజ్జామ్ప్య నప జివే .
అతీవాపద్మాశ్రు ప్లుతనయన యుగ్మో నరపతి
స్స యోధా నప్రాక్షి దరకృ దఖిలా నిత్యకుశలమ్

వ్యా :- మహాబ్రహ్మమితి :- మహాశాస్త్రసా బ్రహ్మచ మహా బ్రహ్మః బ్రాహ్మణోత్తమః, తం సత్త్వానమస్కృత్య, “కుమారాద్భ్య

మన్యతరస్యా" మిత్యనేన బ్రహ్మన్యబ్రస్యటచ్. విజయముదితం జయ
సన్తుష్టం, క్షత్రియవణిం కాజరత్నం, పరిశ్లిష్య ఆలిజ్య, అథ తతః,
ప్రేక్షాప్రీత్యా, సుఖనం సుఖవన్తం, సహజం అనుజం, సశ్చుమబ్ధ
చుమ్మిత్యా, అతీవ అత్యన్తం, ఆనన్దాశ్రుభిః ఆనన్దబాష్పైః ప్లవ
సిక్తం నయనయుగలం నేత్రద్వయంయస్య సః, నరపతిః సార్వభౌమః,
అఖిలాన్ సర్వాన్, యోధాన్ సైనికాన్, అసకృత్ పునః పునః, నిత్య
కుశలం నిత్యక్షేమం, అప్రాక్షీత్ అవృచ్ఛత్.

స సార్వభౌమః ద్విజరత్నం తారకం ప్రణమ్య రాజరత్నం సృవ
కుమార మాలిజ్య, స్వసోదరం ప్రేక్షా పరిచుమ్మ్య, ఆనన్దాశ్రుభిః
నయన యుగలస్సన్, సర్వాన్వీరభటా న్కుశల మవృచ్ఛత్.

— శిఖరిణీ లక్షణ వృత్తనూక్తమేవ —

తా! ఆ సార్వభౌముఁడు మున్ముందుగఁ దారకునకు నమస్కా
రము గావించి, రాజకుమారుని గౌగిలించుకొని, సుఖయైన సోదరునిఁ
బ్రేమతో ముద్దిడుకొని, పరమానందముతో వీరభటులందరి క్షేమము
నడిగెను.

— వా తో ర్మీ —

52. పూర్వాష్టాసా వగమ ద్రాజధానీ
మానన్దా మౌఛిధిని మగ్నో మహీశః,
పారైశ్చక్య జ్ఞయతూర్యై స్సమన్తాత్
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్య ఐడి.

వ్యా :- పూర్వాష్టాశ్చితి :- అసా మహీశః సార్వభౌమః.
ఆనన్దామౌఛిధౌ ఆనన్దసాగరే నిమగ్నస్సన్, పూర్వాష్టే దినపూర్వ
భాగే, కాజధానీం ముఖ్యనగరీం, అగమత్ జగామ. బ్రహ్మణా తార
కేన, క్షత్రియేణ రాజకుమారేణ, సోదర్యేణ అనుజేన సహ వర్తత ఇతి
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్యః, సః నరపతిః, పౌరైః పురజనైః, సమ

స్తాత్ సర్వత్ర, జయతూర్వైః జయనాదైః, శశ్వత్ ముహుర్ముహుః,
విడి విద్యత.

స సార్వభౌమః పూర్వాహ్లాసమయే స్వరాజధానీం పరమానందేన
హ్లాశత్, తదంతరం పౌరాః తం సార్వభౌమం ద్విజకుమారం తార
కం క్రిత్రయకుమారం రాజానుజంచ ముహుర్ముహు రుచ్చైర్జయనాదై
రస్తుపన్.

— వాతోక్తి స్మృతలక్షణమ్ —

“మ-భ-త-గ-గాః గణాః. చతుర్షు సస్తసు యతిః,

తా|| ఆ సార్వభౌముడు సంతోషముగఁ బూర్వాహ్లామందే
తన రాజధానిని బ్రవేశించెను. అంతఁ బురజను లందఱును జయనాద
ములతో మాటిమాటికి, తారక రాజకుమారులను, సార్వభౌముని సోద
రునిఁ గూడఁ గొనియాడిరి.

— శి ఖ రి ణీ —

శి. బహుశ్రేయా న్కాలోచిత వకలకృత్కాన్యవనిపః
వమాప్యాసా నింహనన మధివనన్ వభ్యవివహమ్,
బభావేత్థం యూయం శృణుత పరిషద్యా మమవవో
విలోక్యేతా మేతా విహ ఖరతవర్షో దృవమతే.

వ్యా :- బహుశ్రేయానితి :- బహూని శ్రేయాంసి యస్యనుః
బహుశ్రేయాన్, బహు శుభాన్వితః. అసా ఆవనివః సార్వభౌమః, కాలో
చితాని సకలాని కృత్కాని తత్కాలార్హ కర్మకలాపం, సమాప్య
నిర్వర్త్య, సింహాసనం సింహపీఠం అధిఃసన్ అధితిష్ఠన్. “ఉపాఖ్య
ధాజ్వనుః” ఇతి కర్మత్వే ద్వితీయా. శభ్యవివహం సామ జక శమూ
హం, ఉద్దిశ్య, ఏవం ఇత్థం, బభాణ అవోచత్, పరిషది శుభాయాం తిష్ఠ

స్త్రీతి పరివద్యాః సభ్యాః భోస్సభాగదః ! యాయం భవంతః, మమ
వచః మద్గచ్ఛం శృణుత ఆకర్ణయధ్వం. ఇహ ఆత్ర, భరతవర్షోద్భవ
మణీ రత్నమునా నౌ భారతవర్షోద్భవౌ, ఏతౌ ద్విజరాజకుమారౌ,
నిర్యాకేయం దృశ్యేతామ్.

తత్కాలా ఏతాని కార్యాణి నిర్వర్త్య, స సార్వభౌమః సభా
యాం సి హాసన మధిష్ఠాయ, సర్వా సామాజికా స్వీక్య, ఏవ మవా
దీత్. భోస్సామా జితాః ! మద్వాక్యాని శృణ్వన్తు భవంతః. భారత
రత్నే ఏతౌ ద్విజరాజకుమారౌ పశ్యత.

— శిఖోణీ వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా! సకల శ్రేయస్సులలోఁ గూడిన యా సార్వభౌమఁడు
త్వరగాఁ దత్కాలోచితములగు కార్యములను నెరవేర్చుకొని, సభను
జేరి, సింహాసనము నలంకరించి, సామాజికులనుగాంచి, ఓ సభాసదు
లారా ! నా మాటలను మీరు వినుఁడు, ఇప్పుడీ సభలోనున్న వీరిరు
వురును భావతవర్ష రత్నములు, ద్విజరాజకుమారులు, వీరిని జూడుఁడు.

— వైశ్వదేవీ —

54. అష్టావింశత్య క్షాపిణీం ద్వేషిసేనాం

హత్వాఽస్మద్రాజ్యం సోదరం రక్షతస్మి,

అభ్యాం కః కార్యోఽస్మాభి రద్వేష చారః

కిం కిమ్యుక్తం నత్పాదౌ ధర్మశస్త్రైః.

వ్యా :- అష్టావింశతీతి :- ఏతా వితి పూర్వశ్లోకే నాన్వయః.
ఏతౌ వీరవరా. అష్టావింశత్య క్షాపిణీం అష్టావింశతి సంఖ్యాకాక్షాపిణీ
సహితాం ద్వేషిసేనాం శత్రుసైన్యం, హత్వా నాశయిత్వా, అస్మద్రా
జ్యం అస్మదీయం రాష్ట్రం, సోదరం మద్రాతరం చ, రక్షతస్మి అశక్త
తామ్, అద్య ఇదానీం, అస్మాభిః, అభ్యాం ఏతాభ్యాం వీరవరాభ్యాం,
ఉపచారః ప్రత్యుపకారః పూజాదిక మిత్యర్థః. కః, కార్యః కర్తవ్యః,

హే సత్పార్వదాః పూజ్యపామూజికాః! ధర్మశాస్త్రైః కిం కిం యో ఉక్తం
కథితం, భవన్తో బుధవన్తు.

భోః పార్వదాః! ఏతౌ వీరకుమారౌ అష్టావింశత్యక్షాహిణీ
సహితాం శత్రుసేనాం హత్య, క్షుద్రాజ్యం మత్సోదకం చ రరక్ష
తుః, ఏతాద్భుతయో ర్నీరయో రద్యాస్మాభి ర్విధేయా అపచితిః కింభ
వత్, ఏ తద్విషయే ధర్మశాస్త్రేషు కిం వర్ణితమ్. భవన్తో నిశ్చిత్త
వదన్తు.

— వైశ్వదేవీ వృత్తలక్షణమ్ —

“పశ్చాచ్ఛైవ శ్చిన్నా వైశ్వదేవీ మమాయా.”

మ-మ-య-యాః గణాః పశ్చాను సప్తను యతిః.

తా! ఓ సామ్రాజకులారా! వీరికుమారును ఇరువది యక్షాహిణు
లతోఁ గూడిన శత్రుసైన్యమును రుపిమూపి మన రాజ్యమును గాపా
డి. నాసోదరుని కక్షించిరి వీరికిష్టము మనము గావించదగిన సత్కా
రమేమి? ఎట్టిది? ఇట్టి వారిని సత్కరింప ధర్మశాస్త్రము లేమనుచున్నవి.
మీరు నిర్ణయించి చెప్పఁడని వలెకెను.

— శుద్ధవిరాట్ —

55. స్యాత్తజ్జన్మ వదా పృథ్వీర్థకం

యస్మిన్నాస్తి కృతజ్ఞతా సరే,

యః ప్రవీణత మహాపాతకాని

స శ్చాఖ్యత సమస్త జన్మైః.

వ్యా:- స్యాదితి - యస్మిన్ - సే మానవే, కృతం జానాతీతి
కృతజ్ఞః, తస్య భావః కృతజ్ఞతా, తద్భావబుద్ధిః శాన్తి నభవతి,
తస్య జన్మాపి జనన మపి, సదా సుఖియా, అనర్థకం సచ్చమోజనం,

స్వాత్ భవేత్, యః జనః, పరోవకారిణం పరోవకార వగాయణం
పురుషం, జనం, వీణీత తోషయేత్, సః పురుషః, సమస్త సజ్జనైః
సర్వై స్సత్పురుషైః శ్లాఘేత్ శ్లాఘనీయో భవేత్.

యః మానవః కృతజ్ఞ తాశూన్య హృదయో భవతి తస్య జన్మ
నిర్భక్త మేవ భవేత్, యః కృతజ్ఞస్సన్ పూర్వోవకారిణః పశ్చాత్తువకార
మాచరేత్ స సర్వైరిపి సజ్జనైః సంన్తాయేత.

— శుద్ధ విరాడ్యృత్త లక్షణమ్ —

“మృజ్జౌ శుద్ధ విరాడిదం మతమ్”

మ-స-జ-గాః గణాః. పాదాస్తే యతిః.

తా! పరోవకారమును మరచిన వాని జీవితము నిష్ఫలము,
ఎవ్వఁడు కృతమును గుర్తించి, యా యువకారికిఁ దిరిగి యువకార
మాచరించునో వానిని సత్పురుషులు సర్వదా శ్లాఘింతురు.

— అనుష్టుప్ —

56. భగవంతం నిత్యతృప్తం జీవన్ముక్తం ద్విజోత్తమమ్
కథ మేతం తోషయేయం నశ్వరై హిక వైభవైః.

వ్యా :- భగవంతమితి :- భగాః అస్య సస్తీతి భగవాన్, తం
భగవంతం వడ్లుబెత్వైశ్వర్య సమ్పన్నం. “ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య
యశసః శ్రీయః, జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చైవ షడ్జ్ఞాం భగ ఇతీరణా”.
అథవా. “ఉత్పత్తించ వినాశం చ భూతానా మాగతిం గతిమ్, వేత్తి
విద్యా మవిద్యాంచ స వాచోభగవానితి”, నిత్యతృప్తం నిత్యసన్తుష్టం
పూర్ణకామ మిత్యర్థః. జీవన్ సన్ముక్తః జీవన్ముక్తః తం, ముక్తపురుషం
ఏతం ద్విజోత్తమం అముం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, సశ్వరాణి
నాశశీలాని విహితాని ఇహలోక సమ్బంధీని యాని వై భవాని ఐశ్వర్యాణి

తైః, కథం తోషయేయం సంతృప్తం కరిష్యామి. అహం న జానే.

అసౌ బ్రాహ్మణోత్తమస్తారకః షడ్గుణైశ్వర్య సమ్పన్నః, పూర్ణ కామః. జీవన్ముక్తశ్చ. ఏతా దృశం అముం నశ్వరైః భౌతికైర్వస్తుభిః కథ మానందయేయం అహం న జానే.

తా! ఈ తారకుడు సకలైశ్వర్య సంపూర్ణుడైన భగవానుడు, పూర్ణ కాముడు, నిత్యతృప్తుడు, జీవన్ముక్తుడు, మహానుభావుడయిన యీ బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠున కేమిచ్చి యానందింపజేయుదును, నశ్వరములు భౌతికములునగు నీ సంపదలు వ్రత్యుపకారమునకు సమానములు గావుగదా !

— ఉ ప జా తిః —

57. సమస్త విద్యానిధి రిద్ధకీర్తి

రఖణ్ణంజా భువనోపకారి,

జితః పరం బ్రాహ్మణవర్మ ఏష

భవేన్మమ ప్రాణసఖో షహత్మా.

వ్యా :- సమస్తేతి :- సమస్తానాం సర్వాసాం విద్యానాం నిధిః ఆకర్షకః, ఇద్ధా కీర్తిః యస్యసః ప్రకాశమాన యశాః, అఖణ్ణం అనంత తేజః ప్రతాపః మహిమా యస్యసః పరిపూర్ణ తేజోరూపః భువనోపకారి లోకానా ముపకర్తా. మహాత్మా మహానుభావః, ఏష బ్రాహ్మణవర్మః బ్రాహ్మణోత్తమః అయం తారకః, ఇతిః పరం అదృష్టభృతి, మమ మే. ప్రాణానాం సఖా ప్రాణ సఖః ప్రాణ ప్రియః ప్రియమిత్రం, భవేత్ స్వేత్.

సకలవిద్యా విశారదః పరోపకార పరాయణః యశస్వీ తేజస్వీ మహాత్మా అయం తారకః అదృష్టభృతి మమ ప్రాణసఖః ప్రియమిత్రం భవేత్.

— ఉపజాతి వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా! బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడయిన యీ తారకుడు, సకలవిద్యా విభారకుడు, పరోపకారపరాయణుడు, కీర్తిమంతుడు, తేజోవంతుడు మహానుభావుడు. నేటినుండి యితడు నాకు బ్రాణమిత్తుడై యుండును.

— వి తా న మ్ —

58. ఇతః పరం బ్రాహ్మణ స్సాన్

దహింసనీయః ప్రజాను,

మదీయ రాజ్యే విదధ్యాత్

కరం న తస్మైవ వృత్త్యాః.

వ్యా :- ఇతిఇతి :- ఇతః పరం అద్యవ్రభృతి, మదీయ రాజ్యే అస్మద్రాజ్యే, ప్రజాను జనేషు, “ప, జాస్యా త్స న్నతౌ జనే” ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణః విప్రః, అహింసనీయః అవధ్నః, స్సాత్ భవేత్. తస్యేవ బ్రాహ్మణస్మైవ, వృత్త్యాః వృత్తేః “వృత్తిర్వర్తన జీవన” ఇత్యమరః, న విదధ్యాత్ న విదధీత.

అద్యారభ్య మద్రాజ్యే బ్రాహ్మణః సావరాధోఽపి న హన్త వ్యః, ఇత అరభ్య బ్రాహ్మణాత్ స్వవృత్తేః కరం నస్వీకుర్యాత్.

— వి తా న వృ త్త ల క్ష ణ మ్ —

“వితాన మాధ్యాం యదన్యత్” సమానికా ప్రమాణికాభ్యా మన్యద్వితాన విత్యర్థః.

ర-జ-గ-లా స్సమానికా. జ-ర-ల-గాః ప్రమాణికా. వితా నన్యతు పూర్వార్థే జ-ర-య-ర-ర-గాః గణాః. ఉత్తరార్థ మేవ మేవోన్నయమ్.

తా|| నేటినుండి నా రాజ్యమున బ్రాహ్మణుని హింసింపరాదు.
తరుణుగావించు వృత్తికి సుంకము విధింపరాదు.

— అనుష్టుప్ —

59. ఆచన్ద్రతారకం పిన్దే

ద్వంశ ఏతదుపక్రమమ్,

మద్భాగధేయే ద్వాత్రింశ

త్సువర్షా నృతివాసరమ్.

వ్యా :- ఆచన్ద్రేతి :- వంశేకులే, ఏ తదుపక్రమం ఏతదారభ్య
ప్రతివాసరం ప్రతిదినం, మద్భాగధేయే మద్భాగ్యే, ద్వాత్రింశత్సు
వర్షాన్ ద్వాత్రింశత్సంఖ్యాక సువర్ణదీనారాన్, ఆచన్ద్రతారకం చన్ద్రశ్చ
తారకాశ్చ యావత్కాలం తిష్ఠన్తి తావత్కాలం, విన్దేత్ లభేతి.

తా|| నేటినుండి నా కులమందు, ప్రతిదినము ముప్పదిగెండు
బంగారు నాణెములు చొప్పున నా ధనమునుండి యా చంద్రతారక
మితఁడు పొందును.

— ఉపజాతిః —

60 సర్వస్వతన్త్రో బహుసాధుకర్మా

ధర్మాధికార్యేష సఖా మదియః.

నిరఙ్కుశో బ్రహ్మకలాగ్రగణ్యః

రాజ్యేఽఖిలే మే విహరే దజస్రమ్

వ్యా :- సర్వస్వతన్త్రేతి :- సర్వేషు కర్మసు స్వతన్త్రః స్వతన్త్రో
బుద్ధిః, బహూని సాధూని కర్మాణి యస్యః అనేకోత్తమకారకస్తా,
బ్రహ్మకలాగ్రగణ్యః బ్రాహ్మణవంశ ముఖ్యః, ఏషః ఆయం, సాదీయః
సఖా మమ నయస్యః, ధర్మేషు ధర్మకార్యేషు అధికారః అస్మాన్తేతి

ధర్మాధికారీ ప్రాడ్వివాకస్సన్, నిరఙ్కుశః అప్రతిహతగతిః, అఖలే
స్వస్మిన్, మే మమ, రాజ్యే రాష్ట్రే, అజస్రిం అనవరతం, విహరేత్
సచ్చరతు.

సర్వత్ర స్త్రీ స్వత్ర స్త్రీః సాధుబుద్ధిః సత్కార్యకర్తా విప్రముఖ్యః
మత్సఖః ఆయం తారకః మద్రాజ్యే ధర్మాధికారీ భవతు. మద్రాజ్యే
సర్వత్ర సర్వదా అప్రతిహతగతి సచ్చరతు.

— ఉపజాతి లక్షణస్తాక్తమేవ —

తా! ఈ తారకుడు విప్రకులముఖ్యుడు, స్వచ్ఛందస్వభావుడు,
సాధుబుద్ధి, సత్కర్మాచరణశీలుడు. నాకు బ్రయమితుడు. ఈతడు
నా రాజ్యమున ధర్మాధికారిగనుండును. మఱియు నా రాజ్యమందం
తట నెల్లప్పుడు నేయడ్డు ఆశయులేక సంచరించవచ్చును.

— వి తా న మ్ —

61. దివస్పృథివ్యా వజస్రః ప్రశానితుం శక్త ఏషః.

గుణోజ్జ్వలః క్షత్రియేన్ద్రో భవేన్మదీయాత్మబన్ధుః

వ్యాః:- దివస్పృథివ్యావితి :- ద్యాశ్చ పృథివీచ దివస్పృథివ్యా
స్వర్లోక భూలోకా, అజస్రం అనవరతం. ప్రశానితుం పాలయితుం,
శక్తః సమర్థః, ఏషః అసౌ, గుణోజ్జ్వలః శౌర్యవీర్యాది గుణగణ విరాజ
మానః క్షత్రియేన్ద్రో రాజశేష్యః, మదీయాత్మ బన్ధుః మమ సన్ని
హితః బన్ధుః, భవేత్ భవతు.

భూలోకస్వర్గలోకా పుభావపి పాలయితుం సమర్థః సకలసద్గుణ
సముపేతః ఆయం రాజకుమారః మమ ప్రాణబన్ధు ర్భవతు.

— వి తా న వృ త్తలక్షణస్తాక్తమే. —

దా॥ ఈ రాజన్య కమారుడు సద్గుణ శ్లాఘనీయుడు భూస్వర్గ
ముల రెండింటిని కాలింప శక్తి గలవాడు. ఈతడు నా కాత్మబంధు
వగును.

— మౌక్తికమాలా —

౧౨. భారతవర్షం తడఖిల మేషాః

స్వప్రభృతి స్వైర ముపభునక్తు.

ఇత్త మదిత్వా న నిజకుమార్యా

ఆగమనం సంసది విభు రైషీత్.

వ్యా :- భారతవర్షమితి :- ఏషః రాజకుమారః, అద్వైతప్రభృతి
ఇత ఆరభ్య, తత్ ప్రసిద్ధం, అఖిలం సర్వం, భారతవర్షం భారతభూమిం,
స్వైరం స్వేచ్ఛయా, ఉపభునక్తు అనుభవతు, ఇత్థం ఏవం, సంసది సభా
యాం, ఉదిత్వా కిత్వా, సః విభుః సార్వభౌమః, నిజకుమార్యాః స్వపు
త్ర్యాః, ఆగమనం ఐషీత్ ఐచ్ఛత్.

అద్యై ప్రభృత్వసా రాజకుమారః సకలమపి తద్భారతవర్షం
స్వేచ్ఛయా పరిపాలయతు, కత్వైత్వా స్వపుత్రిం సభామానేతు మఖిల
లావ.

— మౌక్తికమాలా వృత్తలక్షణ ముక్తమ్ —

శా॥ నేటినుండి యీ రాజకుమారుడు సర్వభారతవర్షమన
కథివర్తియై స్వేచ్ఛగా సర్వముల ననుభవించుగాక ! అని సభలో
బలికి తనకుమారిని సభలోనికి పచ్చన ట్లాజయి డెను.

— ప్రహర్షిణీ —

౧౩. జటాలో నృపతి కటోన్మవేదయ త్తాం

రజాజ్ఞాం ప్రమదకరాం పతిం వరయై,

పద్మాక్షి జల దళచా సువర్ణగాత్రీ

సోత్కణ్డా న్న భవతి సా విరాట్కుమారీ.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మదజ్ఞాదాది ఖట్ట నారాయణదాన

మహాకవి విరచితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే చతుర్థస్కంధః.

వ్యా :- జఙ్గాల ఇతి :- జఙ్గాలః జాఙ్గీకః, త్వరితగమన సమర్థ
ఇత్వర్థః. సృపతిభటః రాజసేవకః. ప' మదకరాం ఆనందదాయినీం తాం
రాజాఙ్గాం రాజాదేశం, పతిః పరామై స్వయం పరామై, స్వయమేవ
పతిం యా వృణోతి సా పతిం వరేత్వర్థః. రాజకుమారై స్సృపపుత్రి
కాయై న్యవేదయత్ నివేదయామాసు. పద్మేష్వర అక్షిణీ యస్యా స్సా
పద్మాక్షీ, సరసిజలయనా, జలదేశం ముద్దేశ తుల్యః కచః కేశపాశః
యస్యాస్సా జలదళచా, నీలవేణీ, సువర్ణంశోః నవర్ణం అథవా కాంచన
తుల్యం గాత్రం దేహః యస్యాస్సా సువర్ణగాత్రీ కనకాజ్ఞీ. సా విరా
ట్కుమారీ సార్వభౌమపుత్రి, సోత్కణ్డా ఇష్టవస్తు సందర్శనాభిలాషిణీ,
భవతి స్మ బభూవ, భూతేలత్, లత్ స్మే ఇతి పాణినిః

శ్రీమృగామీ కశ్చనరాజభటః త్వరయా తత్రగత్వా, పతిం
వరాం రాజకుమారీ మవలోక్య, సార్వభౌమా దేశం తస్మై నివేదయా
మాసు, నలినాక్షీ నీలవేణీ కనకాజ్ఞీ సా మదతీ సభాయాం తం రాజన్య
కుమారం ద్రష్టు ముత్సుకా బభూవ.

— ప్రహర్షిణీ లక్షణ ముక్తమ్ —

తా! రాజభటుః డొకఁ డతివేగముగ రాజపుత్రి కడకేగి,
యానందదాయకమైన సార్వభౌముని యాజ్ఞను ఆమెకు వినిపించెను.
సుందరాంగియు సువిశాలనయనయు సునీలవేణియునగు నా మదతి కాఁ
బోవు పతిని జూచు కోరికతో నా సభ కేగ నువకట్టెను.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ గాంధర్వ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికా ఖ్యాతాయాం వ్యాఖ్యాతాయాం చతుర్థ స్కంధః

ప ఇచ్చ మ స్స ర్గః

— ప్రహర్షిణీ —

1. పశ్యన్తి దృపతనయా సభాం గవాక్షా

ధ్యాయన్తి పితృవచన ప్రయోజనం సా.

మాత్రామ్భోజహవదనా విభూష్యమాణా

శోభాధ్వా త్వరితమనోఽథౌహతే తమ్.

వ్యా:- పశ్యన్తితి:- సా స్పృహతనయా రాజకుమారి, గవాక్షాత్ పాతాయనాత్, సభాం పరివదం. పశ్యన్తి వీక్షమాణా, పితృవచనస్య జనకాదేశస్య, ప్రయోజనం నిమిత్తం, ధ్యాయన్తి చింతయన్తి, మాత్రా జనన్యా, విభూష్యమాణా అలంక్రియమాణా, అమ్భోజరుహం పద్మమివ వదనం ముఖమణ్డలం యస్యా స్యా, శోభాధ్వాకాన్తిమతీ, త్వరితమనాః త్వరితసజ్జల్పా సతీ, ఇత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా, ఔహత ఆలోచయా మాన.

పద్మాననా శోభావతీ పతింపరా సా రాజపుత్రీ గవాక్ష రధేభ్యః రాజసభా మూలోకయన్తి జనకాజ్ఞా ప్రయోజనం కిం భవే దితి మనసి విచింతయన్తి, స్వమాత్రా అలంక్రియమాణా త్వరిత మేవం చింతయామాన.

— ప్రహర్షిణీ వృత్తలక్షణ నూక్తమేవ —

సర్గానేవృత్త భేదః, సర్వేస్త్రిచ్చర్వాణ్యపి ప్రహర్షిణీ వృత్తా న్యేవ.

తా|| భటుఁడు చెప్పిన పాటలను విని, యా రాజకుమారి కిటికీకన్నములనుండి రాజసభను చూచూ, తనతండ్రి తన్ను సభకేల రమ్మనెనో దానికిఁ గారణమేమై యున్నదనో యని తన మనస్సులో నూహించుకొనుచు, దశరథుని కింకరించుచుండ దివ్యకాంతులతో వెలుంగుచు. నీ క్రిందివిధముగ తొందరగా నాలోచించు కొనుచుండెను.

2. స్యా త్తచ్చే జగతి తథాఽహమేవ ధన్యా
 కిం దేవః శ్రితజనలాలసాం సదేయాత్,
 మాతా మే సపది సమీడ్య తద్యశాంసి
 దృక్సౌ హన్యహని కరోతి కర్ణపర్వ.

వ్యా :- స్యాదితి :- తత్ తథాస్యా త్చేత్, మత్పితామాం
 రాజకుమారాయ దాస్యతి యది, జగతిలోకే, అహమేవ, ధన్యా సార్థక
 జీవితా, భవేయం స్యామ్, దేవః ఈశ్వరః, శ్రితజనలాలసాం భక్తజన
 మనోరథం సదేయాత్కిం స దద్యాత్కిమ్. దద్యాదేవ. మాతా
 మజ్జననీ సపది సద్యః, అహని అహని వృత్తిదినం. తద్యశాంసి తదాజ
 పుత్రస్య కీర్తిః. ఈ దృక్ ఇత్థం, సమీడ్యమత్వా, మేషుషు, కర్ణపర్వ
 శ్రోతానందం కరోతి విదధాతి.

యది మత్పితా మాం తస్మై రాజకుమారాయ దద్యాత్తదా
 మజ్జీవితం సార్థకం భవేత్, భక్తజనవత్సలః భగవాన్ ఆశ్రితమనో
 రథం స పూరయతికిమ్? సర్వథా పూరయిష్యత్యేవ. మజ్జనన్యపి
 సత్యం తదాజకుమారస్య యశో విశేషాన్సర్ణయిత్వా మా మానంద
 యతి, మన్నాతు రే తదభిమత మేవ.

తా! నా తండ్రి నన్నా రాజకుమారునకిచ్చి వివాహముగావిం
 చినచో నా జీవితము సార్థకమగును. భక్తవత్సలుడయిన భగవానుడు
 ఆశ్రితుల మనోరథముల నెరవేర్చుకుండునా? తప్పక నెరవేర్చును. నా
 తల్లియు నిత్య మా రాజకుమారుని గుణగణములను గీర్తి విశేషము
 లను వర్ణించుచుఁ గొనియాడుచు నా చెవులలో సమృతమును బోయు
 చున్నది. దీనిని బట్టి మా తల్లికీ సంబంధము సమృతమైనట్లు కనబడు
 చున్నది.

3. తస్మై మే స్పృహయతి మానసం మదీయం
 లావణ్యం భవతి హితం న క్రిం విరాజే,

భాగ్యాయైవ మమ స ఆగతః కృతార్థః
మత్ప్రీతైరుచ దధునా తదీయమైత్రీ.

వ్యా :- తస్మాయితి :- మే మమ, మానసం మనః, తస్మై
రాజకుమారాయ, స్పృహయతి కాంక్షతే. “స్పృహ రీప్సితః” ఇతి
స ప్రదానత్వే చతుర్థీ. మదీయం మామకీనం లావణ్యం సౌందర్యం తే
మ విరాజే రాజపుత్రాయ, హితం ఉష్ణం, న భవతి కిం నభవేత్కించ
హిం భవ శ్యేవేత్యర్థః “మూక్తాఫలేషుచ్చాయా యాస్తరలత్వమివా
స్తా, ప్రతిభాతి యద్దజ్జేషు తల్లావణ్య మిహాచ్యతే” ఇతిలావణ్య
నిర్వచనమ్, కృతార్థః కృతకృత్యః, సః రాజపుత్రః, మద్భాగ్యాయైవ
మద్భాగధేయాయైవ, ఆగతః ఆగతవాన్, ఆధునా ఇదానీం, తదీయ
మైత్రీ రాజపుత్ర సఖ్యం మత్ప్రీతే మజ్జనకాయ, అరుచత్ అహోచు
చ

మన్మథః తద్రాజపుత్రమేవ కాంక్షతే. మల్లావణ్యం తస్మా
మహిం భవేత మనే, మద్భాగ్యబలే నైవ స రాజపుత్రః ఆగతః తస్మై
ఖ్యచ మజ్జనకాయ ప్రీతిపాత్ర మభవత్.

తా। నా మనస్సా రాజపుత్రునే గోరుచున్నది నా లావణ్య
భాగ్యము ఫలించుటచేతనే యాతఃడిలకు వచ్చెను అతని మైత్రీ
తండ్రి కెంతయో రుచించెను. నాకోరిక తప్పక నెరవేరును.

4. తద్వీర్యం తదమల రాజవర్చసం త
తౌన్దర్యం తదభినవం వయః ప్రకప్తమ్,
తద్ధైర్యం తదతుల క్షీర్తివైభవం కా
లోకిత్యా వవది పతిం వరా ష ముహ్యత్.

వ్యా :- తద్వీర్యమితి :- తత్ ప్రసిద్ధం వీర్యం బలం, తత్
తలం నిర్మలమ్, రాజవర్చసం రాజశీలః, తత్ సౌందర్యం రుచిరం,
తత్ స్థైర్యం, తత్ అభినవం సూత్రం, వయః, తత్ ధైర్యం

తాం, అతులం అనువమం, తత్ కీర్తివై భవం యశస్సమ్మదం, లోకిత్యా
అలోక్య, పరివరాకా స్వయంవరా కా కన్యా, సవది సద్యః, స
ముహ్యేత్ మోహాపి ప్రాప్నుయాత్. సర్వా అతి వనం వరాః కన్యా
ముహ్యేయ రే వేత్సర్థః.

తద్రాజకుమారస్య ప్రఖ్యాతం బలం నిష్కల్మషం రాజవర్చసం
నిరుపమానం సౌందర్యం నిస్తుల్యమభివం వయః అనల్పం ధైర్యం అతు
లం యశశ్చ దృష్ట్వా పతిం వరాకా కన్యా మోహం న ప్రాప్నుయాత్.

తా! ఆ రాజకుమారుని యమోఘమైన యా బలమును, సాటి
లేని యా కాచతీనిని, చక్కని యా యందమును, సూతనమైన యా
యశావనమును, సాటిలేని యా ధైర్యమును, శ్రేష్ఠమైన యా కీర్తిని,
జూచిన పిమ్మట స్వయంవర యగు ఏ కన్యక వానిని వరింపదు? తప్పక
వరించును. అందుచే నా కీర్తిక కలుగుటలో తప్పలేదు.

3. నూనం యత్రభృతి మయా విరాడతోఽ

స్వాంతం మే పరితపతీదృశం తదాది,

జీవేయం యది కృపయా స ఉద్వహేన్మాం

కిం జానే పరహృదయం నదా పరోక్షమ్.

వ్యా :- నూనమితి :- యత్రభృతి యదాది, మయా విరాతో
రాజకుమారః అలోకి దృష్టః, తదాది తత్రభృతి, మే మమ, స్వాంతం
మనః ఈ దృశం ఏవం రీత్యా, పరితపతి సంతాప మనుభవతి. సః రాజ
పుత్రః, కృపయా దయయా, మాం, ఉద్వహేద్యది పరిణయే చేత్, అహం,
జీవేయం జీవాని, అన్యథా మరిష్యామితి భావః. నూనం ధ్రువం
సజానేతి భవేదహం న జానామి, పరహృదయం పరేషాం మనః,
నదా సర్వదా, పరోక్షం అప్రత్యక్షంఖలు అర్థాంతరన్యాసాలక్ష్కారః.

తా! ఆ రాజకుమారుని జూచిననాటి నుండియు నా మనస్సిట్టే
పరివరి విధములఁ జింతాకాగ్నింతమగుచున్నది. దయఁదలచి యాతఁడు

నన్ను బరిగ్రహించెనా నేను బ్రతుకంగలను. లేచో నేను జీవించు
జాలను. వాని సంకల్ప మెట్లున్నదో నా కెట్లు దెలియును? పక్షుల
హృదయములందలి భావములను గ్రహించుట శక్యమగునా? కాదు.

6. ఇత్థం సౌ బహు భవితవ్య మూహమానా

వేషేణాఽచిర మఖలాఽఞ్జసా కృతేన.

నిస్త్రిం శీకృత సహజ స్ఫురత్కటాక్షైః

వ్యచైచ్చత్ప్రి త్ప్రతియువ గాఢదైర్య బన్ధమే.

వ్యా :- ఇత్థమితి :- సా అబలా రాజకన్యా, ఇత్థం ఏవం, బహుళభిః
యథాతథా, భవితవ్యం భావ్యం కార్యముద్దిశ్య, ఉహమానా తర్క
యస్తీ, అచిరం శీఘ్రం అఞ్జసా వేగేన, కృతేన నిర్మితేన, వేషేణ
వస్త్రధారణాద్వా కల్పేన, నిస్త్రిం శః ఖడ్గః అనిస్త్రింశః నిస్త్రిం
శః కృతః నిస్త్రింశీకృతః ఖడ్గీకృతః సహజస్ఫురన్తః ప్రకృత్యాచ
పలాః యే కటాక్షాః అపాఙ్గప్రసారాః తైః, ఖడ్గసూచై రసూచై రిత్కర్క
యువానం యువానం ప్రతియువం వీప్సయాం యథార్థేవ్యయూ
కావః, సర్వేషాం యూనా మిత్కర్కః. గాఢః దృఢః యః దైర్యబంధః
దైర్యబన్ధనం, తం, వ్యచైచ్చత్ - చిచ్ఛేద.

— రావకాః జ్ఞాంకః. —

ఏవం భవితవ్యం చిన్తయస్తీ సా రాజకన్యా సర్వాభరణ
భూషితా రాజరథాం ప్రవివేశ. తా మాలోక్య తత్కృతా స్పర్శే యువా
నః, తదీయ వీక్షణాభిమాతః దృఢమపి స్వదైర్యం తత్కృతః, ఖడ్గేన
రజ్జుబన్ధన మివ తస్మాః కటాక్షేణ తేషాం దైర్య మచ్ఛేద్యత.

తా॥ ఆ రాజకన్యక పై తీరున తనభావిజీవితము నూహించుకొ
నుచు, సర్వాభరణ భూషితయై సభామందిరమున నడుగిడెను. ఆమె
చక్కదనమునకును, ఆమెకటాక్ష వీక్షణములకును, సుఖమందలి
యువకవర్గ మంతయు దైర్యమును వీడెను.

7. శృంగారః సరుణ సభాసదాం తరుణ్యాః

ప్రాభూత్ హృద్ధన ధనవిశ్వతోహర స్సః,

చన్ద్రేశ స్సరసిజలోచనం తదైషాఽ

హర్షిత్స్వానిక ఉపవేశ్య పుత్రికాం తామ్.

వా :- శృంగారః :- తరుణ్యాః యువత్యాః రాజకుమారాః
సరుణాః, శృంగారః శృంగారవేషః తరుణ సభాసదాం, యువ
సభాసదాం, హృదేవ హృదయ మేవ ధనధనం అధికధనం తస్య విశ్వతో
హరః, నిపుణః చోరః, ప్రాభూత్ అసీత్, చన్ద్రేశః
చన్ద్రేశః చన్ద్రీంద్రియాధిపః అయం సార్వభౌమః, సరసిజలోచనాం
సరసిజలోచనాం, తాం పుత్రికాం దుహితరం, స్వాత్మికే స్వసమీపీ,
ఉపవేశ్య నివేశ్య, అహర్నితే ననన్ద.

సభాం ప్రవిశన్త్యాః తరుణ్యాః తస్యాః రాజపుత్ర్యాః శృంగార
వేషః సకలయువజన మనోధన విశ్వతోహరః చోరః అభవత్. సా సున్దరీ
నారామినాం స్యాచకర్మ. సార్వభౌమోపాగతాం తాం కన్యాం స్వస
మీపీ నివేశ్య పరమానన్ద మవాప.

తా|| యువతియైన యా రాజకుమారి తన శృంగారవేషముతో
సభాగల యువజనుల మనోభావమును చూచుచుండగనే తస్కరించెను.
యువకులందఱు నామెయందాన క్త హృదయులైరి. ఆ సార్వభౌముడు
సభలోఁ బ్రవేశించిన తనకుమారిని తన దగ్గరనే కూర్చుండఁ బెట్టుకొని
కొల్లలి యానందించెను.

8. వామోరూ ర్భిజజనకేన భాష్యమాణా

ప్రభారావసతమఖీక్షణ ప్రసూనైః

సానన్దం ఏయపదపిత మర్చయన్తి

విత్రేదా త్రుతిః చరాని మన్దమన్దమ్.

వ్యా :- వామోరు రితి :- న మా సుందరా ఊరూ యస్యా
స్స వామోరుః. "నామ స్థ వక్త్రే రమ్యే స్సా త్సవ్యే వామగతే
పి చ" ఇతి నానార్థకోశః. సుందరీ రాజకన్యా. నిజ జనకేన స్వపిత్రా,
భావ్యమాణా సమృద్ధునాం క్రియమాణా సతీ, హీభారాత్ లజ్జాభరణ,
అనతం నమ్రం ముఖం లోకం యస్మా స్సా. ఈక్షణస్యేవ దృష్టయః
ఏవ వసీనూ కాని పుష్పాణి, తైః, సాన్ద్రం ఆనందేన సహ, ప్రియపదపీఠం
పియస్య పాదపీఠికాం. అర్చయన్తి పూజయన్తి, ప్రియపాదపీఠం
పశ్యన్తి త్సర్గః. మందమందం శనై శ్శనైః, పిత్రే జనకాయ, ప్రతివచ
నాని సమాధాన వచనాని, అదాత్ దదౌ.

సా సుందరీ రాజకన్యా సభా మాగత్య లజ్జాపశా దధోమఖే,
సదృష్టిపాతేన స్వప్రియ పాదపీఠమేవ పశ్యన్తి. పృచ్ఛతే జనకాయ
శనై శ్శనైః ప్రతివచనాని దదౌ.

తా :- సుందరిని గుహా రాజకన్య సిగ్గుతోఁ దలవంచుకొని, తన
చూపుల నడుపువ్వులతోఁ దల ప్రియుని పాదపీఠము ను బూజించుచు.
అనఁగా దానినే చూచుచు తన తండ్రి తన్నుఁ బ్రార్థించుచుండ మెల్ల
మెల్లగాఁ దగ్గరికి సమాధాన మిచ్చుచు దెను.

9. వామాక్షీం స్మృతీకుమారికాం సుగుల్ఫాం
రమ్యాక్షీం స్మృతీవదనాం ససావహత్థామ్,
రాజనోర్జ్వుః మఖిలాజ్ఞశోభనాం తా
మీక్షిత్వా సా విమోహితో బభూవ

వ్యా :- వామాక్షీనితి :- సః రాజశ్శః సరాజకుమారః,
వామాక్షీం సామనయనాం. సుందరస్త్రేతా మిత్కర్థః. శోభనా గుల్ఫా
యస్యా స్సా తాం, సూత్ర గుల్ఫా మిత్కర్థః. "తక్ష్మస్థి ఘటికే శత్రా"
ఇతిమితి :- రాజ్య రణేయా ఓష్ఠాయన్యాః తాం, విమోహితీ మిత్క
ర్థః. స్మృతివదనం స్మృతివదనమాఖాం, సావహిత్యాం బహిత్యా ఆకార

గోవనం తయా సహితాః, “అవహితాః కాఽగుప్తి” రిత్యమరః, అఖలా
జ్ఞేఘ సర్వాఽయవేషు శోభనాం శోభమానాం, సర్వాజ్ఞసుందరీ మిత్య
ర్థః, తాం స్పృశతి కుమారికాం రాజపుత్రీం, ఈక్షిత్యా విలోక్య,
సవది సద్యః, భృశం ఆత్మంతం, విమోహితో బభూవ ముమోహ.

రహణీయసయనాం గూఢగుల్ఫం బిమోఞ్చస్తీం దరహసితవద
నాం హ్రీమతీం సర్వాజ్ఞసుందరీం తాం రాజపుత్రీం మాలోక్య స రాజ
కుమారః సద్య ఏవ మోహ పరవశో బభూవ.

తా॥ ఆ రాజకన్య కన్నులు మిక్కిలి చక్కనివి. ఆమె చీలమం
డలు పాదములతోఁ గలిసి గూఢముగ నున్నవి. ఆమె పెదవులు
దొండపండువలె నెఱ్ఱగానున్నవి. ఆమె ముఖము చిలునవ్వుతోఁ గలకల
లాడుచున్నది. సిగ్గు ఆమెకలంకారమైయున్నది. ఆమె సర్వాంగముం
దరి. అట్టి యా రాజకన్యను జూడగానే యా రాజపుత్రుడు వెంటనే
మోహసముద్రమున మునిగెను. ఆమెయం దభిలాషగలవాడయ్యెను.

10. మిత్రస్య ప్రియతమ భావపద్ధతిం తాం

సర్వజ్ఞో ఝటితి స తారకో విదిత్వా,

ఈక్షిత్యా పరమసఖాయ తిష్ఠమానాం

ప్రాహర్షీత్ క్షితిపసుతాం సరోజనేత్రామ్.

వ్యాః- మిత్రస్యేతి :- సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః విదిత వేదితవ్యః
సః తారకః, మిత్రస్య పయస్యస్య, తాం ప్రియతమాం అతిప్రియాం,
భావపద్ధతిం అభిప్రాయసరణిం, ఝటితి శీఘ్రం, విదిత్వా విజ్ఞాయ, పర
మసఖాయ ప్రియమిత్రాయ, తిష్ఠమానాం ఆశయం ప్రకాశయన్తీ,
“ప్రకాశనస్థే యాఖ్యయోశ్చ” ఇతిసూత్రేణ ఆశయప్రకాశనార్థే తిష్ఠతే
రాత్మనేవదమ్. పరమసఖర్వ సంప్రదానత్వమ్. ప్రియపయస్యముద్వోధు
ముద్వృత్తా మిత్యర్థః. సరోజనేత్రాం పద్మాక్షీం, క్షితిపసుతాం రాజ
పుత్రీం, ఈక్షిత్యా ఆలోక్య, ప్రాహర్షీత్ పరమానంద మహప.

సర్వజ్ఞ స్స తాంకః స్యమిత్రస్యాభి ప్రాయం విదిత్వా, అనన్త
రం తస్మై రాజకుమారాయైవ స్వాశయం ప్రకటయన్తీం తాం రాజ
దుహితరం విలోక్య చ వరమానన్ద మవాప.

తా! ఆ తారకుడు సర్వజ్ఞుడు గావున తన మిత్రుని యభి
ప్రాయమున వెంటనే కనిపెట్టెను అతనికొఱకై యచ్చటికి రప్పింపఁ
బడి, తన యానుకూల్యమును నూచించుచున్న దివ్యఘోషదరి యగు నా
రాజపుత్రునిఁ గూడఁ గాంచెను. వారి యనురాగమునకు మిక్కిలి
యానందించెను.

11. ఉద్వోధుం ప్రభవసి చక్రవర్తికన్యాం

ప్రీరత్నం శృణు తదవశ్య మావ్యమేవ,

శక్తిష్టాః ప్రియవఖ మా త్వ మార్థ పద్వ్యే

త్యత్యన్తం ప్రియ మభణ త్వ విశ్రమాళిః.

వ్యా :- ఉద్వోధుమితి :- విప్రణాం మాళిః కిరీటం బ్రాహ్మణ
శిరోభూషణం, సః తారకః “మాళిః కిరీటే ధమ్మిల్లే” ఇత్యమరః, ప్రియ
సఖ! హేప్రియమిత్ర! త్వం భవాన్, చక్రవర్తి కన్యాం సార్వభౌమ
పుత్రీం, ఉద్వోధుం పరిణేతుః, ప్రభవసి యోగ్యః అసి, శృణు ఆక
ర్ణయ, సా కన్యా ప్రీరత్నం నారీషు శ్రేష్ఠా. “జాతౌ జాతౌ యదుత్క్రు
వ్త్వం తద్రీతమితి గీయతే” ఇతి వచనేన రత్నపదస్య శ్రేష్ఠత్వమ్, తత్
కాంతారత్నం. అవశ్యం సర్వథా, అవ్యమేవ గ్రాహమేవ. “రత్నవళీ
తు పార్థివః” ఇతి వచనేన రాజపుత్రేణ త్వయా తత్కాంతారత్నం
గ్రాహ్యమేవేతి భావః, మాశక్తిష్టాః పద్వ్యేహం మాకురు ఇయం కన్యా,
ఆర్యవన్ద్యా సత్పురుషచన్దనీయా. ఇతి ఏవం, అత్యన్తం ప్రియం హితం
వచనం, అభణత్ బభాణ.

భాః ప్రియవయస్య! త్వమే వేదిత్కన్యాంత్నం గ్రహీతుం
సమర్థః, త్వం రాజరత్నం, ఇయం కన్యారత్నం, కిచ్చి, ఇయం సన్నతా

సద్వన్ద్యా చ, శజ్జాం మాకురు, వనాం గృహ్ణీష్య, ఇతి సతారః
ప్రియవచనా న్యవోచత్.

తా! ఓయి ప్రియమిత్రా! ఈ చక్రవర్తి పుత్రిని వివాహ
మాడుటకు నీవే సమర్థుడవు ఈమె స్త్రీల రత్నమే, నీవో రాజన్య
శ్రేష్ఠుడవు. రత్నము రాజులకడనే ఉండదగి యిదికదా! కావున
ఏల సందేహించెదవు? ఈమె సజ్జన సంస్త సేవ, ఉత్తమురాలు, అని
యా తారకుడు ప్రియవచనములను బలికెను.

12. రాజన్యం స్మ పదతి సార్వభౌమ ఇత్థం
మత్కన్యాఽద్య భరతవర్షనాజ్ఞాభిక్షృణోతి.
సాపత్న్యం భృశ మభిలష్టతే ఛవాద్య
జామాతా మమ నిఖిలం కులం పునాతి.

వ్యా : రాజన్యమితి :- సార్వభౌమః చక్రవర్తీ రాజన్యం
రాజకుమారం, ఇత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా, పదతిస్మ అవదత్, అద్య
ఇదానీం, మత్కన్యా మద్దుహితా, భరతవర్షస్య యా రాజ్యలక్ష్మీః
తస్యాః సాపత్న్యం సవత్నీత్వం, సమానః పతిః యస్యాస్సా సవత్నీ,
తస్యాః భావః సాపత్న్యం, సమానపతిత్వ విశ్వర్థః. అభిలష్టతే కాం
క్షతే. ఛవాద్యక్ త్యాదృశః, జామాతా దుహితుః పతిః, మమ మే
నిఖిలం సర్వం, కులం వంశం, పునాతి పవిత్రం కరోతి.

స సత్రమా డ్రాజపుత్ర ముద్దిశ్యైవ ఛివాదీత్ భారాజకుమార
ఇదానీం మద్దుహితా భారతరాజ్య లక్ష్మీః సా పత్నీయం కాంక్షతే.
భవత్తం పరిణయ భారతరాజ్య ప్రేయః సవత్నీ భిక్షతే మభిలష్ట
త్యాదృశః జామాతా మత్కులం సర్వం పునాతి.

తా! ఓ రాజకుమారా! నా కూతుర్మ్మడు నిన్ను వివాహ
మాడి, భారతసామ్రాజ్యలక్ష్మికి సవతిగానుండవలెనని కోరుచున్నది,
నీవంటి యల్లునివలన మాకులమంతయును బలిత్రముగను గదా! అని
యా సార్వభౌముడు రాజకుమారునితో బలికెను.

13. పాశ్చర్యేయాద్రిల సదుదజ్జితమ్మ దేశం
పూర్వం నః పితృకుల మావనచ్చిరస్య,
యస్మా దీదృగరచి పుస్తకేషు తస్మా
దస్మాకం సముచిత ఏవ బన్ధు భావః.

వ్యా :- పాశ్చర్యేయాద్రితి :- పూర్వం పురా, నః అస్మాకంః
పితృకులం పితృవంశః, పాశ్చర్యేయాదేః హిమాలయస్య లసన్ ప్రకాశ
మానః ఉదక్ ఉత్తరభాగే యో నితమ్బ దేశః మధ్యభాగః. తం హిమ
వత్పర్వతోత్తర మధ్యదేశ మిత్యర్థః. “కటకోఽస్త్రీ నితమ్బాదే”
తిత్యమరః. చిరస్య చిరకాలం. “చికాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాథా
శ్చిరాథకాః” ఇత్యమకః. అవసత్ ఉవాచ, “ఉపాజ్యధ్యాజ్యసః”
ఇతికర్మత్వమ్ యస్మా త్కారణాత్, ఈ దృక్ ఏవం, పుస్తకేషు
గ్రంథేషు, అరచి వర్ణితమ్, తస్మా త్కారణాత్, అస్మాకం నః, బన్ధు
భావః బన్ధుత్వం, సముచిత ఏవ యోగ్యేవ.

హిమాలయ స్వాత్తరస్యాం దిశి వర్వతమధ్యభాగే పురా అస్మ
త్పితృకుల మవాత్సీదితి గ్రంథేషు పరిదృశ్యతే. తస్య దేశస్య భరతవర్షా
స్తర్గితత్వేన అస్మాకం బన్ధుత్వ ముచితమేవేతి మన్యే. ఆయముదస్త్ర,
పాశ్చర్యేయాదే గ్రంథేషు పరిదృశ్యతే.

తా॥ మా పూర్వులందఱును మంచుకొండ కు త్తరముగఁ బర్వత
మధ్యదేశమున నివసించిరని గ్రంథములందు గలదు. కావున మనము
బంధువులమే యగుదుము. ఏకభారత వర్షీయులమగుటచే మన బంధు
త్వము సముచితమే యగును.

14. మహ్యం కోఽపి మమ విరాజ్మణి వృత్తిర్మయః
స్వాం పుత్రి ముపరత మాత్మకాం రహస్యే,
సన్తాయ త్రిదివ మగా త్పురా మదర్శం
యుక్త్వా మే ప్రియతమ దత్త పుత్రికేయమ్.

వ్యా :- మహ్యమితి :- పురా పూర్వం, మమ మే, సతీర్థ్యః
 సమానగురుః, ఏకగురు రిత్సర్థః "సతీర్థ్యాన్వేకగురవ" ఇత్సర్థః కోఽపి
 విరాజ్మాణః కశ్చన రాజన్య శేష్ఠః, ఉపరతా మృతా మాతా జననీ
 యన్వాస్తాం, ఉపరతి మాతృకాం, మాతృహీనా మిత్సర్థః, స్వాం
 పుత్రీం స్వకుమారీం, రహస్యే రహసి, మహ్యం మే సన్దాయ దత్త్వా,
 మదర్థం మహ్నమిత్త, మల్లాభా యే త్సర్థః, యద్ధ్యా శత్రుభిర్యుద్ధం
 కృత్వా, త్రిదివం స్వర్గం అగాత్ జగమ, మృతో బభూవే త్సర్థః,
 ఇయం ఏషా కన్యకా, మేమమ, ప్రియతమా అతిప్రియా దత్తపుత్రికా,
 దత్తపుత్రీ, ఆప్తమిత్రేణ దత్తాచ.

పురా మమ సఖా సతీర్థ్యః కశ్చన రాజన్యః మాతృహీనా
 మిహం స్వపుత్రీం రహసి మహ్యం దత్త్వా, మదర్థం శత్రుభిర్యుద్ధ్యా,
 ప్రాణాన ముచ్చత్. తదాదీయం పుత్రీత్వేన సంరక్షితా సంవర్ధితాచ.
 తస్మాదియం మే ప్రియతమ దత్తపుత్రిక కాభూత్.

తా॥ ఒకే గురువుకడ విద్యాభ్యాసముఁ గావించిన నా మిత్రుఁ
 డయిన గాజన్యుఁ డొకఁడు, తల్లి లేని తన కూతును రహస్యముగా నా
 కప్పించి, నాకొఱకై శత్రువులతోఁ బోరాడి, యుద్ధరంగములో
 హతుడై మరణించెను. ఆకాఠినుఁడి యీమెను నేఁబెంచుచుంటిని,
 ఈమె నా ప్రియతమ దత్తపుత్రిక సుమా !

11. మాత్రాస్యా మహురహ మిత్యభాషి పీయం
 నిత్యం త్వద్గుణగణ చింతనామృతేన.
 సజ్జావన్త్యధికురుతే సదాన్నపానే
 మద్బాలావహృదయతే తపస్య తీతమ్.

వ్యా :- మాత్రేతి :- ఇయం కన్యా, తవయో గుణగణః గుణాః
 సమూహః తస్య చింతనం ధ్యానం తదేవ అమృతం పీయూషం తేన,
 సజ్జీవస్తీ ప్రాణాన్ధారయస్తీ, సదా నిత్యం, అన్నంచ పానంచ అన్న.

పాన, పానభోజ గాఢికం, అధికుడతే తిరస్కరోతి. ఇతి ఏవం, అస్యాః
 సూత్రా జనన్యా, మద్భ్యా యే త్వర్థః. అహం, ముహూర్ముహూః
 వ్రువః వ్రువః, అభాషిషి అభిహితః, హే నహృదయ! హృదయాలో!
 మద్బాలా మత్కుమారీ తే త్వదర్థం, ఇత్థం ఉదృక్, తపస్వతి, తపః
 కరోతి.

ఇయం కన్యా త్వద్గుణగణ చింతనయాప మమృతం నిత్యం పీత్వా,
 అన్నపానాదిక మపి విస్మజ్య జీవతీతి మద్భార్యా మామన కృదోబధ
 యతి, ఏవ మియం బాలా త్వామేవ ధ్యాయన్తి ఆహారాదిక మపి
 విస్మజ్య త్వదర్థం తపస్వతి.

తా! ఈ కన్యక నీ గుణగణ చింతనమనెడు నమృతమును
 నిత్యము దావుచు, ఆహారాదికమును విడిచినదని యామె తల్లి అనగా
 నా భార్య మాటిమాటికి నాకుఁ జెప్పుచున్నది ఓ మహాశయా! తప
 స్సోచరించువారు అన్నపానాదికమును విరజ్జించి నిత్యము తమ యిష్ట
 దైవమునే ధ్యానింతురు. అట్లే యీమెయు నీగురించి యే తపస్సు
 చేయుచున్నది సుమా!

16. శ్రుత్వా తద్ధికకర చక్రవర్తి వాక్యం

ప్రత్యూచే చదురమతి స్స భూమిదేవః.

నాథే తైష నరపతే భవత్కుమార్యాః

కో మజ్ఞే స్వకరగతా మభీష్ట లక్ష్మీమ్.

వ్యా :- శ్రుత్వేతి :- తత్ హితకరం క్షేమం కరం, చక్రవర్తి
 వాక్యం సార్వభౌమవచనం, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య చతుర మతిః నిష్ఠా
 బుద్ధిః సః భూమిదేవః తాఢకః. నరపతే! భోరాజన్! ఏషః రాజ
 కుమారీ, భవత్కుమార్యాః భవదీయపుత్రాః, నాదేత యాచేత,
 క్షయః కోవా మానవః, స్వకరగతాం స్వహస్తపతితాం, అభీష్ట లక్ష్మీమ్

శిష్టసమ్పదం, ముఞ్చేత్ త్యజేత్. సతోఽపీతి భావః. ఇతి ఏవం, ప్రత్యూచే ప్రత్యువాచ.

ఇత్థ ముక్తం సార్వభౌమవచనం నిశమ్య నివృణమతి స్స తార కః, రాజన్ ! కుమారోఽయం త్వద్దుహితరం గృహీప్యత్యేవ, కరతల గతా మిష్టసమ్పదం విహతుం కః ప్రభవతి ? ఇతి ప్రత్యువాచ.

తా! ఇట్లు హితకరముగః బలుకుచున్న సార్వభౌముని మాట లను విని, బుద్ధిమంతుఁడు నేర్పరియునగు నాతారకుఁడు, ఓ సార్వ భౌమా ! సిరిరామోకాలోడ్డువారుందురా ? కరతల గతమగు నశిష్ట సంపదను విడుచువారెవరు ? ఈ రాజపుత్రుఁడు నీ కన్యను తప్పక పరి గ్రహించునని సమాధాన మిచ్చెను.

17. అన్యోన్య చితగుణరూప యౌవనాఢ్యై
సంయుక్తా వివ ధనవృద్ధ్యుదార తావౌ
దిష్ట్యై తౌ మధురవధూవరౌ కులీనౌ
భూపాయం కుభదివసో వయం కృతార్థాః.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, ఉచితాని అర్హాణి, గుణాః రూపం యౌవనం చ గుణరూప యౌవనాన్ని తైః ఆఢ్యై సంపూర్ణైః, పరస్పరానురూప రూపగుణ తారుణ్యా విత్సర్గః కులీనౌ సత్కులస ముత్పన్నౌ, మధురవధూవరౌ ప్రియవధూవరౌ దిష్ట్యై దైవవశేన, ధనవృద్ధిః ఆధికసమ్పత్ ఉదారభావః జౌదార్యం తావివ, సంయుక్తా మిలితౌ, అభూతామ్. భూప ! రాజన్ ! ఆయం ఆయమేవ సుదినసః సుదినమ్ వయం కృతార్థాః కృతకృత్యా అభూమ ఉవమా.

భోస్సార్వభౌమ ! ఏతౌ వధూవరౌ మహాకుల సజ్జాతౌ, పద్మయో సుందర రూపేణ, నూత్నయౌవనేన చ పరస్పరానురూపౌ. అన్యోన్య

స్వీయశాచ. యథా అనన్త సమ్పత్ ఉదారభావేన సహితా శోభతే
తదైవ అనయో నృజ్జతి రథికరమణీయా, అయమేవ నుదివసః. యద్య
నయోః పరిణయోభవే ద్వయం కృతార్థాస్యామ. ఇతి స తారకః
అవోచత్.

తా! ఓ రాజా! ఈ వధూవరు లిరువురును మంచి గుణములతో,
జక్కని యౌవముతో, నూత్న యౌవనముతో నొప్పుచు నొకరి నొకరు
మించియున్నాడు. ఇరువురును మంచి వంశమున జన్మించినవారలే మంచి
సంపదయు. జక్కని యుదారభావము నొకచోట కలియునట్లు వీరికల
యికయున్నది. ఇత నాలస్యమేల? నేడే శుభదినము వీరికి వివా
హము జరిగిన మేము కృతార్థుల మయ్యెదము.

18. ఆశంసే జననుతపీరసూ ర్భవే స్త్వం

మజ్ఞు క్షాపతి రితి పుత్రికాం బ్రువాణః,

కష్టారద్రవజ మభితో గలం విరాజః

పప్రీత్వా పదవి తయానయామ్బుభూవ.

వ్యా :- ఆశంస ఇతి :- త్వం, మజ్ఞు కీఘ్రిం, జననుతం పీరం
కుమారం మాతే ఇతి జననుత పీరనూః, అథవా, జననుతా లోకక్లాఘ్న
పీరనూః పీరమాతా, భవేః స్వాః ఇతి, అహం ఆశంసే ఆకాక్షే. ఇతి
ఏవం, క్షాపతిః సార్వభౌమః, పుత్రికాం దుహితరం, బ్రువాణః కథ
యన్సః, నృధసి సభాయాం కన్యకయా, విరాజః రాజపుత్రస్య, గల
మభితః కణ్ఠసీమ్ని, "అభిషేచః పఠిత" ఇత్యాదినా ద్వితీయా, కష్టార
నృజం సాగర్భిక పుష్పమాలాం, "సాగర్భికం తు కష్టార" మిత్యుపరః
ఆనయామ్బుభూవ నిక్షేప యామాన.

స సార్వభౌమ స్సుతాం వీక్ష్య, పుత్రి! త్వ మచిరేణ కాలేన
పీరమాతా భవిష్యసి, ఏవ మహ మాకాంక్షే ఇత్యవోచత్. అభిష

మదాత్, తతః ప్రజ్ఞానానుచుత్యా సా రాజకుమారీ తస్య రాజపుత్రస్య
గీవాయాం సాగర్థిః పుష్పమాలా విక్షిప్తః.

తా: పు: త్త: త్వరగా నీవు వీరమాతవు కాగలవని నేనాశీర్వ
దించుచుంటిని. నిజము సార్వభౌముఁడనుమతింప, నారాజపుత్రి
సాగర్థిక పుష్పమాలాను రాజకుమారుని మెడలో వేసెను.

19. కామేశ్వర త్వమివ కరేణ నాజ్ఞానాన్యా
గుప్తేతి భరతవర్ష రాజ్యలక్ష్మ్యాః,
హస్తే గ్రం నిజ మభిగృహ్ణతో విరాజో
ద్వజ్జాయౌ ద్భృగవని పాలకస్య పుత్ర్యాః.

వ్యా: - కామేశ్వరి: - త్వమివ భవతీవ అన్యా ఇతరా, అజ్ఞానా
కాంతా, కరేణ హస్తే, నగృహ్యేత న స్వీక్రియేత, అయం, మే మమ,
కామః సజ్కల్పః. ఇతి ఇత్థం, వదతః కథయతః. నిజం స్వీయం, హస్తా
గ్రం పాణిం, అభిగృహ్ణతః స్వీ కుర్వతః, విరాజః రాజకుమారస్య,
ద్వజ్జాయౌ ద్భృగా, భరతవర్ష రాజ్య లక్ష్మ్యాః, అవనిపాలకస్య పుత్ర్యాః
సార్వభౌమకుమారాః, దృక్ దృష్టిః. ఆయాత్ మిలితా బభూవ.

యథా ఇదానీం త్వత్పాణి మహా మగృహ్ణామ్ తథా అన్యస్యాః.
కస్యా శ్చి త్కాంతాయాః పాణిం నగృహీష్యామి, ఏషమే సజ్కల్పః.
ఇతివదన్ స రాజపుత్రః రాజకన్యాయాః పాణి మగృహీత్. తదా
తయోర్వధూవరయో దృష్టిః అన్యోన్యం మిలితా బభూవ.

తా: నీ కరమునందుకొనిన ట్లింకేకాంతకరమునుగూడ నేను
వరిగ్రహింపను, ఇది నా సంకల్పము. ఇది పలుకుచు నా రాజపుత్రుఁడు
కాజోపు భారతరాజ్యలక్ష్మియైన యా రాజకన్యపాణిని గ్రహించెను.
ఆ సమయమున వారి వధూవరులచూపు లొకదానితో నొకటి కలిసెను.

ఒకరి నొకరు చూచుకొనిరి. “ధర్మేచ అర్థేచ కామేచ త్వయైషా నాతి
చరితవ్యా నాతిచరామి” అను భారతీయ వివాహ నియమ మిందు నిరూ
పింపబడెను.

20. పాణీక హృదయయుగాని మేలయనై
ద్యగేతౌ సకలవిధై స్సమాసజేతామ్.
జ్యోత్స్నా ఇవ నిరతాను ఐనయుక్తౌ
స్యాతా మిత్యమనుత తత్సదస్య పూ. 1.

వ్యా :- పాణీతి :- ఏతౌ వధూవరౌ, ద్యాక్ కీఘ్రిం, పాణ్యోః
హస్తయోః, ఈక్షయోః దృశ్యోః, హృదయయోః హృదయోః, యుగాని
యుగలాని, మేలయనై యోగయనై సకలవిధైః సర్వవిధైః,
సమాసజేతాం సంసక్తా వభూతామ్. ఏతౌ రాజావారి కుమారౌ,
జ్యోత్స్నా చంద్రికా ఇన్దుః చంద్రికా, చంద్రికా చంద్రాగ్రం. నిరతం సన్త
తం అనుబద్ధేన అనువర్తనేన, యుక్తౌ సహితౌ, చాంతం భవేతాం,
ఇతి ఏవం, తత్సదస్యపూగః తత్సామూజిక సజ్జః పూగః క్రముక
బృన్దయౌ” రిత్వమరః. అమనుత మేనే. ఉపమా జా. రిః.

ఏతౌ నూతన దంపతీ కీఘ్రిమేవ చర్మధా నాచ సజ్జతా
వభూతామ్. తద్దృష్ట్వా తతస్థ స్సామూజికవక్త్ర, చంద్రికా చంద్రాగ్రం వివ
ఏతౌ అన్యోన్యాయనుబంధేన నిరతం భవేతా మిత్యనునీత.

తా। ఆ వధూవరు లిరువురును, చేతులు, చూపులు మనస్సులు
కలిపికొని, యన్నివిధముల సతివేగముగ నేకమయిరి. దానిని గాంచి
యచ్చటి సభ్యవర్గము నీరిరువురు వెన్నలము జాబిల్లియుఁ గలిసిన
ప్లన్యోన్యము అనుబంధముతో మెలఁగెదరని భావించిరి.

21. సమూర్థౌ దుపకలితా మథ త్రయదాహా
సా తన్వీ వినయ యుతేవ సాధుషామ్.

ప్రాకాశీన్ముద మభితః స్వభర్తృయుక్త
లోకానాం సుజనగతేవ రాజ్యలక్ష్మీః.

వ్యా :- సమ్పూర్ణేతి :- సా తస్మి రాజపుత్రీ, సమ్పూర్ణః
షోడశకలాయుక్తః ఉమానాం నక్షత్రాణాం పతిః ఉదవః చంద్రః.
రాకా నిశాకర ఇత్యర్థః. తేన కలితా సాయుక్తా త్రియామా యథా
రాత్రి రివ, వినయేన ఉత్తమ సంస్కారేణ, యతా యుక్తా, సాధు
విద్యా ఇవ సద్విద్యేవ, స్వభర్తృయుక్తా స్వపతిసహితా సతీ, సుజన
గతా సత్పురుష ముపేతా, రాజ్యలక్ష్మీరివ రాజ్యశ్రీరివ, లోకానాం
జనానాం, అభితః, ముదం అధిఃప్రీతిం ప్రాకాశీత్ విస్తారయామాన,
మూలోప మాలజ్కారః.

రాకాచంద్రయుతా రాత్రిరివ, సంస్కార సముపేతా సద్విద్యేక,
స్వభర్తృసజ్జతా సా రాజపుత్రీ సత్పురుష సమాశ్రితా సమాప్త్య
రివ, సర్వేషాం ప్రీతి మధికా ముత్పాదయామాన.

తా। పున్నమ చందురునితో రాత్రి కలియునట్లు, మంచి సంస్కారముతో సద్విద్యకూడునట్లు, తన పతితోఁ గూడి యా రాజపుత్రీ, సత్పురుషాశ్రిత యగు రాజ్యలక్ష్మీవలె నందఱి కధికాసంతము నొన గూర్చెను.

22. కార్యజ్ఞానితి పితరౌ వధూమణే స్త్రా
ప్రావక్తాం నిజదుహితుః పతిం వినమ్రా,
బాలేయం ఏయతనయా వయో స్పృశీత
దత్తా సమృతి పహ బాష్పధారయాతే.

వ్యా :- కార్యజ్ఞానితి :- కార్యజ్ఞౌ కార్యవిధాన కుశలా, తౌ
వధూమణేః వధూరత్నస్య, పితరౌ మాతా పితరా, మాతాచ పితాచ
పితరా విత్యేకశేషః, వినమ్రా నమ్రాకృతదేహా, నిజదుహితుః పతిం

జామాతరం, ఇతి వశ్యమాణరీత్యా, చావక్రామ్ అవోచతామ్. ఇయం
ఏషా వధూః, బాలాముగ్ధా, ఆవయోః ప్రియతనయా ప్రియపుత్రికా.
సుశీలా ఉత్తమస్వభావా, సమృతి ఇదానీం, బాష్పదారయా సహ
అశ్రుభిస్సాకం, తే తుభ్యం దత్తా వితర్ణా.

వధూజననీజనకా జామాతరం రాజకుమార మా హూయ,
విసశ్యా సంతౌ. ఏవ మవోచతామ్. భోరాజకుమార ! ఆవయోస్సుతా
ముగ్ధా సుశీలాచ. ఇదానీం తుభ్య మశ్రుధారయా సహ దత్తా.

తా! కార్యవిధానము నెఱింగిన యా సార్వభౌమ దంపతులు
విసములై యల్లునితో, రాజకుమారా! ఈమె కడుముద్దరాలు.
మంచి స్వభావముగలది. దీనిని మేము మిక్కిలి బాధపడుచు విడువలేక
విడువలేక నీ కర్పించితిమి.

28. విషా త్వత్పదకమలే నదోపకర్తుం

సన్నద్ధా మృదుగమనాఽ వృదేకపుత్రి,

ఆయత్రా త్వయి లలనా మనోవచోఽజ్ఞైః

స్యాత్త్వత్త్వా నిజపితరా విహాశుషార్ణౌ.

వ్యా :- ఏషేతి :- ఆస్మదేకపుత్రి ఆవయో రేకై కకుమారీ,
మృదుగమనా మన్దగమనా, ఏషా లలనా, త్వత్పాదకమలే త్వదీయే
పాదపద్మే, సదా సంతతం, ఉపకర్తుం సేవితం సన్నద్ధా సంసిద్ధా. అశ్రు
పూర్ణా దుఃఖితౌ, నిజపితరౌ నిజజననీ జనకౌ, అత్యధిహ, త్వత్త్వా
విస్మయ, మనసా హృదయేన, వచసా వాచా. అజ్ఞేప దేహేన చ,
మనోవాక్కాయైరి త్యర్థః. త్వయి భవతి, ఆయత్రా అధీనా, స్వాత్
భవేత్.

ఇయ మస్మదేకపుత్రి భవదారాధన సముత్సుకా. సర్వాత్మనా
త్వాం సేవితం ముద్యుక్తా, దుఃఖితౌ పితరౌ ఆనాం ఇహ విస్మయ త్వమే
వాను సరిష్యతి.

తా! ఈమె యొక్కతయే మాకుఁబోతురు. నీ పాదపద్మములను సేవింప సంకల్పించినది. తిక్కతణుకుద్దిగ నిన్ను సమ్మిలనది. దుఃఖతులయిన మమ్మిలు విడిచి నిన్నే యనుఁగించును.

24. త్వత్పత్నీ భవతి పతింవరా సుశీలా

సమ్ప్రాప్త్యం సహ భవతా కృతాభిషేకా,

కర్మక్షౌంఠి పృథుతనయా వయో రియం త్వం

సర్వజ్ఞః ప్రకథయోగ్య మస్తి కిం తే.

వ్యా :- త్వత్పత్నీతి :- పతింవరా స్వయంవరా, సుశీలాశోభన స్వభావా, ఇయం, ఆవయోః ప్రియతనయా అస్మత్ప్రియపుత్రి, త్వత్పత్నీ భవదాభిర్యా, కర్మక్షౌంఠి కర్మభూమిం, భరతవర్ష మిత్యర్థః. సమ్ప్రాప్త్యం సువర్ధితుం, భవతా సహ త్వయాసాకం, కృతాభిషేకా పట్ట మహిషీ భవతి. భవిష్యతీతి భావః వర్తమాన సామీప్యేలట్, “కృతాభిషేకా మహిషీ” ఇత్యమర్థః. త్వం సర్వజ్ఞః సర్వం జానాసి, తే భవతః, ప్రకథనయోగ్యం కథనీయం వచనం కి మస్తి కిం విద్యతే. న కిచ్చిదపీత్యర్థః.

త్వత్పత్నీ ఇయం మత్కుమారీ భవతాసహ భరతవర్ష పాలనాయ పట్టమహిషీ భవిష్యతి. తద్రూపాయ అమాయాసహత్వా మభిషేక్త్యామి ఇయం తవ మహిషీ. సర్వజ్ఞస్య తవ ఇతోఽధికం వక్తవ్యం నాస్తీతిమే ఆశయః.

తా! ఈ రాజకుమారి నీతోఁగూడి పట్టాభిషేక్తురాలై భరత భూమినిఁ బాలించు నీకుఁ బట్టమహిషి కాఁగలదు. ఈమెనెట్లు చూడెదవో? నీవు సర్వజ్ఞుడవు నేను వేరుగ నీకుఁ జెప్పనవసరముండదు.

25. సోత్కణ్ఠౌ రుచిర మలజ్ఞాతౌ సఖీభి

ర్పియేతే న్మ తరుణ జమ్పతీ క్షణేవ,

అన్యోన్యాధి కరణీయ తాన్వితౌ తౌ
ప్రీమన్తై స్మితలలితౌ విహరసాధవ్.

వ్యా :- సోత్కణ్ఠావితి :- సోత్కణ్ఠౌ ఉత్కణ్ఠా సహితౌ, ఇష్ట
కార్యవిలంబ మసహమానా విత్కర్థః. రుచిరం మనోహరం యథాతథా,
అలంకృతౌ భూషితౌ, ప్రీమన్తౌ లజ్జాయుతౌ, స్మితేన దరహసితేన
లలితౌ మన్దరౌ, మన్దస్మిత మన్దరవదనారవిన్దౌ విత్కర్థః. అన్యోన్యం వర
స్పరం అధికా యా రమణీయతా రామణీయకతా తయా అన్వితౌ
యుక్తౌ, వరస్పరాధిక సౌందర్య విరాజమానా విత్కర్థః. తౌ తరుణజమ్భతీ
నూతకయువకదమ్బతీ, “దమ్బతీ జమ్బతీ జాయావతీ” ఇత్యమరః.
క్షణేన క్షణకాలేన, సఖిభిః వయస్యాభిః, విహరసాధం క్రీడా ప్రాసాదం
నీయేతేన్మ ఆనీయేతామ్.

విశిష్టాభరణ భూషితౌ విలంబమసహ మానౌ సరస్పరాకధిరా
మణీయకతా రాజమానౌ మన్దస్మిత మన్దరవదనారవిన్దౌ ప్రీమన్తౌ తౌ
సవదమ్బతీ సఖ్యః కీఘ్రం క్రీడామన్దిరం నిన్యః.

తా! ఆ నవదంపతులు స గ్నాభరణ భూషితులైరి. ఒకరిఁమించి
యొకఁడు చక్కఁదనముతో, నొవ్వుచుండిరి. కాలవిలంబమును సహించఁ
జాలక సిగ్గుపడుచుఁ జిలునవ్వులు నవ్వుకొనుచుండిరి. అట్టివా రిద్దరిని
సఖులు త్వరగా విహరసాధమునకుఁ గొనిపోయిరి.

26. సన్ధ్యాయా ముదవపితావి ర బ్ధవిదేశా

దాస్యానోప గతజనా యయః పహ్నష్కః

భూదేవం స త మవనమ్మ చ కవర్తీ

స్వాగారం ముదితమవా యయౌ కృతార్థః.

ప్యా :- సన్ధ్యాయామితి :- అస్థానం సభామందిరం ఉపగతా
ప్యాస్తాః యే జనాః సామూహికాః, ర బ్ధో నిదేశాత్ రాజాదేశాత్

ప్రహృష్య సస్తుష్య, సన్ధ్యాయాం సన్ధ్యాసమయే, ఉదవసితాని గృహాణి
యయుః జగ్ముః, గృహగేహోదవసితవేళ్ళ సద్మని కేతనం” ఇత్యమరః
సః చక్రవర్తీ, తం భూదేవం భూసురం తారకం, ఆనమ్య ప్రణమ్య,
ముదితమనాః సస్తుష్ట స్వాంతః కృతార్థః కృతకృత్యస్సన్, స్వాగారం
స్వభవనం, యయా జగామ.

సర్వేపి సామాజికా సస్తుష్టస్వాంతాః సక్రూడాదేశేన సన్ధ్యా
సమయే స్వస్వగృహాణి యయుః, సార్వభౌమోఽపి స్వసమీపస్థితం
తారక మభివన్ద్య, తం విసృజ్య, సస్తుష్టానరజః కృతార్థస్సన్ స్వభవనం
జగామ.

తా! అంత సామాజికులందఱును మిక్కిలియానందించుచు
రాజానుమతిని బొంది, సంధ్యాసమయమున వారి వారి గృహముల
కేగిరి. సార్వభౌముఁడుఁ గూడఁ దారకునకు నమస్కరించి, వానిని
భవనమునకుఁ బంపి మిక్కిలియానందముతోఁ గృతార్థుఁడనయినది
భావించుకొనుచుఁ దన మందిరమున కేగెను.

27. సుప్త్యా సమ్మదపరిపూరిత ప్రియామాం

కృత్వా సోఽచిర మఖిల ప్రభాతకృత్యమ్,

అధ్యాస్తే న్మ నదసి దివ్య భద్రపీఠం

గ్రావాగ్రం హరి రివ సాదు సార్వభౌమః.

వ్యా :- సుప్తేతి .- సః సార్వభౌమః చక్రవర్తీ, సమ్మద పరి
పూరితః ప్రమోదపూర్ణస్సన్, “ప్రమోదామోద సమ్మదాః” ఇత్య
మరః. త్రియామాం రాత్రిం, సుప్త్యా ప్రసృప్య, అఖిలం సర్వం, ప్రభాత
కృత్యం కల్యకరణీయం కార్షం, అచిరం శీఘ్రం, కృత్వా విధాయనదసి
సఖాయాం, దివ్యం ఉత్తమం భద్రపీఠం సింహాసనం గ్రావాగ్రం వర్షత
శిఖరం, హరి రివ సింహాశ్రవ, “అదిగో గోశోగిరి గ్రావాచలశైల క్షో
చ్ఛయాః,” “హర్యక్షః కేశరీ హరిః” ఇతి చామః, అథవా, గ్రావా

గ॥ ఉదయవర్వత శిఖరం, హరి రివ నూర్వ ఇవ, “యమా నిలేన్ద్ర
చన్ద్రార్క విష్ణుసింహం శువాజిమ, శుకాహి కపి భేకేషు హరి రా
కపితే త్రిమ”, ఇతి నానార్థ రత్నమాలా, సాధుగమ్యం, అధ్యాస్తేష్మ
అధితష్టే. ఉపమాలాజ్కారః

రాత్రౌ సుఖనిధా మనుభూయ, పృథాతే త్వరయా సర్వాణి
కాలకృత్యాని నిర్వర్త్య, స సార్వభౌమః సభా మాగత్య, తత్ర సింహః
గిరిశిఖర మివ రవి రుదయగిరి శిఖరమివ వా, దివ్య మున్నతం సింహాసన
మారురోహ.

తా॥ ఆ రాత్రి సుఖముగ సంతోషముగ నిద్రించి, యా సార్వ
భౌముడు కలువారతనే మేల్కొని గబగబ కాలకృత్యముల నెరవేర్చు
కొని, సభామందిరమున కేతెంచి, యచ్చట సింహము పర్వతాగ్రమును
వలె, లేక, నూర్వుడు దయవర్వత శిఖరమునువలె నున్నతమగు సింహ
సనమును అధిష్టించెను.

28. గవ్యూతి ద్వయ పరిమేయ నిష్కుటానై

పైకాన్న త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యా

అస్తాన్యాస్త ఉపవివేక తత్ర నానా

దేశీయాధిప వినరః పృమోదయుక్తః

వ్యా :- గవ్యూతీతి :- గవ్యూతిః క్రోశయుగం, “గవ్యూతిః
ప్రీ క్రోశయుగ, మిత్యమరః. అస్యాః ద్వయం యుగం, తేన పరి
మేయః పరిమాతం యోగ్యః యః నిష్కుటః గృహారామః, “గృహ
రామస్తు నిష్కుట” ఇత్యమరః. తస్య అస్తే విధ్యజేతే, పైకాన్న
త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యా ఏకోన త్రింశ చ్చిహస్రాననోపకోఢితా.
ఏకాన్న త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యేతి సమస్తం వదిష్టే. తత్ర నానా త్రిదశ
సహస్రపీఠైన సమాసేకృతే ఏకశబ్దేన గవా “త్పతీయా తత్కృతార్థేన
గుణవచనేన” ఇత్యత్ర త్పతీయేతియోగ విభాగాత్ సమాసః ఏవం

చ వకేన విశేష శాస్త్రమున నీతి శ్చతీయా సమానః “ఏకాద్విశ్చ
కస్య చాదుక్” అని విశేష శాస్త్రమున నీతి శ్చతీయా సమానః “ఏకాద్విశ్చ
నాసికే” ఇతి అనునీతి శ్చతీయా సమానః “ఏకాద్విశ్చ
అస్థానీ అస్థానీ అస్థానీ అస్థానీ అస్థానీ అస్థానీ అస్థానీ అస్థానీ అస్థానీ
న్యాం నానాశీలీనాః నానాశీలీనాః నానాశీలీనాః నానాశీలీనాః నానాశీలీనాః
తేమాం నానాశీలీనాః నానాశీలీనాః నానాశీలీనాః నానాశీలీనాః నానాశీలీనాః
ఉపావిశత్ ఉపావిశత్ ఉపావిశత్ ఉపావిశత్ ఉపావిశత్ ఉపావిశత్ ఉపావిశత్ ఉపావిశత్

చతుష్టయే శాస్త్రముల సామ్యమున న్యాయమున న్యాయమున న్యాయమున న్యాయమున
మంత్రమున న్యాయమున న్యాయమున న్యాయమున న్యాయమున న్యాయమున న్యాయమున న్యాయమున
వర్తన. తేమాం నానాశీలీనాః నానాశీలీనాః నానాశీలీనాః నానాశీలీనాః నానాశీలీనాః న్యాయమున.

తా|| అందులో కొన్నింటి మేరకల పూర్వోక్తలలో నొక సభా
మంత్రముగలదు. అందులకు తక్కువ ముప్పదివేల యాసనములున్నవి
వానిపై నానాశీలీనములన విడి వచ్చిని రాజు లానందముగ నుండిరి.

29. పాక్షికాన్నియగతిం విలోకతా శ్రీ
యత్రాం మాపన తనయాం నిరీక్షతాస్తే,
కార్యజ్ఞాః క్షురమచిశా సనోపవిష్టా
అన్యోన్యం విదన తదాఽ బ్రువన్ ప్రతిపమ్.

వ్యా :- పాక్షికాన్నియ :- కార్యజ్ఞాః కార్యవిధానవేత్తారః. పాక్ష
ద్యాః పరివర్తితా భాషాః సురస్తి ప్రకాశమానాని ఉచితాని
అత్థాణి యాని అసమానాని ఉపవిష్టాః నిషణ్ణాః, ద్విజయు గలంవిప్ర
రాజ పుత్రయుక్తం, విలోకతాః క్షురమాణాస్సన్తః, తదా తస్మిన్నమయే,
అన్యోన్యం సరిస్పరిం, పరీక్షం విరుద్ధ భావోపేతం యథా తథా, అబ్రు
వన్ అవోచన్.

తదా తత్స భాయా ముచితా సహో... ధా... రాసదః విప్ర
కుమారం రాజపుత్రం శ్రీమతీం సాశ్వతా... మహి... చ... శత్రుః
వరస్పరం విరుద్ధాలాపానపర్వన్.

తా! ఆ సమయమున పథలో నుచిత సన సేయలై న సభ్యులు,
రాజపుత్ర బ్రాహ్మణ కుమారులను, శ్రీమతియ కుమారిని,
జూచుచు వారిలో గారు పరస్పరముద్ధాన మాటలాడ దొడంగిరి.

30. పాపాణః ప్లవతే తతః పయస్సు జితే
తూల సప్రమృతి నహసా నిమజ్జతి హ,
చంద్రే... ప్ర... ముఖే... వృద్ధ...
వ శ్రాతి శ్చకుర జనేన పు... ధాడః,

వ్యా :- పాపాణః ఇతి - తః - త పాపాః శిలాశ్లాఙ్గాః
పయస్సు జలేషు, ప్లవతే ఉన్మజ్జతి, సప్రమృతి ఇదానీం, ఇహ అత
తూలః కార్పూర పిణ్డా, నహసా వనేన, నిమజ్జతి మిగ్నో భవతి. చిత్రం
అశ్చర్షమ్ పుణ్యభూమేః భారతీయోక్త్యాః చతుఃజతః సపుణజనేన,
భారతీయే నేతృభిః చంద్రేభః చంద్ర ద్వీపాధిప సాశ్వతాః తరుణేన
యూనా కుమారేణ. వృద్ధవస్తా ఇవ వృద్ధవస్తా... సంతక్షితః,
ఉపమాగర్భో దృష్టానః, కార్యలిప్తాచ.

అస్మిన్మాజ్యే సప్రమృతి పాపాణః పలం ను ప్లవతే తూలస్తు జలే
నిమజ్జతి. అహో! ఇదం బహ్వశ్చర్షకరమ్. యువా పుత్రః వృద్ధం
పితర మివ భరతివర్ష జాః కశ్చన భారతీయః చంద్ర ద్వీపాధిప నరక్షత్.

తా! ఇవ్వశిచ్చుట భారతీయుడొకడు చంద్రద్వీపాధిపతియగు
సాశ్వతామూని, వయసులోనున్న కొడుకు తిమ్మిని గావడినట్లు రక్షిం
చెను. ఇది మిక్కిలి విచిత్రమునది. ఇవ్వశిచ్చుట తాయి నీటిలోఁ
దేలుచున్నది. దానిపైను నీటిలో వేగమున మును, నడువ్నది కదా!

31. నూనం తా వతులిత దివ్యశక్తిమనై
 పాశ్చాత్య ప్రకటిత శత్రు ధూమకేతూ.
 క్షౌ చక్రం చిరమపి శాసితుం సమర్థౌ
 మిత్రం యో భవతి తయో స్సవీవ ధన్యః.

వ్యా :- నూనమితి :- తౌ వీరౌ, అతులితా అసదృశా దివ్యా
 దేవసమ్బద్ధినీ యా శక్తిః సా అనయోః అస్తీతి అతులిత దివ్యశక్తి
 మనై, “న కర్మధాతృయా స్మత్స్థానీయః” ఇతి శాస్త్రస్య అనిత్యత్వాత్,
 “సుకేశీ తామ్రకేశీ” ఇతిభాష్యకారవచనాచ్చ రూపమేతత్సాధు.
 పాశ్చాత్యత్వానాం పశ్చిమదిగ్వాసినాం ప్రకటితాః ప్రసిద్ధాః యే శత్ర
 వః రిపవః తేషాం ధూమకేతూ ధూమప్రధానోత్పాతౌ. ధూమకేత్యా
 గమనే లోకో ఒద్రవః భవిష్యతీతి శాస్త్రమ్. ఉపప్లవాయ లోకా
 నాం ధూమకేతు రివోత్థితః” ఇతికాలిదాసః. భూచక్రం భూమణ్డలం,
 చిరమపి చిరకాలమపి, శాసితుం పాలయితుం, సమర్థౌ శక్తిమనై.
 దక్షా విత్స్యర్థః, తయోః వీరవరయోః, యః జనః, మిత్రం సఖా, భవతి,
 సవీవ సపురుషవీవ, ధన్యః యోగ్యః, నూనం ధృవమ్.

ఏతౌ వీరకుమారౌ అతులిత దివ్యశక్తి సముపేతౌ. పాశ్చాత్య
 నాం యే శత్రవః తేషాం నాశనే సముత్పన్నౌ ధూమకేతూ. సర్వం
 మహీమణ్డలం చిరమపి పాలయితుం సమర్థౌ. ఏతయోర్మైత్రీం యస్య
 మ్పాదయతి సవీవ మానవః ధన్యః భవతి.

తా। ఈ ద్విజరాజపుత్రులుపురుషులు సాటిలేని దివ్యశక్తులుగల
 వారు. పాశ్చాత్యులకుఁగల ప్రసిద్ధ శత్రువులను సంపూర్ణముగ నాశ
 నముఁజేయుఁగల ధూమకేతువులే. వీరీ భూమినంత నంతకాల మయినను
 బాలింప సమర్థులు. వీరి మైత్రిని సంపాదించినవారే ధన్యులరు, కృతా
 ర్థులరు.

32. ఇత్థం ప్రాజ్వల దనివార్య కోపవహ్ని

రౌనీహం బహు మహనీయ కర్మభూమేః,

సర్వభూత హత బలకాననం దిధక్ష

తేహద్యాత ఉచిత ఏతయో సుషన్ధిః.

వ్యా :- ఇత్థం అతి :- మహనీయా మహత్వేపేతా యా కర్మ
భూమిః భాగతభూమిః తస్యాః, మహనీహం ఋషీణాం, భరతభూమినివాసి
మునిపుష్పవానామి త్సర్వః అనివార్యః వారయితు మశక్యః, కోపవహ్నిః
కోపాగ్నిః. ఏవం వీరవరకూపేణ, బహు అధికం, ప్రాజ్వలత్ జ్వాల
అద్య ఇదానీం, సర్వభూత సర్వేషు దేశేషు, అహితబలం శత్రుసైన్యం
తదేవ కా. సం వనం, తత్, దిధక్షతి దగ్ధ మిచ్ఛతి. అతః అస్మాదేతోః,
ఏతయోః వీరవనియోః, సుషన్ధిః సమ్యక్సన్ధానం, ఉచితః అర్హః.

భా తభూమి... సీహం మునీనాం కోపాగ్నిరేవ ఏతద్వీరవర
కూపేణ జ్వలతిస్మై అయం కోపాగ్ని రివానీం సకలానపి శత్రుదేశాన్
భస్మానాత్ కరిష్యతి ఏతౌ వీరౌ సర్వాస్పత్యూన్నాశయిష్యతే.
తే హేమకా ఏతాన్యో సమ్యక్సన్ధిః కార్యవేద.

తా భారతి వర్ష మందున్న మునీశ్వరుల కోపాగ్నియే యీ
వీరకూమార కూపము. మందుచున్నది. ఇది శత్రుసైన్యముల నెడు నడ
వులను గాల్చును. కావున నీ వీరులతో మంచిగ సంధి చేసికొనుట
మంచిది.

33. వీశ్వా బల్యవవవర ద్విజా ప్రిహలాం

ఉత్త్యజ్జగత్ప్రియతన సూ మణిం విరాజే,

హిష్ణుత్యజ్జగత్ప్రియతన సూ మణిం విరాజే,

తే ధీ... సర్వకుల కలజ్క ఏష భూవః.

వ్యా :- వీశ్వా బల్యవవవర ఏష భూవః అయం సామ్యభూమిః, అవసర,
ఉత్త్యజ్జగత్ప్రియతన సూ మణిం విరాజే, తస్మిన్ ద్విజస్యాప్తిః బ్రాహ్మణ

సాత్త్వికః సైవ హాలా మదిరా తాం వీత్వాఖిలః, ఖిలు = తస్యాః సానం
 నోచితిమ్ తేన న కిచ్ఛిత్సాధ్య మతిభావః. ప్రియతనయాం ప్రియ
 దుహితీం, విగాజే రాజకుమారాయ, దత్త్వా ఆలం, అలం = దానం
 నోచితిమ్ తేన సాధనీయం కిమపి నాస్తీతి భావః ఉధయత్యాపి
 “ఖిలఖిల్యోః” ఇత్యాది గాత్వా పృత్యయః. సాశ్చాత్మానాం, మృకటితః
 బహుతః, యః మన్యుః క్రోధః, తస్య హేతు భూతః, నిమిత్తభూతః,
 స కులకలజః స కులకలజ్ఞాం భూతః, ఏషః భూపః సార్వభౌమః, ధీమాన్
 కిమి బుద్ధిమాన్ కిమ్, స ధవత్వేవ.

అయం సార్వభౌమః అనవసరే బ్రాహ్మణమైత్రీం మదిరాసాన
 మివా కరోత్, తేన కించిదిపి సాధ్యం నాస్తీ. స్వపుత్రికా మతి
 ప్రీత్యై రాజకుమారాయాదాత్. ఏతేనాపి సాధనీయం కిమపినాస్తీ.
 కిన్తు ఏష హేతుగా సరే సాం సాశ్చాత్మానాం మన్యుకారణ
 మహాత్ కులకలజః భూపః అయం బుద్ధిమాన్ స ధవతి కిన్తుమూర్ఖ
 ఇతి పతిభాతి.

ఈ సార్వభౌముడే నిమిత్తము లేకుండ ముద్భయమును దావినట్లు
 ఈ బ్రాహ్మణ బాలకునితో మైత్రి గావించెను. తన ప్రియపుత్రిక
 నీ రాజకుమారునికిచ్చి వివాహముగావించెను. వీరికలన సాధించదగిన
 త్యాగము లేమున్నవి మీకుమిక్కిలి యీ గెండుపనులచే బాశ్చా
 త్కులకలజుడటే గోవకారణమయ్యెను. కులమునకు మచ్చ తెచ్చిపెట్టిన
 యీతడు బుద్ధిమంతుడేనా?

34. పితృం సచ్ఛృత మవి హన్తి పాదఘాతం

స్వీకృత్య ద్విజకుః బన్ధుతామయం న ఏషః.

పాశ్చాత్యవనివలయే నమస్తతోఽద్య

ప్రాచీన శ్రుతికింసాం మతం వ్యతిరేకత్.

వ్యా :- పితృమితి :- గుః ఏషః ప్రసిద్ధః అయం సార్వభౌమః.

ద్విజకులబంధుత్వాం క్షత్త్ర బంధుత్వం, స్వీకృత్య గృహీత్వా, పితృం
పితృస్సంబంధి, యత్ గత్ శుభ్రతాపి సచ్చాస్త్రమపి పాఠభూత హన్తి,
పాదాభ్యాం హన్తి, న శయతీత్యర్థః. అద్య ఇదానీం, సమంతతః సర్వైః.
పాశ్చాత్యావనివలయే పాశ్చాత్యజేజే, పాచీనానాం పురాతనానాం.
శ్రుతి శిరసాం ఉపనిషదాం, చుతం సిద్ధాంతం, వ్యశిక్షత్ అబోధత్.

ఏక సాత్వభౌమః క్షత్త్ర బంధుర్యాత్మా కలకంఠ గతం సచ్చాస్త్ర
మపి నాశయామి స క్షిప్త బ్రాహ్మణమితీం సమాద్య అతిపుత్ర తన
ముపనిషన్మత ముపదేశే.

తా! ఈ సాత్వభౌమః రాజకులమునతో బాధుర్విమును
గావించుకొని, తాతతండ్రిలనుండి పట్టుచున్న మన సత్సంపదదాయ
మును కాళ్ళతోఁ దన్ని న శంకముగావించెను. ఈ బ్రాహ్మణ బాల
కునితో స్నేహముఁజేసి, మన దేశమందంతట పాఠబడిన యాయువ
నిషన్మతము నుపదేశించెను.

35. స్వాచారం జనపతినాఽవలంబయేతే

తం పుష్కావనిగురుకా మదీన్మశేతామ్.

పత్నేనో ద్విజకులశేఖరా వృదేతి

ప్రొద్ధగే శే వ్యసన మువైతి పశ్చిమేఽర్కః.

వ్యా :- స్వాచారమితి :- ఏతో ద్విజకులశేఖరా ఏవోక్షత్త్ర
కుమారవరా, జనపతినా సార్వభౌమేన. స్వాచారం భారతీయాచార
అవలంబయేతే స్వీకారయేతే. తం సార్వభౌమం పుష్కావనేః పుష్క
భూమేః భారతదేశస్య. గురుతాం గౌరవం అదీన్మశేతాం దమ్మయేతే.
ఏనా ద్విజవరా, పశ్చిమోకయ. ఆర్కః సవిః ప్రొద్ధగే శే భారతభూమీ,
ఉదేతి ఉదయ మాప్నోతి. పశ్చిమే పశ్చిమదేశే వ్యసన మువైతి
అస్తమేతి.

ఏతౌ కుమారౌ సార్వభౌమాయ స్వాగతం బోధతః. కాశ్చ
స్వదేశగౌరవం దర్శయతః, ఏనౌ వశ్యత. పార్శ్వే శే రవిరుగతి వశ్యత
దేశే అస్తమేతి.

తా! ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరువురును తమ యాచారములను
సార్వభౌమునకు బోధించి యాచరించునట్లు గావింపుచున్నారు. తమ
దేశగౌరవమును నానికిఁజూపించుచున్నారు. వీరిని జూడుఁడు నూర్పుఁడు
తూర్పుదేశమున నుదయించుచున్నాఁడు. వశ్యమదేశమున నస్తమింపు
చున్నాఁడు. భారతభూమి తెలుగుతోనిండి పాశ్చాత్యదేశ మంధకార
బంధుర మగుచున్నది.

36. భూదేవోత్తమ రచితో దుయన్త్రపక్షి

శక్తో ద్వాదశ శత యోజనాని గన్తుమ్,

తత్ర ప్యాచిత భరధారణే సమర్థః

నాక్నే హర్షివ మథ సజ్జతో బభూవ.

వ్యాః:- భూదేవేతి:- అథ సభానన్తరం. భూదేవోత్తమేన
భూహ్మణోత్తమేన, తారకేణేత్యర్థః. రచితః నిర్మితః ఉరః విశాలః
యన్త్రపక్షి విహగాకారయన్త్రం, విహాన మిత్త్యర్థః ద్వాదశ శత
యోజనాని యోజనానాం ద్వాదశ శతం, తావద్దూర మిత్త్యర్థః. గన్తుం
యాతుం, శక్తః సమర్థః, తత్ర తస్మిన్ ఆచితః పరిమాణవిశేషః భరః
భారః తస్య ధారణేఽపి వహనేఽపి సమర్థః, నన్, నాన్ ఆకాశే
“ఆకాశే త్రిదివే నాకః” ఇత్యమరః, అహి దివచ అహ్మపం దాత్రిం
దివం, సజ్జతః సంసిద్ధః, బభూవ అభూత్.

భూసుర స్తారకః స్వశక్త్యా బృహద్విహగః సర్వపక్షి తద్ద్వాదశ
శతయోజనదూరం గన్తుం శక్తమ్. కించ, తత్రాహిణి విధికం భారం
వోధుంచ సమర్థమ్. తాదృశం విహానం సన్తద్ధం విహగాశే దిహ
రాత్ర మతిష్ఠత్.

తా॥ బ్రాహ్మణ కుశూరుడైన తారకుడు తన శక్తిచే వత్సా
కారముగ నొక పెద్ద పిశూనమును నిర్మించెను. అది పండ్రెండు వేల
యోజనముల దూరము వ్రాయాణముచేయును. నాని యందుంచిన
జరువును గూడ మోయును. అది యాకాశమున రేయింబవళ్ళు సిద్ధ
ముగానున్నది.

37. అస్థాన్య మితి స ఉపాచ భూమిదేవః

సర్వే మాం శ్రుణుత పలానవో మహాంతః,

వాత్సల్యా దిహ గురుణో సాధు శిష్యః

స్నిగ్ధో మేఽ క్రియత మహీభృతాత్మ తుల్యః.

వ్యా :- అస్థాన్యమితి :- సః భూమిదేవః భూసురః తారకః,
అస్థాన్యం సభాయాం, ఇత్థం ఉపాచ అవోచత్, సర్వే సమస్తాః
మహాంతః పూజ్యాః, సభాదః సభాస్తారాః! మాం, శ్రుణుత ఆకర్ణ
యత, ఇహ అత్ర, వాత్సల్యాత్ ప్రీత్యాః, గురుణా ఆచార్యేణ, సాధు
శిష్య ఇవ యోగ్య చాత్ర ఇవ, మహీభృతా సార్వభౌమేన, మేమమ,
స్నిగ్ధః పయస్యః రాజపుత్ర ఇత్యేత్యే. "స్నిగ్ధో పయస్య స్సవయాః"
ఇత్యుచరః, ఆత్మతుల్యః స్వసమానః, క్రియత అకారి, ఉపమా.

వ్రాయాణారంభసమయే స తారకః సామ్రాజికా నుద్దిశ్య, భోస్తు
భాస్తారాః! వద్వచనాన్యా కర్ణయత, యథా గురు తాత్మ శిష్యం
వాత్సల్యా దాత్మసమానం కరోతి తథా అయం సార్వభౌమః మన్నిత్ర
మాత్మతుల్య మకరోత్.

తా॥ వాయాణారంభ సమయమున నా తారకుడు సభలో
సభాసదుల నుద్దేశించి, ఓ సామ్రాజికులారా! నా మాటలను వినుడు.
గురువు వాత్సల్యముతో నుత్తమశిష్యుని తనతో సమానునిగ గావించు
నట్లు ఈ సార్వభౌముడు నాపియ మిత్రుని అభిమానముతో తనతో

సమానుని గానఁచెను. అతఁడు భాతాశేష శశ సార్వభౌమునిగా
జేసెను.

38 వాంఛిస్తా శశ బాణసాధిం దిద్వి
బ్ధుః శత్రా వృషు శత్రేః శిష్టిశామ్,
శత్రేష్వక మనుకమ్మయా ముమోచ
స్వేచ్ఛాయై శుక్తిమత స్తా సూమి హంసీమ్.

అర్థము :- తానుతి :- ఈ సార్వభౌముని, శత్రాస్త్రకాః పాణాప
హరిణః యే శకాః శశశక్తియాః సేవాం బాణైః శర్కరైః పాతితాం పతి
తాం, నిర్బట్టం బద్ధాం శత్రునిమ శాన్త్యాం, బహుభృశం, రుదన్తీం
దుఃఖతాం, నిర్దళాశాం నిరాశాం, శుక్తిమాతా వేదసమ్మతా యా
పుణ్యభూమిః భారతావనిః తామేవ హంసీ హంసాజ్ఞానాం, ఈదృశం
ఇత్థం, రక్షిత్యా సంరక్ష్య అనుకమ్మయా వయయా, స్వేచ్ఛాయై
స్వచ్ఛంద శిష్టిశామ్, ముమోచ అం ఇష్టత్, గూపకాలజ్ఞానః.

కూర్క బాణవిద్ధాం శత్రునిమ శాన్త్యాం శివితే నిరాశాం రుద
న్తీం హంసాజ్ఞానామిద శకక జన్య శత్రునిరాజన్య సంరద్ధాం
ముహుర్ముహుర్దుఃఖతాం నిరాశాం భారతావనిః రక్షిత్యా అయం
సార్వభౌమః కృతయా స్వచ్ఛంద శిష్టిశామ్, ముమోచయామాన.

తా। పాణాంతకుల బాణము దెబ్బిఁబెట్టినది సేవాశతో దుఃఖం
చుచున్న హంసాగను గరుణించి స్వేచ్ఛగా నెగురుటకు విడిపించినట్లు,
ఈ చక్రవర్తి శశబాణన్య బాణవిద్ధయై శత్రుని బద్ధయై దుఃఖాశాం
తయై ఆశావిరహతయైయున్న భారతావనిని రక్షించి, స్వాతంత్ర్యము
నొసంగి యుద్ధించెను.

39. అన్యోన్యాన్తరకలహై ర్నిజాన్యజాన్యైః

తాం వేదపితౄభ్యో యోగ్యచ్చకే శిష్టాః.

సత్యస్థాయి ముఖ్యమంత్రి భాగ్యశ్రీ నరసింహ

జ్ఞానాభా మిదం తత్కృపామిహాభ్యుపే

వ్యా :- అనంతే శక్తిః - నిజాత్మజానాం స్వీయపుత్రాణాం,
అనోన్యకం సత్త్వగుణ రూపైః సత్త్వగుణైః వేదప్రియాణాం
అని కుల పేదా నాం ద్విజానా ముత్తమ భవత్కతో ధి విజ్ఞరాయా శ కేశ
శిష్టే శక రాజస్య తాం దేవ తామ సత్త్వ గుణ రూపైః తాం,
బుధితాం విబుధత్వానాం తాం మిశ్రేణ సాధ్యే పరివ్రతా తాం, సః
త్పరాధః సోమం సామ్యేన తాం భాగ్యేన తాం భాగ్యదేవ కేవ, సుఖ
యతి సుఖతాం కరోతి, ఇత్యుక్తం గర్భితో నౌపకాంక్షాః

శ్రీమత్తాతా మంత్రులహేం దుష్ట స్వంతి శాసనం చక్షుధా పతి
వృతా దుఃఖ మనుః పతి రథా శ్రవానా మంత్ర కలహేన. దుష్టతా
ధీశ్వర శాసనం చక్షుధా పతి వీడితా దుఃఖం చక్షుధా పతి స్మతా
మిదానీమయం సార్వభౌమం దుఃఖం చక్షుధా పతి స్మతా మయం శాసనం.

తా॥ తన కుమారుని లోలో గలహించుకొనుచుండ, పతి
దుష్టుడై తన్ను కాసెంచుచుండ, బతికొనలేకుండు కాలం యెట్లు దుఃఖం
చునో యట్లే భారతభూమియు బృహదాంశం కలహములచేతను,
కూర్పుడైన శకాభివృద్ధుడు కాసెంచుచేయు, మిక్కిలిగా బాధపడు
చున్నది. దాసినీనా స్థామిండు కవికరిగారు దుఃఖవిసర్జుక్తను గావించి
సుఖవంతురాలను గావించెను.

40. భూభక్తిః రిశ్రీమదాద్వైతసాము శ్లోకం

[illegible]

ప్రాచీనములను పోలియున్నవి.

350

వానిని చూడగానే అతని ముఖంపై
 వేదం లాగా మెత్తగా విరిచినట్లుగా
 చీల్చినట్లుగా కనిపించింది.

కర్మాణి సర్వే-కర్మాణి తేషాం సిద్ధ్యై సాధనావహి, కర్వత సర్వదేశేషు,
ద్విజకులస్య ద్విజవంశస్య సమ్మదః ప్రాప్నోతః, తస్య ఉపలభ్యై
ప్రాప్తయేచ బద్ధుః పానీ, చర్ధా స్వియస్య దివ్యపుణ్యభూమేః భరత
భూమేశ్చ, శాన్త్యై సమత్వై, భవతి.

అనేన చర్ధాస్యైః భరతేనైవైవై బద్ధుత్వ సమ్పాదనేన సకల
శత్రుసంహారః సమ్భవిష్యతి. వేదచోదిత సత్కర్మాణి నిత్యం సిద్ధిఘ్నం
ప్రచలిష్యన్తి. కర్వత ద్విజకులస్య సమ్మదః సమ్భవిష్యతి.

తా॥ వేదచోదితములైన సత్కర్మముల నాచరించుటకును,
నన్నిచోట్ల ద్విజకులము సత్తోషముగ నుండుటకును, సకల శత్రువు
లను నిర్మూలించుటకును, వేదము చంద్రద్వీప భరతవర్షములకు బంధుత్వ
మేర్పడినది.

౪౧. జామాతూః ప్రియతమ కర్మభూమిలక్ష్మీం

ప్రాదయ్య త్వ మేనుజ శీఘ్రమేహిధీమన్,

శానిత్సేత్యుకుపారణం నిజాత్మజాయై

ఉత్త్యేష్ట ద్విజయగలం స సార్వభౌమః.

వ్యాః- జామాతురితి:- నః సార్వభౌమః చక్రవర్తి, హేధీమన్
అనుజ! బుద్ధిమన్ సోదర! జామాతూః దుహితూః పత్నీః, ప్రియతమాం
అతిప్రియాం కర్మభూమిలక్ష్మీం భారతవర్ష శ్రీయాం, ప్రావయ్య ప్రాప్య,
శీఘ్రమంద్రుతం, ఏహితిగచ్ఛ, ఇతివచం, శానిత్వా ఆజ్ఞాప్య నిజాత్మజాయై
స్వదుహితే, హరణం యాతకం, ఉపాధికం, దత్త్వావి తీర్య, "యాత
కాదితు యద్దేయం సుదాయో హరణంచ తత్" ఇత్యమరః. ద్విజ
యగలం కుమారద్యుతయం, ఐట్లనునావ.

హేసోదర! ఏనం జామాతరం కర్మ భూమిరాజ్యే అభిషిచ్యత్వం
శీఘ్రమేవాగచ్ఛ, ఇత్యుక్త్వా, స్వపుత్రి కాయై అధికం హరణం దత్త్వాన
సార్వభౌమః ద్విజరాజకుమారద్యయ మస్తావీత్.

తా! భరతభూమికి సార్వభౌమునిగా మన యల్లునకుఁ బట్టాభి
షేకముగావించి, నీవు వేగముగాఁదిరిగిరమ్మ అని తనసోదరుఁతోఁ
జెప్పి, తన కూతుఁనధికముగ నరణమునిచ్చి, యాసార్వభౌముఁడా ద్విజ
రాజకుమారుల నిరువురను గొనియాడి విడిచెను.

42. ఆకాశాధ్వని యువరాజ ముద్ధర స్స
క్ష్మాదేవం తరుణవధూవరౌ పతీతీ,
నన్దీయ ద్రుతమపి యోజనార్థమూర్ధ్వం
సాయం ప్రాగ్గిశ మన్మపన్మనోజవేన.

వ్యా :- ఆకాశాధ్వనీతి:- సుఖతతీ పక్షియావం తద్విమానం
యువరాజం సార్వభౌమసోదరం, క్ష్మాదేవం భూనురంతారకం, తరుణ
వధూవరౌ నూతనదమ్పతీచ, ఉద్ధరన్ ఉద్వహన్, ఆకాశాధ్వని గగన
మార్గే, ఉర్ధ్వం ఉపరి, యోజనార్థం అర్థయోజనం, కోశద్వయ
మాత్రమిత్యర్థః, ద్రుతమపి శీఘ్రమేవ, సుండియ ఉడ్డీయ, సాయం
సాయంకాలే, మనోజవేన మనోవేగేన, ప్రాగ్గిశం ప్రాచీమాశాం,
అస్మవత్ ససర్ప.

యువరాజేన తారకేన నూతన దమ్పతీభ్యాంచ సహితం తద్వి
మానం ఉర్ధ్వం కోశద్వయం గగనమార్గే ఉడ్డీయ మనోవేగేన
సాయంకాలే ప్రాచీందిశం యయా.

తా! ఆ విమానము యువరాజును తారకుని నూతన దంపతుల
నక్కించుకొని, ఆకాశమున అర్థ యోజజము మీఁదికెగిరి, మహావేగ
ముతో సాయంకాల మగుసరికిఁ దూర్పుదిక్కును జేరెను.

43. ఆకీటం కృశమపి శౌమవన్తు జాలం
దృగ్భవై స్సవచి విలోక్య తైర్దవిష్టమ్,
నంస్త్విష్టై ర్నిరువమ సాఖ్యాదానిలేవే
చ వ్యష్టైఃపుతగతి రస్తరావ్యభావి.

వ్యా :- ఆకీటమితి :- ఆకీట కీటకాదీక మారభ్య, కృశ మపి
 సుమాత్మమపి, దవిష్టం అతిమారస్థితం. ఘోమవస్తుజాలం భూతలస్థితవస్తు
 సమూహా, దృగ్యన్త్రైః దూరదర్శనీయస్త్రీ విశేషైః, సవది సద్యః,
 విలోక్య దృష్ట్వా; నిరుపయసాఖ్యైః అతులనుఖదాయకః యః అనిలః
 వాయుః తేన సంస్పృష్టైః సేవితైః, తైః తారకయువరాజాదిభిః,
 స్వప్నే ఇవ స్వప్నావస్థాయా మివ. అన్తరాహృదయే అథవామధ్యజేతే
 అన్తరాతే. అద్భుతగతిః అద్భుతగమః అన్వభావి, అన్వభూయత.
 ఉపమా.

గగనమార్గే సుఖదేన మరుతా సేవ్యమానాస్తే రాజపుత్రా
 దయః దూరదర్శనీయస్త్రైః భూవిష్టం దవిష్టం సుమాత్మమపి వస్తు
 జాలం సశ్శస్త్రైః స్వప్నదశాయా మివ అద్భుతగతి మన్వభూవన్.

తా! ఆకాశమార్గమునఁ బోవుచున్న యారాజకుమారాదులు,
 భూమిపై మిక్కిలి దూరము నున్న చిన్నచిన్న క్రిమికీటకాదులను
 గూడ దూరదర్శిని యంత్రముచే, జూచుచు, చల్లవిగాలి సుఖముగఁ
 దగు నచుడ, స్వప్నము ననుభవించున్నట్లా ప్రయాణము ననుభవించిరి.

4 . సమ్భూయా న్నృపదనయస్య తారకస్యే
 త్వాయుష్యం మహితనుఖం స తోరణేషు,
 లేఖిత్వా విబుధపురీజనో మహేనా
 భుక్తాన ప్రముడితమాంసో బభూవ.

వ్యా :- సమ్భూయాదితి - సః విబుధపురీజనః విబుధనగర
 పౌజనసమూహః, నృపతనయస్య రాజకుమారస్య, తారకస్య భూమర
 కుమారస్య తారకస్య చ ఆయుష్యం చిరాయుః, మహితనుఖం డివ్య
 నుఖం చ. సమ్భూయాత్ సమ్మక్ ఖేతాత్ ఇతి ఏవం, తోరణేషు
 బహిర్భాగేషు. లేఖిత్వా విలిఖన్, మహేనా ఉత్సవేన, "మహాఉద్ధవ
 ఉత్సవః" ఇత్యమరః. అభుక్తానం ప్రత్యుద్గమనం తేన ప్రముడితం

శ్రువం మానసం స్వాంతం యస్యసః, అభ్యుత్థానోత్సుక ఇత్వర్థః.
బభూవ ఆసీత్.

తారక రాజపుత్రా, ద్వాగమనవారాం శ్రుత్వా పౌంజన సమూ
హః విబుధనగరే బహిర్ద్వారేషు ద్విజరాజపుత్రయో రాయుస్సుఖే
సమ్మూర్తే భూయాస్తామితి విలిఖ్య క్షేప్త వేన తాన్ప్రత్యుదన్తు ముద్యుక్తో
బభూవ.

తా :- తారక రాజకుమారులు తిరిగి వచ్చుచున్నారని తెలియ
గనే విబుధనగరపుర ప్రజలందఱును బహిర్ద్వారము లందు రాజకుమారు
నకు తారకునకును చిరాయుస్సుకములు గలుగుగాతమని వ్రాసి. వారి
నుత్సవముతో నదుర్కొని తోతేర నుద్యుక్తులై యుండిరి.

45. స్వాధీనేత్ర సకల చక్రవర్తి సైన్యే
వజ్జీర్ణే లభిభువనే నిజప్రకాశే,
అయాతీతి నృపమత స్పృహన్తమిత్ర
స్తేవన్తన్ విబుధపురీజనా వదన్తః.

వ్యా :- స్వాధీశితి :- తే విబుధపురీ జనాః విబుధపురవాసినో
మాణవాః. ఆత్రభరతవర్షే, సకలచక్రవర్తిసైన్యే సర్వస్మిన్ సార్వ
భౌమ సైన్యే, స్వాధీనే స్వవశే సతి లభిభువనే లోకే సర్వత్ర, నిజ
ప్రకాశే స్వీయతేజసి, సజ్జీర్ణే శ్చ స్వప్తే సతి, నృపమతః రాజపుత్రః,
సబన్ధుమిత్రః బన్ధుమిత్రసహితః అయాతి ఆగచ్ఛతి, ఇతి వచన్, వదన్తే
అవన్తః అవన్తన్ అరువన్తన్

అర్కదాజపుత్రస్య భారతదేశస్థితం సర్వం సార్వభౌమసైన్యం
స్వాధీన మభూత్. స్వీయప్రకాశః విజయభువనే వ్యాప్తః బభూవ. బన్ధు
మిత్రాదిసహితః రాజపుత్రః ఆగచ్ఛతి ఇతి కథయన్తః సర్వే విబుధపుర
వాసినః పరమానంద మవిన్దన్.

తా! భారతదేశమందు సార్వభౌమిని సైన్యభారతయును

స్వాధీనముఁ గావించుకొని, నిజప్రతాపమును లోకమునందంతట
వ్యాపింపఁజేసికొని, మనరాజకుమారుఁడు బంధుమిత్రాదులతోఁగలిసి
వచ్చుచున్నాఁడని చెప్పికొనుచు, విబుధపురవాసులందఱును బరమా
నందభరితులైరి.

46. స్వచ్ఛందం శ్రుతిగదితం యథేష్టకర్మాఽ
ప్రామ్యాత్మాభిలషిత జీవనం పున స్స్యాత్,
షట్కర్మేతి విబుధపత్తనేఽవగల్భాం
చకేఽపావన ముపచిత్త్య గార్హపత్యమ్.

వ్యా :- స్వచ్ఛందమితి :- శ్రుతిగదితం వేదవిహితం, యథేష్ట
కర్మ స్వాభిలషితం కర్మవిశేషం, స్వచ్ఛందం నిరుపద్రవం, స్వైరమిత్యర్థః.
ఆప్నోమిలభే, పునః భూయః ఆత్మాభిలషితం చత్వనఇష్టం జీవనం వర్త
నం, స్యాత్, తేవేత్, ఇతి ఏవం, షట్కర్మా యాగాచరణశీలో
బ్రాహ్మణః, “అసౌ షట్కర్మా యాగాదిభిర్న్యతః” ఇత్య
మరః. విబుధపత్తనే విబుధనగరే పావనం పవిత్రం, గార్హపత్యం
గృహస్థాశ్రమం, అథవా గార్హపత్యాగ్నిం, గృహస్థేనారాధితోఽగ్ని
ర్గార్హపత్య ఇత్యుచ్యతే. ఉపచిత్త్య సంవర్త్య అవగల్భంచకేఽరక్షయా
మాస,

తస్మిన్నగరే యజ్ఞా విప్రః, వేదోక్తం కర్మ అహ మితః పరం
స్వేచ్ఛయా కరిష్యే, స్వాభిలషితం వర్తనం పునః ప్రాప్స్యమి. ఇతి
నిశ్చిత్త్య, గార్హపత్యాగ్నిం గృహస్థాశ్రమం వా ఉద్ధృత్య సంవర్తయామాస.

తా! ఆ విబుధపగరమున యజ్ఞశీలుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు, నాకు
వేదోక్తకర్మములను స్వేచ్ఛగా నాచరించుకొను నవకాశము లభించిన
దనియు, స్వాభిలషిత జీవనమును మరల ననుభవింపవచ్చుననియును,
దలపోయుచు గృహస్థాశ్రమమును గార్హపత్యాగ్నిని ఉద్ధరించి వృద్ధిశో
దించు చుండెను.

47. పుణ్యేనాఖిల భారతాపనీ జనానాం

రాజన్య ప్రియతనయ స్సదార మిత్రః,

సౌధే వాతర దచిరేతా నాకయానా

ప్రత్యూషే నిజపితృ చుమ్బితో యశస్వీ.

వ్యా :- పుణ్యేనేతి :- అఖిలభారతాపనీ జనానాం సర్వేషాం భారతీయానాం మనుష్యాణాం, పుణ్యేన పుణ్యఫలేన, రాజన్యప్రియతనయః రాజ్ఞః ప్రియపుత్రః, సదార మిత్రః దారైః భార్యయా మిత్రేణ తారకేణ సహిత స్సన్, అచిరేణ క్షేమం, నాకయానాత్ విమానాత్, ప్రత్యూషే అహర్ముఖే, సౌధే ప్రాసాదే, అవాతరత్ అవతతారః యశస్వీ కీర్తిమాన్, నః, నిజపితృ స్వజుకే, చుమ్బితో బహువ. పితా తం పుత్రం చుచుంబే.

భారతీయానాం భాగ్యవశేన స రాజపుత్రః సదారమిత్రః ప్రాతఃకాలే సౌధే వాతరత్, స్వపితౄ చుమ్బితోఽవ్యభవత్.

తా। ఆ రాజకుమారుడు భారతీయ భాగ్యధేయ ఫలప్రభావ మునఁ, గుశలియై భార్యతోడను మిత్రుడైన తారకునితోడను గూడి, నుఖముగఁ దెల్లవారునడికి పేడపై పిగెచు తండ్రియు నాతని దగ్గరగా తీసికొని ముద్దిడెను.

48. తిష్ఠద్దు క్షితిపనుతం స చక్రవర్తి

భ్రాతా ప్రాజ్యభరతవర్ష పాలనాయ,

భూదేవైర్జననుత మభ్యుషీషిత త్తం

ద్రా క్షింహనన మధిరోపయన్ కృతజ్ఞః.

వ్యా :- తిష్ఠద్దితి :- కృత ముసకారం జానాతీతి కృతజ్ఞః నః చక్రవర్తిభ్రాతా సార్వభౌమసోదరః, యువరాజః జననుతం జన్మ శ్లాఘ్యమానం తం క్షితిపనుతం రాజకుమారం, తిష్ఠద్దు గోదోహనకాలే "తిష్ఠద్దు ప్రభృతీనిచ" ఇత్యేన తిష్ఠద్దుశబ్దో నిపాతితః తిష్ఠత్త్వః గావః యస్మిన్ నః తిష్ఠద్దు, గోదోహనకాలః. ప్రథమాసామానాధికకణ్యాత్

అప్రాప్తః శతా అవ్యయీభావశ్చ నిపాత్యతే. పూర్వపదస్య పుంస
 ద్భావః "గోప్త్రీయో రుషశర్జనస్యే"తి వ్రాస్యః. విశిష్టాత్సుపోలుక్.
 ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్ భరతవర్షం తస్యపాలనాయ, సంరక్షణాయః
 సింహాసనం సింహవీథం, అధిరోషయన్ భద్రపీఠే నివేశయన్, భూదేవై,
 భూనురైః, అభ్యషీషి చత్, అభిషేచయతిస్మ.

చంద్రద్వీపాధిపతి సోదరః కృతజ్ఞ స్సన్ భరతవర్ష రాజకుమారం
 సింహాసనే నివేశ్య, భారత భూపరిపాలనాయ శీఘ్రం బ్రాహ్మణైః
 మంత్రపూర్వకం అభిషిక్తం కారయామాను.

తా|| కృతజ్ఞుడైన యా చంద్రద్వీపాధిప సోదరుడు భరతవర్ష
 రాజకుమారుని సింహాసనముపై నుంచి భరతవర్ష మునంతను బాలింపు
 మని పలుకుచు, మంత్రపూర్వకముగ బ్రాహ్మణులచే బట్టాభిషిక్తుని
 గావించెను

49. గోవిప్రానవ నిగమోక్త ధర్మరీత్యా

సామ్రాజ్యం చిర మిహ పాలయేత్సుదిత్వా.

భూమిత్వాఽఞ్చితమకుటేన మిత్రశీర్షం

కర్తేతం నృ భవతి తారకో నృపాణామ్.

వ్యా :- గోవిప్రానితి :- గావః ధేనూః విప్రాన్ బ్రాహ్మణాన్
 అవ రక్ష, నిగమోక్త ధర్మరీత్యా వేదవిహిత ధర్మమార్గేణ, సామ్రా
 జ్యం సార్వభౌనుత్వం, చిరం చిరకాలం, ఇహ అత్య, పాలయ పరిపా
 లయ, ఇతి ఉదిత్వా ఏవ ముక్త్యా, అఞ్చితమకుటేన పూజ్యకిరీటేన,
 మిత్రశీర్షం వయస్య మూర్ఛానం, భూ త్వా అలఙ్కృత్య, తారకః
 భూనురకుమారః, ఇత్థం ఏవం, నృపాణాం కరా రాజ్ఞాం నిర్మాతా,
 బభూవ అభూత్.

గోబ్రాహ్మణాన్ సంరక్షయ, వేదచోదిత ధర్మమార్గేణ భూమణ్డ
 లం పరిపాలయ, ఇత్యుక్త్యా పరార్థ్యకిరీటేన తస్యరాజకుమారస్య

మూరావ మలచ్చికార స తారకః, ఏవ మసా తారకో రాజ నిర్మా
తా^{శ్చ}సీత్.

తా! గోవులను బ్రాహ్మణులను రక్షింపుచుండుము. చక్ర
వర్తివై భారతభూమిని చిరకాలము వేదోక్త ధర్మపద్ధతి ననుసరించి
పాలింపుము. అని పలుకుచు నా తారకుడు తన మిత్రుడైన రాజ
కుమారుని తలపై గిరిటమునుంచెను. ఈ తీరున తాంకుడు రాజనిర్మా
తయయ్యెను.

50. రాజన్యో జననుత సార్వభౌమ పుత్రీ
జానిః ప్రాజ్య భరతవర్ష చక్రవర్తీ,
అస్థానోపగత వమస్త భారతీయ
క్షేణీశా నిప్రియవచనా న్యవోచ దిత్థమ్.

వ్యా :- రాజన్యఇతి :- జననుతః జనశ్లాఘ్యః సార్వభౌమ
పుత్రీజాయా యస్యసః, సార్వభౌమ పుత్రీజానిః, సార్వభౌమజామా
తేత్యర్థః. “జాయాయానిశితి” పాణినిః, ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్
భరతవర్షం తస్య చక్రవర్తీ, నూతన భరతవర్ష సమాధిత్యర్థః. రాజ
న్యః ఆయం రాజకుమారః, అస్థానం సభామిద్ధిరం ఉపగతాః ప్రాప్తాః
సమస్తాః సర్వే యే భారతీయ క్షోణీశాః భరతవర్ష పాలకా రాజానః
తాన్, నిప్రియవచనాని నిప్రియవాక్యాని, ఇత్థం ఏవం వక్ష్యమాణీత్యా,
అవోచత్ ఉవాచ.

చంద్రదీప్త సార్వభౌమజామాతా భరతవర్ష నూతన సార్వ
భౌమః సః రాజకుమారః సభామిద్ధిర సముపవిష్టాన్ సర్వాన్ భరతవర్ష
రాజన్యా నుద్దిశ్య, ఏవం నిప్రియహిత వచనాన్యవోచత్.

తా॥ చంద్రదీప్తి సార్వభౌముని యల్లుడును నూతన భరతవర్ష సార్వభౌముడు నగు నా రాజకులకుడు, తన సభలోనున్న భరత వర్ష రాజులనందరి నుద్దేశించి యా క్రింది పదమునఁ బ్రయవచనము లను బలికెను.

51. భోభోస్సు ప్రజన ఇల్వేరా మహాంతః
శృణ్వన్తు ప్రధిత సభాసదో భవన్తః
మా మ్మిం విరచితవాన్ స్పృచక్రవర్తీ
స్వచ్ఛన్దాధిప మిహ సర్వకర్మభూమేః.

వ్యా :- భోభోఇతి :- సుప్రజనః యోగ్యప్రజా సముపేతాః “నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయో” తిత్తసిచ్. మహాంతః మహానుభావాః ఇలాయాః భూమేః ఈశ్వరాః ప్రథమః భూపతయః ప్రధిత సభాసదః ప్రఖ్యాత సామాజికాః భవన్తః యూయం శృణ్వన్తు ఆకర్ణయన్తు. సః చక్రవర్తీ చంద్రదీప్తిపాధిపతి సార్వభౌమః, ఇహ అత్ర, సర్వకర్మ భూమేః సమగ్రభారతవర్షస్య, మాం. స్వచ్ఛన్దాధిపం సతన్త్రం సార్వ భౌమం, ఇత్థం ఏవం, విరచితవాన్ అకరోత్.

భోభోరాజన్యశ్రేష్ఠా స్సభాసదః! సర్వే భవన్తః మదీయం వచనం శృణ్వన్తు. స చంద్రదీప్తిపాధిప సార్వభౌమః మా మిత్రమిదానీం భరతవర్ష సార్వభౌమ మకార్షీత్.

తా॥ ఓ సభాసదులై న రాజన్య శ్రేష్ఠులారా! మీరు ప్రసిద్ధులరు, మహానుభావులరు, చక్కని ప్రజలుగలవారలరు. భూమిని బాలించు ప్రభువులరు. మీరందఱును నా మాటలను వినుడు. ఆ చంద్రదీప్తిపాధిపతియగు చక్రవర్తి సన్నిష్ట డీవుధముగ భరతవర్షము నకు సార్వభౌమునిగఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించెను.

52. కారుణ్యాదివా నుదివా వయం స్వతంత్రాః

శ్రీమన్తే బుధనుత చక్రవర్తివ వస్తుః,

కుర్వాణా స్వతత పరస్పరానుకూలం

సుఖ్యామాగమనియతాత్మరాజకృత్యమ్.

కారుణ్యాదితి :- బుధనుత చక్రవర్తిః ప్రశస్త సార్వభౌమస్య, కారుణ్యోత్ కృపయా, ఇహ ఇదానీం, వయం నుదివాః నుదినాః, శోభనం దివా యేషాంతే నుదివాః. భాగ్యశాలిన ఇతి భావః. “దివాహ్ని”త్య మురః. వయం స్వతంత్రాః స్వచ్ఛంద జీవినః, శ్రీమన్తః శమ్భదుపేతాః. బుధనుతాః విబుధ శ్లాఘనీయాః చక్రవర్తివ సార్వ భౌమాశ్చ, స్థః అభూమ, వయం, సతతం సంతతం, పరస్పరానుకూలం అన్యోన్యానుకూలం యథా తథా, ఆగమనియతం శాస్త్రసమ్మతం ఆత్మ రాజకృత్యం స్వరాజ్యపరిపాలనం, కుర్వాణాః కుర్వంతః సుఖ్యామ సుఖ మనుభవామ.

సార్వభౌమాను గ్రహేణ వయం శ్రీమన్తః స్వతంత్రాః చక్ర వర్తివ అభూమ. ఇతః పరం వయ మన్యోన్యానుకూలం స్వరాజ్యపాల నం యథాశాస్త్రం కృత్వా సుఖం జీవామ.

తా! సార్వభౌముని యనుగ్రహమున మనము శ్రీమంతలము స్వతంత్రులమునై తిమి. సర్వజన శ్లాఘనీయులమునై తిమి, మనమంద టము నొకరితో నొకరము సహకరించుకొనుచు, ననుకూలురమై శాస్త్రవిహితపద్ధతిని మన రాజ్యమును బాలించుకొనుచు సుఖముగా జీవింపదము.

53. కుభ్రాంకుం రవిరివ మా మధీదిపద్యో

నామావ్యాః ప్రథయత సార్వలౌకికం మే.

వర్వజ్ఞో ద్విజమణి రుష్ణ రక్మితేజాః

శ్రీమాన్ప్రేష భరతవర్ష భాగ్యదేవః.

వ్యా :- శుభ్రాంశుమితి :- యః రవిః సూర్యః శుభ్రాంశుమివ
చన్ద్రమివ, "విధుస్సుధాంశు శుభ్రాంశు" రిత్యమరః. మాం అదీదిపత్
పాకాశయత, యః, మేమమ, నామ నామధేయం, సార్వతాకికం సర్వ
లోకవ్యాప్తం యథా తథా. అపరథయత ప్రథయామాస, స ఏషః
సోఽయం తారకః, సర్వజ్ఞః సర్వవిజ్ఞానవేత్తా, ద్విజమణిః భూసురరత్నం,
ఉష్ణరశ్మేః సూర్యస్య తేజః ఇవ తేజః ప్రతాపః యస్యసః, సూర్యసమా
నతేజస్కః, శ్రీమాసి శోభాయుక్తః, భరతవర్షస్య భరత భూమేః,
భాగ్యదేవః అదృష్టదేవతైవ.

ఉపమాలక్ష్కారః. రూపకంచ.

అదిత్యః యథా స్వకిరణైశ్చన్ద్ర ముద్దీపయతి తథా ఆయం తార
కః సూంతేజస్విన మకార్షీత్, కిచ్చ మన్నామధేయం సకలలోక విదిత
మతనోత్, ఏషసర్వజ్ఞః రవి రివ తీవ్రప్రతాపః. ఆయం బ్రాహ్మణరత్నం
భరతవర్ష భాగ్యదేవతైవ.

తా॥ సూర్యుడు తన తేజస్సునిచ్చి చంద్రునిఁ గాంతిమంతునిగా
నొనరించినట్లు, ఈ తారకుఁడు తన మహిమవలన వన్నింతవానిని గావిం
చెను. నాపేరు నల్దిక్కులఁ బ్రసిద్ధమగునట్లు చేసెను. ఈతనికిఁ దెలియని
విద్య లేదు, ఈతఁడు బ్రాహ్మణజాతిలో రత్నమే. ఈతఁడు తెండవ
సూర్యుఁడే. భరతవర్ష మునకు భాగ్యదేవతయే.

54. మన్నిత్రం మమ శరణం మదిష్టదైవం

భూదేవం సకల జగద్గురుం స్వతస్త్వమే,

నిత్యం సంశ్రిత జనతారకం ప్రణమ్య

స్వచ్ఛన్దం పృథు భరతావనిం భునక్తి.

వ్యా :- మన్నిత్రమితి :- మన్నిత్రం మమ వయస్యం, మమ శర
ణం మద్రక్షకం, మదిష్టదైవం మమ భీష్టదేవం, భూదేవం భూసురం,
సకలజగద్గురుం సర్వలోకాచార్యం, సంశ్రిత జనతారకం, భక్తజనో

భారకం. స్వతంత్రం స్వచ్ఛందం, తారకం, నిత్యం సర్వదా, ప్రాణమ్య
మహిమ, వృధుభరతావని విశాలభరతవర్షం, స్వచ్ఛందం
స్వేచ్ఛయా, భునజ్ఞ అనుభవామి.

అయం తారకః మత్సరః, మద్యక్షకః, మదభీష్టదేవః, అయం
జగద్గురుః సర్వతంత్ర స్వతంత్రః, ఆశీతజన తారకః, ఏనం నిత్యమహం
ప్రాణమ్య, స్వేచ్ఛయా భరితభూమిం పాలయామి. తత్సఖమనుభవామి

తా! ఈ తారకుడు నామిత్రుడు. నా రక్షకుడు, నా దేవుడు.
ఈతడు స్వతంత్రుడు. జగద్గురువు, భక్తులనుద్ధరించువాడు, ఈ
జ్ఞానర క్షేప్తాను నిత్యము సమస్కారములనుగావించి, స్వేచ్ఛగా నీ
భరత భూమిని బాలించి యా సుఖముననుభవింతును.

55. సన్మలా మలినవ సార్వభౌమ ఇత్తం

సంస్తుత్వాత్మవఖ మతీవ సృజ్యమానః.

కణ్ఠం న్యక్షవదభితోఽగ్రజాతి మాళేః

స్థానే భూపతిమ కృతజ్ఞతా మహత్త్వమ్.

వ్యా :- సన్మలేతి:- అభినవసార్వభౌమః భరతవర్ష నూతన
చక్రవర్తీ స రాజకుమారః, ఆత్మసఖం స్వసుహృదం, ఇత్తం ఏవం.
అతీవ అత్యధికం, సంస్తుత్య స్తుత్వా, సృజ్యమానః శ్రద్ధయా సుహృదయన్.
“సృజేః శ్రద్ధోపవన్నే కర్తవ్యే వేతి వాచ్యమ్” ఇతి వచనాత్సాధః,
అగ్రజాతిమాళేః వివశిరోమణేః, తారకస్య, కణ్ఠ మభితః గలసేన్ని,
సన్మలాం ఉత్తమాం పుష్పసంజం, న్యక్షవత్ నిచిక్షేవ. భూపతిమ
రాజను, కృతజ్ఞతామహత్త్వం కృతజ్ఞతాయాః మహిమా, స్థానే
ఉచితమేవ, స్థానే ఇత్యవ్యయః

నూతన భరతవర్ష సార్వభౌమ స్స రాజపుత్రః, తారక మేవ
మభిష్టుత్య, తద్గతే అనుత్తమాం పుష్పసంజం న్యక్షవత్. తద్భుక్తమేవ
రాజాన స్సర్వదా కృతజ్ఞా ఏవ భవన్తి. తస్మహత్త్వం వర్ణితు మశక్యమ్

తా। భరతవర్ష నూతన సార్యభౌముడైన యా రాజకుమారుడు
తన మిత్రుడైన తారకునిట్లు మిక్కిలిగఁ గొనియాడి, యాతనిమెడలో
నొక మంచి పుష్పమాలనిడి యాతని గౌరవించెను. అది యుక్తమేకదా!
రాజులెప్పుడును కృతజ్ఞులై యుండురు, తస్మహిమ వర్ణనాతీతము.

56. ద్వేష్టా త్వా మిహ యది కోఽపి మన్దభాగ్యః
స్సాహాయ్యం మమ నవది త్వ మర్థయస్వ,
భాషిత్యేతి న దుహితుః పతిం జగామ
భ్రాతృత్వం త్కాలయ మథ చక్రవర్తిమౌళేః

వ్యా :- ద్వేష్టితి :- ఇహ అత్ర, కోఽపి కశ్చన, మన్దభాగ్యః
భాగ్యహీనః, త్వాం శవంతం, ద్వేష్టా యది తవ శత్రుః భవేచ్ఛేత్,
నవది. నద్యవ, మమ మే. సాహాయ్యం సహాయకత్వం, అర్థయస్వ
యాచస్వ. ఇతి ఏవం దుహితుః పతిం జామాతరం. భాషిత్యా ఉక్త్వా,
అథ అనంతరం, చక్రవర్తిమౌళేః భ్రాతృ చన్ద్రాద్విపాఖివ సోదరః,
అత్కాలయం స్వభవనం, జగామ అగచ్ఛత్.

తవాత్ర యది కశ్చనావరాధీ భవేత్ తదా నద్య ఏవ మహ్యం
నివేదయ, తమహం నాశయిష్యామి త్యుక్త్వా చక్రవర్తి సోదరః స్వభ
వన మయాసేత్.

తా। ఈ భారతవర్షమున భాగ్యహీనుడెవ్వఁడయిన నీకు విరు
ద్ధముగ నుండిన యెడల వెంటనే నాకుఁ దెలియఁజేయుము, నేను నీకు
సాయమునుగావించి శత్రునిర్మూలనముఁ జేయుదుననివలికి యా సార్య
భౌమ సోదరుడు స్వగృహమునకుఁ బోయెను.

57. ఉద్యానం తత ఇవ చైక్రిక వ్స్వగేహం
ప్రాప్య ద్రాగభిజఘ ఐన్ధువార్ధి చేన్ద్రః।
స్వీకృత్యో దితలలనాం గృహస్థరాయం
సన్తానం ఐహు తనుతే స్మ తారకోఽసౌ.

వ్యా :- ఉద్యానమితి :- తతః అనంతరం, అభిజనేకులే యే
 జన్తవః సమృద్ధినః తపవ శార్థిః సముద్రః తస్య చంద్రః ఇన్దుః, చంద్ర ఇవ
 స్వకులానంద దాయకః, “కులేఽవ్యభిజనో జన్మభూమావపీ” త్యమరః,
 చైత్రీకః సుధుమాసః, ఉద్యానమివ ఉపవనమివ, దాగ్ కీఘ్రిం,
 స్వగేహం స్వభవనం, ప్రాప్య ఆగత్య, గృహస్థానాం గేహీనాం
 రాయం సమ్పదం, గృహలక్ష్మీ మిత్యర్థః. శ్చచితలలనాం అనుకూలాం
 కాంతాం స్వీకృత్య వరణీయ, బహు అధికం, సంతానం సంతతిం, తనుతేన్మ
 విస్తారయామాస, అధికశంతానవాన్భ భూవ.

తతః స్వకులానందదాయీ స తారకోఽపి ఉద్యానం మధు
 మాస ఇవ స్వగృహం ప్రాప్య అనుకూలాం కాంతాం స్వీకృత్య జహా
 కుటుమ్బి బభూవ. ఉపకూలఙ్కారః.

తా। ఆ తారకుడు కూడ బంధుజనుల కానందదాయియై చైత్ర
 మాస ముద్యానవనమును జొచ్చినట్లు తన భవనమును బ్రవేశించి,
 అనుకూలవతియగు గృహలక్ష్మిని బరిణయమాడి పెద్దకుటుంబియయ్యెను.

53. ప్రావ్యాజీ దృదతి వ కోఽపి పుణ్యభూమౌ
 వర్వక్రాభిల మనుజోఽభవత్స్వ తన్త్రః
 పద్ధక్యాఽన్య నహి బభూవ దుష్టబాధే
 త్యాకాస్తే జన మిద మిత్థమేవ కావ్యమ్.

వ్యా :- ప్రావ్యాజీదితిః :- పుణ్యభూమౌ భారతావనా, కశ్చి
 తపి మానవః, దృదతి స ప్రావ్యాజీత్ దృదంతం ప్రత్రాదిక మనాదృత్య
 చతుర్థాశ్రమం స స్వీచకార. యస్యచ భావేన భావంక్షణమ్! ఇతి
 సంత్రయా. ఆభిల మనుజః సర్వోఽపి జనః, స్వతన్త్రః స్వచ్ఛందః ఆభ
 వత్ ఆసీత్. అస్యరాజ్ఞః పద్ధక్యా పరిపాలన మార్గేణ, దుష్టబాధాది
 చో రాద్భువద్రవః, సహి బభూవ నాసీత్. ఇదం కావ్యం అయం గ్రంథః

జనం జన సమూహం, ఇతమేవ వక్ష్యమాణరీత్యా, ఆశాస్త్రే ఆశిషం
దదాతి,

త న్నూతన సార్వభౌమస్య పాలన సమయే భరతభూమా కోపి
మానవః దారపుత్రాదిక మనాదృత్స్వ సన్యాసం న స్వీచకార, తేషా
మనుమతి ముపలభ్యైవ పరిసర్వహావ, కుత్రాపి జారచోరాది దుష్ట
బాధాః న బభూవుః, ఏతత్కావ్యేన పి వక్ష్యమాణరీత్యా ఏవమేవ
ఆశాస్త్రే.

తా! ఆ నూతన సార్వభౌముని పాలనమున భరతభూమియందు
భార్యాపుత్రాదులు దుఃఖించుచుండగా సన్న్యసించువారు లేరు, జార
చోరాది దుష్టబాధతెచ్చటను గానరావు. ఈ కావ్యముగూడ నిశ్చయ
జనుల నాశీర్వదించుచున్నది.

కావ్యాల విక్రీడితమ్

59. భవ్యం నాగర విక్రమం గజహయం

జ్ఞానమృవాణ శృతిం

భక్తిం రాజిత జన్మరజ్జ జయనం

బోగ క్రియోవాతతామ్,

జగ్ధిం యజ్ఞేయయత్న కృద్విజవరా

చారం ప్రభావః క్షమాం

మామృన్ధో భవనం భవా స్వృజతు సూ

తిమ్పాధతాం భద్ర మామ్.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మదజ్ఞావాది భట్ట నారాయణదాస మహాశయి
విరచితే తారకాశ్యే మహాకావ్యే

పశ్చిమస్సర్గః.

సమూర్థం కావ్యమ్

వ్యా :- భవ్యమితి :- బన్ధోహేబాన్ధన ! భవాన్ త్వం భవ్యం కుశలం, “భవ్యం కుశలం తేమ మస్త్రీయాం” ఇత్యమరః. నాగర విక్రమం నగరజనాక్రమణం, గజహయం గజాశ్వాది సమృదం, సేనాజ్ఞత్వా దేకపద్భావః జ్ఞానం ఆత్మజ్ఞానం, “మోక్షే ధీర్జ్ఞాన మన్యత్ర విజ్ఞానం శిల్పశాస్త్రయో” రిత్యమరః, ఓత్ జ్ఞానం బ్రువాణా కథంత్రీ యాశ్శుతిః వేదః తాం ఆత్మావబోధక వేదజ్ఞాన మిత్యర్థః, భక్తిం పూజ్యేష్వనురాగం, రాజితః ప్రకాశితః యః జనరజ్ఞః యుద్ధరజ్ఞః, తత్ర జయనం జయం, “జయనేజయః” ఇత్యమరః, భోగక్రియాయాం సుఖ సమృదనాదివ్యాపారే, ఉదారతాం బౌదార్య బుద్ధిం, జగ్ధిం భోజనం, “జగ్ధిస్తుభోజన” మిత్యమరః. యజ్ఞాయ అర్హం యత్ కర్మతత్ యజ్ఞ యం తస్య కృతః కర్తారః యే ద్విజవరాః విప్రశ్రేష్ఠాః తేషా మాచారం, యజ్వబ్రాహ్మణాచార మిత్యర్థః, ప్రభాసః ప్రకృష్టాః భాసః కాంతీః కీర్తివిసరా నిత్యర్థః. మమాం సహనశక్తిం, అథవా భూమిం, మాం లక్ష్మీం, భవనం గృహం, నూతిం సంతతిం, చ ప్రజతు గచ్ఛతు ప్రాప్నోతు. హే భద్ర ! భవాన్ త్వం మాం బోధతాం బోధస్వ.

భో మానవ ! మత్పతనేన త్వం కుశలం విక్రమం సమృదం విద్యాం భక్తిం జయం భోగం భోజనం యజ్ఞాచరణం కీర్తిం మమాం శ్రియం గృహం సంతానం చ ప్రాప్నుహి. మాం సర్వేభ్యో బోధయ” ఇతి కావ్య మాశాస్త్రే.

తా। ఓ మానవుడా ! నన్ను జదువుము చానివలన తేమ మును నగరజన పశీకరణమును, గజహయా ద్వైశ్వత్యమును, ఆత్మజ్ఞాన మునిచ్చు వేదవిద్యను, పూజ్యులందు భక్తిని, భగవద్భక్తిని యుద్ధరంగ

ములందు జయమును, భోగానుభవమును, భోజనమును, యజ్ఞలయా
 చారమును మంచి కీర్తిని, ఓరిమిని, శూమిని, లక్ష్మిని, గృహమును,
 సంతానమును బొందుము. నన్నితరులకు బోధింపుము, అని యీ
 కావ్యమాశీర్వాదించుచున్నది.

నూచన :- ఈ చక్రబంధ వద్యమున మూడవచక్రమున “నారాయణ
 దాస” అను కవినామము, ఆరవచక్రమున ‘విజయనగళం’
 అను నివాసస్థానము ఉపనిబద్ధములు.

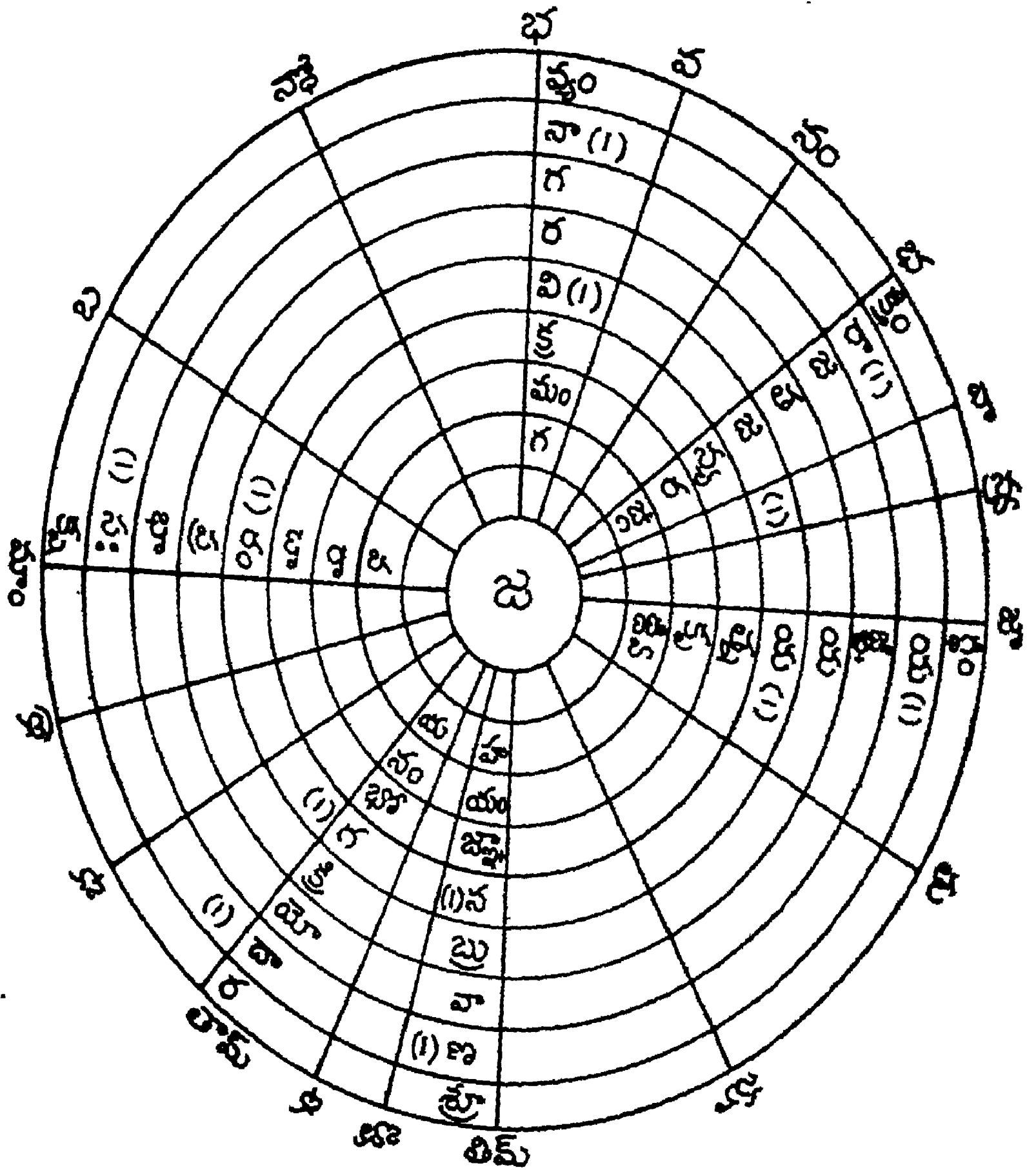
ఏవం బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
 విరచితాయాం భావార్థదీపికాఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం

వల్చుమస్సర్గః.

శమ్పూర్ణమిదం కావ్యం

ఓం తత్సత్.

చక్రబర్తి:

(తృతీయ చక్రే) నారాయణదానః
(షష్ఠ చక్రే) విజయనగరం

త ప్పొప్పు ల ప ట్టి క

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
3	4	అ లోక	అలలోక
	15	పరిష్కరోమి	పరిష్కరోతి
		అలఙ్కరోమి	అలఙ్కరోతి
4	11	జ లేన	బ లేన
	18	మప్యత్రపతే	మప్యత్రపతే
	22	శ్వశక్తి	శ్వశక్తి
	24	నిర్లాతి	నిర్లాతి
5	12	ఒకనొక వేళ	ఒకానొక వేళ
6	7	లక్షాక్ష	లక్షణ
	16	లన్వియు	లన్వియు
	18	విన్య	విన్య
	24	సరిత్	సరిత్ అస్తి.
	25	కల్పతరురితి	నామ నామధేయో యస్యసః
7	10	వాని	దాని
	16	దేవభాషా	దేవభాషా
	22	ప్రవచ పటుః	ప్రవచన పటుః
8	16	దుష్ట	దుష్ట
	25	మద్యాహ్మణ	మద్యాహ్మణ
9	16	ప్రశస్తా	ప్రశస్తా
	26	హాదిసి	హాదిసి
11	8	సుఖేను	సుఖేను
		క్షేమేను	క్షేమేను
	11	వృద్ధాభ్యాం	వృద్ధాభ్యాం

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
12	8	పుణాత్మనోరితి	పుణ్యాత్మనోరితి
	23	శుశ్యా	శ్రుశ్యా
13	7	తథదై	తదైవ
	24	నుడి	నుండి
	25	నఁ	నఁ
15	8	దతిన్ద్రియంతే	దతీన్ద్రియంతే
	15	భ్రమకారం	భ్రమకారణం
16	3	చిహ్న	చిహ్న
	14	ధకావతల	ధకాతల
17	1	మర్త్యః	మరః
	17	ఇహ అత	ఇహ అత
	23	మడలమున	మండలమున
19	24	గది ద్వివ్య	గదీ ద్వివ్య
21	17	సమూర్ణ ముగ	సంపూర్ణ ముగ
	18	మైధుముల	మైధునముల
23	14	యుందును	యుందును
	23	యక్తాయ	యక్తాయ
25	1	దేవాస్సలోకం	దేవాస్సస్వలోకం
26	11	శ్చాదితం	మనుజాయుః
	20	జన్మించి	జన్మించి
	21	మరణించుటకు	మరణించువలకు
27	1	బూబుధ తాం	బోబుధ తాం
	14	దుఖమేకానతో	దుఃఖమేకాన్తతో
	18	సుఖమయ	సుఖమయ

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
48	4	మద	మగ
	11	ద్రఢివానం	ద్రఢిమానం
	17	సతార	సతారకః
51	4	కార్మా	కర్మా
53	10	సంగణ	సంగ్రహణ
	14	నూరీణాం	నూరిణాం
54	8	వణ్ణతానాం	వణ్ణితానాం
55	13	స్వతంత్రభావ	స్వతంత్రభావః
	22	బాల	బాల్య
57	3	యస్యా	యస్యాం
59	10	మహాదనురక్త	మహాదనురక్తః
60	22	తనమతి	తనమతి
51	2	నిపుణుతరమతిసో	నిపుణుతరమతిస్సో
	10	విహిత	విరహిత
62	1	మవశ్యం	మవశ్యం
	9	ప్రగాఢ	ప్రగాఢం
	23	గేహీ	గేహీ
64	12	ధ్వంతౌ	ధ్వంతు
65	4	మదమతః	మదమత్తః
	5	నిపాతితః	నిపాతః
	17	నూషయిత్వా	నూషయిత్వా
66	3	ముద్ధ	మూర్ధ
	13	అమత	అరమత

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఓప్పు
67	12	ఖట్లా	ఖట్వా
	19	యోగముల	యాగముల
68	11	పండ్లలను	పండ్లను
69	16	సుద్	విద్
70	21	అట్లుని	అల్లుని
	9	స్పష్టికృతం	స్పష్టికృతం
	24	అభిదాయ	అభిధాయ
73	3	యాతనా సర్భసిష్య=యాతనా సర్భస్య విష్య	
75	4	భోగముల	భోగముల
	19	అప్రధయత్	అప్రధయత్
77	11	సమీపమునను	సమీపమును
	18	జనీతి	జననీతి
	23	సన్ధ్యయోః	సన్ధ్యయోః
78	2	కింశరవ్యతా	కింశరవ్యతా
	2	చినయస్తీ	చిన్తయస్తీ
	8	అనశ	అనిశ
	13	వక్షాణం	వృక్షాణం
79	2	మిదవిష్క	మిదవిష్క
	9	అశక్తః	అనశక్తః
79	10	భూపాలత్వః	భూపాలత్వత్వః
	22	వక్తాస్యే	వక్తాస్యే
80	3	పార్థిత	పార్థిత
	24	సన్ముఖ	సన్ముఖ

పేజీ	పంక్తి	తత్పు	సిత్పు
81	1	శ్రేష్ఠుడైన	శ్రేష్ఠుడైన
	16	చంద్రుల్	చంద్రుల్
82	14	అస్యం	అస్యం
	18	లాంటి	పంటి
83	24	వృద్ధియే	వృద్ధియే
84	1	నై	ననై
	7	గి జితం	గి జేతం
	14	శబ్దశ్శ్	శబ్దస్య
	19	సమూహాత్	సమూహార్
86	3	అజ	అజి
	6	స్థావకాః	స్థావకారిః
92	23	శ్రేష్ఠం	శ్రేష్ఠం
99	20	వివయాన్	వీవయాన్
	24	ఉద్గీరయాన్	ఉద్గీపయాన్
100	19	మధ్యే	మధ్యే
	22	దీప్తావిత	దీప్తావిత
	25	తామిళి	తామిలి
101	11	షష్ఠి	షష్ఠి
104	2	స్పృధీరివ	స్పృధీరివ
	21	నర్పథం	నర్పథం
105	22	పరవళా	పరవళా
112	10	సమ్మతి	సమ్మతి
	22	తస్మా	తస్మా

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
114	19	నది	నదీ
117	24	యుధ	యుద్ధ
122	19	నిరువరను	నిరువురను
123	22	ద్రస్తు	ద్రస్తు
125	16	వృదీనాం	వృషదీనాం
	21	అజులీయకై :	అజులీయకై :
126	12	కాలోచితయుధ =	కాలోచితయుధ =
			కాలోచితయుధ
	20	కురు	కలిరు
127	17	అధిష్ఠితం	అధిష్ఠితం
129	20	వరా	వీరా
131	7	త్వదీయోఽఽ	త్వదీయోఽఽ
135	8	సింహవేలి	సింహవేలి
	18	ప్రాటికి	ప్రాగ్దిశ
		అర్థ	అర్థ
141	23	నుష్యతే	నుష్యతే
142	5	అక్షోస్సమీశే = అక్షోస్సమీశే	అక్షోస్సమీశే = అక్షోస్సమీశే
143	7	కలితా	కలితా
144	7	హరిణి	హరిణి
145	6	భవాద్యగ్నికా = భవాద్యగ్నికా	భవాద్యగ్నికా = భవాద్యగ్నికా
	4	ధీరా	ధీరా
	7	ఇతిథ్యా	ఇతి
	4	జనన్ద్యై	జనన్ద్యై

పాద

పంక్తి

తప్పు

ఠిప్పు

149

5

మూతార్ప

మతార్ప

13

వృథృతి

వృథృతి

150

10

సార్వభౌమ

సార్వభౌమస్య

151

13

ఉత్తేజ్కారశ్చ = ఉత్తేజ్కారశ్చ

154

21

ద్వివచ్చమీ = దినావచ్చమీ

156

16

ఇత్త

ఇత్తం

20

యోదాస్సపూ

యోధాశ్చతూ

158

2

ఇతి

ఇవ

23

పహ్నికిలాః = పహ్నికిలాః

160

8

పదార్థేస్సకం

పదార్థేస్సకం

162

19

ద్వివస్థ

ద్వివస్థ

20

సాసి

సాసీ

164

16

విచ్చన్న

విచ్చన్న

18

తత్తైః

తత్తైః

165

10

మూహూ

మూహూ

167

8

ప్రమనావీ

ప్రమనావీ

15

అనంగీత్

అనంగీత్

16

ఘటితి

ఘటితి

170

2

దిదృగ్విజయ = దీదృగ్విజయ

10

నస్పాత్

నస్పాత్

182

14

అనశిష్య

అనశిష్యం

16

రాయి

రాయ

పేజీ	సంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
183	16	మద్యాతరం	మద్యాతరం
185	5	నదన్నుట	నదన్నుట
	14	నగరనికరం	నరవరనికరం
186	8	గాణాః	గణాః
187	19	మహా	మహా
188	3	సులవం	సుఖనం
	17	నగమ	వగమ
190	2	మద్వచం	మద్వచనం
	3	భారతవర్ష	భారతవర్ష
		జ్ఞాతౌ	సజ్ఞాతౌ
	6	సి హాన	సింహాన
192	8	మృజ్ఞా	మృజ్ఞా
194	14	ఇత్యమరః	ఇత్యమరఃకరః
201	13	భ వేదిత	భ వేదితి
202	3	మోహన	మోహం న
	11	అతివనం	అపివతిం
		వరాః	వరాః
203	1	లే చో	లేనిచో
	11	జీవి ప	జీవింప
205	18	వసావహిత్యాం	భసావహిత్యాం

పేజీ

వంక్రి తప్పు

ఒప్పు

207

7 రాజపుత్రిని

రాజపుత్రిని

19 గ్రాహమేవ

గ్రాహ్యమేవ

208

26 లాజ

రాజ

200

1 ప్రారేయ

ప్రారేయ

16 అయముదన్త

అయముదన్తః

17 గ్రన్థేషు

గ్రన్థేషు

11 దృశ్యత

దృశ్యతే

210

21 సజ్జవన్త్య

సజ్జీవన్త్య

211

18 భత్కుమ

భవత్కు

ద్యూఃరా

మార్ద్యా

19 లక్ష్మీం

లక్ష్మీం

23 పుత్రాః

పుత్ర్యాః

11 నాదేత

నాధేత

4 గ్రహీష్యత్యేవ

గ్రహీష్యత్యేవ

212

14 దృష్ట్యా

దృష్ట్యా

215

6 జనయుక్తా

బన్ధయుక్తా

..

3 దారయా

ధారయా

4 విత్తయా

విత్తియా

5 జనక

జనకా

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
218	7	ప్రకథయోగ్య	ప్రకథన యోగ్య
219	11	కృతాభికా	కృతాభిషేకా
	12	పరస్పరాక ధికా	పరస్పరాధి కరా
220	20	వహ్పాష	ప్రహ్పాష్య
	23	సఖాయాం	సభాయాం
224	16	పాశ్చాతాక	పాశ్చాత్యా
	18	యస్య	యస్స
225	4	ఏతయోః	ఏతయోః
226	5	వృక్షటితః	వృక్షటితః
228	8	తెలుగుతో	వెలుగుతో
229	7	మహాన్తః	మహాన్తః
	8	గురుణవ	గురుణేవ
	13	ప్రీత్యాః	ప్రీత్యా
230	10	శ్రుతిమాతా	శ్రుతిమతా
232	12	లక్ష్మీం	లక్ష్మీం
	18	ప్రాపయ్య	ప్రాపయిత్యా
233	1	సార్వభౌముగా	సార్వభౌ మునిగా

పేజీ

వంక్రి తప్పు

ఒప్పు

3 కూతునధిక

కూతున కథి

ముగ

కముగ

7 నణ్డీయ

నణ్డీయ

235

23 మతాది

మిత్రాది

237

3 స్వపితా

స్వపిత్రా

20 భూద్వివైః

భూదేవైః

21 ద్రాక్షిహసన

ద్రాక్షిహసన

238-

4 భూదేవై

భూదేవైః

16 కతేతం

కరేతం

21 భూత్వా

భూషితా

22 కరా

కర్తా

242

15 వన్నింతవానిని

నన్నింత

వానిని

22 వృదు

వృధు

243

5 ఆశ్రితజః

ఆశ్రితజన

9 శ్రేష్ఠునకు

శ్రేష్ఠునకు

దాస భారతీ ప్రచురణలు

(1967 నుండి 1987 వరకు)

రూ. పై.

1. నవరస తరంగిణి
(Beauties of Shakespear & Kalidas)	80-00
2. జగజ్జ్యోతి Part I (అష్టాదశవిద్వారహస్యము)	50-00
3. జగజ్జ్యోతి Part II	50-00
4. శచ్ఛప్రశుతులు-పద్యసంకలనము (Prof. S. V. Joga Rao)	10-00
5. మేలుబంతి (చాటుప్రబంధము)	12-00
6. వ్యాసవీథం (గద్య సంకలనము)	20-00
7. నాయెలుక (దాస స్వీయచరిత్ర)	22-00
8. శతకద్యయమ్ - కాశీ రామచంద్ర శతకములు	8-00

సంస్కృతము-ఆ. నా. దాసు

హిందీ అనువాదం - శ్రీ సూర్యనారాయణభాను

తెలుగు ,, బ్రహ్మీభూషణ

ఆర్. యల్. యన్. కాప్రి

9. బాటసారి - కావ్య ప్రబంధము	5-00
10. సారంగధర - నాటకము	5-00
11. వంచశతి - 5 శతకములు (శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత,
సూర్యనారాయణ, వేల్పువంద)	5-00
12. నూలుగంటి-Soop fables-నీతి పద్యముతో	3-00
13. దశవిధరాగనవతి కుసుమమంజరి-సంగీతప్రబంధము	5-00
14. తల్లివిన్ని-లలితా సహస్రనామ వివృతి-ఆచ్చ తెలుగు	15-00
15. తారక నుహ కావ్యము-సంస్కృత ప్రబంధము	50-00

వాఙ్మత-బ్రహ్మీభూషణ

(తెలుగు తాత్పర్యముతో)

రాంభట్లకృష్ణనారాయణకాప్రి)

దాసబారతిమీద ఇతరుల రచనలు

రూ. పై.

16. జగజ్జ్యోతి - Abridged in Telugu by Sri Peri Suryanarayana - Rtd. Head Master	10-00
17. ,, Translated in English ,, ,,	15-00
18. మహాకవి నారాయణదాస చరిత్ర M. V. R. Krishna Sarma	7-00
19. Monarch of Rhythm - English - Dr. Sri Rama Murthy	5-00
20. మహాకవి ఆదిభట్ట నారాయణదాస విజయము శ్రీ పేరేశ్వర నారసింహకవులు	8-00
21. ఉమర్ ఖయ్యాం - రుబాయతులు సంస్కృతం - శ్రీ నారాయణదాసు తెలుగు - యామిజాల వద్మనాథస్వామి	8-00
22. పూర్ణపురుషుడు - శ్రీ నారాయణదాస చరిత్ర by శ్రీ యామిజాల వద్మనాథస్వామి	5-00
23. భట్టు - విద్య లకేభట్టు - ఆదిభట్టు శ్రీ నారాయణ దాసాపతరణము (Auto Writings)	5-00

ప్రాప్తిస్థానం :-

శ్రీమతి కర్ర శ్యామలదేవి

2-14-130/2 శ్యామలానగర్, గుంటూరు-6.

పైన పేర్కొనబడిన కొన్ని ముఖ్యమైన

దాసభారతీ ప్రచురణముల వివరణము

1. మేలుబంతి : చాలు వ్రబంధము (అనేక పటములతో) పుటలు 280. వెల 12 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
2. కచ్చపీఠులు: దాసుగారి సర్వకావ్యములనుండి యెక్కికూర్చిస్త పలుచక్కని పద్యముల సంకలనము. పుటలు 200. వెల 10 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
3. వ్యాసపీఠము : భాషా సాహిత్యజీవిత సంబంధులగు అనేక విషయములపై విమర్శనాత్మకములు, సృజనాత్మకములు నగు వ్యాసముల సంపుటి - పుటలు 370 వెల 20 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
4. నా యెఱుక దాసుగారి స్వీయచరిత్ర అనేక (పటములతో) పుటలు 450. వెల 22 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
5. తల్లివిన్ని : లలితసహస్రనామముల వరమార్గ ప్రకాశిక - అచ్చ తెలుగుపద్యములందు వివృతి. పుటలు సుమారు 310. వెల 15 రూ. సంపాదకులు : ఆచార్య శ్రీ ఓరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రి.
6. సంస్కృత శతక ద్వయము (కాశీ, రామచంద్ర) శతకములు - శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారి తెలుగు డాక్టర్ & శ్రీ "భాను"గారి హిందీ అనువాదములతో) సుమారు 210 పుటలు. వెల 7 రూ.
7. పంచశతి: (సూర్యనారాయణ, శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, వేల్పు వంద) సుమారు 120 పుటలు వెల 5 రూ. సంపాదకుడు : శ్రీమాన్ కోగంటి సీతారావగార్యలు.
8. నూలుగంటి : (నీతికథా మంజరి) సంపాదకుడు : శ్రీ భువ్వశి గిరిధరరావు. సుమారు 80 పుటలు. వెల 3 రూ.

9. బాటసారి (వద్యకావ్యము) ముమూరు 58 పుటలు. వెల 4 రూ.
10. జగజ్జ్యోతి (భారతీయ సంవిత్సర్వస్వము) (శ్రీ) పేరి నూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి క్లుప్తవీక్షరణము) పుటలు 180 వెల 10 రూ.
11. మహాకవి (శ్రీ) ఆదిభట్ట నారాయణదాస చరిత్రము కృతికర్త (శ్రీ) యం. వి. ఆర్. కృష్ణశర్మ, పుటలు 220. వెల 6-50 రూ.
12. The Lights of the worlds. An abridgement and translation of the Jagajjyoti, an astounding product of learning and genius of Narayanadas by Sri Perj Suryanarayana Sastri B. A. L. T. (dealing with the Eighteen disciplines of the ancient Indian wisdom with Introduction by Prof. G. J. Somayaji M. A. L. T.) 200 pages. Price 10 Rs.
13. నవరసతరంగిణి: షేక్స్పియర్, శాలిదాస మహాకవుల కృతులలోని కవితాసౌందర్యము, కవితామధురిమ, భావనావైశిష్ట్యములను తులనాత్మకముగా, నవరసముల సమన్వయముతో సాగిన దానుగారి విశిష్ట గ్రంథమిది. పుటలు 750. వెల 80-00 రూ.
14. సారంగధర : ధర్మవరము వారి 'విషాద సారంగధర' నాటకము తరువాత అంతటి బహుళజనాదరణము నందినది దానుగారి 'సారంగధర'. ప్రాక్ ప్రతిచీ నాటకనిర్మాణ మార్గములను రెండింటిని చక్కగా మేళవించి చేసిన శ్రేష్ఠరచన యిది.

